ԳԻՆ 1 Ե. Դ.

ԹԻՒ 2

«ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ» թիւ 57
1909 ին ճիմ. ի կ. Պոլիս. ՎԱՂԻՆԱԿ Ս. ԲԻՒՐԱՏԷ
Հրատարակիչ՝ ՀԱՑԿ Ս. ԲԻՒՐԱՏ

ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ
(Տէր Ղազարեանց)
(1862—1915)
Մեծ Եղեռնի
զոհերէն

ԵՂԼՏՂՉԷ ԱԱՈՒՆ

(Պատմական վէպ Ազգային կեանքէ)

Տպգր. Հ. ԲԻՒՐԱՏ
1935

Printed in Egypt
ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ՍՄԲԱՏ ԲԻՒՐԱՏ

ԵՐԼՏՂԷ ՍԱՍՈՒՆ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

Ա.

Կէս գիշերէն մինչև արշալոյս տեւած էր եղերական հաւնչատեղը, երկու խենդերուն՝ Աչակերտին ու Վարպետին, Ղանրատալչտին ու Ատղաբաչխին, Ապահել Համիտի ու Էպիւլ Հիւտայի միջև խաղացուած, որուն թատերաբեմ ծառացած էր Մենապարին առանձնատեղակը։

Գիշե՛ր անասուր, խորհրդաւոր, ահիրներով յղի գիշե՛ր, այն ազիատական, այն տխուր գիշե՛րը...։

Հոն, նոյն Երլտզի, այն Ոճիրներու Որջին ուր բիչ յարիւրամիւնեներուն մէջ ուրիչ առամ մը կը պոռ ծըէր Մեծ Մարդասպանին արժանաւոր գործակալներուն ձեռքով։

Եւ ի՛նչ առամ...

Երլտզի նահապետները, պերճ ու չքեղ որմերու տակ, մշտապիչեր, մշտածխիւ այդ ապառաժուտ զընդանները, քաղաքական, այնինքն Ապահել Համիտի արքայական Անձին դէմ մ՛ելէ դաւադրութեան մը կասկածով ձերբակալուածներուն համար մատնաւորապէս փորուած ու պատրաստուած սարսափելիքայ, գետնատնային փասեր, ուր ոչէ ոչէ կը նետուէր

Թուրքիոյ երիտասարդութիւնն ազատամիտ մասը միայն, այժ՝ Երզնկայի նահանգները կ'ըսեմ, երբէք չեն հինցներ իրենց հիւրերը, միշտ նորեր կ'ուզեն, փոփոխութիւն սիրող նահանգներ, իրենց Վենետիա Տիրոջ նման, որ չափօրհիր բնաւ միօրինակութենէն, հաստատակ տեսարաններէ...:

Ս. Գիանեթէ վերջ, նոր տեսակի հալածանք մը սկսած էր, այս անգամ Երիտասարդ Թուրքերուն դէմ, որոնք կը հետապնդուէին ամէն տեղ, պբօսաւայրերը կամ վարժարաններուն մէջ, նոյնիսկ իրենց բնակարաններուն մէջ: Ասոնք ամէնքը, գրեթէ բարձրագոյն վարժարանները յաճախող բաշանեցւոց, պէյերու զաւակներ, մեծ մասը պիւրոկրատական վարժարաններու ուսանողներ, ազգայ վիրաբոյժներ, բանակի բժիշկներ, հարտարապետներ, փաստաբաններ, վերջապէս Թուրքիոյ փառքը կազմելու սահմանուած խոստումնալից երիտասարդներ, իրենց ըսածացած պատերազմութեան ու կրթութեան չնորհիւ, արեւմտեան քաղաքակրթութեան յառաջապահ սխոցիաններն դարձած, Արեւմուտքին էն՛յար պիտի փոխադրէին Արեւելքի հատարին մէջ:

Այս երիտասարդ Թուրքերը, հայ յեղափոխականներու հետ չխառած, իրենք ալ սկսած էին կամաց կամաց տեսնել, չօշափել վերջը, որ երթալով կը լայնար, կը խորանայիր. իրե՛նք ալ կ'զգային թէ Հայերը թշնամիներ չէին միւս ցեղերուն, ա՛չ ալ Թուրքին, այլ, ընդհակառակը, անոնք որոգային եղբայրակցութիւն մը կը փափագէին կազմել օսմանեան հարստութեան ալատարր ցեղերուն հետ:

Ասոնք էին քաղաքական յանցաւորները, պէտք էր ջնջե՛լ ասոնց անունը, հիմը չո՛ւր կապելու էր ասոնց, հո՛ղնոյ փճացնել պէտք էր, ազգին մէջ պէտք էր խեղդել այդ ձեռասարեր սրտը, որ յեսոյ օ՛ձ

մը պիտի ըլլար ու փաթթուէր Խալիֆայի գահին...:

Ուստի, կը բերուէին խմբովին, կալանաւորվիզերնին անուր ու ձեռքերնին քէլէփչէ, իրարու վրայ կը խճողուէին ասոնք՝ հայ յեղափոխականներուն բարեկամները, կայսրութեան ոխերիմ թշնամինե՛րը...:

Կէս պիչերը կը մօտենար, ա՛լ եկած հասած էր ժամանակը:

Գիչերային գործողութիւնը պիտի սկսուէր: Երզնկայի նահանգներուն կամարներուն մէկէն կախուած հակայ ժամացոյցի մը հնչելուն կ'սպասուէր. նահանգներէն դուրս, որմերուն տակ, տուներներու թաղձրվերարկուներն մէջ փաթթուած առարկաներ կը չարժէին. ծալի գործաւորներ էին, կապոյտ կառէ թիկնոցով ու տաբատով, ազատ, մրսա երեսով. գրժնեսակել մարդիկ, որոնք ազգարար նչանի մը կ'ըսպասէին հոն, Երզնկայի ցուրտ, անտարբեր պատերուն տակ, որոնք լուռ վկաներ էին այդ վայրերուն մէջ ամէն գիչեր գործուած սճերներուն...:

Նահանգներուն ժամացոյցը կէս գիչեր զարկաւ, Երզնկայի Ջնդանին մեծ ժամացոյցը:

Մութին մէջ, թեթեւ չչնչիւն մը սահեցաւ ծառերուն մէջէն, ամառնային խաղաղ գիչերուան աղմուկն մըն էր որ խնկաւէտ մթնոլորտին մէջ կը վաղվղէր. յեսոյ խշրտուք մը լսուեցաւ, սւապին վրայ թառալող անիւներու խչխչոց մը. քիչ յեսոյ կառք մը եկաւ կանգ առաւ առաջին նահանգին բերանը, ուր հերթապահ խաւիչիկ սպայ մը կը դարաներէր, սուինը մերկ հրացանի մը կրթնած: Սև կառք մըն էր. երկայն, ուղղանկիւնի, չորս բարձր ու խոշոր անիւներով, երկու հոնգարական հակայ ձիերով: Դռնակը բացուեցաւ, կառքին մէջէն դուրս եկաւ կառքին դէմ սեւ Սուտանցի մը, որ վար իջաւ, մօտեցաւ հերթապահին ու կամացուկ մը փսփսաց.

— Պատրա՞ստ էք, չոգենաւը կ'ոտքակոխ վարը...

— Այո՛, այո՛, կէս պիշեր զարկա՛ւ. Մեծ ժամացոյցը, պէտք է պատրաստուած ըլլան... ներս մըտէ՛ք անգամ մը, համբերե՛ք, ամբո՞ղջ են։

Ու սև կառքին սև մարդը, նկուղէն ներս առաղնացաւ։

Ներսը, զարնուելէն, քամմնելի՛ տեսարան մը. «Հարպիէ» վարժարանին ուչիմ, ազատասիտ ուսանողներէն հազարնաիր հատաքածոյ մը, ամէնքն ալ պարկեշտ ծնողքներու զաւակներ, հոն, նկուղին խորը, ոչխարու այդ վերելքմանին մէջ պահակած, առ ամէնքն ալ կը քնանային, մերկ ու կարծր ոտայատակին վրայ, անուշ թաց քարեր բարձ ըրած իրենց գլխին։

Նկուղին խորանկ անկիւններէն մէկուն մէջ մեռելային նշոյլներով լամբիկի մը քարիւղը կը հալէր ու կը մխար, արդէն ցած կամարներով գնդանին մթնոլորտը թունաւորելով...։

Սև մարդը ծռեցաւ նկուղին դուռին հոն պատկող առաջին երիտասարդին վրայ, որ խորանկ քունի մը մէջ ընկղմած էր։

— Է՛, հայրենակի՛ց, խոպոտ ձայնով մը մռմռաց, ոտքովը թնդելով անոր գլուխը, ե՛լ դայլնը, ե՛լ, հերի՛ք քնացար։

Սալայատակին վրայ տարածուած երիտասարդը, յանկարծ աչքերը բացաւ ու իր գլխուն վերև նըշմարեց սև մարդը, որուն ճերմակ ակռաները սև յատկուարի ժանիքներ կը թուէին իրեն, հէք երիտասարդին։ Սոսկումով, ընդոստ ելաւ, ինքզինք ամփոփեց ու երեսը դարձուց սև մարդուն. իսկ սև մարդը, միւս պահակը կը թնդէր իր ոտքով, միևնոյն ձեւով կ'արթնցնէր, և այսպէս, մինչև վերջինը՝ նկուղի բոլոր բնակիչներուն, որոնք կէս պիշերուան քունը կ'առնէին...։

Համրանքը վերջացած էր, ճիշդ ու ճիշդ սև կառքին պարտնակութեան համապատասխան թիւը, տասն երեք...։ Մտնուան զատապարտուածները, որոնց մահավճիռը վաւերացուած էր արդէն կայսերական իրատէով...։

Տասներեք զատապարտեալները տանող սև կառքը գետս ելաւ Եըլտըզի չրջափակէն և իջաւ Պէշիկթաշի ծովեզերքը։ Ծովուն բացերը խոխոխած էր ԻԶՁԻՏԻՆ չոգենաւը, երիտասարդ Թուրքերուն չարժուն զապաղը, որ ամէն պիշեր կը փոխադրէր զանոնք յանձնելու համար Մարմարայի ալիքներուն։

Ծովեզերքը, կառքն մէկիկ մէկիկ դուրս հանեցան և հոն ազատուղ նաւակի մը մէջ դրուեցան այն տասներեք զատապարտեալները, տասներեքը՛ն ալ աչքերը խնամով կապուած, որպէս զի չը կարենային տեսնել թէ ո՛ւր կը տարուէին։

Նաւակը տասնեցաւ, ուղղուելով դէպի չոգենաւը, ուր հաւատարիմ զահիճներ կ'սպասէին ընդունիլ Հիւանդեաբին մատաղ զոհերը։

Ծովուն վրայ ո՛չ մէկ մակոյկ, ո՛չ մէկ շշուկ, համատարած, խորունկ լռութիւն մը բոլորտիքը։ Մառաթի նաւակը միայն, արագասահ կը սուրար հանդարտ ալիքներուն վրայ, և չուտով կը հասնէր «Իզմէտաին»ի առջև։ Շոգենաւին սանդուխին առքը կ'սպասէին երկու պաշտօնեաներ, որոնք մէկիկ մէկիկ ներս կ'առնէին զատապարտեալները։

Նաւակը թափուր կը վերադառնար Պէշիկթաշի եղերքը. իսկ չոգենաւը կ'երթար դէպի Սէրայ Պուրնուի բացերը...։

Շոգենաւին վարի յարկը տեղաւորուած էին տասներեք զատապարտեալները, մանաւանդ զահիճներու խիստ հսկողութեան տակ։

Շոգենաւին հետ կը տանէին բոպէները... կը մօտենար վճռական վայրկեանը։

Դռնակ մը բացուեցաւ չոգենաւին կողէն, ուրկէ սանդուխ մը կախուեցաւ։ Ինչ յետոյ, դռնակէն մարդ մը դուրս ելաւ և քանի մը ոտք վար իջաւ սանդուխէն։

Ծովի գործաւոր մըն էր, իր գործին պլուխը...։

Շոգենաւը միշտ կը սուրար ալիքները ճեղքելով։

Դռնակը բաց էր, ու դուրսը, սանդուխին ոտքը, կապմ ու պատրաստ կ'սպասէր ծովի գործաւորը, ձեռքը կեռ մը բռնած։

Դռնակին մէջէն դուրս երկնցան չորս հուժկու բազուկներ, որոնք սև, երկայն, պլանաձև առարկայ մը կը կրէին։

Սանդուխին ոտքը սպասող գործաւորը, ձեռքի կեռովը քաշեց ու ծովին վրայ կախեց այն սև, երկայն, պլանաձև առարկան։ Մինչդեռ դռնակէն դուրս երկնցած չորս բազուկները նետ առնուած էին ու միայն երկու պլուխներ, դռնակին մէջ, քով քովի, կը դիտէին վարը։

Ճոպիւն մը, ալիքներու գալարում մը։

Սև, երկայն, պլանաձև առարկան ծովը նետուած էր, Սէրայ Պուրնուլի բացերը։

«Իղէատին» կը չարունակէր իր ճամբան։

Տասներեք անգամ դռնակին մէջէն դուրս երկնցան չորս բազուկները, տասներեք անգամ ոտնուրս դուրսին ոտքը սպասող ծովի գործաւորը, անցուց և արձակեց ձեռքի կեռը, ու տասներեք անգամ նոյն ճոպիւնը և ալիքներու գալարումը տեղի ունեցաւ։

Վերջացած էր գիշերային գործողութիւնը։

Իրաւէն կէտ առ կէտ գործադրուած էր... «Իղէատին» կը վերագառնար իր տեղը...։

Ու այս եղեռնը կը գործուէր ճիշդ այդ պահուն, ուր Էվիւլ Հիւպա կը հարցաքննէր Հիւնքեարը, և ասոր բերնէն կը կորզէր Վալիտէ Սուլթանին մահացան գաղտնիքը։

Այսպէս, ամէն գիշեր, կէս գիշերուան որոշեալ ժամուն, «Իղէատին» չոգենաւը, կը տանէր ծովը կը թափէր Թուրքիոյ երիտասարդ զաւակները, որոնք սպասուելիան ահաւիրանները տանմանուած էին ըլլալ։

Եւ այսպէս, Յեղափոխութիւնը կը ծաւալէր։ Յանուած սերմերը կ'արգասաւորուէին, Ազատութեան սրտորանները մէջ հասկերը գլուխ կը բարձրացնէին, մօտ էր հունձքը։

Յեղափոխութիւնը, Ընդվզումի թեւերով կ'արշաւէր, տարուէ տարի կ'առնէր իր ճամբան. բանտերուն խորշը, չղթաներու մէջ գալարուող ու սրիկութեան լուծին տակ հեծող ժողովուրդը՝ թօթուած էր քունը, կ'զգար իր մէջ Ազատութեան սուրբ սարսուռը։

Մերձաւոր Արեւելքը յղի էր, և երկունքի օրերը կը մօտենային։

Իր նահատակ զաւակներուն արիւնովը ոռոգուղ Հայրենիքը կը զօրանար, կը զարգանար, կը հասուննար Ազատութեան համար։

Հայերը՝ երիտասարդ Թուրքերուն հետ՝ եղբայրակցութեան Ուխտը կը կնքէին, նահատակ Հայրենիքին ազատագրումը ժամ առաջ իրագործելու համար։

«Հաւատարմութիւն՝ ազատութիւն է» ճշմարտութիւնը՝ կուգար անգամ մըն ալ չեշտուիլ ու գօտեպընդել Յեղափոխութեան ուխտակից ռազմիկները։

Մայրաքաղաքին մէջ, անվերջանալի խուզարկութիւնները, արտասահման հրատարակուող յեղափոխական թերթեր ու տետրակներ գտնելու համար, յաճախակի ձերբակալութիւններ, խոշտանգութիւններ՝ բռնի խոստովանութիւններ կորզելու համար, և նեռները, դաւառներուն մէջ, կամայական բանտարկութիւնս

Մ. ՏԱՄԱՏԵԱՆ (ՄԵԼՔՈՆ ՀՈՒՐՇԻՏ)
Որ 1893 Մայիս 31ին, Մուշ-Սասունի ճամբուն
վրայ, կողիկազբիւրի մօտ ձերբակալուեցաւ

ներ, ամէն տեսակ բարբարոսութիւններ, բռնաբռնութիւններ ու մահուակի չարգեր, այս ամէնը կը փուշ թացնէր Ընդվզումին պայթումը, որուն որոտը կուգար հեռուներէն, Սասունի լեռներէն, ուր հասունացած էր ան, Ընդվզումը։

Գուա-Գաբուի պատրիարքարանին դիւանատունը գրեթէ ամբողջ օրը կ'զբաղէր այդ կոչմերէն հասած տեղեկագրերը կարգի դնելով. իսկ Ոսմիկոնուս Թեան Նախարարը՝ բաշայութեան աստիճանը բարձրանալէն ի վեր իր եռանդը կրկնապատկած, կը բազմապատկէր խռովութիւնները, մանաւորապէս արագելու համար յեղափոխական հայ թէ թուրք թերթերու մուտքը մայրաքաղաքին մէջ ու նեռները։

Եւ սակայն թերթերը, հակառակ ձեռք առնուած ամենախիստ միջոցներու, ազատօրէն կը մտնէին ամէն տուն,

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Բ.

Ղազի Օսման բաշան կանչուած էր Եըլտըզ, կարեւոր խորհրդակցութեան մը համար, հայկական խնդիրը նոյն օրերը սուր հանգամանք մը ստացած էր անցամ մըն ալ բերուած ըլլալով պետանպիտաւկան սեղանին վրայ։ Ղազի Օսման բաշային զատ, հրաւիրուած էր նաեւ Քեամիլ բաշան, որ կայսրութեան մէջ առաջին քաղաքացիական անձնաւորութեան մը համարումը կը վայելէր արդէն, մանաւորապէս իր անցեալները քաղաքականութեան համար։

Այս երկու մեծ դէմքերը, քաղաքական դէպքերու միջոցին միայն օգնութեան կը կանչուէին, թէեւ առնոց տուած խորհուրդներէն անմոց միայն կարեւորութիւն կ'ընծայէր սրտնք իր գործին կուգային... Ղազի Օսման բաշան խորհուրդ տուած էր «կրակը կրակով մարելու»։ Հաւիա, յաճախ իր երկու կողմերը կը նահանջէր, բանաւէճի մը բռնել կուտար երկուքը և ինքը լուռ, մռիկ կ'ընէր։

Երկուքը գրեթէ միեւնոյն ժամանակ հասան Եըլտըզ և Սրճի պէյէն առաջնորդուեցան Հիւնքիաբին առանձնասենեակը։

Սիւրէյա բաշան չուզեց ընդհատել, ներքին հակրութիւն մը կը մնուցանէր Ղազիին դէմ իր վայրենի բնազդներուն համար. կ'ատէր այդ արիւնի հերոսը։ Ընդհակառակը՝ չատ կը սիրէր Քեամիլ բաշան որուն պէս անգլիասէր էր ինք ալ։

Ներս մտան առանձնասենեակը, ուր արդէն կը սպասէր Հիւնքիաբը անդորոտ անձնւկով մը, և կայսերական ձեռքի սղպանչանին վրայ, բաւական հեռու, տեղաւորուեցան երկու թիկնաթոռներուն մէջ՝ իր երկու կողմերը։

— Ղազի՛, ըսաւ Հիւնքիաբը, պիտե՞ք ինչու կանչեցինք զձեզ։

չեցի ձեզ այս բոպէիս, թէ՛ ձեզ և թէ՛ Քեամիլ բաշ-
չան. ձեր երկուքին հանդէպ տածած վատահութիւնս
հոս անդամ մըն ալ յայտնելու հարկ չեմ տեսներ.
միայն կը յանձնարարեմ որ մեկզի թողլով ամէն նը-
կատում՝ կայսրութեանս իրական չահերուն համար,
ձեր կարծիքը հաղորդէք ինծի ներկայ դէպքերուն
վրայ։

Քեամիլ բաշան լուռ էր, Դավի Օսման բաշան
պատասխանեց.

— Վեհափա՛ռ, ո՞ր դէպքերուն կ՚ակնարկէք։

— Սա՛ վերջին դէպքերուն... պօմպա՛ճիս
ներսո՛ւն կ՚ակնարկեմ. պիտի՞ որքան ազմուկ հան-
նեցին դուրսերը. եւրոպացին հասած թերթերը միշտ
անոնցմով կ՚զբաղին։

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ ժպտելով Դավին,
Դուք կարեւորութիւն կուտա՞ք այդ ազմուկնե-
րուն, ձեր երկրի բացարձակ Տէրը չէ՞ք, իրաւունք
չունի՞ք զսպելու անիշխանականները։

— Ի՞նչ կ՚ըսէք, ընդմիջեց Համիտ, դառնալով
Քեամիլ բաշային, որ գետնի դորպերուն վրայ սե-
ւեռած իր հզօր նայուածքը, կը պատրաստուէր եր-
կո՛ւ ոտքերուն ալ, երկո՛ւ Դավիներուն ալ հաս-
կըցնել իրենց խոչոր սխալը։

— Ես, Վեհափառ Տէր, յարեց Կիպրոսի խորա-
մանկ դաւակը, պիտի ներէք անշուշտ, եթէ հոս
յայտարարեմ թէ՝ ես համակարծիք չեմ Դավի Օսման
բաշա եղբօրս, և երբէք չեմ կրնար անիշխանական
կոչել մարդիկ, որոնք իրենց կրած տառապանքնե-
րուն համար մահը աչքերնին առած են. ո՛չ ես կըր-
նամ ըսել, ո՛չ ալ Եւրոպան...։

— Ի՞նչ, ի՞նչ, ի՞նչ... ընդմիջեց Համիտ, մո-
լեգին. ի՞նչ ըսիք, Քեամիլ բաշա, անդամ մըն ալ
ըսէ՛ք, լաւ չհասկցայ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, մի՛ յուզուիք, անդամ մըն ալ

կ՚ըսեմ, դարձեալ կը կրկնեմ, ասիկա իմ համո-
զո՛ւմս է, և պէտք է ըլլայ ամէն հայրենասէր օսմանե-
ցիի համոզումը. զուր անիշխանական կը յորջորջէք
մարդիկներ, որոնք իրենց կրած տառապանքներուն
համար...

— Տեսա՞ք, Դավի՛, ընդմիջեց Հիւնքեարը, կը
պաշտպանէ՛ սրիկաները...։

— Վեհափա՛ռ Տէր, յարեց Դավին, թոյլ տուէ՛ք,
խնդրեմ, որ չարունակէ Քեամիլ բաշան, մտիկ ը-
նե՛նք, ապասե՛նք, ի՞նչ պիտի խօսի։

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, յարեց Համիտ, քիչ մը
հանդարտած, խօսեցէ՛ք նայիմ Քեամի՛լ բաշա...։

Քեամիլ բաշան լուռ կը մնար, կը խոկար։

Հիւնքեարը կրկնեց իր հրամանը և Քեամիլ բա-
շան սախպունցաւ բերանը բանալ դարձեալ.

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ, խնդրե՛մ, առանց
յուզուելու մտիկ ըրէ՛ք, պիտ ապատ ձգեցէ՛ք, կար-
ծիքս յայտնեմ։

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, խօսեցէ՛ք, պատգա-
մեց Հիւնքեարը։

— Վերջին դէպքերը, չարունակեց Քեամիլ բա-
շան, իրա՛ւ է, մեծ յուզում յառաջ բերին Արեւ-
մտեան մէջ, մանաւանդ Անգլիոյ մէջ, ուր կլատսթո-
նեան մը կայ. այդ ծերունին ձեռք առեր է հիմայ
հայկական խնդիրը. ե՛ս ալ կարեւորութիւն չեմ
տար եւրոպական մամուլին, բայց կլատսթոնի ձայնը
հզո՛ր է, բարձր կը հնչէ և ամէնքին ուշադրու-
թիւնը կը գրաւէ. իր մէկ բառը վայրկենապէս կը
հաղորդուի հեռագրով երկրագնտիս ամէն կէտերուն
և անոնցմէ իրարանցում յառաջ կը բերէ. մեր դըժ-
բաղդութիւնը հո՛ն է որ՝ այդքան սիեզերական հըռա-
չակ հանած մարդ մը՝ կլատսթո՛ն որդեգրած է հայ-
կական խնդիրը, այն ծերունին, որ Պուլկարիա մը
առեղծեց մեր կողքին, և...

— Քեամիլ բաշա, ընդմիջեց Դաւիթ, չատ հետաքրքրեցիր զիս. հիմակուանից նայինք, Պուլկարիան անցաւ։

— Հո՛ն պիտի գայի ես ալ, չարաճակեց Քեամիլ, կ՚ուզէ՞ք հիմա նոր Պուլկարիա մըն ալ ստեղծել։

— Ձը հասկցա՛յ, չը հասկցա՛յ, կրկնեցէ՛ք, յանկարծ Համիտ, որ չա՛տ լաւ ըմբռնած էր սակայն Քեամիլի խօսքերուն իմաստը։

— Վէհափա՛ռ Տէր, դիտե՞ք ինչպէս ստեղծուեցաւ Պուլկարիան։

— Ի՞նչպէս...

— Սրիւնո՛վ, սրիւնո՛վ, յարեց Քեամիլ բաշա, հազարաւոր անմեղներուն սրիւնովը լիճեր կազմուեցան մեր Ռումելիի նահանգներուն մէջ, այդ լիճերէն ծո՛վ մը ձեւացաւ. և այդ կարմիր ծովին մէջ չէն ծնաւ...

— Դաւի՛թ, ընդմիջեց Համիտ հեգնելով, մեր Քեամիլ բաշան բանաստեղծ է եղեր, չէի՛ գիտեր... է՛, յետո՞յ, այդ կարմիր ծովին մէջէն ծնաւ...

— Պուլկարիա՛ մը, Պուլկարիա՛ մը, բացագանչեց Քեամիլ, և գոռալով ուրիշ սրիւնի մը մէջէն պիտի յառնէ ուրի՛շ մը, ուրի՛շ ազգ մըն ալ...։

Երկու Դաւիթներուն միջեւ ապացելեան նայուածքներ փոխանակուեցան։

Քեամիլ բաշան, խորհրդաւոր մթաց ու սրատես աչք, բոպէի մէջ վերլուծած էր իր երկու հակառակորդներուն միջեւ փոխանակուած ապացելեան ակնարկներուն իմաստը. կ՚սպասէր երկուքի՛ն ալ վրայ, մանաւանդ Համան բաշային վրայ, որ Դաւիթ կոչուած էր Սրեւելեան Պատերազմին մէջ գերի ինկած ըլլալուն իբրեւ արժանաւոր վարձատրութիւն, մինչդեռ միւսը, Հիւնքեարը, Դաւիթ փառապանծ անուղղը յանիշատակած և իբրացուցած

էր, պատմութիւնն երեսին հեգնանք մը, անարդանք մը նետելու համար պարզապէս... կը խորհէր Քեամիլ բաշա, Համան բաշան, կ՚ըսէր ինքնիրեն, գոնէ առնուազն զօրական մըն էր, դէնքերու փառքին պարտքը, վրանները տակ ու ձիւներուն մէջ ապրած, թշնամի տեղ բանակներու դէմ կռըթք աբեւած հերո՛ս մըն էր, գժբա՛զդ հերոս մը սակայն, որ Դաւիթ անուղղա՛վ դէմ իր պատերազմիները մոռնալու իրաւունք ունէր. իսկ Համի՞տ, ի՞նչ ըրած էր, դժեռա՛ծ, չարաչա՛ր, հիւանդ մարդ մը, կամչոտ, շատ հատոլ, անխիղճ բռնաւո՛ր մը, որ Համաններու դա՛հը յափշտակած էր անխոտորմաբար, խաւարչուտ ու եղեռնական է՛ն թ ր ի կ ներով, իր երէց եղբայրը, ճէ՛ն պ լ մ է՛ն Մ ու ր ա՛ տ ը զրկելով... ի՞նչ ըրած էր, իր պահակապետին ու օրէն ասպին, կայսրութեան պեղեցկագոյն երիվրները նահատ էր ձեռքէ ու դեռ կ՚աշխատէր նահելու ա՛լ աւելի գեղեցիկները ալ... ի՞նչ իրաւունքով պիտի Դաւիթ կոչուէր, այդ Պարաւայր, Յաղթո՞ղ, ո՞ր նոր երիվրը գրաւած էր. յաղթո՞ղ, իր յաղթող նախնիքներուն պատուանշումներով սիրացած ու գրաւած երիվրնե՞րը մէկիկ մէկիկ կորզել սպանն համար... Դաւի՛թ... Հեգնանո՛ք մը, նախատի՛նք մը, թո՛ւք մը բոլոր ինքպինքը յարգող ժողովուրդին երեսին...։

Ա՛յսպէս կը պատապարեր Քեամիլ իր միտքին մէջ այս երկու Դաւիթները, որոնք օսմանեան կայսրութի՛ւնը պիտի ներկայացնէին, և որոնց դիմացը միս մինակ կը գտնէր ինքզինք, և առանց կարեւորութիւն տալու անոնց նայուածքներուն, կը պատրաստուէր չարունակել իր սկսած նիւթը՝ երբ, առանձնատեղեակի դուռին առջև երեւցաւ մապէյնճի Սրիճի պէյը։

— Ի՞նչ կայ, հարցուց Համիտ։

— Մեծ դեսպա՛նը, պատասխանեց Սրիճ պէյ։

Ղազի Օսման և Քեամիլ բաշաները վեր ցատկեցին, անմիջապէս մեկնիլ ուզեցին։

Մի՛ երթաք, մի՛ երթաք, կեցէ՛ք նայինք, ըսաւ Հիւնքեարը, ի՞նչ կ'ուզէ։

Յետոյ դառնալով Սրիճ պէյին.

— Ո՞րը, ո՞ր մեծ դեսպանը, հարցուց։

— Անգլիակա՛նը, վեհափա՛ռ Տէր, Սիւրէյա բաշային հետ կը տեսակցի հիմայ. կ'ուզէ տեսնել Ձեր վեհափառութիւնը։

— Թո՛ղ նստի հոն, մէկ երկու վայրկեան ետքը վերադարձի՛ր հոս. ըսէ՛ Սիւրէյա բաշային, թո՛ղ քիչ մը խօսքի բռնէ, հասկցա՞ր։

Սրիճ պէյ հեռացաւ։

Երկու բաշաները, երկո՛ւքն ալ խորամանկ և խորը թափանցած՝ Համիտի հոգեբանութեան, մեկնումի պատրաստութիւնները կը կեղծէին, իրենցմով աւելի՛ չահագրգռելու համար Հիւնքեարը, որուն կատածոտ ընթացքին յաճախ հանդիպած էին այս կարգի պարագաներու մէջ։

Համիտ դարձեալ հրամայեց նստիլ, չը մեկնիլ և ներկայ ըլլալ կայսերական ունկնդրութեան, որ անհրաժեշտօրէն պիտի տրուէր բրիտանական մեծ դեսպանին։ Հիւնքեարը չէր ուզեր միս մինակ մնալ այն խորամանկ աղուէսին՝ նուրբ պիւտանագէտին հետ դէմ առ դէմ, պէ՛տքը կ'ղգար մանաւանդ Քեամիլ բաշայի օժանդակութեան, որ Թանկապին էր անշուշտ այս պարագային մէջ, քանի որ անգլիական մեծ դեսպանի մը հե՛տ պիտի բռնուէր, և ո՛վ գիտէ ինչ նոր խնդիր պիտի առաջարկուէր իրեն...։

Ղազի Օսման բաշան, վաղեմի զօրական, կը պընդեր իր յամառութեան վրայ մեկնելու, ներկայ չըլլալու ունկնդրութեան, առարկելով թէ՝ ինք աւելի՛

պիտի ախորժէր ռուսական մեծ դեսպանին ներկայանթենէն, թէ՝ ինք անկարող կ'ղգար զսպելու իր զայրոյթը, ամէն անգամ որ պժբաղդութիւնը կ'ունենար հանդիպելու Սըր Գլար Ֆորթի...։

Սակայն Հիւնքեարը պնդեց ու կեցուց իր արքունի սպարապետը, թախանձեց՝ որ երկո՛ւքն ալ չի հեռանան։

Հրամանը վճռական էր. կայսերական իրաւէ մըն էր, հետեւաբար՝ կամայ ակամայ ստիպուեցան մնալ հոն և սպասել մեծ դեսպանին։

Սպասելով Սրիճ պէյի վերադարձին, Հիւնքեարը քիչ մը չուարած, դարձաւ Քեամիլ բաշային, և,

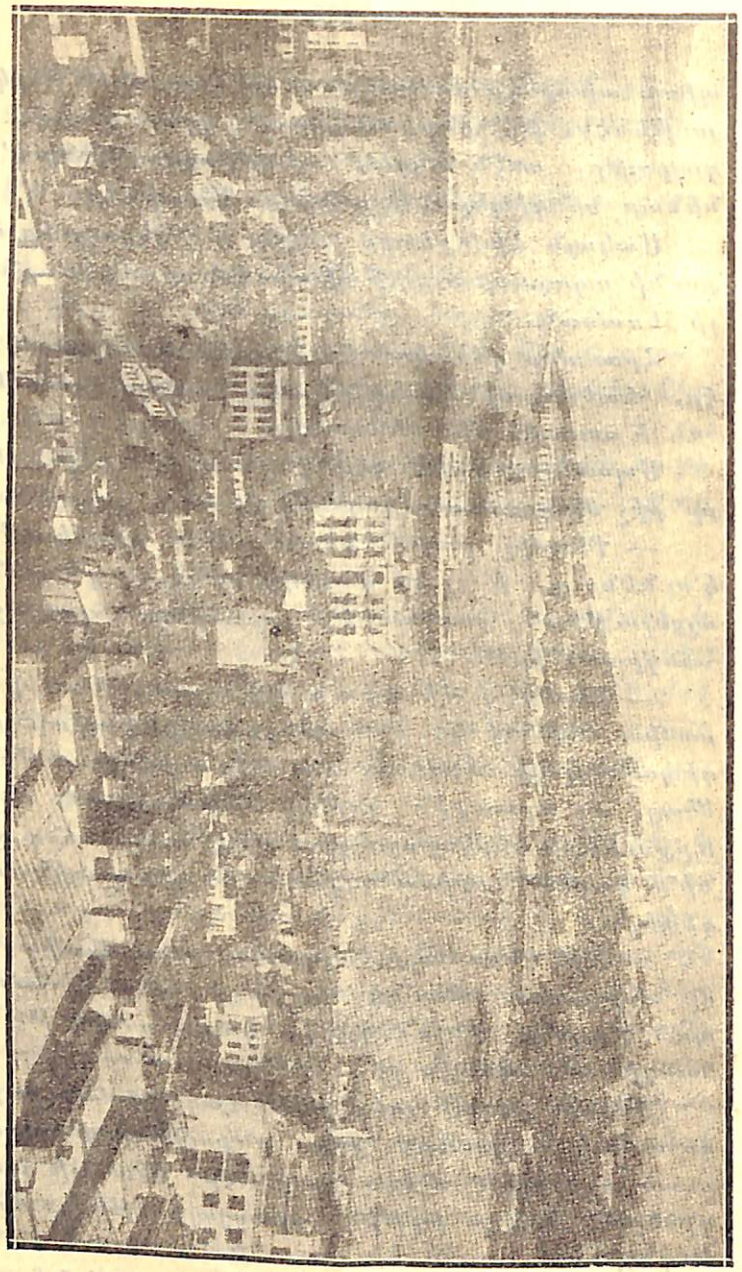
— Քեամիլ բաշա՛, ըսաւ, դուք տեղեկութիւն կ'ունենա՞ք, ի՞նչ կը կարծէք որ ըլլայ դեսպանին այցելութեան չարժառիթը, այս օրերս երբէք չէ՞ք հանդիպած իրեն...

— Ներեցէ՛ք վեհափա՛ռ Տէր, յարեց Քեամիլ չաթալիա ժպիտով մը, ի՞նչ հանդամանքով պիտի հանդիպած ըլլայի արդեօք, ո՛չ մեծ եպարքոսութիւնս ճնաց, ո՛չ արտաքին գործոց նախարար եմ, ո՛չ ալ Աբդուլհիքի ներկայացուցիչ, ո՛ւմէ հանդամանք չունի՛մ կարծեմ, բրիտանական մեծ դեսպանին հանդիպելու։

— Մի՛ կնճռոտէք հարցուսմս, ըսաւ Համիտ քիչ մը նեղսրտած, անա՛նկ հարցուցի, թերեւս հանդիպած կ'ըլլաք, ինչո՞ւ կը բռնկիք, ըսել է թէ չէք հանդիպած, այնպէս չէ՞։

Քեամիլ բաշան լուռ, մինչ Ղազի Օսման բաշան գոնուենակ ու զուարթ, թաւ ընդունելով ասպարուած աչքերուն մէջէն կը գնդեր Քեամիլի դիմաքիծերը, որոնք խոթին արտայայտութիւն մը կը հագնէին։

— Վեհափա՛ռ Տէր, ես մտերմութիւն չեմ մշակեր

վերատեսք դղեակին Կոստանդնուպոլսոյ

երբէք մ՛ելէ մեծ ակրոպոլեան մը պետական, քաղաքական անձնաւորութեան տեսք. պաչտօնէ հեռանալէս ի վեր քաշուած եմ բնակարանս, հազուադէպ են այցելութիւնները և ընդունելութիւնները...։

— Աւելի՛ լաւ ուրեմն, հիմակ առիթը կը ներկայացայ, ընդարձակօրէն կը տեսակցինք, չը՞ւար։

— Բա՛յց, կիկիաց Բեամիլ բաշան, իր գժկամակութիւնը յայտնելով, արդեօք մեծ դեսպանը չպիտի՞ նեղուի մեր ներկայութենէն, թերեւս նիստ է առանձին տեսնելու Ձեր Վեհափառութիւնը։

— Այ՛, այ՛, յարեց անդրէն Ղազի Օսման բաշան, հասառաւելով Բեամիլ բաշայի առարկութիւնը, թերեւս նեղուի դեսպանը մեր երկու-քին ներկայութենէն և նիստ ելլայ առանձին տեսնելու համար Ձեր Վեհափառութիւնը։

Համիա սկսաւ արդէն, կը հասկնար Ղազի բաշային մանեւրը. ասի չէր ուզեր, չէր հանդուրժեր Բեամիլ բաշայի այդքան առաջ քչտիլը օտար մեծ ակրոպոլեան մը դեսպանին քով, ամբաստան փաստարկելը, պիտէ որ ինքը մեծ դեսպանին ու միւսներուն խօսակցութեան մէջ, փայտէ մարդու մը դերը պիտի կատարէր. ինքը, պարզ պատերազմիկ մը, պէնթէքու լեզուէն միայն կը հասկնար, դիւանագիտութեան այբուբենը չէր պիտեր. իր միակ դիւանագիտութիւնը կը կայանար «կրակը կրակով մարելու» աստիճանին մէջ, կնճռ պրամ մը, որ միայն Համիտի պէս ոճրապարտ մը միայն կրնար կրնալ, որովհետեւ իր գործին կատարը «կրակը կրակով մարելը...»։

— Ձեր երկու-քի՛ն ալ ներկայութիւնը անհրաժեշտ է, պնդեց Համիա, կարծեմ մէկ խո՛սք կամ բառ խնդիր մը հոս կը բերէ Մեծն Բրիտանիոյ մեծ դեսպանը...։

Երկու՛քն ալ լռեցին, ապասելով Աբիճ պէյի վերադարձին։

Գ.

Սրիճ պէյ վերադարձաւ։

— Սրի՛ճ պէյ, ըսաւ Հիւնքեարը, հո՛ս թող աՙ ռաջնորդուի դեսպանը, ըսՙ Սիւրէյա բաչային, ինքՙ ալ թող գայ մեսային։

Ինչ ցաւ, բրիտանական մեծ դեսպանը, Սիւրէյա բաչային հետ և Սրիճ պէյի առաջնորդութեամբ դէպի դահլիճը կ՚ուղղուէր։

Ընդունելութեան սրահին մեծ դուռին երկու կողմերը կեցած կ՚սպասէին արքունի մուչիր Ղազի Օսման և Ռեամիլ բաշաները, երկո՛ւքն ալ ծանօթ դէմքեր, ընկերացան մեծ դեսպանին՝ մինչև գահոյքեայ սրահը, ուր, ոտքի վրայ կ՚սպասէր Սուլթանը։

Պաշտօնական ձեւակերպութիւններէն ետքը, մեծ դեսպանը բազմեցաւ Հիւնքեարին դիմացը, մահուտւոր թիկնաթոռի մը վրայ. միւս թիկնաթոռները վրայ նստան երկու տիւր բաշաները. Ս. Քարտուղա՛րը միայն կայսերական գահին մօտ կեցած, մեծ դեսպանին ու Սուլթանին միջև թարգմանի պաշտօն կը կատարէր։

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ Սըր Գլար Ֆորտ, Նորին Դչխոյական Վեհափառութեան բարձր կառավարութեան Սրտաբին Գործերու նախարար Լորտ Րօզպէրիի կողմէն հետապրական հրահանգ ստացայ, զոր այսօ՛ր իսկ Ձեր Վեհափառութեան մատուցանելու առիթողական հարկին տակ կը գտնուիմ, ինչպէս կը հրամայէ կառավարութեանս Ս. նախարարը պարտն կ՚ըստսթոն։

Սիւրէյա բաչա, բառ առ բառ Սուլթանին հաղորդեց մեծ դեսպանին այս յայտարարութիւնը։ Սուլթանը լուռ, անշարժ նստած մնաց գահին վրայ, մինչ Ռեամիլ բաչա, գողտնի նայուածքներ կը նետէր մեծ դեսպանին վրայ, որ յուզուած կը թուէր։

— Մե՛ծ դեսպան, յարեց Համիտ կեղծաւոր ևոանդ մը, պատրաստակամութիւն մը դնելով իր արտայայտութեան մէջ, ո՛րքան երջանիկ պիտի ըլլայի, եթէ յաջողէի հաճելի ըլլալ Նորին Դչխոյական Վեհափառութեան, Մեծին Բրիտանիոյ Թագուհիին. կրնա՞մ արդեօք խնդրել, ի՞նչ է հետապրական նըպատակը որ ինծի պիտի հաղորդուէր։

— Անտարակո՛յս, Վեհափա՛ռ, պատասխանեց Սըր Գլար Ֆորտ, հիմա՛ պիտի հաղորդեմ հետապրական հրահանգին պարունակութիւնը, և պիտի խնդրեմ որ՝ Ձեր Վեհափառութիւնը բարեհաճի իր բարձրը նկատառման արժանացնել զայն։

— Լսենք՛ք, մե՛ծ դեսպան ,.։

— Վեհափա՛ռ, Լորտ Րոզպէրի կը հրամայէ ինծի որ խնդրեմ Ձեր Վեհափառութենէն, յետադարձել տալ Հալէպի կեդրոնական Բանտին մէջ արգիլուած Ջհըթունցիներուն նկատմամբ արուած որոշումը։

Համիտի դէմքը նետեց, անմիջապէս ըմբռնեց մեծ դեսպանին յայտարարութեան ծանրակշիռ ու լուրջ հանգամանքը. փայլակի արագութեամբ յիշեց իր ղրկած գաղտնի հետապիրը, ծածկագիր իրատէն, Ջհթունի բանտարկեալները կերպով մը քննջինջ ընելու, ևն.

— Ձը հասկցայ, մե՛ծ դեսպան, ի՞նչ խնդիր է։

Սըր Գլար Ֆորտի դիմագծերը ծանծռեցան.

— Վեհափա՛ռ, յարեց, Դուք պէտք է գիտնաք այդ խնդիրը. Հալէպի մեր հիւպատոսին հետապիրը կայ, կուսակալը չատ ձախորդ որոշում մը տուեր է

Զեթունցի բանտարկեալներուն համար, պէտք է վայրկեանապէս արձիւել տալ անոր գործադրութիւնը. ամօթալի ոճիր մը պիտի ըլլար ատիկա...։

Համիտի մազերը ցցուեցան։

Երկու բաշանները, Ղազի Օսման ու Քամիլ, լուռ ու մունջ, իրարու երես կը նայէին. իրենք ա՛ւ է տեղեկութիւն չունէին, Ս. Քարաուզա՛րը միայն դիտէր խնդիրը, ինք էր քաշէր ծածկագիր հեռագիրը, բնականաբար բռնի, ճնշումի տակ, ճիշդ այն կերպով, ինչպէս որ քաշել տուած էր «գոհրը թէհա՛միր»ի հեռագիրը Զէքի բաշային։

Վերջապէս, ինքզինք ամփոփելով և ապչեցուցիչ լրբութեամբ մը.

— Մե՛ծ դեսպան, ըսաւ, ախա՛ր ըլլալու է, սըխա՛լ, ձեր հիւպատոսին հեռագիրը։

— Մեր հիւպատոսին հաղորդած տեղեկութիւնները մինչև ցարդ չե՛ն հերքուած և ամէն կասկածէ վեր են։

— Շա՛տ լաւ, ի՞նչ է հեռագիրեր ձեր հիւպատոսը, կրկնեց Սուլթանը, ճամճեղնով պալարիւնով մը։

— Վեհափա՛ռ, Հալէպի հիւսակալին նախագահութեան տակ գումարուած և քանի մը պիչերներ ունեցած արտասովոր նիստի մը խիստ արտառոց որոշ չո՛ւմը, զոր ես չպիտի ուզէի հոս յայտնել։

Երկու բաշանները, Համիտի նշանացի ապշարատութեան վրայ, սաքի եղան, գուբս եղլելու համար։

Դեսպանը նշմարեց իր վերջին խօսքերուն՝ ազնուացնող վերայ թողած տպաւորութիւնը, և փափագելով որ դեմ Քեամիլ բաշան մնար հոն, ներկայ ըլլար իրենց տեսակցութեան։

— Վեհափա՛ռ, յարեց, համձի՛ք հրամայել որ չը մեկնին բաշաները, Քեամիլ բաշային ներկայութի՛ւնը մանաւանդ ո՛չ նուազ օգտակար կրնայ ըլլալ,

հոգ չէ՛, թո՛ղ մնան, գաղտնիք մը չէ ատիկա, իրենց ներկայութիւնը խոչընդոտ մը չի համարուիր։

Հիւնքեարը ատիկա որ մնան, երկո՛ւքն ալ, բայց Ղազի Օսման բաշան չէր ուզեր մնալ, որովհետև մխիթարութիւնը կը ճնշէր, ուստի, թախանձեց որ թոյլ տրուէր իրեն մեկնիլ. իսկ Քեամիլ բաշան, մեծ դեսպանին մանաւանդ ուշադրութեան առարկայ ըլլալուն խիստ գոհ, և Հիւնքեարին կրկին ու կրկին ատիկան տեղի տալով հոն մնաց։

Ղազի Օսման բաշան հրաժեշտ տուաւ։

— Կրնա՞ք հիմակ պարզ խօսիլ, մե՛ծ դեսպան, յարեց Համիտ, կը յուսամ թէ՝ Քեամիլ բաշային ներկայութենէն չէ՛ք նեղուիր, այնպէս չէ՞։

— Վեհափա՛ռ, պատասխանեց Սըր Գլար Ֆորթ, Դուք պիտէք արդէն, նախորդ Մեծ Եպարքոսին ներկայութենէն ա՛յ միայն չեմ նեղուիր, այլ կ՚ասիմ խորհի՛մ ալ, կը չնորհաւորեմ օսմանեան կայսրութիւնը, իր ծոցին մէջ Քեամիլ բաշայի պէս քաղաքագէտ մը կրած ըլլալուն համար։ Երանի՛ թէ իրեն պէս քանի մը պետական մարդիկ ալ գտնուէին վարչութեան մէջ։

— Շնորհակա՛լ եմ, մե՛ծ դեսպան, վերջապէս թերանը բացաւ Քեամիլ բաշան, Վեհափառ Տիրոջս ներկայութեան անձին ա՛յնքան պատուաբեր և պիտ հաստատացնող գովեստներուն համար, որոնց, պէտք է հոս խոստովանիմ, կ՚պղամ թէ բոլորովին անարժան եմ...։

— Կը տեսնէ՞ք, Սիւրէյա՛ բաշա, ի՞նչպէս բացատրեցաւ մեր ծերունի ազատէսին լեզուն, ըսաւ Համիտ դառնալով իր Քարաուզարին, հարկա՛ւ կը յորդէ, իր հօրեղբօրորդի՛ն տեսաւ, իր մարդը, բրիտանաց կան դեսպա՛նը, ձեզի պէս ինքն ալ անպլիամոլ չէ՞։

Սիւրէյա բաշայի չրթունքին վրայ թեթև ժպիտ

մը գծուեցաւ, մինչ Սբր Գլար Ֆորա ու Բեամիլ բաշա, ակնարկներով կը խօսակցէին։

— Վեհափա՛ռ, յարեց գեսպանը, խնդիրը չատ պարզ է.— Հալէպի կուսակալ Արիֆ բաշան, նաև հանգին բոլոր իսլամ աւագանին ու կառավարական բարձր պաշտօնատարները նիսան հրաւիրած է մեկ քանի գիշերներ և այդ արտասովոր նիստին մէջ ու րչուած է կեդրոնական բանակ Զեյթունցի բանտարկեալները, երեքական, չորսական հոգի ձեռնակապերով ղրկել էնտալէի անապատը, և հոն, զանազան եղանակներով սպաննել տալ զանոնք, մինչև որ մէկ հոգի չը մնայ յիշեալ Զեյթունցիներէն, որոնք քանըվեց են հիմայ, հասկցա՞ք։

Ապահով Համիտ ղպաց, Հալէպի հիւպատոսը լըսած էր ամէն բան և հետապրով հազորդեր էր մեծ գեսպանին. միայն կը խորհէր թէ արդեօք իր քաջ ծածկագիրը հետապրէն առեղեկութիւն ունէի՞ն թէ ո՛չ. ուստի.

— Մեծ գեսպա՛ն, ըսաւ չինծու զայրոյթով մը, Հալէպի կուսակալ Արիֆ բաշան ի՞նչպէս յանդգներ է այդ արտասովոր գիշերաժողովը գումարել և այդպիսի որոշում մը տալ, այդ մարդը պէտք է կորսընցուցած ըլլայ իր խելքի հաւասարութիւնը, այնպէս չէ՞, Բեամիլ բաշա՛։

— Մեծ գեսպա՛ն, ըսաւ Բեամիլ։ Հիւնքեարը նեղ դրութենէն ազատելու համար, արդէն ծանօթ է Հալէպի վալին. Մեծ-եպարքոսութեանս օրով Տրապիզոնի կուսակալ էր, և՛ հետացուցի աակէց և Հալէպ փոխադրել տուի, արաբ տարրերու մէջ, որպէս զի գործ չունենայ Հայերու հետ, կարծելով թէ Հալէպի նահանգին մէջ ա՛նչափ հած թուով հայ բնակչութիւն մը չը գտնուիր. այդ խնդիրը, Հալէպ հասնելուն երկրորդ օրը Զեյթունի խնդիրը մը փաթթեց մեր

գլխուն, ճշգիւալը գէտէք, այնպէս չէ՞, Վեհափա՛ռ Տէր...։

— Այո՛, այո՛, խնդիրը մըն է Արիֆ բաշան, հասաւ ատեց Համիտ Բեամիլի խօսքերը, մեծ գեսպա՛ն, և իր գումարած գիշերաժողովին որոշումը գործադրել չի՛ տրուիր երբէք։

— Եթէ գործադրել տրուի, յարեց մեծ գեսպանը, կարծեմ թէ... պատասխանատուութիւնը պիտի ծանրանայ... կեդրոնին վրայ։

— Գործադրել???, անկարելի՛ է, բացագանչեց Համիտ, իբր թէ անկեղծօրէն զայրացած՝ Արիֆ բաշային դէմ, մեծ գեսպա՛ն, ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ այս բոպէիս, ըսէ՛ք և գործադրել տամ։

— Շնորհակա՛լ եմ Ձեր Վեհափառութենան բարի տրամադրութենէն, ըսաւ Սբր Գլար Ֆորա, Վեհափա՛ռ, ի՞նչ որ է, եղե՛ր է բան մը, ես երբէք չեմ կրնար համոզուիլ թէ Հալէպի կուսակալը յանդգնած ըլլայ ինքնագլուխ գործած ըլլալ այդպիսի յիմարութիւն մը, մինչեւ որ կեդրոնէն հրահանգ մը առացած չըլլայ ինքը. ի՞նչ որ է, այդ կէտը մէկդի թողո՛ւնք առ այժմ, գիտէ՞ք, Վեհափա՛ռ, այս բոպէիս մէջ ի՞նչ պէտք է ընել։

— Ըսէ՛ք մեծ գեսպա՛ն, ըսէ՛ք և ընել տամ...։

— Հի՛մա, խնդրեմ Վեհափա՛ռ, հետապիր մը քաջ չեղ պէտք է Հալէպի կուսակալին և խստիւ արգիլել տալ ծանօթ որոշման գործադրութիւնը...։

— Սակայն բա՛ն մը չէ, ուրի՞շ...,

— Այդ հետապրին վրայ, ե՛ս ալ հետապիր մը կը քաշեմ Հալէպ իմ հիւպատոսիս, իրեն հազորդելով կայսերական իրատէն և յանձնարարելով որ կուսակալին յիշեցնէ զայն և ի՛նք ալ իր կողմէն հակէ Ձեր Վեհափառութեան այս վերջին իրատէին ճշգրիտ գործադրութեան։

— Շա՛տ լաւ կ'ըլլայ, յարեց Հիւնքիարը, գո՛ւք ալ կը քաշէք հեռագիր մը ձեր հիւպատոսին այդ իմաստով, և խնդիրը կը վերջանայ։

— Սակայն, վեհափա՛ռ, չեմ կարծեր թէ այդ քանով վերջանայ խնդիրը։

— Ի՞նչպէս...

— Այդ խնդիր մարդը գեռ հոն երկար առնն պիտի մնա՞յ... այդպիսի վայրենի մը կարելի՞ է այսուհետեւ գործածել կայսրութեան վարչական մեքենայի մը մէջ. ի՞նչ, ա՛յդքան անարկա՞ւ է Աբիփ բաշան, ո՞վ է արդեօք իր պաշտպանը կեդրոնի մէջ։

Հիւնքիարին իրաւը կամաց կամաց կը սկսմուէր, բայց ի՞նչ կրնար ընել. ինք յանցաւորը էր, մեծ դեսպանը հասկցած էր իր յանցանքը, պիտէր թէ Աբիփ բաշան չէր կրնար ինքնագլուխ առած ըլլալ այդպիսի վտանգաւոր քայլ մը, պիտէր թէ Սբր Դլար Ցարա խմացած պէտք էր ըլլար իր քաշել տուած ծածկապիրը. հետեւաբար, ստիպուած էր կլլել ամէն նախատինք և մարսել ամէն նուաստացում. ուստի, աւելի հաճելի երեւնալու համար.

— Մե՛ծ դեսպան, պատասխանեց, արդէս զի բոլորովին վատահ ըլլաք, ո՛ւր, ա՛յս պահուս թող քաշուի հեռագիրը, արդիւնքում ձախորդ ոեւէ բոլման գործադրութիւնը. ա՛յս այսպէս. գալով իր պաշտօնին, վաղը կը լսէք, այդ խնդիրը հոս պիտի բերել տամ և պիտի լսէք անշուշտ, պատժե՛լ պիտի տամ, պատժե՛լ, խայտառա՛կը...։

Ու գանէն ելաւ և սկսաւ կարճ շրջաններ ընել սրահին մէջ, մեծ դեսպանին ցոյց տալու համար իր արուեստակեալ սրտմտութիւնը։

— Շնորհակա՛լ եմ, վեհափա՛ռ, անհրաժեշտ է ընել այդ բանը։ Ուրեմն, կը քաշուի այդ հեռագիրը և մնացեալը Ձեր վեհափառութեան բարձր կամքէն կախում ունի։

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Յետոյ, դեռ հրաժեշտ չը տուած, երբ կը պատրաստուէր մեկնելու.

— Հա՛, վեհափա՛ռ, աղէկ միտքս բնկաւ, սա Տօքթ. Բաչայեանին խնդիրը մոռցայ խօսելու։

— Ո՞ր Բաչայեանի խնդիրը, հարցուց Համիտ այլայլած, յիշելով անմիջապէս Տօքթ. Բաչայեանին խնդիրը, որ կը կարծեր թէ մոլթի մէջ պիտի մնար։

— Տօքթ. կարապետ Բաչայեանին խնդիրը, յաղեց դեսպանը, պիտի խնդրէի որ այդ երիտասարդը չնորհէիք ինծի, Ձեր կայսերական մտահաւատ ներմամն արժանացնելով զինքը. գիտէ՞ք, վեհափա՛ռ, ո՛ր նշանուած է, իր նշանածը մինչեւ դեսպանատունս պիտած, կը պաղատի որ չնորհուի իր սիրականին կեա՛նքը. ու ասիկա բոլորովին անձնական է, ինծի՛ պիտի չնորհէք այդ երիտասարդը..

— Շա՛տ աղէկ, մե՛ծ դեսպան, ըսաւ Համիտ ժպտելով, ձեզի՛ կը չնորհեմ այդ մահապարտը, սակայն կը խնդրեմ, կայսերական ներմանս արժանանալէ առքը, ա՛լ պէտք է հեռանայ կայսրութեան սահմաններէն. խռովարա՛ր մըն է, խաղաղ հպատակներս ապստամբութեան կը դրդեէ կառավարութեան դէմ։

— Շա՛տ լաւ, վեհափառ, ես ի՛նքս կ'ևրաչխատուրեմ, այսուհետեւ չպիտի խառնուի հանրային գործերու մէջ. խոստացաք, այնպէս չէ՞, ներեցիք Տօքթ. կարապետ Բաչայեանին։

— Սիւբէյա բաշա՛, հրամայեց Հիւնքիարը, չուտուվ, գրեցէ՛ք իրատէս, ներեցի Տօքթ. Բաչայեանին ու իր ընկերներուն, ա՛յս պահուս թող ազատ արձակուին, ա՛յս է կայսերական կամքս...։

— Մեծ դեսպանին դէմքին վրայ գոհունակութեան ճառագայթ մը չոզաց. անի մէ՛կ քարով երկու

թռչուն զարկած եղաւ.— Հալէպի Զեթունցի բանաստարկեալներուն ծանօթ խնդիրը և Տօքթ. Բաչաքեանի ազատ արձակումը։

Սըր Գլար Ֆորա մեկնեցաւ գոհ և զուարթ։

Հիւնքեարը, նոյնպէս գոհ, դէմ առ դէմ, բռնեց Բեամիլ բաշային ձեռքէն, և գոհութեց սրտէն ուղղուեցան առանձնասենեակը, ուր վերկացան մըրիմ խօսակցութիւն մը։

— Է՛, Բեամի՛լ բաշա, ըսաւ Համիտ, հիմա գոհ մնացիք, այնպէս չէ՞... գուք միշտ կ՛ուզէք որ Անգլիոյ մեծ դեսպանին դիմումներուն նպաստաւոր հետեւանք մը տամ. ահա՛ իր երկու առաջարկներն ալ կատարեցինք. նայինք վաղը ի՞նչ նոր առաջարկներ պիտի բերէ...։

— Շա՛տ լաւ ըրիք, վեհափա՛ռ Տէր, յարեց նախորդ Մեծ Եպարքոսը, ուրիշ անգամներ ըսած եմ, դարձեալ կը կրկնեմ, մենք պէտք է միշտ հաշտ երթանք Անգլիոյ հետ. գիտցած ըլլաք, Վեհափա՛ռ Տէր, մեր օսմանեան պատմութիւնը վկայ է, Անգլիան եղած է մեր ճշմարիտ բարեկամը, հիմա՛կ ալ ան է և ա՛ն պիտի ըլլայ մեր անկեղծ բարեկամը։ Մէկիկ մէկիկ թուելու հարկ չկայ, կը բաւէ միայն հարեւանցի ակնարկ մը նետել սա վերջին կէս դարու դէպքերուն վրայ, Սեվաստաբոլի պատերազմէն սկսեալ մինչեւ մեր օրերը։ Եթէ Անգլիոյ բարեկամութիւնը չըլլար, չպիտի կազմուած ըլլար եւրոպական միահամուռ դիմակցութիւնը Ռուսիոյ դէմ և այսօր, մեր կայսրութիւնը, իր երկու ծովերով ու երկու ցամաքներով, լեզուս առաջ չերթար որ ըսեմ, Ցարերուն ոտքին տակ նուաճուած պիտի ըլլար...

— Իրա՞ւ կ՛ըսէք, ընդմիջեց Համիտ, իրեն սովոր հեգնոտ կերպերով, ըսել է թէ՝ Անգլիա՛ն է մեր Սզատարը...։

— Անշո՛ւշտ, մա՛տ մըն ալ աւելի, չարունակեց Բեամիլ, իր անդլիասէր հակումներուն հոսանքին մէջ ինկած և իր անհատական քաղաքականութեան մօտալուտ յաղթանակին հեռանկարովը չլացած, այո՛, Վեհափա՛ռ Տէր, Անգլիա՛ն էր որ միացեալ եւրոպա մը դիմեց Մոսկովեան Հսկային դէմ, ինչո՞ւ, գիտէ՞ք, Օսմանեան կայսրութեան անբաժանելի ամբողջութի՛ւնը պահպանելու համար. և յաջողցաւ ալ, այնպէս չէ՞...։

— Ես հակառակը չեմ պնդեր, յարեց Հիւնքեարը, և՛ ալ գիտեմ որ անգլիական շահերուն կը համապատասխանէ մեր կայսրութեան ամբողջութեան պահպանումը, չա՛տ լաւ գիտեմ, ատիկայ նոր խընդիր մը չէ, Հնդկաստանի ճամբան չպիտի ուզէ բացուած տեսնել ռուսական բանակներուն առջեւ, մեզի հետ միշտ բարեկամ մնալու հարկին տակ կը դտնուի Անգլիան, բնականաբար, բայց իր կենսական շահերուն ապահովութեան համար այնպէս չէ՞։

— Անտարակո՛յս, Վեհափա՛ռ Տէր, Մեծ Տէրութիւններէն ո՞ր մէկը աղուոր աչուքներուն համար մեզի հետ կը բարեկամանայ, մեր երկի՛րը, եւրոպայի ճամբուն վրայ, Ասիոյ դուռը, բոլոր միւս երկիրներուն նախանձը չարժէլու աստիճան օժտուած է բնութեան բարիքներով, չհաղորդութեան ընպաստ հո՛նք մըն է Թուրքիան, ոսկիներու հանք մը, և որովհետեւ Անգլիա՛ն է որ չհաղորդող ազգերուն գլուխը կը դտնուի, ա՛ն կը մնայ յաւէտ մեր բարեկամը, չպիտի թողու որ ուրիշ ազգեր ոտք դընեն մեր գեղեցիկ ու բերրի հողին վրայ։

— Բեամի՛լ, յարեց Համիտ, ատիկայ ճիշդ է, բայց ինչո՞ւ կը մոռնաք ամէնէն կարեւորը։

— Ո՞րը, Վեհափա՛ռ Տէր, հարցուց Բեամիլ։

— Հնդկաստանի տիրապետութիւնը վերջնականապէս ապահովելու իր մտահոգութիւնը...։

— Ներեցէ՛ք, Վեհափա՛ռ Տէր, դուք արդէն այդ կէտը յիշեցուցիք, Անպլիան չպիտի ուզէ Հնդկաստանի ճամբան բացուած տեսնել ռուսական բանակներուն առջեւ... Բայց Վեհափա՛ռ Տէր, այս նիւթը պիտի առիթէ մը նորոգելու հին ցաւերը. Դուք, Վեհափա՛ռ Տէր, կասկածի տակ կը դնէք հաւատարմութիւնս, բայց յետոյ պիտի կշռէք այս խօսքերուս արժէքը... Անխիղճ ու ոխմար հակառակորդներ ունիմ, որոնք դիշեր ցերեկ կը թունաւորեն Ձեր միտքը, Ձեր առելաւառ զգացումները կ'արծածեն անձիս դէմ, կը յանդգնին պատճառ տալ Ձեզ կասկածելու ինձ՝ հայրենիքի սրբազան չահերուն դէմ... սակայն, պիտի գայ օր մը, եւ մօտ է այդ օրը, պիտի փնտռէք մէս ու չպիտի գտնէք... Վեհափա՛ռ Տէր, կը ցաւիմ խոստովանիլ, Դուք դիս չէ՛ք հասկնար ճանչնալ եւ առարկայ կ'ընէք կարգ մը թշնամիներու, թոյլ կուտաք որ թշնամիները անպատիժ կերպով խաղան իրենց ոխուր գերը, դանձեր դիշեն Ձեր չուքին առ...

— Բաւ՛, կը տեսնեմ որ նիւթէն կը չեղիք, ձեր հին վիշտերը կը նորոգէք եւ կ'ուզէք որ անմիջապէս դարմանուին առանց. սակայն, եթէ անգամ մը քննէք ներսիդիս, պիտի համոզուիք թէ՝ ո՛րքան դառն է կացութիւնս. ի՞նչ կը կարծէք, բաւ՛, ես չե՞մ գիտեր թէ ինչե՛ր կը գործուին հոս, ի՛մ անուս նո՛ւա, և թէ չատ անգամ ճնշումի տակ կը գործեմ. անգամ մը չը դիտէ՞ք, ի՛նչ կատաղի դամբռներով չրջապատուած եմ....

— Վեհափա՛ռ Տէր, ձայնը բարձրացուց Բեամիլ, ես չպիտի համարձակէի այդ բացատրութիւնը դրծածել. ուրախ եմ որ Ձեր վեհափառութիւնը կանխեց յայտարարելու...:

Հիւնքեարը խորունկ մտածումներու յորձանքներուն մէջ թաւալգլոր ինկած՝ կը մաքառէր. կ'ըզգար իր ապիկարութիւնը՝ Բեամիլի վիթխարի մեծութեան ու կարողութեան առջեւ... Այրիկեան մը բոլոր իր եղեռնական հակումները մոռնալով՝ բարի, առաքինի, տիպար վեհապետի մը կերպարանքը մըտաւ և իր ամբարիշտ բերնէն ակամայ թափել մեղրածորան թոյն մը, որ սասմանուած էր թմրեցնելու Բեամիլի պէս խորամանկ դիւանագէտի մը նուրբ զգայարանքները: Համիա նոյն բոպէին խաղաղաբեր, արդարութեան ծարաւէն տանջուող, ժողովրդի հօր մը տիպարը պիտի կարծուէր:

Դարձաւ Բեամիլի և ընկճուած մկկու մը ըրբռտունջով.

—Բեամի՛լ, ըսաւ, բայց կրնա՞մ ընել քան մը, պաշարե՛ր են չուրջս. մէկ չեն, երկու չեն. հարիւրներո՛վ են, ամէն օր կը բազմին. իմ անձիս պահանջները պիտի ըլլային, հրեչնե՛րը, չունե՛րը...:

— Հեռացուցէ՛ք ուրեմն, ի՞նչ գործ ունին հոս, ի՞նչ կրնան ընել...:

— Մ՛նաս պիտի պաշտպանեն, Բեա՛միլ, յարեց Համիա գամբռնելով իր ձայնը, գոցելս գողալով որ չը լսուէր, չը մատնուէր...:

— Որո՞նց դէմ պիտի պաշտպանեն Ձեր անձը:

— Թշնամիներո՛ւս դէմ...

— Որո՞նք են Ձեր թշնամիները, Վեհափա՛ռ Փաշտիշահս, ընդմիջեց Բեամիլ, իրե՛նք են, իրե՛նք, այդ լարախաղացնե՛րը, ո՛չ միայն ձեր, այլև հայրենիքին. Վեհափա՛ռ, հեռացուցէ՛ք պալատէն, թող մաքրուի մթնոլորտը, քիչ մը չունչ առէք, թող քիչ մը չունչ առնէ ազգը. մե՛ղք է այս դեղեցիկ ժառանգութեան, որուն սեփականատէրը դո՛ւք էք, դուք, Մեծ Օսմանի հարազատ չառաւիղը, Մեծ Մարդարէին Խալիֆա՛ն... Յիշեցէ՛ք ձեր փառապանծ նախնի՛քը...:

Համիտ ոտքի ելաւ և սկսաւ չրջապայիլ, առանձնասենեակը նեղ կուգար իրեն։

Նոյն պահուն Սրիճ պէյ երևցաւ դուռին առջև, բարև բռնած. Ռեամիլ բաշան ետին նայեցաւ։

— Ի՞նչ կայ դարձեալ, հարցուց Համիտ, տաս կաւին կրելով Ռեամիլ բաշայի խօսքերուն ապաւորութիւնը։

— Վեհափա՛ռ Տէր, թոթովեց Սրիճ պէյ, Ս. Քարտուղարին սենեակը կ'սպասէ ռուսական մեծ դեսպանը։

— Ի՞նչ կ'ուզէ ինէ այդ մարդը, գոչեց Համիտ։

— Կը փափագի կայսերական ունկնդրութեան ներկայանալ։

— Կանխաւ չե՞ն իմաց տար, տրտնջաց Համիտ։

— Իմաց տրուած էր, Վեհափա՛ռ Տէր, ճիշդ ժամանակին եկած է, կ'սպասէ։

— Ես մեկնիմ ուրեմն, Վեհափա՛ռ Տէր, աղերսեց Ռեամիլ բաշան, իմ ներկայութիւնս անպատշաճ է, արդէն Մ. Նելիւօֆը չափազանց ինէ...

— Կը հասկնա՞մ, կը հասկնա՞մ, յարեց Համիտ, քմծիծաղով մը, քար մըն է ատիկա Դաղի Օսմանը բաշայի հասցէին նետուած, այնպէս չէ՞։

— Ո՛չ, հաւատացէ՛ք ո՛չ, Վեհափա՛ռ Տէր, ծեր եմ, չատ յոգնեցայ, ես արդէն չեմ ախորժիր ռուսական դեսպանէն, կեղծաւո՛ր մըն է, չհամո՛զ մը։

— Ո՛րը այնպէս չէ, աւելցուց Հիւնքեարը, ուրիշ քահ քահ մը փրցուց։

Ռեամիլ բաշան հրաժեշտ տուաւ ու դուրս ելաւ առանձնասենեակէն։

Դ

Ոսմիկանութեան նախարարը պաշտօնատունէն դեռ նոր վերադարձած, Գաստրգիւղի իր ապարանքին մէջ, իրիկուան սովորական քէյֆը կ'ընէր, հաւնըմը կուշտին, մինակը նարկիլէն գոռացնելով, ճոխ մէզէներով ու աղանդերներով ծածկուած սեղանի մը չուրջը։

Սմառնային տօթագին ցերեկուան մը յաջորդած էր հեշտալի իրիկուն մը։ Զովաշունչ զեփիւռ մը, Ջամլըճայի ու Սէյտ Տաղըի բիւրաւոր ծաղիկներուն բուրմունքովը ծանրաբեռնուած, իր սիրային արշաւանքին մէջ կը հասնէր մինչև Գաստրգիւղ ու կը սողոսկէր Նաղըմ բաշային քէօշկը։

Նաղըմ, իր հանրմին հետ, քանի մը գաւաթ օղի պարպելէ ետքը, կէս մը գինով, զուարթացած ու չէնչող, կը սիրէր ձեռքի կատակներով քիչ մը նեղել իր կինը՝ չոգելու, սիրելու արեւելեան կերպ մը. իսկ կինը՝ մէկ երկու բաժակ պարպած, կարծես թէ աւելի՛ աղուորցած էր ու հրապուրիչ, իր նախարար էրկան հետ մինակը, գունաւոր ապակիներէ ձեւաւորած պատերով քէօշկին առանձնութեանը մէջ։

Մութը տակաւ կը ծաւալանար, կը թանձրանար, ու երկինքի աստղերը կ'սկսէին աւելի՛ յստակ տեսնուիլ։

Նաղըմ իր հանրմին կը պատմէր նոյն ցերեկուան անցած դարձածները՝ ոսկիկանութեան պաշտօնատան մէջ, տեսակ մը համարատուութիւն՝ զոր սովոր էր ընելու ամէն իրիկուն, հաճոյք մը պատճառելու համար իր կնոջ, որ չափէն աւելի հետաքրքիր էր,

թերութիւն մը՝ որ ընդհանրապէս մոլութիւն դարձած է գեղեցիկ սեռին մէջ։

— Օ՛ֆ, հանգի՛մ, կ՚ըսէր Նազըմ, չե՛ս ըսեր, այսօր չա՛տ յոգնեցայ։

— Ինչո՞ւ, բաչա՛ս, կը մնչէր կինը, ինչո՞ւ այսօր չատ յոգնեցա՛ք։

— Օ՛, կը կրկնէր Նազըմ պլուխը ճօճելով ու գատաթ մըն ալ պարպելով, այսօր գիտե՞ս քանի՛ քանիներու հարցաքննութիւնները վարեցի, ամէնքն ալ Հայեր, «գոմիթաճի»ներէն...։

— Ի՞նչ կ՚ընեն այդ գոմիթաճիները, բաչա՛ս, ինչո՞ւ այդքան հալածել կուսաք զիրենք, կը հարցընէր կինը՝ կնոջական դուխի քաղցրութեամբ մը։

— Ի՞նչ կ՚ըսես, հանըմ, Աստուա՛ծ աւելցնէ աւնոնց թիւը. եթէ անոնք չըլլային, մենք ո՞ւր կը տեսնէինք վէզիրութեան երեսը, աղօթք ըրէ որ աւելնան... եթէ Հայերու խնդիրը չըլլայ, գիտե՞ս ուր կ՚երթայ կը յանգի մեր վիճակը...։

— Մեղք չե՞ն, ո՛վ գիտէ քանի՛ քանի անմեղներ ալ միասին կը խաչուին, քանի՛ քանի «օճախ»ներ կը մարին ամէն օր...։

— Լո՛ւռ, չըլլա՛յ թէ ուրիշ անգամ, այցելուներու քով այդպէս խօսիս, հա՛... յետոյ կը մտանուհի՛նք, զգուշացի՛ր այդպիսի խօսքերէ։

— Ի՛նչ կ՚ըլլայ, բաչա՛, մա՛յր ենք, անո՛նք ալ են ծներ, անո՛նք ալ զաւկի տէր են, անո՛նք ալ Աստուծոյ ստեղծած զաւակները չե՞ն... ականջներս խցի՛ր կ՚ուզեմ, ամէն անգամ որ հայ բանտարկեալներուն վրայ կը խօսիք...։

Նոյն պահուն պարտէզին դուռը զարնուեցաւ։

Երկու վայրկեան յետոյ, ծառայ մը վեր վազեց, դէպի քէօշկը։

— Ի՞նչ կայ նորէն, ներսէն ձայնեց նախարարը։

— Բաչա՛, քանանա՞յ է, վարդապե՞տ է, չեմ գիտեր, ըսաւ ծառան, սեւագլուխ մըն է, հայ եմ կ՚ըսէ, ձեզ տեսնել կ՚ուզէ, չատ կարեւոր գործի մը համար...։

Նազըմ բաչա, հրամայեց ծառային ներս առնել իրիկուան այդ անսպասելի հիւրը և նստեցնել սպասասրահին մէջ։ Իսկ ինքը, չուտով ձգեց նարկիլէն, քէօշկէն դուրս ելլելով, հագուեցաւ ու վար իջաւ։

— Օ՛... Մամբրէ էֆէնտի, բարո՛վ եկար ըսաւ Նազըմ, ճանչնալով Սկիւտարի Մամբրէ վարդապետը որ ուշ տանէն կուգար այցելութեան։

— Ներեցէ՛ք, վսեմաչո՛ւք վէզիր, յարեց Մամբրէ, ուշ տանէն այսպէս Ձեր վսեմութեան հանդիսատեսութիւնը վրդովել համարձակելուս. բայց, կը խորհիմ թէ՝ պարտականութիւնս էր իբրև հաւատարիմ ու անձնուէր պաշտօնեայ մը Ձեր վսեմութեան, վաղուան չը յետաձգել, ճի՛շդ ժամանակին դալ հաղորդել, այնպէս չէ՞։

— Ի՞նչ հաղորդելու եկած էք, վարդապե՛տ էֆէնտի, բարի՞ է արդեօք։

— Բաչա՛ էֆէնտի, յարեց Մամբրէ ժպտելով, ես պարապ տեղը չեմ բաղխեր ձեր ապարանքին դուռը, պիտի, ձեզի համար թանկագին ծառայութիւն մըն է, զոր եկած եմ ընելու, և կը յուսամ թէ այս անգամ տարբեր կերպով կը վարձատրէք զիս, այնպէս չէ՞։

— Նախ պատմեցէ՛ք նայինք, Մամբրէ էֆէնտի, արժէքը հասկնանք ձեր տեղեկութիւններուն, այնուհետեւ պիւրին է, Եըլտըզ կը տանիմ, վճռափառ ո՞ւր կը ներկայացնեմ ձեզ...։

Ու Մամբրէ վարդապետ, տեղեկատուութիւնը սկսելէ առաջ, իր վերարկուի լայն թեւէն հանեց պզտնաձև ծրար մը, զոր նետելով Նազըմ բաչային առջեւ, հպարտ չեչտով մը՝

— Վահեմաչո՛ւք բաշա, առէ՛ք, այս պիչեր քաղեցէ՛ք այս ծրարին մէջի գրուածները, լաւ մը քաղեցէ՛ք, գննեցէ՛ք, եա վաղը նորէն կը հանդիպիմ հոս, կը խնդրեմ ուշի ուշով կարդացէ՛ք, ո՛չ մէկ բառ թող չվրիպի ձեր աչքէն, չահեկան թղթածրար մըն է, որուն թարգմանութեանը համար, չաբաթ մըն է գիչերներ կը լուացնեմ, բաշա՛ էֆէնտի։

— Այս ծրարը հոս բերելու համա՞ր է որ եկաք հոս, ուրիչ բանի մը չունի՞ք, Մամբրէ էֆէնտի։

— Ունիմ, ունիմ, բայց... ծամծմեց Սկիւտարի Զանգակ երէցը, արդեօք Ձեր վահեմութիւնը պիտի ժամանակ ունենա՞յ զիս լսելու։

— Ձանացէ՛ք համառօտել, որովհետև ընթրիքի ժամը կը մօտենայ. կամ, եթէ կ'ուզէք այս պիչեր հոս պահեցէք, միասին կ'ընթրենք, յետոյ երկար բարակ կը տեսնուինք, չը՞ւար։

— Ո՛չ, ո՛չ, առարկեց Մամբրէ, կեղծաւոր ժըպիտով մը, տունը կ'սպասեն ինծի, բաշա՛, մանաւանդ այս պիչեր հրաւիրուա՛ծ եմ...

— Ո՞ւր, ընդմիջեց նախարարը։

— Ո՞ւր կը կարծէք որ ըլլայ, բսաւ վարպետը քմծիծաղով մը, «Հնչակեան»ներուն ժողովին...

— Ի՞նչ կ'ըսէք, աղէ՛կ, աղէ՛կ ուրեմն, բացաղանչեց Նազըմ, հոգ չէ՛, գացէ՛ք, վաղը դարձեալ կը տեսնենք զիրար... բայց, սա՛նկ չէ՞ք կրնար հաճառօտ մը պատմել։

— Բաշա՛ էֆէնտի, դեռ հետազօտութիւններս չը վերջացուցի, կը յուսամ թէ վաղը լիակատար տեղեկութիւններով կուգամ։

— Եա մանրամասնութիւնները չեմ հարցներ, վարդապե՛տ, բսէիք միայն թէ ի՞նչ խնդիր է։

— Մեծ դաւադրութիւն մը, բաշա՛ էֆէնտի... ահռելի ոճրախորձի մը չո՛ւրջը կը դառնայ խնդիրը,

բայց վաղը միայն կրնամ լրացուցիչ պարագաները ժողվել ու ձեր վահեմութեան մատուցանել։

— Ո՞վ է, ո՞վ, անո՛ւնը միայն տուէք։

Սկիւտարի լրտես վարպետը, մօրուքը ձեռքին մէջ մտմտալ սկսաւ, չա՛տ կանխատես կը նկատէր ոստիկանութեան նախարարին յայտնել ամէն բան. անգամ մը սխալած, բերնէն փախցուցած էր, հազար անգամ զղջաց. չէր ուզեր այդքան աժան ծախել իր լրտեսութեան պաչտօնը... ուստի, դարձեալ պնդելով ու դժկամակելով.

— Ներեցէ՛ք, բաշա՛ էֆէնտի, ըսաւ, պարա՛պ բան է հիմակուընէ յայտնել, կրնա՛ ըլլալ որ սխալած ըլլամ, խնդրեմ մի՛ ստիպէք, այս պիչեր մեկնիմ, հետազօտութիւններս առա՛ջ տանիմ, Հնչակեաններու դիչերաժողովին ներկայ գտնուիմ, հոն անգամ մըն ալ փնտռեմ հարցնեմ, յետոյ, վաղը այս միջոցին, կուգամ...։

— Ո՛չ, Մամբրէ էֆէնտի, հասկէ մէ՛կ քայլ չէք կրնար փոխել, մինչև որ ինծի չը յայտնէք այդ ոճրախորձին դէմ կմախքը, որպէս պի, եթէ կէս գիչերին յանկարծ Եըլտըզ կանչուիմ, կարեւոր քիչ մը բացատրութիւն տալ... ի՞նչ պիտէք թերեւս արքունի լրտեսապետը ցերեկուընէ գաներ է ոճրախորձին հեղինակները ելլալը տարեր է...։ Այն տեղը ո՛ւր կը մնայ ոստիկանութեան նախարարութիւնս։

— Ո՛, ո՛չ, բողոքեց Մամբրէ, անկարելի՛ է, արքունի լրտեսապետը չկրնար գիտնալ, տակավին միայն Մամբրէ՛ մը, կղերական աշխարհին մէջ տասրոյ մեկը միայն կրնայ տեղեկութիւն ունենալ այսպիսի ոճրախորձէ մը .. այդ մասին բոլորովին հանդարտ պէտք է ըլլաք, մի տարակուսիք իմ անկեղծութեանս վրայ. նաև կը խնդրեմ որ մինչև վաղը կէս օրէն եաքը, լռութիւն պահէք, հակառակ պարագային կը վախցընէ՛ք դաւադիրները...։

— Վահեմաչո՛ւք բաշա, առէ՛ք, այս դիշեր քա-
ղեցէ՛ք այս ծրարին մէջի գրուածները, լաւ մը քա-
ղեցէ՛ք, զննեցէ՛ք, ես վաղը նորէն կը հանդիպիմ
հոս, կը խնդրեմ ուշի ուշով կարդացէ՛ք, ո՛չ մէկ
բառ թող չվրիպի ձեր աչքէն, չանեկան թղթածրար
մըն է, որուն թարգմանութեանը համար, չաթթ մըն
է գիշերներ կը լուացնեմ, բաշա՛ էֆէնտի։

— Այս ծրարը հոս բերելու համա՞ր է որ եկաք
հոս, ուրիշ բանէլիք մը չունի՞ք, Մամբրէ էֆէնտի։

— Ունիմ, ունիմ, բայց... ծամծմեց Սկիւտարի
Զանգակ երէցը, արդեօք Ձեր վահեմութիւնը պիտի
ժամանակ ունենա՞յ զիս լսելու։

— Ջանացէ՛ք համառօտել, որովհետև ընթրիքի
ժամը կը մօտենայ. կամ, եթէ կ'ուզէք այս գիշեր
հոս պառկեցէք, միասին կ'ընթրենք, յետոյ երկար
բարակ կը տեսնուինք, չը՞ւլար։

— Ո՛չ, ո՛չ, առարկեց Մամբրէ, կեղծաւոր ժըպ-
իտով մը, տունը կ'սպասեն ինծի, բաշա՛, մնաս-
ւանդ այս գիշեր հրաւիրուա՛ծ եմ...

— Ո՞ւր, ընդմիջեց նախարարը։

— Ո՞ւր կը կարծէք որ ըլլայ, ըսաւ վարպապե-
տը քմծիծաղով մը, «Հնչակեան»ներուն ժողովին...

— Ի՞նչ կ'ըսէք, աղէ՛կ, աղէ՛կ ուրեմն, բացա-
գանչեց Նազըմ, հոգ չէ՛, գացէ՛ք, վաղը դարձեալ կը
տեսնենք զիրար... բայց, ո՛նկ չէ՞ք կրնար հա-
մառօտ մը պատմել։

— Բաշա՛ էֆէնտի, դեռ հետազօտութիւննե՛ր
չը վերջացուցի, կը յուսամ թէ վաղը լիակատար
տեղեկութիւններով կուգամ։

— Ես մանրամասնութիւնները չեմ հարցներ,
վարդապե՛տ, ըսէիք միայն թէ ի՞նչ խնդիր է։

— Մեծ դաւադրութիւն մը, բաշա՛ էֆէնտի...
ահռելի ոճրախորձի մը չո՛ւրջը կը դառնայ խնդիրը,

բայց վաղը միայն կրնամ լրացուցիչ պարագաները
ժողվել ու ձեր վեհամտութեան մատուցանել։

— Ո՞վ է, ո՞վ, անո՛ւնը միայն տուէք։

Սկիւտարի լրտես վարդապետը, մօրուքը ձեռ-
քին մէջ մտմտալ սկսաւ, չա՛ս կանխահաս կը նկա-
տէր ոստիկանութեան նախարարին յայտնել ամէն
բան. անդամ մը սխալած, բերնէն փախցուցած էր,
հապա՛ր անդամ զղջաց. չէր ուզեր այդքան աժան
ձախել իր լրտեսութեան պաշտօնը... ուստի, դար-
ձեալ պնդելով ու գժկամակելով.

— Ներեցէ՛ք, բաշա՛ էֆէնտի, ըսաւ, պարա՛պ
բան է հիմակուընէ յայտնել, կրնա՛ ըլլալ որ սխա-
լած ըլլամ, խնդրեմ մի՛ ստիպէք, այս գիշեր մեկ-
նիմ, հետազօտութիւններս առաջ տանիմ, հնչակ-
եաններու գիշերաժողովին ներկայ գտնուիմ, հոն
անդամ մըն ալ փնտռեմ հարցնեմ, յետոյ, վաղը այս
միջոցին, կուգամ...։

— Ո՛չ, Մամբրէ էֆէնտի, հսկէ մե՛կ քայլ չէք
կրնար յառաջել, մինչև որ ինծի չը յայտնէք այդ ոճ-
րախորձին դէմ կմախքը, որպէս զի, եթէ կէս գի-
շերին յանկարծ Եըլըզ կանչուիմ, կարենամ քիչ
մը բացատրութիւն տալ... ի՞նչ դիտէք թերեւս աբ-
դուռնի լրտեսապետը ցերեկուընէ գաւեր է ոճրախոր-
ձին հեղինակները Եըլըզ տարեր է.... Այն տեղն
ո՛ւր կը մնայ ոստիկանութեան նախարարութիւնս։

— Ո՛, ո՛չ, բողոքեց Մամբրէ, անկարելի՛ է,
արքունի լրտեսապետը չկրնար գիտնալ, տակա-
միայն Մամբրէ՛ մը, կղերական աշխարհին մէջ ապ-
րող մէկը միայն կրնայ տեղեկութիւն ունենալ այս-
պիսի ոճրախորձէ մը .. այդ մասին բոլորովին հան-
գարտ պէտք է ըլլաք, մի տարակուսիք իմ անկեղ-
ծութեանս վրայ. նաև կը խնդրեմ որ մինչև վաղը
կէս օրէն եկքը, լռութիւն պահէք, հակառակ պա-
րագային կը փախցնե՛ն դաւադիրները...։

— Հիմայ դուք չէ՞ք ճանչնար պատպիրներէն դէթ մէկը, ձայնը բարձրացուց Նազըմ, կատղելով Մամբրէի յամառութեան դէմ, որ չէր ուզեր նոյն դիչերը յայտնել գաղտնիքը, ամէն առիթ ծախելու համար իր ըրած ծառայութիւնը... պիտցած ըլլաք, ահա՛ կ'ըսեմ, հոս պիտի բանտարկուած պահեմ ձեզ մինչև առտու և վաղն ալ հետս տանիմ, ոտիկանատո՛ւնը պիտի բանտարկել տամ ձեզ, եթէ հիմա՛ չը յայտնէք ինձի ոճրափորձի հեղինակներէն գոնէ մէկուն անունը։

Մամբրէ վարպապետին վիճակը քննդատական էր. Նազըմ բաշան կը յամառէր նո՛յն դիչերը հասկընալ թէ՝ ո՛վ էր ոճրափորձին հեղինակը. մինչդեռ ինքը՝ Մամբրէ, ո՛ւր մըն էր պլտռըր, ու հիմայ կ'աչխատէր ժամանակ վատնել, վազուան յետաձգել, մէկ կողմէն իր լրտեսի արժանիքը? չնչանելու և ոտիկանութեան դահլարին առջև պարտապետ ընելու համար ինքզինք, իրր անհրաժեչտ անձ մը, հզօր ազդակ մը՝ ոտիկանութեան պաչտօնատան մէջ, և միւս կողմէն, մինչև վաղը՝ նոր ուժ մը ստեղծելու միջոց ունենալու համար։ Սակայն Նազըմ կը յամառէր, կ'սպառնար, հետզհետէ պահանջկոտ կ'ըլլար և կ'ոտիկէր որ Մամբրէ յայտնէր հեղինակներէն գոնէ մէկուն անո՛ւնը...։

— Բաչա՛. կը պաղատէր Մամբրէ ոտքի ելած, կ'աղաչե՛մ, ցուք սա իմ բնտած թղթածրա՛րս կարդայէ՛ք այս դիչեր, ամէն բան հոն է, հաւատացէ՛ք, եթէ ուչի ուչով քաղէք, պիտի կրնաք ձեր փնտռած գաղտնիքը հասկնալ, ոճրափորձին հեղինակները, իրենց ընտրած ահաբեկիչ միջոցները, գործողութեան վայրը, և՛ն., և՛ն., ամէ՛նն ալ հո՛ս են, հոս՛, բերած թղթածրարի՛ս մէջ...

— Բայց ինչո՞ւ ցուք չէք ըսեր, վարպապե՛տ,

ինչէ՞ կը վախնաք, ինչո՞ւ ցուք հոս չէք ցչեր ա՛ նոնց անունը։ Ո՛չ, ո՛չ, ես հիմա կասկածի՛ մը կ'ընթամ. եթէ դեռ կ'ուզէք ինէ գաղտուկ պահել խընդիրը, կը կասկածիմ որ արքունի լրտեսական բաչխային կողմէն մասնաւոր վարձատրութիւն մը խոստացած չըլլա՛ք ձեզի. խօսեցէ՛ք, վարպապետ՛, խոստովանեցէ՛ք, արքունի լրտեսները դիտէ՞...

— Ի՞նչ կ'ըսէք, բաչա՛ էֆէնտի, ի՞նչպէս կրնայ նայ լուր ունեցած ըլլալ, երբ ե՛ս միայն պիտի խնդիրը, կրկնեց Մամբրէ հաստատ վստահութեամբ մը, չըսի՞ ձեզի թէ այս դիչեր հրաւիրուած եմ Չըրնչեակներու դիչերաժողովին, թոյլ տուէ՛ք բաչա, հիմայ ես երթա՛մ, ժամանակը կ'անցնի, չուտով տունս վերադառնամ, որպէս զի ո՛ևէ կասկած մը չը հրաւիրեմ իմ վրայ. ո՛վ դիտե, թերևս հանդէս յեղափոխական ահաբեկիչնե՛ր ալ կը պտըտին, թերևս վաղուն մը անծանօթ մէկ անկիւնի մը մէջ, մէկ դնդակով անդէ՛նը կը ճաքեն դիս, հոգ չէ՛, աչքս առեր եմ ամէն զոհաբերութիւն, բաւական է որ ձեր վսեմութեան ծառայութիւն մը մատուցած նեմ... խնդրեմ, ներեցէ՛ք, ես մեկնիմ, տուն վերադառնամ...։

— Օ՛..., բացագանչեց Նազըմ, այսքան յամառ մարդու մը չէի հանդիպած, մէ՛կ բառ է, ի՛նչ կ'ըլլայ, չէ՞ք կրնար անունը տալ դատաճանին, որ այդ ոճրափորձը պիտի գործադրէ, հէ՞, ինչո՞ւ կը յամառի՛ք, վարպապե՛տ էֆէնտի։

Մամբրէ, լուռ, երկու ձեռքերովը մօրուքը չարչարելով, աղերսող նայուածքներ կը ղրկէր նախատարին. ի՞նչ պիտի ըսէր, որի՞ անունը պիտի տար, ոճրափորձը չինծու էր արդէն, երեւակայակա՞ն, սո՛ւտ մըն էր պլտռըր ու հիմա չէր կրնար ինքզինքը ազատել. անպատճառ պէտք էր անուն մը

ԱՐՇԱԿ ՉԱՓՉԵԱՆ (ԿԱՑԱԿ)

Հնչակեան կուսակցութեան հաւատարիմ գործիչը, որ Ղալաթիոյ կամուրջին գլուխը մուրացկանի տարազով ընկերներուն անդամատուրքերը կը հաւաքէ, լրտեսելով նաև մահնիչ Մամբրէ վրդպ.ը

ԱՐՇԱԿ ՉԱՓՉԵԱՆ

(ԿԱՑԱԿ)

տար. ի՞նչ անուն տար սակայն... : Ապիկն, նա- խարարը կը պնդէր, կ'ապառնար, անունը կ'ուզէր հասկնալ գոնէ մէկուն, այդ ոճրախարձի հեղինակ- ներէն մէկուն: Վերջապէս, վերագոյն ճիպով մը, յանկարծ, բացագանչեց Մամբրէ.

— Բաշա՛ էֆէնտի, քանի որ այսքան կ'սոխ- պէք, ըսի՛մ. — Տօնապետա՜ն, Տօնապետա՜ն... :

— Տօնապետա՜ն .՞ .՞ .՞. կրկնեց ոսոխկանուս- թեան նախարարը, մարքին մէջ արթնցնելով տգեղ յիշատակը չէկ մազերով, ծաղկաւէր երեսով, կար- ճուկ երիտասարդի մը, որ այդ մականունը կը կրէր:

Յետոյ, հարցուց Մամբրէի.

— Վարդապե՛տ. այդ մարդը դուք կը ճանչնա՞ք, ո՞ւր տեսած էք զինքը, ի՞նչ գործ կը բռնէ:

— Ի՞նչպէս չեմ ճանչնար, բաշա՛, Տօնապետա- նան Պետրո՛սը, «Արեւելք» հայ օրաթերթին մէջ ուս- ուցչութիւններ կուտայ, աչխատակից է հոն, բնիկ Տիարպէքիրցի՛:

— Է՛, ընդմիջեց Նազըմ, հետզհետէ իր յիշողու- թեան մէջ աւելի պայծառօրէն տեսնելով Տօնապետա- նանի դէմքը, Ղալաթիա, Նորաուրնկեան խանին մէջ հրատարակուող թերթին համար չէ՞ք ըսեր:

— Այո՛, բաշա՛, «Արեւելք» օրաթերթին մէջ կը գրէ:

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, կրկնեց Նազըմ, Աբ- փիար Սրիւիարեանի հետ յաճախ կը պատահի, ան չէ՞,

— Այո՛, ճի՛շդ ան է, Գումրիէին մէ՛ջ է, կա- րեւոր մէկ անդամը, կ'ըսեն թէ Դրօշակեա՛ն է, Դրօշակեա՛ն:

Մամբրէ վարդապետ, ա՛լ քիչ մը թեթեւցած, կ'աճապարէր մեկնիլ. ուստի, սկսաւ պաղատիլ.

— Բաշա՛ էֆէնտի, բաշա՛ էֆէնտի, ա՛լ ես մեկ- նի՛մ, ինչպէս յայտնեցի, այս գիշերուան դադանի

ժողովին պէտք է ներկայ գտնուիմ, վաղը դարձեալ կուգամ, խիստ չահեկան ու կարեւոր մանրամաս- նութիւններ բերելու ձեզի. և կը յուսամ թէ՝ գոհ պիտի մնաք, մնացեալը ձեր մաքուր խղճին ու մեծ սրտի՛ն կը յանձնեմ, ա՛լ դո՛ւք պիտէք, ես ձեր և բախտաւորեալ ազօթարար ծառա՛ն եմ...:

— Լա՛ւ, լա՛ւ, հիմա գացէ՛ք, վաղը կը տեսնը- ւինք պաշտօնատունը, վարդապե՛տ, ըսաւ Նազըմ, ջանացէ՛ք վաղը կէս օրէ առաջ հանդիպիլ ինծի ան- պատճառ, հասկցա՞ք:

— Գլխո՜ւս վրայ, բաշա՛ էֆէնտի, ըսաւ Մամբ- րէ, զուարթ դէմքով մը:

Եւ կը պատրաստուէր մեկնելու երբ, ձեռքի չարժումով մը:

— Մամբրէ՛ էֆէնտի, ըսաւ Նազըմ, քիչ մը համ- բերեցէ՛ք, հոս ապասեցէ՛ք:

Մամբրէ մեկ երկու վայրկեան յետոյ, իր ափին մէջ փոքրիկ կլորիկ թղթի ծրարի մը սահիլը զգաց:

Ոսոխկանութեան նախարարը՝ նոյն պիչերը կու- տար մատնիչ վարդապետին, խեղճ Տօնապետեանի արիւնին պի՛նը, թերեւս երկո՛ւ ոսկի...:

Սկիւտարի վարդապետը դուրս թռաւ, և անծա- նօթ փողոցներէ անցնելով, հասաւ Հայտար Բաշայի մերձակայքը, ուր միաձի կառքի մը մէջ նետուեցաւ, Սկիւտար երթալու համար, ուր պէտք էր ներկայ ըլլար Հնչակեաններու գիչերաժողովին, որպէս զի վաղը կարենար խղճի մտօք ընել իր տեղեկատուու- թիւնը Նազըմ բաշային:

Մատնիչ Մամբրէ վարդապետը մեկնելէ վերջ, Նազըմ բաշան դարձեալ առանձնացած էր քէօչկը, ուր իր հանըմը կ'սպասէր:

Շուտով ընթրիքը բերուեցաւ, եղանակին ըն-

ամբ ընաւքը պատուհներով ծածկուած և արեւելեան փափկաճաշակ քիմքերու յատուկ, համադամներու հաւաքածոյով մը զարդարուած, նախարարի, ատենապետ կանուխեան նախարարի ճոխ սեղան մը։

Յետոյ ալ Թուրքա սուրճը խմեց ու իր գրասենեակը քաշուեցաւ Նազըմ։

Մամբրէի բերած թղթածրա՛րը բացաւ ու սկսաւ քաղել։ Թղթածրարին առաջին էջը կ՚սկսէր հետեւեալ խորագրով.— «ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ԵՒ ՊԱՏԲԻԱՐԱԿԱՆ ԳԱՂՏՆԻՔՆԵՐ»։ Ընդարձակ թղթակցութիւն մըն էր, արտասահմանի յեղափոխական կարեւոր թեւերէ մը մէջ հրատարակուած, որուն խնամեալ թարգմանութիւնը բերած էր Մամբրէն։

Թղթակցութիւնը քաղաք լմնցուցած էր, Նազըմ քաշան քոնի ծանրութիւնը կ՚զգար տակաւ իր թարթիչներուն վրայ. ուստի մէկդի նետեց թղթածրարը, և, կը պատրաստուէր ննջասենեակը քաշուելու, երբ յիշեց թէ՝ չը կարդացուած մէկ երկու էջեր ալ կային տակաւին. հետաքրքրութենէ մղուած, երկնցուց ձեռքը, նորէն առաւ թղթածրարը, բացաւ զայն և սկսաւ կարդալ.

— «Սիրելի՛ ընկեր Պ. Տ. Բէյ.— Հաւկիթները պատրաստ են, կը մնայ միայն նեղկելը, գէղինի վրայ կարմիր պէտք է նեղկել, հա՛... գիտցած ըլլաս. ի՞նչ ընենք, մեզի վիճակուած է այս բաղդը. կեդրոնէն տենդոտ անհամբերութեամբ կ՚սպասուի մահալճիռին գործադրութեան, տեսնեմ գլուխ, անվնաս ու քա՛չ ընկեր Պ. Տ... բոլոր, բոլո՛ր ընկերներուն աչքերը քեզի յառած են, ամէնքն ալ կ՚սպասեն Ս. Ջեռնարկի վախճանին, որ պտակը պիտի ըլլայ մեր տարինեռէ ի վեր փայփայած փափաքներուն. կը հասկնա՞ս. սիրտդ պինդ բռնէ՛, ադամանդի պէս կարծր, մի՛ թուլնար վտանգին առջեւ, դիտեմ, դէպի մա՛հը պիտի վազես, աչքերդ գոցած, պէտք է նետուիս անձանօթին մէջ, պէտք է խոյանաս արծիւի մը պէս, պէտք է պատռես վագրի մը պէս, պէ՛տք է, այո՛, անհրաժեշտ է ատելով տառապող ժողովուրդներուն... դահի՛ճը։

«Ազնի՛ւ ընկեր, հիմա՝ ձեր նստած տունը կը ճնամ ես, կասկած մը չներշնչելու համար, երբ որ պայթի դեպքը, երբ մայրաքաղաքը ցնցուի պայթումէն, այն ատեն, այն ատե՛ն, օ՛հ, ազնի՛ւ ընկերս, Պէչիկթաշի նաւամատոյցը սպասող քանի՛ քանի տասնեակ նաւակներէն մէկուն մէջը նետուէ՛, չուտով հասի՛ր դիմացի չոգենաւը, որ դեռ չպիտի մեկնած ըլլայ, ուր քեզի պիտի սպասեմ, անգի՛ն ընկերս, համբուրելու համար անարատ ճակատդ և սեղմելու համար անարեկիչի հզօր ձեռքդ, կը կրկնեմ իմ ազնիւ ու ամենասիրելացեալ ընկե՛ր, դուն որ ինծի հետ մկրտուեցար և ուխտեցիր ինծի հետ հաւատարիմ ընթանալ Ընդվզումի փշոտ, բիւնոտ ճամբան, որ կը տանի Ազատութեան օթեւա՛նը. կը կրկնեմ անգ՛, յիշէ՛ սուրբ ուխտը, և մի՛ մոռնար որ մեր մայրերը մեզի ծնան, որպէս զի մեր հայրենիքին համար զոհենք մեր կեանքը, հէ՛ք հայրենիքին համա՛ր՝ որ այսօր, չղթայակապ այրի մը՝ կուլայ կ՚ողբայ իր օրբացած զաւակներուն վըրայ.... Ա՛հ, պիտի դա՞յ արդեօք, պիտի հասնի՞ երջանիկ վայրկեանը, ուր իրարու գիրկ նետուած, պիտի մոռնանք մեր բոլոր ցաւերը, մեր բոլոր տառապանքները... Դեռ չա՛տ երկար կ՚ուզէի զրկել քեզի, ազնի՛ւ Պ. Տ., բայց ի՞նչ ընեմ, անգ՛ մոմը կը հատնի, և ես խարխափելով կը փնտռեմ ու կը գտնեմ անկողինս, որ միւնա՛կ, սգաւո՛ր, դեռինը ձգուած կ՚սպասէ զիս ընդունելու իր ծոցը. խե՛ղճ անկողինը, ուր՝ դեռ քանի՛ օր եղաւ, գրկախառնո-

նուած պահակեցանք մնաք, երկու քոյր հոգիներ, չունչ չունչի խառնուած ու կաթիլ կաթիլի իրա ուրիճին, համբոյրնե՛րս, համբոյրնե՛րս, անդի՛ն ընկերը, այժ ու կա՛ր բազկիդ և թևթևութիւն քայլերուդ։

Ս. Զեռնաբկին յաջողութեանը անոչնչովը մաշուող ու քեզ անձկանօք սպասող

Գ. Ի.

Այս նամակին տակ հետեւեալ ծանօթութիւնը կար, Մամբրէ վարդապետին կողմէն գրուած.— «Ո՞վ կրնայ ըլլալ Գ. Տ. այդ երկու պլխատաւերուն տէրը, եթէ ո՛չ Պետրոս Տօնապետեանցը, և ո՞վ է սոսբագրողը, բայց եթէ Գ. Ի. պլխատաւերուն տէրը, Գարեգին Խապուլեանը, անուանի թէյավաճառը... Չէ՞ որ այս երկուքը միշտ կը տեսակցին...»։

Նազըմ բաշայի աչքերը չոզացին, յայտնութիւնը թանկագին էր, առաւօն կանուխ իր չունչը պէտք էր Եըլտըզ առնէր, անհրաժեշտ էր ներկայանալ Հիւնքեարին, խնդիրը խոչոբացոյցով ներկայացնել, փայլուն ու չջնջելի ապացոյց մըն ալ տալ իր անխոնջ... գործունէութեան և անհատականութեան, եւն. եւն.։

Ուստի, թղթածրարը լաւ մը սեղմած ձեռքին մէջ, ուղղեց իր քայլերը դէպի նոյնախրչը, ուր հանըմ՝ մահճակալին մէջ պառկած, կը քնանար, խոպոպիքը քակած, արձակած, որոնք կը ծփծփային իր կարապի սպիտակ ուսերուն վրայ։ Մօտեցաւ մահճակալին, առանց ձեռքէն ձգելու թղթածրարը, պահ մը մտիկ ըրաւ քնացող կնոջը չունչին թեթեւ ու մեղմ աւելումը, ծռեցաւ, պպոյշ, չա՞ պպոյշ ու վեհերոտ չրթունքը կարկառելով, պաղատուկ համբոյր մը քաշեց անոր թաւիշ չրթերէն ու սկսաւ ինք ալ հանուիլ։ Առաջին գործը՝ թղթածրարը տեղաւորել եղաւ բարձին տակ, առաւօն կանուխ,

դեռ սան բնակիչները չարթնցած, այդ թղթածրարով Եըլտըզ նետուելու հատատ մտադրութեամբ մը։

Արդէն ծանրացած էին թարթիչները և յոգնած էր ըղձը. քունը չուտով վրայ հասաւ կազդուրելու և նորոգելու իր զգայարանքները, որոնք քիչ մըն ալ դղրդուած էին իրիկուան օղիէն ու ընթրիքին դեռ չը մարսուած համեղ ու իւղոտ կերակուրներէն։

Ե.

Նազըմ բաշան կանուխ արթնցած՝ հապճեպով լուած էր նախաճաշը. Մամբրէի բերած թղթածրարը խնամով մը թղթածրարին մէջ տեղաւորելէ եաքը, յանձնած էր զայն իր թիկնապահին, որ վարը՝ պարտէզին դուռը կ'սպասէր կառապանին հետ։ Անմիմիջապէս կառքը նետուեցաւ և ուղղուեցաւ Գաղաթիպուլի նահանգապետը։ Հոն չոգենաւի մեկնումին ըսպասող երկաթ բազմութեան մը մէջէն անցաւ իր հետեւորդներով և մտաւ չոգենաւը, որ հինգ վայրկեան յետոյ ճամբայ ելաւ։

Չպիւ թէ Ոստիկանութեան պաշտօնատունը հասած էր ու մտած՝ իր գրասենեակը, երբ բարապան մը ներս մտաւ այցաքարտ մը ներկայեց անոր։ Սրբագ ակնարկ մը նետեց այցաքարտին վրայ, քիչ մը ժպտեցաւ, յետոյ բարապանին դառնալով ըսաւ.

— Ըսէ՛ իրեն թող ներս գայ։

Բարապանը դուրս ելաւ և անմիջապէս վերադարձաւ իրեն հետ բերելով Մամբրէ վարդապետը՝ որ փութիկոտ չարժուձեվ մը մօտեցաւ երկրպագեց ըսուրուի «թէմենոս»ով մը և նախարարին նշանացի արտօնութեան վրայ, նոտաւ անոր քով։

նուած պահակեցանք մինք, երկու զոյր հոգիներ, չունչ չունչի խառնուած ու կուրծք կուրծքի։ Ի՛հ ուրիմն, համբոյրնե՛րս, համբոյրնե՛րս, անդի՛ն ընակեը, այժ ու կա՛ր բազկիդ և թևերուդ քալերուդ։

Ս. Զեռնաբիկին յաջողութեանը անհչովը մաշուող ու քեզ անձկանօք սպասող

Գ. Ի.

Այս նամակին տակ հետեւեալ յանօթութիւնը կար, Մամբրէ վարդապետին կողմէն գրուած.— «Ո՞վ կրնայ ըլլալ Պ. Տ. այդ երկու պլխատաւերուն տէրը, եթէ ո՛չ Պետրոս Տօնապետեանցը, և ո՞վ է տառապողը, բայց եթէ Գ. Ի. պլխատաւերուն տէրը, Գարեգին Խապուլեանը, անուանի թէյավաճառը... Չէ՞ որ այս երկուքը միշտ կը տեսակցին...»։

Նազըմ բաշայի աչքերը չոզացին, յայտնութիւնը թանկագին էր, առտուն կանուխ իր չունչը պէտք էր ելլերլ առնէր, անհրաժեշտ էր ներկայանալ Հիւնքեարին, խնդիրը խոշորացոյցով ներկայացնել, վայելուն ու չջնջուելի ապացոյց մըն ալ տալ իր անխոնջ... գործունէութեան և անհատնելի... հաւատարմութեան, եւն. եւն.։

Ուստի, թղթածրարը լաւ մը սեղմած ձեռքին մէջ, ուղղեց իր քայլերը դէպի ննջասրահը, ուր հանդիպ մ՝ մահճակալին մէջ պառկած, կը քնանար, խոպոպիքը քակած, արձակած, որոնք կը ծփծփային իր կարապի սպիտակ ուսերուն վրայ։ Մօտեցաւ մահճակալին, առանց ձեռքէն ձգելու թղթածրարը, պահ մը մտիկ ըրաւ քնացող կնոջը չունչին թեթեւ ու միւմ աւելուածը, ծանեցաւ, զգոյշ, չա՞ զգոյշ ու վեհերոտ չրթունքը կարկառելով, գաղտուկ համբոյր մը քաշեց անոր թաւիշ չոքթերէն ու սկսաւ ինք ալ հանուիլ։ Առաջին գործը՝ թղթածրարը տեղաւորել եղաւ բարձին տակ, առտուն կանուխ,

դեռ ոտն բնակիչները չարթնցած, այդ թղթածրարով ելլալով նետուելու հատուած մտադրութեամբ մը։

Արդէն ծանրացած էին թարթիչները և յոգնած էր ըղձը. քունը չուտով վրայ հասաւ կազդուրելու և նորոգելու իր զգայարանքները, որոնք քիչ մըն ալ գրգռուած էին իրիկուան օդին ու ընթրիքին դեռ չը մարսուած համով ու իւղոտ կերակուրներէն։

Ե.

Նազըմ բաշան կանուխ արթնցած՝ հապճեպով լուած էր նախաճաշը. Մամբրէի բերած թղթածրարը խնամով մը թղթածրարին մէջ տեղաւորելէ ետքը, յանձնած էր պոյն իր թիկնապահին, որ վարը՝ պարտէզին դուռը կ՝սպասէր կառապանին հետ։ Անմիջապէս կառքը նետուեցաւ և ուղղուեցաւ Գաղաթ պիւզի նաւամատոյցը։ Հոն չոգենաւի մեկնումին քանի մը պատ եր կան բաղմութեան մը մէջէն անցաւ իր հետեւորդներով և մտաւ չոգենաւը, որ հինգ վայրկեան յետոյ ճամբայ ելաւ։

Հապա թէ Ռասիկանութեան պաշտօնատունը հասած էր ու մտած՝ իր գրասենեակը, երբ բարձրաստիճան մը ներս մտաւ այցելութեան մը ներկայացած անոր։ Սրտի ակնարկ մը նետեց այցելութեան վրայ, քիչ մը ժպտեցաւ, յետոյ բարեպատեհն գտնելով ըսաւ.

— Ըսէ՛ իրեն թող ներս գայ։

Բարձրաստիճանը դուրս ելաւ և անմիջապէս վերադարձաւ իրեն հետ բերելով Մամբրէ վարդապետը՝ որ փութկոտ շարժումով մը մօտեցաւ երկրպագեց ըստ սովորութեան «թէմէննա»յով մը և նախարարին նշանացի արտօնութեան վրայ, նստաւ անոր քով։

Գրասենեակը մինակ էին երկուքը։

— Վարպապե՛տ, ըսաւ Նազըմ, ինչո՞ւ այսքան կանուխ եկաք, բարի՞ է։

— Բարի՛ է, վանեմաչուք բայա՛, յարեց մատնիչը, մտածեցի ժամ առաջ գալ և յանձնել խիստ կարեւոր վաւերաթուղթ մը որ այս գիշեր ձեռքս անցաւ Հնչակեաններուն գիշերաժողովին մէջ, և որուն թարգմանութեան համար գիշերը լուսցուցի...։

Ու Մամբրէ, վերարկուին տակէն հանելց ծրար մը, և յանձնեց Նազըմ բայային։

— Ի՛, պատմեցէ՛ք նախ, վարպապե՛տ էֆէնտի, ի՞նչպէս անցաւ գիշերաժողովը։

— Բայա՛ էֆէնտի, ի՞նչպէս պատմեմ բոլոր եղածները... կ'աղաչեմ, հիմա առնուր չէ, ինծի քիչ մը ժամանակ չնորհեցէ՛ք, երթամ դրի առնեմ և իրիկուան դարձեալ կուգամ ձանձրացնել ձեր վսեմութիւնը ձեր ապարանքին մէջ, չը՞լլար։

— Համառօտ մը չէ՞ք կրնար պատմել, սա՛նկ մէկ քանի մասերը...։

Ո՞ր մէկը պատմեմ բայա՛. առարկեց Մամբրէ, իր ապրանքը սուղ ծախել ուզող խանութպանի մը թեթեւամիտ կերպերովը, տօսկալի բաներ եղաւ, գիտէ՞ք, այնպիսի գաղնիքներ իմացի որ...

— Ի՞նչպէս, հիմա չպիտի՞ պատմէք գէթ մէկ երկու բան...

— Կ'աղաչեմ, բայա՛ էֆէնտի, մի՛ պնդէք, որ դէն առաջիկ յոգնած եմ, ամբողջ գիշերը հակեցի, գիշերաժողովէն վերադարձիս սենեակս քաշուեցայ, այլ վաւերաթուղթը թարգմանեցի... այսօր եթէ ժամանակ ունենաք, առիւծ աչքէ անցուցէ՛ք... թոյլ տուէք որ մեկնիմ հիմայ, քիչ յետոյ կրնայ ըլլալ որ ծանօթ դէմքերու հանդիպիմ...։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, հիմայ գացէ՛ք, բայց այս իրիկուն

կ'ապասեմ. դրի առէ՛ք գիշերաժողովինամբ ողջ տեղեկատուութիւնը. ցերեկը Գալաթիոյ կողմերէն մի՛ հեռանաք, հոն են ձեր ընկերները, «Ակնալը» ճաշարանին քովերը կ'ապասեն. գո՛ւք ալ այդ կողմերը ապասեցէ՛ք... երբ որ Տօնապետեան Պետրոս ըսուածը դուրս ելլէ, ցոյց կուտաք ու կը հեռանաք. պատուիրեցէ՛ք ձեր ընկերներուն որ զգուշութեամբ չարժին և չաղմկեն հրապարակը...։

— Գլխո՛ւս վրայ, յարեց Մամբրէ՝ մուրացկանի աչքերը յառած նախարարի գրպանին, ուրկէ պիտի ծագէր իր այն օրուան արեւը, պիտի ջանամ կէտ առ կէտ գործադրել ձեր հրահանգները... անձայն անշշուկ ձերբակալել կուտամ այն մարդուկը. դուք ինծի ազէկ նայեցէ՛ք. բայց բարեբա՛ր Տէր, գիտէ՞ք, կեանքս այսուհետեւ վտանգուա՛ծ պէտք է նկատեմ, որովհետեւ ինքը՝ Տօնապետեանը, պիս լաւ կը ճանչնայ. այսօր երբ ձերբակալուի, չպիտի՞ բանտէն ո՛ւէ միջոցով մը լուր ղրկէ իր ընկերներուն թէ՝ ե՛ս եմ ձերբակալել տուած գինքը։

— Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս, չհասկցա՛յ, յարեց Նազըմ, կրկնեցէ՛ք անգամ մըն ալ։

— Տօնապետեան Պետրոսը պիս լաւ կը ճանչնայ. ես յաճախ Ներսեսեանկեան խանը կ'երթամ, «Արեւելք»ի խմբագրատունը կ'այցելեմ. ժամերով կը տեսակցիմ Բիւզանդ Բէյհանին, Սրփիար Սրփիարեանի և Տօնապետեանի հետ. ամէնքն ալ հոտառու չունե՛ր են, կը թափանցեն իմ այցելութիւններուս պատճառները... ես առաջին օրէն ուխտած եմ, ինչպէս յայտնի է Ձեր Վսեմութեան, ծառայել Վեհափառ Սուլթանին, և եթէ հարկ ըլլայ, կեա՞նքս կը զոհեմ Ձեր փառքին համար... բայց, միթէ իրաւունք չունե՞մ, նոյն իսկ կառավարութեան գերապետ չահերուն ու բարիքին համար, Ձեր Վսեմու-

Գրասենեակը մինակ էին երկուքը։

— Վարպապե՛տ, ըսաւ Նազըմ, ինչո՞ւ այսքան կանուխ եկաք, բարի՞ է։

— Բարի՛ է, Վահմաչուք բաչա՛, յարեց մատենիչը, մտածեցի ժամ առաջ գալ և յանձնել խիստ կարեւոր վաւերաթուղթ մը որ այս գիշեր ձեռքս անցաւ Հնչակեաններուն գիշերաժողովին մէջ, և որուն թարգմանութեան համար գիշերը լուսցուցի...։

Ու Մամբրէ, վերարկուն առկէն հանեց ծրար մը, և յանձնեց Նազըմ բաչային։

— Ի՛, պատմեցէ՛ք նայիմ, վարպապե՛տ էֆէնտի, ի՞նչպէս անցաւ գիշերաժողովը։

— Բաչա՛ էֆէնտի, ի՞նչպէս պատմեմ բոլոր եւ ղածները... կ'աղաչեմ, հիմա առնուր չէ, ինծի քիչ մը ժամանակ չնորհեցէ՛ք, երթամ դրի առնեմ և իրիկուան դարձեալ կուգամ ձանձրացնել ձեր վսեմութիւնը ձեր ապարանքին մէջ, չը՞ւար։

— Համառօտ մը չէ՞ք կրնար պատմել, սա՛նկ մէկ քանի մասերը...։

Ո՞ր մէկը պատմեմ բաչա՛. առարկեց Մամբրէ, իր ապրանքը սուղ ծախել ուզող խանութպանի մը թեթեւամիտ կերպերովը, սոսկալի բաներ եղաւ, դիտե՞ք, այնպիսի զգոնիքներ խլեցի որ...

— Ի՞նչպէս, հիմա չպիտի՞ պատմէք դէթ մէկ երկու բան...

— Կ'աղաչեմ, բաչա՛ էֆէնտի, մի՛ պնդէք, որ դէն սասիկ յոգնած եմ, ամբողջ գիշերը հսկեցի, գիշերաժողովէն վերադարձիս անհնարին քաշուեցայ, այդ վաւերաթուղթը թարգմանեցի... այսօր երեք ժամանակ ունենամ, առիկա աչքէ անցուցէ՛ք... Թոյլ տուէք որ մեկնիմ հիմայ, քիչ յետոյ կրնայ ըլլալ որ ծանօթ դէմքերու հանդիպիմ...։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, հիմայ գացէ՛ք, բայց այս իրիկուն

կ'սպասեմ. դրի առէ՛ք գիշերաժողովինամբ ոչ մեկ ղեկատուութիւնը. ցերեկը Դալաթիոց կոմիտէն մի՛ հեռանաք, հոն են ձեր ընկերները, «Ս.յնալը» ճաշ չարանին քովերը կ'սպասեն. գո՛ւք ալ այդ կոմիտը սպասեցէ՛ք... երբ որ Տօնապետեան Պետրոս ըսուածը դուրս ելլէ, ցոյց կուտաք ու կը հեռանաք. պատուիրեցէ՛ք ձեր ընկերներուն որ զգուշութեամբ չարժին և չազդեն հրապարակը...։

— Գլխո՛ւս վրայ, յարեց Մամբրէ՝ մսբացկանի աչքերը յառած նախարարի գրպանին, ուրկէ պիտի ծագէր իր այն օրուան արեւը, պիտի չանամ կէտ առ կէտ գործադրել ձեր հրահանգները... անձայն անշշուկ ձերբակալել կուտամ այն մարդուկը. դուք ինծի ազդկ նայեցէ՛ք. բայց բարերա՛ր Տէր, գիտե՞ք, կեանքս այսուհետեւ վտանգուա՛ծ պէտք է նկատեմ, որովհետեւ ինքը՝ Տօնապետեանը, զիս լաւ կը ճանչնայ. այսօր երբ ձերբակալուի, չպիտի՞ բանտէն ո՛ւէ միջոցով մը լուր ղրկէ իր ընկերներուն թէ՝ ե՛ս եմ ձերբակալել տուած զինքը։

— Ի՞նչպէս, ի՞նչպէս, չհասկցա՛յ, յարեց Նազըմ, կրկնեցէ՛ք անգամ մըն ալ։

— Տօնապետեան Պետրոսը զիս լաւ կը ճանչնայ. ես յաճախ Նորատունկեան խանը կ'երթամ, «Ս.րեւելք»ի խմբագրատունը կ'այցելեմ. ժամերով կը տեսակցիմ Բիւզանդ Բէչեանի, Սրբիւար Սրբիւարեանի և Տօնապետեանի հետ. ամէնքն ալ հոտառու չուներ են, կը թափանցեն իմ այցելութիւններուս պատճառները... Ես առաջին օրէն ուխտած եմ, ինչպէս պէս յայտնի է Ձեր վսեմութեան, ծառայել վեհափառ Սուլթանին, և եթէ հարկ ըլլայ, կեա՞նքս կը զոհեմ Ձեր փառքին համար... բայց, մինչեւ իրաւունք չունի՞մ, նոյն իսկ կառավարութեան գերապետն չահերուն ու բարիքին համար, Ձեր վսեմութեան

թեան պաշտպանութիւնը խնդրելու կեանքիս ապահովութեան համար...։ Իրա՛ւ է, մենք այսօր պիտի կրնանք ձերբակալել գօմիթաճիները, բայց սատնք ալ իրենց մանաւանդ մէքմոհները ունին, պատժելու, վրէժ լուծելու, ևլն.. Այսօր Տօնապետեան մը կը բանտարկուի, վաղը կը տեսնէք որ անաբեկիչ մը կ'ևլլէ կ'սպաննէ ինձի պէս անարդ լրտես մը, ինչպէս կը յորջորջուին մեզիպէտները, յեղափոխականաց ներու բառարանին մէջ։

— Օ՛, սկսաւ ծիծաղիլ նախարարը, այն ատեն մեծ սխա՛լ մը գործած էք դուք, վարպետի՛ս, լըրտես գրուելով... չեի՞ք պիտեր թէ վտանգաւոր ճանբայ մըն է որ բնաբնջիք, փշուտ, արիւնոտ ճամբայ մը որ դէպի մահ, մահերուն ալ ամենէն անարդը կը տանի...։

— Այո՛, չան սատա՛կ կը հանեն մարդը... մէ՛կ գնդակով անդի աշխարհ կը ճամբեն...։

— Յեղափոխականներո՛ւն ալ ճամբան փշուտ է, բայց անոնք չեն դանդաղիր, ընդհակառակը ցնծութեամբ, երգելով կը դիմեն կախաղան... քանի՛ քանի դատապարտուածներու վերջին րոպէին ներկայ եղեր եմ վարպետի՛ս, անոնք ձեզի պէս թուլամորթ, վատ չեն յայտնուած, գոնէ դրսերեւոյթով։

— Անոնք, բայց, կեանքէն յուսահատածնե՛ր, մահը ծաղրողնե՛ր են. այո՛, անոնց ճամբան ալ փուշուտ է բայց անմահութեան կը տանի կ'ըսեն. յեղափոխականները կը հաւատան, կը նահատակուին ազգին ազատութեան համար և իրենց անունը դարէ դար, սերունդէ սերունդ աւանդութեամբ՝ անմահութիւնը ժառանգած կ'ըլլան. ճի՛շդ է, մենք ալ անմահութիւնը պիտի ժառանգենք եթէ զոհուինք լըրտեսութեան ճամբուն վրայ, սա՛ տարբերութեամբ միայն, որ յեղափոխականները՝ յաւերժական փառքը

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
46, Rue Soliman Pacha

պիտի ժառանգեն. իսկ մենք՝ լրտեսներս, յաւիտենական Նախատի՛նքը Մարդկութեան...։

Ոստիկանութեան նախարարը հաւարակ մահկանացուներէն չէր. իր փափուկ պաշտօնին բոլոր նըրբութիւնները գոց ըրած էր. հակառակ թէ՝ Մամբրէի պզտիկ երկայն ճառին տակ ուրիշ գաղտնիք մը պահուած էր. հակառակ թէ՝ Մամբրէ չէր ուզեր մեկնիլ առանց իր վարձքը առնելու։ Ուստի, կարճ կապելու համար, ձեռքը գրպանը տարաւ, գրամապանակը դուրս հանեց, մինչդեռ վարպետաին ծարաւի աչքերը հոն կը յառէին անթարթ, կարծես թէ պիտի լափէին մէջի ոսկինե՛րը...։

— Առէ՛ք սա, ըսաւ նախարարը, աչքերը կէս մը գոցելով, Մամբրէ՛ էֆէնտի, պատուէրներս չըլլայ որ մոռնաք...։

Մամբրէ երկրպագեց նախարարին անվերջանալի «թէմէննա»ներով և առանց հոին նայելու, դուրս թռաւ ոստիկանութեան պաշտօնատունէն։

Նախարարը չուտով բացաւ Մամբրէի բերած ծրարը. «Հնչակ»ի 1894 թ. 7ի թղթակցութեան թարգմանութիւնը, զոր սկսաւ քաղել երկիւղած լըրտութեան մէջ։

Զ.

Ասպիւլ Համիտ ճաշէն ետքը, սկսած էր իր բարի սովորութեան համեմատ, մէկիկ մէկիկ աչքէ անցընել լրտեսներուն «ժուռնալ»ները, որոնք այն օրը տեղացած էին Եըլտըզ և դասաւորուած՝ լրտեսապետին խնամքովը։ Ժամ մը քաղելէ ետքը՝ յոգնած, զուարճանալու համար իր քով կանչել տուած էր իր պալատի միմոններէն՝ Քեաղըտ Իսմայիլ հռչակաւոր Ալի էֆէնտին, որուն հետ հաղար ու մէկ անհամ ու տգեղ կատակներ ընել կը սիրէր։

Այդ միջոցին Արիփ պէյ երեւցաւ և իսաց տուաւ ոստիկանութեան նախարարին մուտքը։

— Ինչո՞ւ եկեր է, հարցուց Հիւնքեարը, չը տասկըցա՞ք իրմէ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, կարեւոր յայտնութիւններ ունի եղեր ընելիք։

— Թող գայ ուրեմն, հրամայեց Համիտ զուարթ շեշտով մը, և քովէն ճամբեց Ալի էֆէնտին, որ ամէն կերպ անարգանքներէ անցած էր և ա՛լ կասրողութիւն չունէր արդէն տոկալու կայսերական կատակներուն...։

Նազըմ բաշա ներկայացաւ Հիւնքեարին և տոքտորական երկրպագութիւններէն ետքը, ձեռքի ծըբարը զգուշութեամբ սահեցուց սեղանին վրայ, ուր բուն գլուխը կը բազմէր իր տէրը։

— Ի՞նչ է տարիկ Նազը՛մ, հարցուց Համիտ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, նոր գաւադրութիւններ են։

Հիւնքեարը ցնցուեցաւ, ոտքի ելաւ ու խռով քայլափոխերով սկսաւ շրջան ընել սենեակին մէջ, մինչ Նազըմ, արդէն ոտքի վրայ կեցած՝ կը դողար։

— Ի՞նչ գաւադրութիւններ, ի՞նչ յայտնութիւններ են նայիմ, նախարարին մօտենալով՝ գոռաց երեսն ի վեր։

— Վեհափա՛ռ Տէր, կրկնեց Նազըմ, սոսկալի՛, քաղցրելի գաւադրութիւն մը, որ

— Որո՞ւ դէմ, ընդմիջեց Համիտ անհամբեր։

— Բարեբաղդաբար բռնուեցաւ... Ձեր վեհափառութեան ամենասուրբ Անձի՛ն դէմ...։

Լռութիւնը քանի մը վայրկեան տեւեց սենեակին մէջ, մինչ Հիւնքեարը կ'երագէր իր շրջանը, երկու ձեռքերը չփչփելով։

Ցետոյ, սենեակին մէջտեղը կեցած՝ գարձեալ գոռաց Համիտ.

— Ինձի՞ դէմ... ի՞նչ է եղելութիւնը, համառօտ մը պատմեցէ՛ք նայիմ։

— Հայ «գօմիթաճի»ներէն Պետրոս Տօնապետեան անուններով դաւաճան մը, որ կ'աշխատի «Արեւելք» օրաթերթին խմբագրատունը, Գալաթիա՝ Նոր բաուհնկեան խանին մէջ և կը պատկանի «Դրօշակեան »յեղափոխական կուսակցութեան...

— Դրօշակեա՞ն... Հնչակեանէն զատ ուրիշ ընկերութի՞ւն ալ կայ...

— Այո՛ Վեհափառ Տէր, ռուսահայ անիշխանական կազմակերպութիւնը, որ տինամիթ, պօմպա կը պատրաստէ...

— Է՛, յետո՞յ...

— Տօնապետեան Պետրոս ըսուած ոճիրագործը, անաբեկիչ նշանակուած էր Ձեր Վեհափառութեան ամենասուրբ Անձը վերջնելու անիծապարտ ու դժոխային գործը գլուխ հանելու համար... բայց, Բարձեալն Աստուած յաւիտեա՛ն առողջ պահպանէ Ձեր թանկագին կեանքը. չնորհիւ Ձեր Վեհափառութեան, յաջողեցայ վիժեցնել այդ հրէշային ոճրագործը, անմիջապէս ձերբակալել տալով յիշեալ անաբեկիչ՛ը...։

Հիւնքեարը չուներ մը քաշեց և բացագանչեց.

— Պռա՛ւօ, Նազը՛մ, իրա՞ւ կ'ըսէք, հիմակ այդ սրիկան ձեր ձեռքին տա՞կ է, ո՞ւր է։

— Վեհափա՛ռ Տէր, կայսերական ոստիկան զինուորներուն հակողութեան տակ անմիջապէս Ոստիկանութեան Դուռը փոխադրուած, ամենախիստ արգելքի տակ դրուած և ամէն հաղորդակցութիւններէ բացարձակապէս զրկուած ու չղթայի զարնուած է։

— Ի՞նչ տեսակ մարդ է, քանի՞ տարեկան է...

— Կարճուկ, նիհար, դեղին և դեռ հազիւ քսանըհինգ տարու կայ չը կայ, աւազակի մանր աչ-

քեր ունի, չէ՞ոա երեսներով, Հալէպի վերք մըն ալ ունի, Տիարպէքիրցի՛ է կ՚ըսեն։

— Սէ՛կ, սէ՛կ, յարեց Համիա բաւական հանդարտած, հիմակ ի՞նչ կ՚ըսէք, ի՞նչ կ՚ուզէք որ ընեմ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, կայսերական իրաւէ մը կ՚ուզեմ, որպէս զի մնացեալը կարգադրեմ։

— Շա՛տ լաւ. ահա՛ կ՚ըսեմ ձեզի, հրամայեց Համիա, ելլալով թող փոխադրուի այդ անդպամը, երեսը դէպինք անգամ մը, ի՞նչպիսի մարդ մըն է, որ իմ կեանքիս դէմ ոճրաթորձ մը պիտի դործադրէր. տեսնենք ո՞վ է այդ ահաբեկի՛չը...։

Նազըմ բաշա մինչև գեհինը ծռեցաւ իր երախտապիտութիւնը մատուցանելու համար։

— Ուրիշ յայտնութիւններ ալ ունի՞ս, Նազը՛մ։

— Այո՛ վեհափառ Տէր, վերին աստիճանի կարեւոր ու չտեսնուած յայտնութիւններ, սա մեր ազգասաքը ու խռովարար սեւապուխս վանեցիին վրայ։

— Ո՞ր Վանեցին...

— Այն որ երեսաղէմ աքսորած էինք, պատասխանեց Նազըմ՝ չուզելով տալ անունը, որ ինքը գիտէր, չտա անախորժ պիտի հնչէր Հիւնքեարի ականջին։

— Այն որ աքսորանքէն ելաւ գնաց, ան՞ն անզգամին համար կ՚ըսէք, յարեց Համիա, ի՛նք ալ չուզելով արտասանել անունը,

— Այո՛ վեհափառ Տէր, այն որ էջմիածին...

— Լա՛ւ, լա՛ւ, հասկցա՛յ, ընդմիջեց Համիա, հասկցա՛յ... սա խայտառակը, որ կաթողիկոս եղաւ, Յարին սիրակա՛նը, ինչպէս կ՚ըսէր երէկ ռուսական մեծ դեսպանը...։

— Այո՛, նոյնի՛նքը, վեհափառ Տէր։

— Է՛, ի՞նչ կայ հիմայ, ի՞նչ յայտնութիւններ կան իր վրայ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, այս թղթածրարին մէ՛ջ է ամէն բան... երբ որ բարեհաճիք աչքէ անցընել, վստահ եմ, չա՛տ պիտի հրճուիք, խայտառակուե՛ր է, խայտառակուեր... իր ժողովուրդը սկսեր է ընդվզիլ իրեն դէմ. .։ Գօմիթաճիները կը գանգատին. եթէ կարդաք, այդ ծրարը ծայրէ ի ծայր յայտնութիւններու չարք մըն է...։

— Ի՞նչպէս ձեռք ձգեցիր, Նազը՛մ։

— Հայ կղերականի՛ մը ձեռքով... կեղծ Հընչակեան մըն է, անկեղծ ու անձնուէր լրտե՛ս մը, որ ամէն օր կը ներկայէ իր «ժուռնալ»ը։

— Նազը՛մ, տղա՛ս, գանձ մըն էք գտեր... Ջանացէ՛ք այդ մարդը գործածել. գիտէ՞ք, քանանայի մը կամ վարդապետի մը համար ո՛րքան դիւրին է մտնել ամէն չրջանակներու մէջ, վերահասու ըլլալ ամէն պաղտնիքներու. չա՛տ լաւ մտածեր էք այդ վարդապետը վարձել... կայսերական կեանքիս պահպանութեան գործին մէջ հաստարակ գիր մը չէ՛ որ պիտի կատարէ... ո՞ր կողմէն է։

— Վեհափա՛ռ Տէր, Սկիւտարէ՛ն է, պատասխանեց Նազըմ՝ Համիան մանրամասնութիւնն ալ տալով։

— Օ՛, ուրեմն Զամլըճայի հակողութեանը չա՛տ լաւ կը յարմարի։ Զէ՞ք կրնար թելադրել իրեն որ յարաբերութեան մտնէ Եւսուֆ Իզզէտտինի ու Մէհմետ Տիաի հետ. ո՛րքան ալ դիւրին է գիտէ՞ք. արդէն երկո՛ւ եղբայրներն ալ ինչպէս որ կը լսեմ, հայասէր են. հայ վարդապետի մը ծանօթութիւնը չպիտի մերժեն. այդ վարդապետը մեծ ծառայութիւն մը կրնայ ընել մեզի, այնպէս չէ՞։

— Այո՛ վեհափառ Տէր. դէշ չէ՛, կմկմաց Նազըմ, սքանչելի՛ դաղափար. այդ վարդապետը վարպետորէն, լեզուանի, մայրաքաղաքին բոլոր ծակուծուկը մտած եղած, կայսերական էֆէնտիներուն

հե՞տ ալ ծանօթութիւններ մչակած, մէկ հատիկ մարդ մըն է որ կրնայ խիստ մեծ ծառայութիւններ մատուցանել իբրև կայսերական լրտես. գարչելին մէկ քանի լեզուներ կը խօսի պիւլպիւլի պէս... քիչ մըն ալ խեղկատակ է, կրնայ իբրեւ միմոս մուտ գործել բարձրագոյն շրջանակներու մէջ... վերջապէս վնտռուած ու չգտնուած օժանդա՛կ մը, բայց·

— Ի՛հ ուհմ, ինչո՞ւ բայց կ'ըսէք·

— Որովհետեւ երբէք չի կշտանար, կարելի չէ ձեռնունայն ճամբել զինք, ամէն անգամ նուէր մը կ'ապահէ...·

— Առատ ամսական մը թող կապուի, Նազլ՛ի՛մ, հրամայեց Հիւնքեարը, այսօրուընէ՛ սկսեալ Սկիւտարի մէջ թող լրտեսէ, ո՛վ կ'երթայ կուգայ կայսերազուններուն քով. մանաւանդ եւսուֆ Իզզէտինի այցելուները թող հետապնդէ, հա՛... Անցեալները բաներ մը կը գլտորէին Զամլըճայի գիշերաժողովի մը, Տէլի Ֆուատի և մեր Տամատ Մահմուտին վրայ. յետոյ բա՛ն մը չըսին, ի՞նչ եղաւ ձեր խուզարկութեանց արդիւնքը·

— Ներեցէ՛ք Վեհափառ Տէր, լուրջ դէմքով մը պատասխանեց Նազըմ, ես այդ գործը կը հետապընդեմ ամենախիստ գաղտնապահութեան տակ· կը խնդրեմ, ժամանակ մըն ալ պէտք է հաւքերէ Ձեր Վեհափառութիւնը· Առ այժմ ա՛յսչափը միայն կրնամ յայտնել. խնդիրը շատ բարդ է, Զամլըճայէն Ջրաքան կը ցատկէ. Մուրատի մասին խորհրդաւոր չանքեր կը կատարուին, և

— Ի՞նչպէս, ընդմիջեց Համիտ յանկարծ ցնցուելով, իր գահազուրկ եղբօր՝ բանտարկեալ Մուրատին անունը լսելէն, ի՞նչ տեսակ չանքեր կը կատարուին...·

Նազըմ զգաց Մուրատի անունը բերան առնե-

լուն· Մուրատ՝ Համիտի հալածող Դեւը, իր գլխուն վերեւ կախուած Դամոկլեան Սուրը, գիշեր ցերեկ կ'ահաբեկէր իր միտքը. Մուրատի կեանքը՝ վտանգ մըն էր իր կեանքին, իր գահին դէմ, զոր յաջողած էր էնթրիկով յափշտակել. ուստի, այդ վտանգը պէտք էր ժամ առաջ վերցնել մէջտեղէն. մեռցնել պէտք էր Մուրատը, բայց ի՞նչպէս... Նազըմ խոբապէս թափանցած էր Համիտի հոգիին ծալքերը, գիտէր թէ՝ Մուրատի այսպէս կամ այնպէս անհետացումը՝ միակ մտածումը, միա՛կ երազն էր Համիտի·

— Զը պատասխանե՞ս, Նազը՛մ, ի՞նչ տեսակ չանքեր կը կատարուին·

— Ըսի, Վեհափա՛ռ Տէր, խորհրդաւոր չանքեր կը կատարուին, բայց չեմ գիտեր տակաւին թէ ի՛նչ ծրագիր կը մշակուի Զամլըճայի մէջ. պիտի հասկընամ անշուշտ, սակայն ժամանակի կարօտ է. ինչպէս ըսի, Ձեր Վեհափառութիւնը պէտք է քիչ մըն ալ սպասէ, կը յուսամ թէ պիտի յաջողիմ գտնել դաւադրութեան հեղինակները, որոնք զօրաւոր խմբակցութի՛ւն մը կազմակերպած են կ'ըսուի...·

— Շա՛տ լաւ, յարեց Համիտ համակերպողի հեգնոտ չեշտով մը, ժամանա՛կ մըն ալ որոշեցէ՛ք նամա՛յիմ, մինչեւ ե՞րբ... բայց, Նազը՛մ բաշա, գիտցած ըլլաք, ա՛լ սուտեր կլլելու կարողութիւն չը մնաց վրաս. արդի՛ւնք կ'ուզեմ, արդի՛ւնք. ա՛լ ձանձրացա՛յ ձեր խոստումներէն, որոնք անգութ պատրանքներով կը վերջանան... Ահա՛ կը կրկնեմ, գործիքը պատրաստ է, չանացէ՛ք գործածել զայն. այդ Սկիւտարի վարդապետը ձեռքէ չը փախցնես հա՛... Ատիկա՛ պիտի խնդացնէ իմ երեսս... չը մոռնաք, դարձեալ կը կրկնեմ·

Նազըմ բաշան դարձեալ երկրպագեց և մեկնելու պատրաստութեան մէջ՝ աչքը սեւեռեց Հիւնքեարին,

իր ձեռքի չարժումին ազատելով. յետոյ յանկարծ յիշելով իր տիրոջ ուրիշ մէկ պատուէրը.

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ՝ ոճրափորձի անաբեւ կիչը պիտի բերուի՝ Եըլտըզ։

— Հա՛, ազէկ յիշեցուցիր, յարեց Համիտ, ի՞նչ էր անզգամին անունը...։

— Պեարոս Տօնապետեա՛ն։

— Ա՛յ, այ՛, հի՛մա պէտք է Եըլտըզ փոխադրուի այդ ոճրագործը, նայինք ինչնի՞ է. անզգա՛մը, քէռապա՛ն...։

Ու սկսաւ ման գալ։

Նաղըմ բաշա, Համիտի ձեռքի ազդանշանին վրայ, անգամ մըն ալ ծռեցաւ մինչեւ գետին, համբուրեց իր վեհափառ Տիրոջ ոտքերը և մեկնեցաւ։

Է.

Սիւրէյա բաշան խուճապ տագնապի մատնուած, բոլոր քարտուղարները քովէն հեռացուցած էր, երկու ժամէ ի վեր արիւն քրտինքի մէջ կը լողար։ Պալատական գաղտնիք մը դուրս եկած էր այդ օրերը, և Հիւնքեարը կը բռնադատէր զինքը խիստ քննութիւն մը բանալու և երեւան հանելու այդ քրէական յանցանքին հեղինակները...։

Քննութիւնները ամենախիստ գաղտնապահութեան մը մէջ առաջ կը տարուէին երեք օրէ է վեր, և տակաւին հնոյղ մը չէր ծագած, խաւար մը կը պարուրէր գաղտնիքը։

Ո՞վ, ո՞ր չիմարը համարձակած էր դուրս հանել այդպիսի գաղտնիք մը, որ կայսեր անձին, անոր ներքին կեանքին հետ սերտ առնչութիւն ունէր։

Սրիճ պէյ հինգ վայրկեան առաջ եկած, Հիւնքեարին կոմէն ստացած էր Սիւրէյա բաշային անպատճառ գտնել այդ անարգ յանցաւորը, հակառակ պարագային՝ ինքը Սիւրէյա պիտի նկատուէր միակ պատասխանատուն։

Ուստի, Սիւրէյա, իրիկունները չատ ուշ կը վերադառնար տունը, հարցաքննութիւնները դիւերը տեղի կ'ունենային մանաւանդ հարցաքննիչ դատաւորներու ձեռքով և Սիւրէյա բաշայի հակոզութեան տակ, և սակայն ա՛ւէլ արդիւնք մը ձեռք չէր բերուած, մինչեան ճարպիկօրէն գործուած էր յանցանքը։

Եըլտըզ իրարանցումի մը մէջ էր. անսովոր տեղ մը բռնուած էր Հիւնքեարը, գտնել, կախաղան հանել պէտք էր այն անիծապարտ գաւաճա՛նը, որ ամէն օր կայսերական սեղանին փշրանքներովը ապրած՝ անկարելի լրբութիւնը ունեցած էր արտաքին աշխարհին հաղորդելու Եըլտըզի ներքին աշխարհի նուիրական գաղտնիքը...։

Քանի՛ քանի պիչերներ տեւող հարցաքննութիւններէ ետքը, պատասխանները յայտարարելէն թէ՝ անօգուտ էր տակաւին չարունակել քննութիւնները, որովհետեւ ո՛ւէ նշան մը գոյութիւն չունէր, որով կարելի ըլլար հաստատել թէ՝ այսինչ կամ այնինչ պալատականը դուրս հանած է գաղտնիքը և հետեւաբար, ուրիշ միջոցներո՛ւ պէտք էր դիմել։

Սակայն Սիւրէյա ի՞նչ պիտի ըսէր ուղիղ Սրիճի պէյ երկրորդ անգամ ըլլալով եկած ազդարարած էր իրեն, Հիւնքեարին կամքը, այնքան օրերէ ի վեր տեւող քննութեան արդիւնքը չուտով հաղորդելու Ներին կայսերական վեհափառութեան։

Սրիճի պէյ կ'ոպասէր, պատասխան մը կ'ուզէր, հակառակ պարագային Սիւրէյա՛ պիտի երթար անձամբ հաղորդէր պատասխանը։

— Սրի՛ք պէյ, կ՚աղաչէր Ս. Քարաուզարը, դիւ-
ռեմ, ձեր գործը չա՛տ փափուկ է, առիւծած էք
անմիջապէս վերադառնալ, Հիւնքիարին իմաց տալ
եղելութիւնը... բայց դիտե՞ք թէ ինչ ծանր հետե-
ւանքներ պիտի ծագին յետոյ. խնդրե՛մ, չաճապա-
րեցնէք, չէ՞ք կրնար քիչ մը ժամանակ վատկցնել
ինծի, մինչև որ անցնի փոթորիկը...

— Ի՞նչ կրնամ ընել, բաշա՛, առարկեց Սրիք,
կեղծ համակրանքի ցոյցով մը, դուք ըսէ՛ք, գիտե՛ք
քնաւորութիւնը, վատա՛հ եմ, ա՛յսքան ուշանալուս
տուգանքը պիտի քաշե՛մ, գիտեմ...:

Սիւբէյա, ճգնաժամային վերապոյն տպռնապի մը
մէջ, յանկարծ չոզաց, բարեբաղդ մտածում մը՝ փա-
յլակի պէս ծնաւ իր ըղձղին մէջ ու այլայլած.

— Մի՛ յոգնիք, Սրի՛ք պէյ, բացատրեցէք, լմընց-
ցո՛ւ, գաղ՛ միջոցը. ո՛ւր էր հնչքս, աղէ՛կ միտքս
ինկաւ, կէս ժամ առաջ հետապիր մը ատացայ Զէբի
բաշայէն...:

— Ի՞նչ հետապիր է:

— Շտնկան հետապիր մըն է Սաուտնի վրայ:

— Է՛, է՛, խնդաց Սրիք, երթամ ուրիշ, փո-
խանակ պատասխանին՝ Հիւնքիարին իմաց տամ այդ
հետապրին ժամանումը, չը՞լլար:

— Դեռ կեցէ՛ք էք, չո՛ւտ ըրէք, կ՚աղաչեմ չու-
տով հաղորդեցէք լուրը. Զէբի բաշային անունը
լսե՞ց, ամէն բան կը մոռնայ իսկոյն:

Սրիք իսկոյն վերադարձաւ Հիւնքիարին քով,
իսկ Սիւբէյա բաշան խռով քայլերով կը չափչփէր իր
սենեակին պարապը. բոլոր քարտուղարները, դատ
ատ՝ խորհելէ վիճակի մէջ հաղորդակցութենէ զուրկ՝
հարցաքննութեան ներքև էին. ա՛յս էր կայսերա-
կան իրաւին տրամադրութիւնը:

Սրիք պէյ անմիջապէս վերադարձաւ, Սիւբէյա
բաշային բերելու՝ Համիտի աւետաբեր հրամանը:

Հիւնքիարը կ՚ուզէր նոյն պահուն տեսնել Զէբի
բաշայի հետապիրը:

— Բաշա՛, բաշա՛, բացատրեցէք Համիտի սենե-
կապետը՝ խնդումերես, ձեր գուշակութիւնը կա-
տարուեցաւ, դպիւ թէ արտասանած էի Զէբի բա-
շայի անունին առաջին վանկը, ինքզինքէն գուբս
ելաւ յանկարծ և երբ հաղորդեցի թէ՝ հետապիր մը
գաշեր է. քիչ ճնաց որ խենդեցնար ուրախութենէն:

— Ի՞նչ կ՚ըսէք, յարեց Սիւբէյա ժպտելով, ուշ
բիւմն լա՛ւ ինձ տրամադրեր:

— Հիմա ձեզ կ՚ուզէ, չուտով հետապիրը թո՛ղ
ինծի բերէ ըսաւ:

— Միւս խնդի՞րը, յարեց Ս. Քարաուզարը՝ յա-
ճախանքէն միշտ չարչարուած, անոր ակնարկու-
թիւն մը չըրա՞ւ:

— Ի՞նչ կ՚ըսէք բաշա՛, երբ որ Զէբի բաշային
գաշած հետապրին լուրը իմացաւ, ամէ՛ն բան մոռ-
ցաւ, չու րախանա՞ք:

— Աղէ՛կ, աղէկ, մրթմրթաց Սիւբէյա, եթէ այս-
պէս չարուեստակէ, գեղ չէ՛:

Շուտով առաւ հետապիրը և Սրիք պէյի հետ ուղ-
ղուեցաւ դէպի կայսերական առանձնասենեակը:

Դուռին առջև կեցած, կ՚սպասէր Հիւնքիարը:

— Եկէ՛ք նայիմ, եկէ՛ք, կանչեց ժպտելով Հա-
միտ, ինծի տուէ՛ք նայիմ, ի՞նչ է գաշեր:

— Վեհափա՛ռ Տէր, Սասունէն կարեւոր լուրեր
կը հաղորդէ:

— Սասո՞ւնէն... բացատրեցէք Համիտ. քաւա-
կան ժամանակէ ի վեր առանց տեղեկութեան մնա-
ցած ըլլալով այդ կողմերէն, չո՛ւտ ըրէ՛ք, կարդա-
ցէ՛ք նայիմ:

Սիւբէյա կարդաց.

«Մապէյնի Հիւսայո՛ւն պաշքիթապէ՛թի ճէլի-
լէսինէ, — Թէտարիքեաթը միւպթազիյէ միւհէյեա

Համիտիյէ ալայլարը միւքեմմէլ, Թէշէպիւսի ազիմ իչիւն իրաւէ պէքլէնմէքտէ, Թապուրլարըն հարէք քէթինէ էմր վէրիլմիչտիր»։ ՄԻՒՇԻՐ ՋԷՔԻ

«Կայսերական Ա. Բարեուզարութեան.— Պահանջուած հանգիստքանքները պատրաստ են, համիտիյէ զօրապետները՝ կատարեալ, մեծ ճեռնարկին համար իրաւէ կ'սպասուի. վաչտերը չարժման մէջ դրուելու հրաման արուեցաւ»։ ՄԻՒՇԻՐ ՋԷՔԻ

Համիա ծալ զարնելով սկսաւ ցատկռտել սենեակին մէջ, մռնռալով իր Սուլթին Բարեուզարին ներկայութիւնը։

— Է՛, Սիւրէյա՛, չարժուեցէ՛ք նայինք, բացատրեցէք Հիւնքեարը բոլորովին արբչիս, չուտ չարժուեցէ՛ք, ի՞նչ պիտի ճեռապրուի. ամէն բան պատրաստած է... ըսէ՛ք նայիմ։

— Դո՛ւք պիտէք, Վեհափա՛ռ Տէր, ի՞նչ ճեռագիր կ'ուզէք որ քաշուի։

— Մտածեցէ՛ք բաշա՛, այնպիսի ճեռագիր մը քաշուելու է որ՝ ապագային չը բռնուինք հա՛... ուշագրութիւն ընելու է. տեսէ՛ք ինչ առաձգական ճեռագիր մըն է քաշեր մեր Ջէքին. ո՞վ պիտի կըրնայ գուշակել թէ ի՛նչ է մեծ ճեռնարկը...։

Սիւրէյա լուռ, կը խոկար. իսկ Համիտ, խանդավառ վիճակի մէջ, մոռցած էր իր բոլոր ուրիշ մտածումները. ճեռագրին արուելիք պատասխանին վրայ կը խորհէր։

Վերջապէս Հիւնքեարը պատգամեց.

— Բաշա՛, երկայն բարակ մի՛ մտածաք, չուտով գրի առէ՛ք, բան մը քաշել տուէ՛ք, հիմա հոն հասկիթ կ'ածէ միւշիրը։

— Ի՞նչ կրնամ քաշել տալ, արդէն անգամ մը չէ՞ քաշուած, ի՞նչ հարկ կայ կրկնելու։

— Սիւրէյա բաշա՛, կշտամբեց Համիտ, ձեր միտքը կը հասկնամ, ձգձգել կ'ուզէք։

— Բա՛ւ լիցի, ինչո՞ւ ձգձգել ուզեմ, ի՞նչ օգուտ կայ ձգձգելէն։

— Մինչեւ որ իմացուի, պիտել տուաւ Համիտ, Պիթլիսէն, Վանէն, Էրզրումէն՝ օտար հիւպատոսները հեռագրեն հոս իրենց դեսպաններուն և ասոնք ալ իրենց կարգին հեռագրեն Արտաքին Գործերու նախարարներուն, և այսպէս բոլոր աշխարհ իմանայ խնդիրը. ա՞յս է ձեր ուզածը։

— Կ'ազաչեմ Վեհափա՛ռ Տէր, քա՛ւ լիցի, ինչո՞ւ այդպիսի կասկածներ կը սնուցանէք ինձի դէմ. քանի որ կը հրամայէք, պատրաստ եմ. ի՞նչ քաշենք։

— Ես պիտե՞մ, պոռաց Հիւնքեարը երեսին, չէ՞ք պիտեր ինչ պիտի քաշուի. պարզ հեռագիր մը... մէկ երկու բառէ թող բաղկանայ... չո՛ւտ, չո՛ւտ, ժամանակը կ'անցնի՛, հիմայ պատասխանի մը կ'ըսպասէ միւշիրը։

Սիւրէյա դարձեալ լռեց։

Հիւնքեարը մօտեցաւ գրասեղանին, նստաւ ու թուղթի թերթ մը ձեռքը, ի՛նք սկսաւ սեւագրել. յետոյ, երկնցնելով թուղթի կտորը.

— Առէ՛ք սա. նայեցէ՛ք, ի՞նչպէս է։

Սիւրէյա կարդաց.

«Անատօլիի կայսերական Ընդհ. Քննիչ և Դ. Զօրաբանակի միւշիր՝ Զէքի բաշային.— Քանի որ ամէն պատրաստութիւնները կատարեալ են, փութացէ՛ք գործադրութիւնը կայս. իրատէին»։

Սիւրէյա կը մտմտար. Համիա էր գրողը՝ բայց ի՛նքը պիտի ըլլար ստորագրողը. ապագային եթէ այդ հեռագիրը ձեռք անցնէր, ի՛նքը պիտի ըլլար պատասխանատուն ու ի՛նքը նշանակ պիտի ըլլար տիեզերական նախատինքին։

— Ի՞նչ կը մտածէք, Սիւրէյա՛ բաշա, կրկնեց

Հիւնքեարը, աղէկ չէ՞, չո՛ւտ մաքուրը քաշեցէ՛ք, Թող ղրկուի, ուրիշ բառ չուզեր աւելցնել...։

— Վհատիա՛ս Տէր, դարձեալ ի՞նչ պիտի ստորագրեմ այս հեռագիրն ալ։

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կ'ըլլայ, առաջին հեռագիրը դուք չստորագրեցի՞ք։

— Այո՛, ես ստորագրեցի, բայց...

— Ի՞նչ բայց։

— Յետոյ Միւշիրը հեռագրով չը հարցո՞ւց երկրորդ անգամ։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Սիւրէյա՛, ցնդեցա՞ք, պոռաց Հիւնքեարը, ե՞րբ հարցուց, ի՞նչ հարցուց։

— Ինդրի՛մ, Վհատիա՛ս Տէր, բարեհաճեցէ՛ք յիշել, դեռ չատ թարմ է դէպքը. մոռցա՞ք «պահրը թէամի՛ր»ը։

— Է՛, է՛, այո՛, յիշեցի...

— Չէ՞ որ Միւշիր Չէբի քաշան չը հաւատալով այդ ստութեան ծանրակչիռ հեռագրի մը գոյութեան և կասկածելով թէ՝ առանց Ձեր վնաս...

— Այս անգամ չը՛ հարցներ, ընդմիջեց Համիա, ճօճելով գլուխը և աչուըները բացախիելով, գուք ստորագրելու քացէ՛ք մաքուրը քաշել տուէ՛ք, կամ աւելի՛ լաւ է գո՛ւք մաքուրը քաշեցէք, միւս քարտուղարները չխմանա՛ն և անմիջապէս Թող հեռագրուի. մէ՛դք է Չէբիս, գիտէ՞ք հիմա ինչպէ՛ս կ'ոպասէ պատասխանին. Թերեւս հեռագրատունը փակուած է այս պահուս և անկէ չպիտի հեռանայ մինչև որ չստանայ պատասխանը։

Սիւրէյա բաշա, կշռելով Համիի սեւագրած հեռագրին մէն մի բառը փորձեց վերջին ճիգ մըն ալ թափել, մեղմել տալու համար նախապէս ղրկուած «պահրը թէամիր»ի հեռագրին խմաստը, որովհետև անգլիական մեծ դեսպանը. վերջին այցելութեան

միջոցին յիշեցուցած էր իրեն թէ՝ միւշիր Չէբի քաշային գործած խժդժութիւնները Հայաստանի մէջ, արձագանգ գտած են արտաստմանի և կը զայրացընեն հանրային կազմակերպը՝ Համիտեան կառավարութեան դէմ, թէ՝ Սասունի կոտորները պատերազմական վիճակի յայտարարութիւնը՝ յոռի ազդեցութիւն մը գործած է եւրոպական դաշինքներուն վրայ և թէ լաւագոյն էր, կայսրութեան չահերուն տեսակէտով՝ վերջ մը դնել տալ միւշիր Չէբի քաշային Անատոլիի Ընդհ. Քննիչի պաշտօնին, եւն...։

Սիւրէյա որոշած էր չստորագրել այդ հեռագիրը, և հակառակ պարագային, ամէն վտանգի դէմ ինքզինք պաշտպանելու համար, ապաստանիլ բրիտանական դեսպանատունը։ Ուստի, իր վարանոտ ու վհատերոտ դիրքը փոխելով, խրոխտ չեչտով մը.

— Վհատիա՛ս Տէր, ըսաւ, ես այս հեռագիրը չեմ կրնար նոյնութեամբ քաշել տալ. արդէն «պահրը թէամիր»ի հեռագիրը ստորագրելուս զղջացե՛ր եմ...

Համիա, այս անապահովի ընդվզումին դէմ ապշած մնաց. մօտեցաւ Սիւրէյայի, ձեռքովը թեթեւ անոր ուսը և երեսին պոռաց.

— Անզգա՛մ... քեզի ո՞վ տուաւ այդ խրատը, դուն ո՞վ ես որ պիտի յանդգնիս կայսերական կառավարին դէմ անասանել, անամո՛թ, ապերա՛խտ, ինչո՞ւ չպիտի ստորագրես այս հեռագիրը, դուն ո՞վ ես ո՞վ, իմ քարտուղարս չե՞ս, իմ ծառաս չե՞ս, իմ արբանեակս չե՞ս, վա՛...։

Սիւրէյա լուռ մնաց մարսելով բոլոր այս գռեհիկ լուտանքները, մարտիրոս ուսերի մը համբերութեամբ, առանց գլուխը վերցնել համարձակելու։

Հիւնքեարը կատաղած, վիրաւոր գազանի մը պէս կը գալարուէր. փարատել, յօշոտել, պատառել կ'ուզէր իր չուրջի առարկաները. գետնային այժ մը կը

ժղէր պինդը մէկ գնդակի հարուածով անչունչ դե-
ռին փռելու իր Ա. Քարտուղարը, որ կը ժպրիէր հնա-
տակ իր կայսերական հզինակութիւնը... Ո՛չ ո՛չ,
կ'ըսէր ինքնիրեն, այդ գարշելի Սիւբէյան անպատ-
ճա՛ռ գաղտնի պաշտպանի մը տուած է իր կռնակը,
որ այսքան ընդդիմութիւն ցոյց տալու չափ առաջ
կ'երթայ, լե՛րթը, ապերա՛խտը... Պիտի կտրե՛մ
իր կամքը, պիտի փշրե՛մ իր թևերը, թո՛ղ լաւ գիտ-
նայ թէ՝ Եըլտըզի մէջ քանի՞ տէր կայ. կա՞յ ուրիշ
տէր մը ինէ գաա, ես չե՞մ իր բացարձակ տէրը...:

— Ըը խօսի՞ս, անամո՛թ չուն, ինչո՞ւ ձայնդ
քաշուեցաս, ինչո՞ւ չես կրնար ատորպրիլ այս հնա-
ոպիրը, չը յայտնի՞ս պատճառը:

— Վեհափա՛ռ Տէր, Վեհափա՛ռ Տէր, մոնչեց
Սիւբէյա, կրնաք պիս մեռցնել այս րոպէին, կեանքս
ձեր ձեռքերուն մէ՛ջ է, գո՛ւք էք ճակատագրիս տէ-
րը, գիտե՛մ. մէ՛կ բառով կարող էք պիս վոչի դար-
ձընել հոս, համոզուա՛ծ եմ Ձեր անէղ, ատրատիւլի՛
ոյժին. բայց... ահա՝ կը կրկնեմ.

Ցանկարծ ոտքի ելաւ ու ցցուեցաւ Համիտի դէմ:

— Ես չպիտի՛ ատորպրիմ այդ հեռապիրը. պիս-
տէ՛ք, առաջին հեռապրին հոտը՝ բռնա՛ծ է ամբողջ
Եւրոպան. մեռցուցէ՛ք պիս...:

Համիտ, ինչպէս կ'ըլլան առհասարակ բոլոր բռռ-
նաւորները, վախցաւ իր Ա. Քարտուղարին զմայ-
լելի ընդդիմութենէն և սկսաւ քծնիլ անոր առջև,
հազար ու մէկ փաղաքշանքներով ու ամենատտոր
ձևերով: Հետզհետէ կը համոզուէր թէ՝ աներեւոյթ
ձեռք մը կ'արգիլէր Սիւբէյային՝ ատորպրելու իր ուս-
ապրած հեռապիրը... Ա՛խ, կը հառաչէր ոտին
խորերէն, ի՞նչ ըսեմ այն խաչո՛ր... գեղանիներուն
որոնք երես կուտան իրեն և ինձի պէ՛մ կը հա-
նեն... Սո՞ւտ էր Ղազի Օսման բաշան երբ ինձի

զգացնել կուտար այս ապերախտին գաղտնի խաղե-
րը, գիշերային այցելութիւնները, խորհրդակցու-
թիւնները ... Հետևաբար, կ'եղրակացնէր Համիտ՝
իր կասկածոտ տրամաբանութեամբը, եթէ Սիւբէյա
բաչային ո՛ւէ չարիք մը հասնէր, առաջին գտաա-
խազը պիտի կանգնէր Անգլիոյ մեծ գեսպա՛նը, Ցե-
տոյ կը գառնար կ'ըսէր ինքնիրեն, ի՞նչ գիտնամ,
ո՛վ գիտէ ո՛ր անգլիացիէն վաստկուած փի՛ճ մըն է:
Ուստի, փոխեց իր սպառնական լեզուն, մեղմացուց
իր չարժումները, մօտեցաւ գուբգուբանքով մը և.

— Սիւբէյա՛ բաչա, ըսաւ ժպտուն ու ապերաս-
կան նայուածքով մը, ի՞նչ կայ յամառելու, ըսէ՛ք
որ և՛ա այ համոզուիմ. կը հասկնամ ձեր միտքը, եթէ
վաղը բռնուի հեռապիրը, եթէ Եւրոպան իմանայ,
ձեր ատորպրութիւնը պիտի յայտնուած ըլլայ, այն-
պես չէ՞...:

— Այո՛ վեհափառ Տէր:

— Ի՞նչ պիտի ըլլայ կը կարծէք այն ատեն:

— Չէ՞ք գիտեր ինչ պիտի ըլլայ, Եւրոպական
բոլոր մեծ գեսպանները հաւաքական ծանուցագիր
մը տալով՝ իմ, միայն ի՛մ պատժուիլս պիտի պա-
հանջեն այն ատեն, իսկ Դուք, վեհափա՛ռ Տէր,
բնականաբար չպիտի յայտարարէք թէ Դո՛ւք էք որ
հրամայեցիք ինծի, Դուք էք որ սեւագրեցիք և Դո՛ւք
էիք որ ստիպեցիք քաշել այդ հեռապիրը, չէ՞...:

Համիտ լռեց:

Սիւբէյա, քաջալերուած իր տիրոջ դէմքին կրած
այլայլութենէն, որ ն վրայ պարտութեան ախտա-
նիշերը կը կարդացուէին, չարունակեց նոյն թափով.

— Վեհափա՛ռ Տէր, կ'աղաչեմ, մի՛ պնդէք, ես
չե՛մ կրնար ատորպրել այս անգամ, մի՛ ստիպէք
զիս որ մանրամասնութեան մէջ մտնեմ:

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, հապա՛ս Սիւբէյա, յարեց

Համիա հետզհետե թուլնալով և պարտութիւն խոստովանելով իր Ա. Քարատուզարին անընկճելի յամառութեան առջև, լա՛ւ բացատրեցէք ձեր միտքը։

— Վեհափա՛ռ Տէր, չպիտի բարկանաք անշուշտ, եթէ յիշեցնեմ ախուր կատակախաղը, որ վերջացաւ Հալէպի նախորդ կուսակալ Սրիճ բաշային եղերական վախճանով։ Տակաւին կայսերական քարատուզարութեան դիւանին մէջ պահուած է այն ազդու և սպառնական ծանուցագիրը՝ որով բրիտանական մեծ դեսպանը Սըր Գլար Ֆորտ՝ կը պահանջէր յիշեալ կուսակալը խառն դատարանի մը առջև հանել, իբրև ոճրապարտ և դաւիճ՝ Զեթունի ՀԻՆԳ ՀԱՐԻՒՐ ՅԻՍՈՒՆԸ ՋՈՐՍ մանուկներուն, որոնք ԹՈՒՆԱՒՈՐ ՊԱՏՈՒԱՍՏՈՎ մը մէկ շաբաթուան մէջ մահացած էին... Մնացեալը կ'ուզէ՞ք որ պատմեմ. ի՞նչ եղաւ Սրիճ բաշային ճակատագիրը...։

— Ի՞նչ պիտի ըլլար, Սկիւտար, իր բնակարանին մէջ յանկարծամահ չեղա՞ւ, ընդմիջեց Համիա, չնական պաղարիւնով մը։

— Յանկարծամա՞հ??? ... այո՛. յանկարծամահ եղաւ, հեգնեց Սիւբէյա, ներեցէ՛ք վեհափառ Տէր, զինք անդէնը ճամբուց թոյնի սրուակը... մոռցա՞ք, ասկէ չի ղրկուեցա՞ւ, հաւատարիմ գործակալի մը ձեռքով...։

Համիա վերջնականապէս համոզուեցաւ, Սիւբէյա չպիտի ատորագրէր, հետեւաբար անօգուտ էին ամէն ողբուտ։ Այդ վայրկեանէն ի վեր յղացաւ ասնոր կեանքը մէջտեղէն վերցնելու անհետաձգումը։

— Շա՛տ լաւ, չա՛տ լաւ, բաւ, մի՛ ատորագրեցէք, հոգ չէ, սակայն այս հետապիրը պէտք է քայլուի անմիջապէս, անա՛ այսպէս...։

Ու դարձեալ սկսաւ լայնաբայլ մեն գալ անհանգիստ մտքով, մինչ Սիւբէյա ոտքի վրայ՝ սեւագրութիւնը ձեռքը, դեռ կը վարանէր մեկնելու։

— Այո՛, այո՛, այս հետապիրը պէտք է ա՛յսօր իսկ քաշուի...։

— Ո՞վ պիտի ատորագրէ, վեհա...

— Չեզի՞ ինչ, գոռաց Համիա՝ բիրտ ընդմիջումով մը կարելով խօսքը Սիւբէյայի բերնին մէջ, ե՛ս պիտի ատորագրեմ, ե՛ս, ես ի՛նքս, ե՛ս, Սալտիել Համի՛ա...։

Հետապիրը նոյն օրը քաշուեցաւ միւչիր Զեքի բաշային...։

Նոյն օրը, զարմանալի պատգամով, Սըր Գլար Ֆորտ Ա. Թարգմանը ելլալով գալավ, Սիւբէյա բաշային յանձնած էր ատուար ծրար մը, որուն վրայ, խոշոր ատուերով կը կարդացուէր.- ՀԻՒՊԱՏՈՍԱԿԱՆ ՎԵՐՋԻՆ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐՆԵՐ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՎՐԱՅ։

Ը.

1893ը՝ «Սարսափելի Տարի»ն եղաւ Պոլսոյ հասմար ընդհանրապէս։ Համաճարակը, որմէ կը սոսկար Համիա, վերջապէս մուտ գտած էր մայրաքաղաքին մէջ, հակառակ ամէն կանխարգել զգուշութիւններուն։ Իսկ հրամաններ արձակած էր Հիւանդքարը, Առողջապահական վարչութեան աշխատութիւնները բազմապատկելու և տիեզերահռչակ մանրէաբան Տքթ. Շանտմէսը բերել տուած էր Պոլիս, անձամբ հսկելու համաճարակին դէմ ձեռք առնուած միջոցներուն։

Թէ ո՛րքան կը գոզար Համիա համաճարակէն՝ բաւական է աչքէ անցընել ժօրժ Տօրիսի «Սալտիել Համիա Էնթիմ» երկէն հետեւեալ տողերը.—

«Ինչպէս բոլոր բռնակալները, Համիա ալ կը սոսկայ մահուընէ և հետեւաբար, առ հասարակ ամէն հիւանդութիւններէն. բայց ամենէն աւելի՝ տարաբախտիկ հիւանդութիւններէն Աստղմէ աւելորդապաշտ վախ մը ունի, որ չաս տարիներէ ի վեր կայ իր վրայ։ Երբ դեռ դահճապետութեան իշխան էր, Բեհաղէտն Յանէի իր կալուածին մէջ օր մը պատրաստեցաւ թաղքին, հանդիպեցաւ բաղդատուչակ գնչուհիի մը, որ իշխանին խնդրանքին վրայ, գուշակեց անոր ապագան, և տարօրինակ բան, ճշդրտօրէն մարգարէացաւ իրեն այն ամէնը, որոնց այդ թուականէն ի վեր կատարուելը տեսաւ ինք։ Իր արագ դահակատարութիւնը՝ ծանօթ եղերական պարագաներուն մէջ, երկարատեւ թագաւորութիւն մը, պատերազմներ, և՛լն... Բայց գնչուհին աւելցուց թէ՝ Սուլթանը պիտի մեռնէր «մեծ հիւանդութենէ մը, որ դուրսէն պիտի գար»։ Ուստի, հնարաւորէ և ժամանակէն առաջ աւելի սիրելիի թշնամի չունի Սուլթանը։ Եթէ մարգարէութիւնը համաձայնակի միջոցին դրեթէ կատարեալ առողջապահական կարգ ու կանոն մը կը վայելէ, կը պարտի գոյն Բեհաղէտ Յանէի գնչուհիին և Համիտի աւելորդապաշտութեանը։ Ինչպէս կը տեսնուի, երբեմն ժողովուրդի մը համար աղէկ կ՚ըլլայ որ իր բռնակալը քիչ մը սրտոտ չըլլայ։

«Զկայ դժուարութիւններ որ ձեռք չառնէ, ինքզինք զերծ պահելու համար հնարաւոր համաձայնակի մը բնութեամբ չաս մաքրասէր, ամէն վայրկեան կը լուացուի — իր յարկաբաժիններուն բոլոր անկիւններուն մէջ աղբիւրներ կան, — խիստ կասկածոտ, Սուլթանը չաս մեծ ուշադրութիւն կը դնէր առողջապահութեան և ախտաղտնութեան խնդիրները չօշափող ամէն բանի, ասոնցմէ հետաքրքրութեամբ կը հետեւի մանրէաբանութեան յառաջդիմութիւններուն։ Այն բոլոր դրութիւնները - անգիտալիր և վաւերաթուղթեր - որոնք պիտի հանին իր ձեռքը, նախապէս կ՚անցնին հականախտիկ, և որովհետեւ ամէնքն ալ կնքուած փաթոյթի մը մէջ դրուած կը ներուին, հականախտիկ կերմութենէն հալած կընքամոմին թողած կարմիր բիծէն կը ճանչցուին յատուկ քարտուղարներու պիւտներուն մէջ, ուր կը փոխադրուին այդ թուղթերուն մէկ մասը, անոնք որ կայսերական մենապարին ձեռքերէն անցած են»։

Հնարաւորը կը չարունակէր իր աւերները մայրաքաղաքին մէջ, հակառակ ձեռք առնուած ամէն զգուշութիւններուն. Տօքթ. Շանտմէս Եըլտըզի մէջ գրեթէ բանտարկուած էր։

Մայրաքաղաքին բոլոր թաղերը, մզկիթներուն, եկեղեցիներուն և սինագոգներուն մէջ, Սուլթանին մասնաւոր իրատէվը, աղօթքներ կը կատարուէին. գիշերային հսկումներ, Սուլթանին արեւչատութեան և իր արքայական անձին առողջութեան համար։ Ամէն օր մատաղներ, «աշուրա»ներ՝ եկեղեցիներուն դրացիները, մզկիթներուն բակերը։

Ուրիշ իրաւ մը կ՚արգիլէր անունը տալ գօլէրային. Թերթերը՝ կասկածելի հիւանդութիւն կը յորջորջէին զայն և բացարձակապէս արգիլուած էր հրատարակել ամէն օրուան դէպքերուն ու մահերուն վիճակագոյցը։

Տօքթ. Շանտմէս օրուան մարդը գարձած էր. մեկ հեղինակութիւն մը՝ Եըլտըզի մէջ, ուր իր ազդեցութիւնը կը զօրանար երթալով, նսեմացնելով նոյն իսկ Էսիւլ Հիւտան, որ զուր կը ջանար իր կասարգութիւններով ու «բէմբէյ»ներով հանդարտեցնել Համիտի յուզուած միտքը։ Բեհաղտ Յանէի գնչուհիին չարաչուք կերպարանքը՝ միշտ իր աչքին առջեւ ցցուած կը տեսնէր։

«Ինչպէս բոլոր բռնակալները, Համիտ ալ կը սոսկայ մահուընէ և հետեւաբար, առ հասարակ ամէն հիւանդութիւններէն. բայց ամենէն աւելի՝ տարաբախտիկ հիւանդութիւններէն Ասոնցմէ աւելորդապաշտ վախ մը ունի, որ չաս տարիներէ ի վեր կայ իր վրայ։ Երբ դեռ գահաժառանգ իշխան էր, Բեռլըզա Իսահէի իր կալուածին մէջ օր մը պատահի ընթացքին, հանդիպեցաւ բաղդագուշակ գնչուհիի մը, որ իշխանին խնդրանքին վրայ, գուշակեց անոր ապագան, և տարօրինակ բան, ճշդրտօրէն մարգարէացաւ իրեն այն ամէնը, որոնց այդ թուականէն ի վեր կատարուելը տեսաւ ինք։ Իր արագ գահակալութիւնը՝ ծանօթ եղերական պարագաներուն մէջ, երկարատև թագաւորութիւն մը, պատերազմներ, ևլն... Բայց գնչուհին աւելցուց թէ՝ Սուլթանը պիտի մեռնէր «մեծ հիւանդութենէ մը, որ դուրսէն պիտի գար»։ Ուստի, հնարաւոր և ժամանակուն աւելի սեւերիմ թշնամի չունի Սուլթանը։ Եթէ մայրաքաղաքը համաճարակի միջոցին գրեթէ կատարեալ առողջապահական կարգ ու կանոն մը կը վայելէ, կը պարտի զայն Բեռլըզա Իսահէի գնչուհիին և Համիտ աւելորդապաշտութեանը։ Ինչպէս կը տեսնուի, երբեմն ժողովուրդի մը համար աղէկ կ'ըլլայ որ իր բռնակալը քիչ մը սրտոտ չըլլայ։

«Զկայ դժուարութիւններ որ ձեռք չառնէ, ինքզինք զերծ պահելու համար հնարաւոր համաճարակէ մը ինութեամբ չաս մաքրասէր, ամէն վայրկեան կը լուացուի — իր յարկաբաժիններուն բոլոր անկիւններուն մէջ աղբիւրներ կան, — խիստ կատակածոտ, Սուլթանը չաս մեծ ուշադրութիւն կը դնէ առողջապահութեան և ախտազննութեան խնդիրները չշափող ամէն բանի, ասոնցմէ հետաքրքրութեամբ կը հետեւի մանրէաբանութեան յառաջդիմութ-

թիւններուն։ Այն բոլոր դրութիւնները - անզիկաբիր և վաւերաթուղթեր - որոնք պիտի հասնին իր ձեռքը, նախապէս կ'անցնին հականախտիկ, և որովհետև ամէնքն ալ կնքուած փաթոյթի մը մէջ դրուած կը ներուին, հականախտիկ ջերմութենէն հալած կընքամոմին թողած կարմիր բիծէն կը ճանչցուին յետոյ քարտուղարներու պիւանոներուն մէջ, ուր կը փոխադրուին այդ թուղթերուն մեկ մասը, անոնք որ կայսերական մենագարին ձեռքերէն անցած են»։

Հնաոճը կը չարունակէր իր աւերները մայրաքաղաքին մէջ, հակառակ ձեռք առնուած ամէն զգուշութիւններուն։ Տօքթ. Շանտմէս Եըլտըզի մէջ գրեթէ բանտարկուած էր։

Մայրաքաղաքին բոլոր թաղերը, մզկիթներուն, եկեղեցիներուն և սինագոկներուն մէջ, Սուլթանին մասնաւոր իրաւէրովը, աղօթքներ կը կատարուէին. գիշերային հսկումներ, Սուլթանին արեւշատութեան և իր սրբազան անձին առողջութեան համար։ Ամէն օր մատաղներ, «աշուրա»ներ՝ եկեղեցիներուն դրուներուն, մզկիթներուն բակերը։

Ոբիշ իրաւէ մը կ'արգիլէր անունը տալ գոլէրային. թերթերը՝ կասկածելի հիւանդութիւն կը յորջորջէին զայն և բացարձակապէս արգիլուած էր հրատարակել ամէն օրուան դէպքերուն ու մահերուն վիճակագրոյցը։

Տ.քթ. Շանտմէս օրուան մարդը դարձած էր. միակ հեղինակութիւն մը՝ Եըլտըզի մէջ, ուր իր ազդեցութիւնը կը զօրանար երթալով, նոսհամացնելով նոյն իսկ Էպիւլ Հիւսան, որ զուր կը ջանար իր կասկածոտութիւններով ու «բէմիլ»ներով հանդարտեցընել Համիտի յուզուած միտքը։ Բեռլըզա Իսահէի գնչուհին չարաչուք կերպարանքը՝ միշտ իր աչքին առջև ցցուած կը տեսնէր։

Բարեգործական տուներ հիմնուելուն հետզհետէ, թէյի վաճառականներ ձրիաբար թէյ բաշխելին աղքատներուն։ «Հայրենիք» օրաթերթը՝ թէյի հանգամանական մը բացաւ։ Վերջապէս մէն մի անհատ իր ոլորտն կ'աշխատէր օգտակար ըլլալ հասարակութեան եղբայրական, տնտեսական համերաշխութիւն մը զանազան տարրերուն միջև, հասարակաց աղէտքին, հասարակաց պատուհասին առջև։

Այս օրատաշարժ տեսարանէն յուզուած ու թեւլապրուած, բարեյիշատակ Գէորգ Եֆ. Զարըպարեանի որդիներէն Վահան Զարըպարեան, վառվռուն ու տաքգլուխ երիտասարդը, ի՛նչ ալ մտանախձելու համար բարեգործական այն գեղեցիկ չարժումին, գաղափարը կ'ունենայ հայ. ֆրանս. թուրք. և յոյն. քառալեզուեան տետրակ մը հրատարակելու «կատարեալ հիւանդութեան պարմանները և խնամքը» անունով։ Այս տետրակը չորս էջերէ բազկացած, բժիշկներէ պատրաստուած ու Տօքթ. Տիգրան բաշչայէ սրբագրուած, 25 հազար օրինակ կը տպագրէ և հրապարակ կը հանէ Վահան Զարըպարեան, ամէնքն ալ ձրի ցրուելու նպատակով։ Հազիւ թէ մէկ քառորդը ցրուած էր, և ահա՝ ոստիկանութեան պաշտօնեաներ կուգան Սուլթան Համամի Զարըպարեան Գրատունը, և յիշեալ տետրակի բոլոր օրինակները ժողվելով կը տանին Ոստիկանութեան Դուռը, հրատարակիչ պրավաճառն ալ միասին։

Ու կ'ակսի հարցաքննութիւնը։

— Ինչո՞ւ տպեցիք այս տետրակները։

— Կը տեսնեմ որ մայրաքաղաքիս ամէն կողմը բարեխիղճ մի քանի հոգիներ ձեռք կ'առնուին կատարելի հիւանդութեան տարածմանը դէմ. ես ալ, իբրև հրատարակիչ, մտածեցի թէ այս միջոցով կրնայի օգտակար ըլլալ հասարակութեան. հետեւաբար, ձեռնարկեցի այդ հրատարակութեան։

— Բայց դուք ամբաստանուած էք ուրիշ ծանր յանցանքով մը։

— Ի՞նչպէս.

— Դուք այդ չարիքներուն տետրակը հրատարակած էք անիծապարտ նպատակով մը...

— Կը բողոքի՛մ, բարձրացուց ձայնը Վահան, ցուցամատը վերցնելով, պրպարատիւն է, անամօթ պրպարատիւն։

— Լա՛ւ, ատոնց հարցաքննիչ գատաւորը՝ նոյն ինքն Նազըմ բաշան, պատչաճօրէն խօսէ՛, եթէ ո՛չ։

— Բայց՛, կրկնեց Վահան՝ նոյն կիրքով ու բարկացոտի չեչտով, ես կը բողոքի՛մ այդ սուտին դէմ։

— Շա՛տ լաւ, յարեց հարցաքննիչը, կ'ըսուի թէ՝ այդ տետրակին մէջ չատ մը զրպռիչ խօսքեր գրուած են։

— Ջեմ հաւկնար։

— կ'ըսուի թէ հայկական անկախութեան մասին վրդովիչ խաներ մը կան մէջը։

— Սո՛ւտ, բացարձակապէ՛ս սուտ։

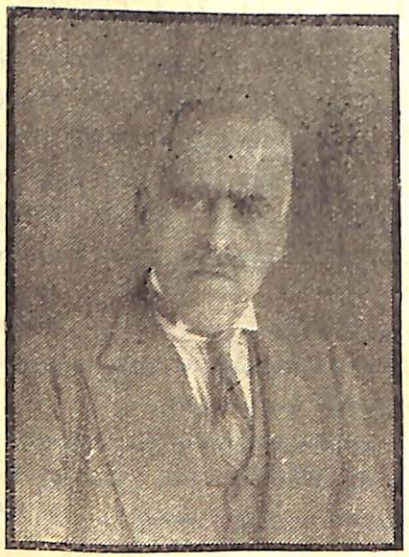
— Տօքթ Փէչտիմալճեան բաշային տուները գացեր էք ու այդ տետրակը տարեր էք իրեն... ինչո՞ւ համար։

— կատարեալ հիւանդութեան մը պարմանները՝ բժիշկներ միայն կրնան գիտնալ. ես պարզ հրատարակիչ պրավաճառ մըն եմ, հօրս արհեստը չարունակող մը. գիտուն մը չեմ որ այդպիսի տետրակ մը գրելու յատկութիւնը անուցանեմ. ատիկա՝ բոլոր բժիշկներուն իրաւասութեան սահմանին մէջ է. անոնք պատրաստած են զայն և կասկածական բժիշկ Փէչտիմալճեան բաշային միայն կրնար սրբագրել զայն, և սրբագրեց։ Անտասիկ Տօքթ. Փէչտիմալճեանին դիմելուս պատճառը։

— Հիմայ կ'ըսէք թէ վնասակար պարունակութիւն մը չունի՞ ձեր տետրակը։

— Ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, ո՛չ, քառասուն հազա՛ր ան-գամ ո՛չ, պարզ բժշկական տետրակ մըն է, եթէ չէք հաւատար, կրնաք մէկիկ մէկիկ նայիլ, քննութեան քովէն անցընել. եթէ մէ՛կ բառ գտնէք դրգռիչ ի-մաստով, կրնաք...

— Շա՛տ լաւ, ընդմիջեց Նազըմ։ Ցետոյ դառ-նալով դուռը կեցող ոստիկանի մը.

ՎԱՀԱՆ ՋԱՐԴԱՐԵԱՆ
(Պոլսոյ կեդր. Բանտին վարձակալը)

— Առէ՛ք սա, տարէ՛ք իր ընկերներուն քով, քիչ մը թող ժամանակ անցընէ իրենները-ուն հետ։

Տետրակը քննութեան ենթարկուեցաւ գրաքն-նիչներուն կողմէն և զուտ գիտական, բժշկական տետրակ մը ըլլալը տեսնուեցաւ։ Վահան Զարդար-եան արձակուեցաւ, իսկ Սրմիար Սրմիարեան ու Կարապետ Պատմաճեան տակաւին բանտը կը մնային։ Սոնք Մամբրէ վրդ.ի մահուան մեղադրանքով էին Պետրոս Տօնոպահեանէն հաքը՝ որ անմիջապէս Սքէքէի բերդը փոխադրուած էր...։

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Թ.

Սրմիարեանի խուզարկուած գոյքերուն մէջ գաղտնի, կարեւոր ձեռագիրներ կային, որոնց քըն-նութեան համար մասնաւոր յանձնաժողով մը կազ-մըւած էր։ Սյդ ձեռագիրներուն մէջ կար բաւական տեսակ տետրակ մը, որուն առաջին էջին գլուխը մակագրուած էր.— «Բնագիրը ղրկուած «Սրաքս»ի Ս. Բեթերպուրկ»։ Ուրիշ ծրար մը քակեցին, ուր գտան չատ մը նամակներ, որոնց մէջէն զատել ըս-կըսան վտանգաւոր համարուածները։

Գրաքննիչները, բուռն հետաքրքրութեամբ մը, տետրակին վրայ թառած, աչքերնին սեւե-ռած էին անոր վրայ։ Ձեռքէ ձեռք անցնելէ հաքը, յանձնաժողովին քարտուղարը բացաւ զայն ու ըս-կըսաւ կարդալ. «ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ.— Տ. ՄԱՏԹԷՈՍ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԻԶՄԻՐԼԵԱՆ»։ (*)

Քարտուղարը զգուշութեամբ մը թերթատելով մինչեւ վերջը, գտաւ վերջապէս տառագրութիւնը.— Ա ռ ի ւ ծ։

— Կեղծանո՛ւն մը, կեղծանո՛ւն մը, կրկնեցին գրաքննիչները։

(*) Սյս ձեռագիրը իր կարեւորութեանը համար, առանձին գրքոյկով մը կը ներկայացնեմ, ԵՐԼՏՉԻ ՍԱՍՈՒՆԻ ընթերցողներուն մատչին մէջ վերարձըն-ցնելու համար ժամանակակից պատմութեան գեղե-ցիկ դրուագներէն մէկը, ուր կարդով կը ներկայա-նան մեր ազգին ճակատագիրը վարող Դէմքերը, ո-րոնք այսօր կը նոյնն յաւիտենապէս։ Ծ. Հրատ.

Նազըմ բաշա, նախ հարեւանցի ակնարկ մը ըլլ-
որտցուց Իզմիրլեանի կենսագրականը պարունակող
սուսար տետրին վրայ, չուտ չուտ թերթատելով
զայն, յետոյ ծռեցաւ ինկաւ միւսին՝ Ա.քքէէն ըղր-
կըւած նամակին թարգմանութեանը վրայ, որ աւելի
չահագրգիռ էր իրեն համար...:

Ա.հաւասիկ նամակը, որ բառ առ բառ թարգման-
ւած էր Գրաքննիչ Յանձնաժողովին կողմէ.—

Ա.քքէէի բերդը, 7 Յուլիս 1893

. . . . ընկե՛ր,

Շատ ուշ ձեռքս հասաւ 16 Մարտ թուակիր ընդարձակ ծածկագիրդ, որուն պա-
րունակութիւնը հաղորդեցի բերդի բոլոր ընկերնե-
րուս: Մայրաքաղաքին մէջ վերջերս ի գործ գրուած
բարբարոս միջոցներուն դէմ սաստիկ գայրացած ենք,
բայց ի՞նչ կրնանք ընել այս ամրոցին մէջ, ուր գա-
տապարտուած ենք արգելափակ ապրելու, ի՞նչ կ'ը-
սեմ, գաչբշելու՝ մահուընէ աւելի գառն կեանք մը:
Վերջերս Հայաստանի խորհրդին ուրիշ բանտարկեալ-
ներ ալ բերուեցան ու կղպանքի տակ առնուեցան:
Սրդէն պիտէք Ներսէս վարդապետ Խարախանեանի
հոս բերուիլը. այս օրերս Սատանայի բանտէն հոս
փոխադրուեցաւ Հաճընի Բարսեղ վարդապետ Մանո-
կըեանը, ուրիշ քանի մը քաղաքական բանտարկ-
եալներու հետ...:

«Կը խորհիմ թէ մեր նկուղներուն վրայ գաղա-
փար մը չունիք տակաւին. կ'ուզէի քիչ մը նկարա-
գրել այս բնակարանները, ուր պիտի անցընենք ան-
տարակոյս մեր բոլոր կեանքը, եթէ երբեք կարող
նանք հանդուրժել պայմանները...:

«Երեւակայեցէ՛ք յաւերժական ալիքներէ ծեծուած
ու գարերու մամուռովը ծածկուած ապառաժներ,
լերկ ու մերկ կողերով, որոնք ժամանակին փոր-

ւած են ու նկուղներ կը պարունակեն. ատամնաձեւ
պարիսպներ՝ թանձր ու բարձր, որոնց ոտքին տակ
դատապարտուած կեանքեր կը քաչկռտուին... ահա՛
մեր բերդը, ահա՛ Ա.քքէէի աքսորավայրը...:

«Նմոյշ մը լոկ՝ այս նկուղներէն, որոնց մէկուն
մէջ նետուած եմ ես, ուրիշ քանի մը մարդասպան
արարքներու ընկերութեան մէջ, որոնք տարիներէ
ի վեր կը քաւեն հոս իրենց կեանքի մէկ բոպէին
գործած... յիմարութիւնը:

«Ծովահայեաց պարիսպներուն ոտքը, ուր Մի-
ջերկրականի սպիտակ բաշերով կապոյտ կոհակները
կուգան փշրուիլ ու մեռնիլ, ծովեզերքի խարակնե-
րէն մէկուն լանջքը փորուած՝ նեղ, միշտ թաց, ցած,
հազիւ չորս մէթր մակերեսով քառակուսի նկուղ
մըն է, ուր ապի ջուրը կը ծորի, կը մղուի, կը կաթ-
կըթի կամարներէն վար. խոնաւ, թունաւոր մթնո-
լորտով նկուղ մը, ժայռին ոտքը փորուած որ մարդ-
կային տարրական իրաւունքներէն զրկուած մեզի
պէս բերդարգելներուն օթեւանը պիտի ըլլար...:
Գետնայարկը՝ փորուած ապառաժին մարմնէն կը
բաղկանայ. լպրծուն ու մերկ, տեղ տեղ ջուրէն
կրծուած ու մաշած ծերպերով, խոնաւ գետնայարկ
մը, այնքան խոնաւ՝ որ մեր տակի փսխածը չորս
անգամ կը փոխուի օրը. ա՛լ կրնաք երեւակայել թէ,
ի՞նչ... անմահական հոտ կը բուրեն այդ ընդծովեայ
նկուղին բնական պատերն ու առիքները...:

«Քիչ մըն ալ մեր սովորական կեանքէն: Գի-
ւէ՞ք, ընկեր Տօնապետեան հոս է հիմա. առաջին
օրերը խստիւ արգիլուած էր ո՛և է հաղորդակցու-
թիւն. քիչ քիչ արգելքը մեղմացաւ և այսօր, գրեթէ
յաճախ կը տեսնենք զիրար. օրը միայն երկու ան-
գամ, կէս օրւան մօտերը և իրիկուան վերջին ժա-
մուն, աղատ կը թողուն մեզ, իրարու հետ տեսա-

կցելու։ Բերդին անօրէնը՝ հեզաբարոյ արաբ մըն է, Պէյրութի կողմերէն, միամիտ, ազէտ, վազեմի զօրական մը հանգամանան կոչուած։

«Խարախանեան Ներսէս վարդապետին հետ հիմա չատ մեղմով կը վարուի անօրէնը, նաև բերդապահ պինուորները. չեմ գիտեր թէ արդեօք վերջին մասնաւոր հրաման մը հաղորդուա՞ծ է հոս իրեն նկատմամբ. անցածները քիչ մը ակար էր, յետոյ ազդեցաւ։ Մուշէն կանոնաւոր թղթակցութիւններ կ'ըստանայ, տասնըհինգ օրը մէկ անգամ։ Հայաստանի այդ կողմերուն վիճակը սոսկալի է, կը գրեն։ Զէբի բաշային լիազօր իշխանութիւն տրուած է, կ'ըսուի, իր ըմբռնած և ուզած կերպովը բարեկարգել? Երկիրը երջնկայէն Դ. Զօրաբաշակը գէպի Սասուն սկսեր է առաջանալ. մեր ընկերներուն վրայ զարմանալի բաներ կը պատմուին. ընկեր Մուրատ, Սասունի լեռներուն վրայ, ինքնապաշտպանութեան գործը չոգեպինդ առաջ կը տանի. ընկեր Տամատեանի բանտարկութիւնը մեծ յուզում առաջ բերած է հոս։ Խարախանեան վարդապետին ստացած այս չարքերան նամակին մէջ խորհրդաւոր ակնարկութիւններ կային Սասունի ապստամբութեան մասին. կարծեմ թէ՝ հոն, Մշոյ Դաշտին մէջ ու Սասնոյ սարերուն վրայ Ս. Կռիւը սկսած է արդէն, և հայ յեղափոխականներուն յաղթութեան արձագանգը լսուած է հոս և Համիտ... չունները կատղած են. վերջերս, մէկ քանի օր չարունակ, հակողութիւնը խստացուցին, իրարու հետ հայերէն խօսակցութիւնը բացարձակապէս արգիլուեցաւ. յետոյ, յանկարծ փոխուեցաւ քաղաքականութիւնը։

«Հոս լսեցինք թէ՝ մայրաքաղաքին մէջ նոր ձերբակալումներ տեղի ունեցած են. որո՞ւք են ձերբակալեալները։ Իրա՞ւ է ըէշ Փաշայի ոտոսկան մեծ

դեսպանը միջամտեր է մեր Ներսէս վրդ. Խարախանեանի համար՝ ասոր ազատ արձակումը պահանջելով Սուլթանէն...։

«Անշուշտ իմացած պէտք է ըլլաք Հալէպի կեդրոնական բանտին մէջ նետուած Զեյթունցի քաղաքական բանտարկեալներուն դատապարտութիւնը. մեր ընկերներէն Ս. Բ. նախապէս ամբաստանուած իբրև մահապարտ, յետոյ, վերաքննիչ Ատեանին վճռովը՝ միայն հինգ տարուան բերդարգելութեան դատապարտուած է. Զեյթունի Առաջնորդ Տ. Կարապետ Սրբազանը՝ մշտնջենական բերդարգելութեան. Տ. Դաւոնդ քհնյ. Ճենանեանը՝ մահուան, իսկ միւնաները՝ թիւով քսանէ աւելի, ոմանք տասնըհինգ և ոմանք ալ տասը տարուան թիարանի դատապարտուած են. կը վախցուի թէ՝ այս դատապարտութիւնները չը գայրացնեն Զեյթունի լեռնականները, որոնք, կ'ըսուի թէ՝ սպառնացեր են յարձակումի գործել Զօրանոցին վրայ, և պահանջեր են իրենց բանտարկեալներուն ազատ արձակումը։ Ո՞ր աստիճան ստոյգ է այս լուրը։

«Ա՛խ, աղնիւ ընկե՛ր դիտէ՞ք ո՛րքան կարօտցեր եմ ձեզի, բոլոր անձնուէր, ուխտեալ ընկերներուս կարօտովը կը հալիմ ու կը մաշիմ...։

«Ինչ մըն ալ առողջական վիճակիս վրայ գրեմ, եթէ երբէք առողջութիւնս կը չահագրգռէ ընկերներս։ Ամէն օր քան մը վրայ կուտամ առողջութենէս, կարծես թէ՝ այսօր երեկուընէ աւելի՛ տակաւ եմ. խոնաւ, թունաւոր ու խաւարչուտ նկուղիս սառոյցը՝ կամաց կամաց երակներէս ներս կը սողսկի, արիւնս տակաւ կը ցրտանայ. ո՞ր է նախկին ջերմութիւնը մարմինիս, որ հիմա քայքայուած խրճիթի մը պէս՝ կմախքի մը տեսքը կը պարզէ. աչքերուս մէջ մառախուղ մը կը չրջի, իրերը յստակ

չե՛մ կրնար տեսնել, ամառուան տօթագին ցերեկ-
ներուն մէջ՝ ձմեռուան սարսուռը կ'զգամ ներսիս-
դիս. չեմ գիտեր ի՛նչ գաղանի ախտ մըն է որ կը
յամառի չը թողուլ օձիքս, ինչ գառուիլ չուզեր։

Նազըմ բաշա, Գրաքննիչ Յանձնաժողովի քար-
տուղարին յանձնարարութեան համաձայն, լարուած
ուշադրութեամբ մը կարդայ այս նամակը, որուն
մէջ ընկերական մտերմութենէ զատ ոչինչ գտած էր
մինչև այդ կէտը, ու կ'սկսէր կարծել թէ՝ խաբ-
ուած էր ինք. ուստի, պատրանքի զոհն մը բոլոր
կատաղութեամբը լեցուած, ուռեցած՝ սեղանին վը-
րայի գիրը հնչեցուց։

Բարապան մը ներկայացաւ։

— Հուբչի՛ տղա, ըսաւ Նազըմ բարապանին,
գնա՛ չուտով ինծի՛ կանչէ Գրաքննիչ Յանձնաժողո-
վին քարտուղարը։

Բարապանը դուրս թռաւ։

Քանի մը վայրկեան ետքը. քարտուղարը ներս
մտաւ ու «թէմէննա»յով մը մօտեցաւ Նազըմի։

— Քարտուղա՛ր էֆէնտի, ըսաւ նախարարը կըշ-
տամբանքի չեշտով մը՝ ցոյց տալով ձեռքի նամակը,
քան մը չկայ մէջը, ինչո՞ւ զուր չդժուարիս կրեր
ու թարգմանել էք տուեր. չէր արժեր. ա՛յս էր այն-
քան չահեկան ըսուած նամակը. ես մինչև հիմա վը-
նասակար պարբերութիւն մը չը գտայ. բերդին նը-
կարագրականը, քանի մը մտերմական խօսքեր ու-
րիշ ոչինչ.. ։

— Ներեցէ՛ք, բաշա՛, չը կարդացի՞ք Զեթունի
բանտարկեալներուն մասը, ապստամբութեան հա-
ւանականութիւնը...

— Ի՞նչ կ'ըլլայ ատով. ի՞նչ կարեւորութիւն
կրնայ ունենալ այդ յուրը, Աբդէլ Բերգէ՞ն պիտի
ապաստնք այդ կարգի տեղեկութիւնները. Հալէպի

կուսակալը կը քնանա՞յ, Հաճի Օսման Նուբի բա-
շան չէ՞ք ճանչնար, կը կարծէ՞ք թէ ժամանակին
հարկ եղածը չէ տեղեկագրեր Եըլտըզ, որուն հետ
չարունակ հեռագրական հաղորդակցութեան մէջ կը
գտնուի. եթէ Զեթունինը կը նկատէք իբրև չահե-
կան լուր մը, կը սխալիք. ուրիշ լուր մը կա՞յ մէջը,
անո՛ր նայինք։

— Ի՞նչպէս չկայ, բաշա՛, նամակը կարդացի՞ք
մինչև վերջը...

— Նամակին վերջին էջերը հասեր եմ և դեռ չը
հանդիպեցայ տեղ մը՝ որ արժանի ըլլար մեր ուշա-
դրութեան։

— Կ'աղաչեմ, բաշա՛ էֆէնտի, կ'աղերսէր քար-
տուղարը, չա՞տ թանկագին տեղեկութիւններ պիտի
գտնէք, առաջ տարէ՛ք ընթերցումը։

Քարտուղարը դուրս ելաւ և նախարարը ծռեցաւ
Պարոյր Հայկազնի նամակին վրայ և չարունակեց
ընթերցումը։

«Իմ նկուղիս մէջ, Լիբանանի Տիւրզիներէն ա-
պըստամբ չեխ մը կայ, որ ինծի հետ մտերմացած է.
իրեն յարողները՝ փախստական աւազակներ, չաբա-
թը մէյ մը սուրհանդակ մը կը ղրկեն հոս, և իրենց
գաղանի պատրաստութեանց տեղեկութիւնը կուտան
պարբերաբար։ Շեխը՝ կօրովի, մուխ նկարագրի մը
տէր, Գուրանի քնածին հաւատացեալներէն է, քնա-
ծին ատելութիւն մը կը բուսնէ իր սրտին մէջ, թուրք
ցեղին, մանաւանդ կառավարութեան պաշտօնեա-
ներուն դէմ, որոնք, կ'ըսեն յաճախ, անխիղճ, շա-
համոլ աւազակներու խումբ կը կազմեն, ժողովուր-
դին արիւնը ծծող ազրուխներ։ Իմ անկեղծութեանս
վրայ երբեք չը կասկածիր, գիտէ՞ք կնչ իր պատմէ
Տիւրզիներու ապստամբութեան վրայ։

Նամակին այս պարբերութեան վրայ կանգ առաւ

նախարարը, անգամ մըն ալ կարդաց չեխին վերա-
բերեալ հատուածը, յետոյ վերսկսաւ։

«Տիւրզինները, եթէ չեխին պատմածները ճիշդ
են, մօտերս ընդհանուր ապստամբութիւն մը պիտի
պատրաստեն ու Լիբանանի քրիստոնեաները ջար-
դելու համար պիտի արշաւեն Պէյրութ։

Նախարարը յիշուցեցաւ։ Իրաւո՛ւնք ունի քար-
տուղարը, կ'ըսէր ինքնիրեն, խիստ չահեկան տեղե-
կութիւն մըն է ասիկա, եթէ իրագործուի, կը խոր-
հէր չուտով աւարտել ընթերցումը և անմիջապէս
Սուլթանին ներկայանալ, թէ՛ ստուար ձեռագիրը և
թէ՛ այդ նամակը յանձնել իր Վեհափառ Տիրոջ, ան-
գամ մըն ալ գործնական ապացոյց մը տուած ըլլա-
լու համար իր բեղուն ու աշխոյժ գործունէութեան։
Ուստի նոր աւիւնով մը շարունակեց կարդալ նամա-
կին մնացեալ մասը։

«Գիտէ՞ք, ընկե՛ր, Տիւրզիներու այս ապստամ-
բութիւնը որքան նպաստաւոր պիտի ըլլայ մերին-
նին, որ արդէն սկսած է Սահնոյ լեռներուն վրայ։
Մէկ կողմէն Սիւրիա, միւս կողմէն Եգիպտոս, Հայաս-
տանէն՝ Սասուն, Կիլիկիայէն՝ Զեյթուն... եթէ այս
չորս հրաբուխները միահաղոյն բռնկին ու երկրին
դանազան մասերուն մէջ ծաւալի ապստամբութեան
հրդեհը, այն ատեն, օ՛, ազատութեան ցանկալի
ժա՛մը պիտի հնչէ բոլոր ճնշուած ազգերուն համար,
որոնք այսօր Համիտեան բռնակալութեան անարդ
լուծին տակ կը հեծեն... ա՛խ, ո՛րքան դառն է մեզի
համար հոս, ա՛ս գժոխքին մէջ արգելափակ կեան-
քը։ ո՛չ, ո՛չ, մի՛ կարծէք թէ ձեր Պարոյրը հան-
դուրժէ, պիտի անկարելի՛ն ընեմ, փախուստի մի-
ջոց մը գտնելու համար. պիտի փորձեմ նոյնիսկ
ծովու ալիքներուն յանձնել ինքզինքս, լողալով լո-
ղալով ամայի ցամաք մը դնել ոտքս և իմ չեխիս

հետ թերեւս, մտնել Տիւրզիներուն մէջ, ուրկէ ա-
պըստամբութիւնը քարոզել ամէնուն։ Գիտէ՞ք արաբ
նահապետները, մանաւանդ Ալքէյինները, պա-
չի դիմաց հոգի կուտան, ամէն վտանգ կ'ար-
համարհեն։ Արդէն բերդին պահապաններէն մէկուն
հետ մտերմացեր եմ...։

«Թուականէս մէկ ամիս առաջ, Զատկական
օրերուն մէջ, անծանօթ հիւրի մը խորհրդաւոր այցե-
լութիւնը պատմեմ։ Այդ հիւրը, արաբ չեխի մը տա-
րազով ոսկեթել պատմուճանով, սեւ ստեւէ ոլոր-
ուած գլխի քէֆիյէով մը, վարդագոյն կաշկէ
կօշիկ մը ոտքը, բերդին տնօրէնին առաջնորդու-
թեամբ կուգայ հոս, կլորիկ գումար մը կը բաշխէ
աղքատ բանտարկեալներուն, տնօրէնին սեղանակից
կ'ըլլայ, բերդին պահապաններուն ալ ներքներ կու-
տայ. յետոյ, ներսէս վարդ. Յարախանեանը կանչել
կուտայ տնօրէնին սենեակը և այս վերջինին ներ-
կայութեանը, թուրքերէն խօսակցութիւն մը կը բա-
նայ վարդապետին հետ։ Տնօրէնը, հոտառու մարդ,
անմիջապէս նշմարելով որ այցելուն կը նեղուէր իր
ներկայութենէն, առանձին կը թողու երկուքը։ Շե-
խի տարազով անծանօթը, օգտուելով այս առիթէն,
խօսակցութեան լեզուն կը փոխէ հայերէնի և մեր
վարդապետին կը հաղորդէ իր այցելութեան նպա-
տակը։ «Հա՛յր Սուրբ, կ'ըսէ կարծեցեալ չեխը, ես
Նազար-Բեգի կողմէն կուգամ, կիլիկիա պիտի անց-
նիմ, Հալէպի Զեյթունցի բանտարկեալներուն հետ
կարեւոր տեսակցութեան մը համար պիտի հանդի-
պիմ Հալէպ... հոս արաբ չեխ մըն եմ, կը տեսնէք.
իսկ երբ Հալէպ հասնիմ, պեխերս ու մօրուքս պիտի
վար տամ, անգլիացի մը դառնամ, աւելի ճիշդը,
ամերիկացի մը, բազմակին (մօրմօն) աղանդաւոր
մը պիտի ձեւանամ և այնպէս այցելեմ Հալէպի կեդ-
րոնական բանտը։

«Երբ մեր վարդապետը կը հարցնէ իր արկածա-
լից ուղեւորութեան բուն նպատակը, լռութեամբ
կը պատասխանէ, կ'զգուշանայ բոլորովին բացուե-
լէ. միայն կը կրկնէ թէ՝ իր առաքելութեան նպա-
տակը գաղտնի պէտք է մնայ. կը յուսամ թէ՝ եր-
կրորդ նամակս կիպրոսէն կամ... եգիպտոսէն պի-
տի ստանաք։

«Հա՛, չը մոռնամ գրել. այս օրերս Նազըմ բա-
չան քանի մը հայ լրտեսներ ղրկած է հոս, հայ յե-
ղափոխականներու դիմակին տակ, որոնք Բերդէն
դուրս, Սէքքէի մէջ մատնաւոր բնակարան մը վար-
ձած, երբեմն կ'այցելեն Բերդը, փափագ կը յայտնեն
տեսակցելու մեզի հետ։ Բարեբաղդաբար, Սէքքէի
մէջ ծխախոտի խանութպան մը, Սրաբկիրցի կոզմոս
աղան՝ այդ մարդիկներուն ընթացքը, նիստ-կացը,
յաճախած վայրերը չէ հաւներ, ժամանակին եկաւ
զգուշացուց մեզ այդ կասկածելի կէտէ յեղափոխա-
կաններուն բարեկամութենէն...։

«Ա՛լ ի՞նչ գրեմ, աղնիւ ընկերս. այս ամիսներէ
յետի կը թուին. տեսնենք, ի՛նչ պիտի ծնի ամառը...։

Կարօտագին համբոյրներով ու ձեռքի սեղմումս
ներով...

Քոյդ՝

ՊԱՐՈՅՐ ՀԱՅԿԱԶՆ»

Նազըմ բաշան լայն չունչ մը քաշեց. վերջա-
ցած էր ընթերցումը։

Շուտով թղթապանակին մէջ տեղաւորեց ըսա-
ւար ձեռագրի տետրը, նաև նամակը, և բարապան
մը կանչելով ազդարարեց կառքը պատրաստել։

Նոյն օրը պիտի ելլուզ երթար և Սիւրէյա բա-
շային միջոցաւ Սուլթանին պիտի մատուցանէր Թըղ-
թապանակին մէջէն վաւերաթուղթերը։

Բարապանին վերադարձին սպասելով, Նազըմ
կը պատրաստուէր մեկնիլ, երբ ոստիկանապետ պին-

ոորնեբէն մէկը մօտեցաւ և ձեռքի այցաքարտը եր-
կընցուց նախարարին։ Այս վերջինը նայեցաւ,
ճանչցաւ Մամբրէ վարդապետին այցաքարտը։

— Ո՞ւր է ինքը, հարցուց Նազըմ։

— Դուրսը, դահլիճին մէջ կը սլքտայ...

— Գնա՛, ըսէ՛ իրեն, թո՛ղ գայ։

Երկու վայրկեան ետքը, Մամբրէ վարդապետը,
վերարկուին մէջ փաթթուած ու փակեզը գլուխը,
ոստիկան պինտաւորներու շղթայի մը մէջէն անցաւ և
մտաւ նախարարին սենեակը։

— Եկէ՛ք նայինք, վարդապե՛տ էֆէնտի, պատ-
մեցէ՛ք նայինք ի՛նչ նորութիւն կայ, ըսաւ Նազըմ
դուարթ դէմքով մը։

— Բարեբա՛ր բաշա էֆէնտիս, այսօր բաւական
յոգնեցայ. չուզեցի սակայն ձեռնունայն ներկայա-
նալ Ձեր Վսեմութեան... այս անգամ բաւական ճոխ
պաշարով մը բեռնաւորուած կուգամ... կը յուսամ
թէ չատ գոհ պիտի մնաք։

Նազըմի դէմքը պայծառացաւ։

— Խօսեցէ՛ք նայիմ, վարդապե՛տ էֆէնտի, ի՞նչ
կայ նայիմ։

— Ձեր առողջութեան համար դիշեր ցերեկ կ'ա-
ղօթեմ, բաշա, սկսաւ մանրէչ Մամբրէն իր սովո-
րական բանաձեւովը պատմել իր մէկ չաբթուան
մէջ գործած նախճիրները, հիմա գուա գաբուլ պատ-
բիարքարանէն կուգամ. պատրիարք էֆէնտին իր
ողջոյնները կը հաղորդէ։

— Շնորհակա՛լ եմ պատրիարք էֆէնտիէն, որ
կը բարեհաճի դիս յիշել իր աղօթքներուն մէջ. պատ-
մեցէ՛ք նայիմ, Մամբրէ՛ էֆէնտի, ի՞նչ նորութիւն
ունիք։

— Սմենաթարմ նորութի՛ւն մը, կրկնեց Մամբ-
րէ, բերնին չուրերը վազցնելով ու իր երջանկու-

թեան գենիթէն դիտելով նախարարին հիացիկ դէմքը, որ տակաւ կը պայծառանար. ա՛յսօր, ա՛յս րոպէիս մէջ, պէտք է գի՛ս ալ միասին տանիք Եըլտըզ, և գիս Նորին կայսերական վեհափառութեան ոտքերուն փռչին, արժանացնէք բարձրագոյն ունկընդրութեանը։

— Ինչո՞ւ համար, ինչո՞ւ կ'ուզէք որ ձեզ տանիմ Եըլտըզ, չէ՞ք վախնար գօմիթաճիներէն. եթէ վաղը լսուի, ի՞նչպէս պիտի ազատէք ձեր օձիքը... չէ՞ք սոսկար դուք անաբեկիչներէն...։

Մամբրէ վարդապետը չատ թուլամորթ էր, քաշեց իր ձայնը։

— Ի՞նչպէս կը գտնէք գաղափարս, Մամբրէ էֆէնտի, խօսեցէ՛ք, իրաւունք չունի՞մ, սխալ կը տրամաբանեմ։

— Այո՛, բարեբար բաշաս, մեծապէս իրաւունք ունիք, ես սխալեցայ, չը խորհեցայ թէ Հնչակեանները վաղը կ'իմանան ու... կ'ապանեն գիս։

— Ուրեմն այդ կէտը մոռնանք, բուն խնդրին վերադառնանք. ի՞նչ նորութիւն ունիք, պատմեցէ՛ք, ժամանակը չատ կարճ է, հիմա պէտք է ելլենք երթամ կարեւոր գործերու համար, եթէ ունիք նոր լուրեր, հաղորդեցէ՛ք չուտով։

— Լուրերու թագաւո՛րը կը բերեմ այսօր, բաշա՛, յարեց մատնիչ վարդապետը հպարտ չեշտով մը, գիտե՞ք ինչպէս յաջողեցայ հասկնալ գաղտնիքը...

— Ի՞նչ գաղտնիք, չեմ հասկնար, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, ո՞ր գաղտնիքը։

— Տօրէն եպիսկոպոս Նարպէյի՛ն...

Հազիւ թէ արտասանած էր վերջին վանկը, Նազըմ յանկարծ ցնցուելով թիկնաթոռին մէջ.

— Հէ՞, Նարպէյի՞նը...։

— Այո՛ բաշա էֆէնտի, Նարպէյին գաղտնի՛քը,

կրկնեց Մամբրէ յոխորտանքով մը, յաջողեցա՛յ վերջապէս կորզել։

— Ի՞նչպէս...

— Պատրիարք էֆէնտիին բերնէն...

— Ի՛՛՛... իրա՛ւ լուբերուն թագաւորը կը բերէք այսօր, վարդապե՛տ։

— Ի՞նչ կարծեցիք, բաշա՛, ինձի կ'ըսեն Մամբրէ վարդապետ, Եըլտըզի լրտեսները տարիներ պէտք է ինէ դաս առնեն, պէտք է իմ քովս մարզըւին, որպէսզի իմ հնարագիտութեանս գոնէ կէսը ձեռք բերեն, հասկցա՞ք...

— Հասկցա՛յ հասկցա՛յ, Մամբրէ՛ էֆէնտի, գիտեմ, վարպետորդի մըն էք. առարկութիւն չի՛ վերցներ. դուք հիմա սա Նարպէյին խնդիրը պատմեցէ՛ք նայիմ։

— Ի՛նչ պատմեմ երկայն բարակ, բաշա՛, ամէն բան ատոր մէջն է, յարեց Մամբրէ խրոխտ չարժուածքով մը վերարկուին տակէն հանելով սեւ սընտուկի մէջ փաթթուած ծրար մը, զոր երկնցուց ոստիկանութեան նախարարին։

Նախարարը, սովահար գազանի մը պէս թաթը նետեց սեւ ծրարին վրայ, զոր տենդոտ չարժուածով մը բանալով, սկսաւ քաղել։

Սեւ ծրարը Թանկապին գաւօն մըն էր արդարեւ, որուն յարդը միայն Նազըմ բաշայի պէս ոստիկանութեան նախարար մը կրնար գիտնալ։ Պէչիկթաշ, Տ. Յորէն Արքեպիսկոպոս Լուսինեանի սենեակը խուզարկութեան ենթարկուելով, նախապէս իր ձեռքը դիրներուն մէջէն հանուած էր ան, կարմիր կնքամոմով մը կնքուած, սակայն բանաստեղծ-եպիսկոպոսին միւս թուղթերուն մէջէն Մամբրէի մէկ ճարպիկութեամբը վերցուելով պահուած էր, այնպէս որ ոստիկանութեան պաշտօնատունը չէր կրցած տեղեկանալ այդ սեւ ծարբի գոյութեանը։

Մամբրէ, առանց ուրիշի մը բանալու գաղտնիքը, չաբաթներէ ի վեր, դիշերները անքուն անցնելով, յաջողած էր վերջապէս աւարտել ամբողջ ծրարին թուրքերէն թարգմանութիւնը։ Եւ այսօր, այդ ծրարին բնագիրը, թարգմանութեանը հետ կը բերէր Նազըմ բաշային։

— Իրո՛ք թանկագին ծրար, խորհրդաւոր՝ իր սև փաթոյթին պէս...։

Նախարարը կը լափէր էջերը։

Յանկարծ ոտքի ելաւ, մօտեցաւ Մամբրէի, ճակատը պապաւ ու կլորիկ գումար մը սահեցնելով մատնիչ վարպապետին եղեռնագործ ձեռքին մէջ,

— Մամբրէ՛ էֆէնտի, այս իրիկուն քնակարանս եկէ՛ք, երկարօրէն կը սեսակցինք. ես հիմա կ'աճապարեմ, Ելլոըզէն կանչուած եմ։

— Կ'աղաչե՛մ, բարեբա՛ր բաշա, սկսաւ պաղատիլ մատնիչը՝ մէկ կողմէն դեղին ոսկիները տեղաւորելով իր բաճկոնակի կուրծքի գրպանին մէջ, շատ կ'աղաչեմ, մի՛ մոռնաք ձեր աղօթողը, նուաստ ու երախտապարտ ծառան յիշեցնել Վեհափառ Սուլթանին, ի՞նչ կ'ըլլայ...։

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, Մամբրէ՛ էֆէնտի, կը խօսիմ ձեզի համար...։

Մամբրէ վարպապետը դուրս ելաւ, իր սև վերարկուին տակ ծածկելով գաւաճանի իր անպատկառ կերպարանքը։

Իսկ Նազըմ բաշա, Մամբրէի բերած սև ծրարն ալ տեղաւորելով թղթապանակին մէջ, դուռը փակող բարապանին յանձնեց զայն և ինքը դուրս ելաւ։

Վարը, Ոսթիկանութեան մեծ դուռը, նախապարին կառքը պատրաստ էր, մէջը նետուեցաւ։ Թղթապանակը կրող բարապանը կառապանին քով նստած էր և կառքին կը հետեւէին երկու զոյգ հեծեալ ոստիկան զինուորներ...։

Ժ.

Աբմաչի վանահայր Խորէն եպիսկ. Աչըգեանը, Պոլսոյ պատրիարքական աթոռը բարձրանալէն ի վեր՝ հաշտ աչքով չէր դիտած իր անուանակից, բայց իրմէ շատ բարձր արժանիքի տէր, ուրիշ արժանաւոր եկեղեցականի մը ժողովրդականութիւնը, որ երթալով կ'աւելնար և սպառնալից համեմատութիւններ կ'ստանար։ Աչըգեանի կանաչ նախանձին առարկայ եկեղեցականը՝ նոյնինքն Տ. Խորէն Նարպէյ Սրբազանն էր, բանաստեղծ-արքեպիսկոպոսը, որ Լուսինեանններու իշխանական չառաւելներէն ըլլալու յատկանութիւնն ալ կը սնուցանէր, իր երէց եղբօր, երբեմն Ամբրոսիոս Վ. Գալֆայեանի հետ, որ յետոյ իշխան Գուբսոն Լուսինեանը պիտի ըլլար։ Աչըգեանէն առաջ, կարնոյ անուանի առաջնորդ Տ. Յարութիւն Ա. րքեպիսկոպոս Վեհապետեանի Պոլսոյ պատրիարքութեան ընտրելի ներկայացած միջոցին, Նարպէյ Սրբազանը թեկնածուն ներկայացած էր պատրիարքական Աթոռին, թէև իր ընտրութիւնը չէր յաջողած կարգ մը հայ բարձրաստիճան դրօնիկներու լարած դաւերու հետեւանքովը։ Նոյնպէս, Աչըգեանի ընտրութեան միջոցին, Նարպէյ Սրբազանի պատրիարքական ընտրութիւնը յաջողութեամբ պիտի վերջնար, եթէ դարձեալ Բ. Դրան հաւատարիմ մէկ քանի հայ պաշտօնեաններու թագուն դաւադրութիւնները խոչընդոտներ հանած չըլլային։ Այդ պիտին է հետեւցնել թէ՝ ինչո՛ւ Աչըգեան Խորէն պատրիարքը հաշտ աչքով չէր դիտեր Նարպէյ Սրբազանի հետզհետէ չեչտուող ժողովրդականութիւնը։

ՅՈՐԷՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿ. (ՆԱՐՊԷՅ) ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

(Մատնիչ Մամբրէի գոհերէն)

Մայրաքաղաքին մտաւորականները կը պաշտէին յանձին Նարպէյ Ս. ի բանաստեղծ-եկեղեցականը, զոր տեսել կէս դար առաջ Բարիզ հրատարակուած «Մատեան Ազատնի»ին երիտասարդ խմբագիրը, Ֆրանսայի և թերեւս ըոլոր քաղաքակիրթ աշխարհի ճշմարիտ բանաստեղծին՝ սիեզերքէն պաշտուած Լամարթինի «Դաշնակներ»ուն ճարտար թարգմանիչը։ Նորահաս յեղափոխականներուն հայ դիւցազներգուն էր՝ «Սասնոյ Հայկականք»ի և «Քնար Պանդխտին»ի դերասպայուն քերթողը, վերջապէս մայրաքաղաքին ու գաւառին հայ երիտասարդութեան կուռքը դարձած էր Նարպէյ, որ հայ ջոջերուն, հայկայի սիրեցեալ եպիսկոպոսը ճանչցուած էր մինչեւյն ժամանակ. ա՛ւր որ հանդիսաւոր յուղարկաւորութիւն մը պիտի կատարուէր, իշխան-արքեպիսկոպոսը նոն պիտի հրաւիրուէր, պիտի նախագահէր, ի՛նքը պիտի խօսէր գամբանականը... Նարպէյ Սրբազան նախկան կաղապարն էր։ եկեղեցական արդուզարդի նորաձեւութեան հեղինակաւոր վարպետը, որ չուտով կ'ունենար իր հաւատարիմ աշակերտները, ընտով կ'ունենար իր հաւատարիմ աշակերտները, ընտրինակողները, կապկողները՝ ընդհանրապէս կղերի սքեմը դէռ նոր զգեցած թեթեւսօլիկ վարպետներ, իրենց քօլաւը օձիքներով։

Նարպէյի համբաւը ոսկեմանափակ համբաւ մը չէր, լոկ ազգային կամ կրօնային, լոկ իր ցեղին, իր ժողովուրդին ծանօթ չէ՛ր ինքը. եւրոպական համբաւի մը տիրացած էր, եթէ կարելի է այսպէս ըսել։ Դիւանագիտական ամենէն կարեւոր դէմքերէն յարգուած, քերթող, գրագէտ, լեզուագէտ, չիք, իշխան-արքեպիսկոպոս էր Նարպէյ, Պերլինի վեհաժողովին հայ եկեղեցական պատգամաւորը, եւրոպական արքունիքներուն հիւրը, բանաստեղծ-թա-

դուռն Բարմէն Սիլվայի սիրակա՛նը...։

Ու երբ հայ յեղափոխութեան կարմիր օրերուն մէջ ժողովուրդը սփոփանքի խօսք մը լսել կ'ուզէր, հոն կը գիմէր, Պէյ-Կէմաչի հայոց եկեղեցին, Նարեկեան պեյի քարոզը մարիկ ընելու համար։ Իսկ Պէյ-Կէմաչ, լրտեսներու կաղաղը, Եըլտըզի դրացի թաղը, չէր կրնար անտարբեր մնալ, ընդհակառակն, կը հպարտանար իր քարոզիչ-արքեպիսկոպոսով, որ երբեմն ալ գեսպանական այցելութիւններ ալ կուտար ու կ'ընդունէր։

Եւ լրտէզի աչքին առջև, լրտեսներու վոհմակին մէջ հայ եկեղեցականի մը՝ Նարեկեան սրբազանի պէս բարձրաստիճան կղերականի մը չուրջը ստեղծուած մ'յարգանք համակրանք, մ'յարգանք պաշտում և մ'յարգանք ժողովրդականութիւն, բնականաբար և անխուսափելիօրէն Եըլտըզի Մենագարին աչքերը պիտի խոցոտէին, մանաւանդ գեսպանական այցելութիւնները, որոնք ժամը ժամին կը հաղորդուէին Նորին Վեհափառութեան։

Փուշ մըն էր այդ հայ եպիսկոպոսը, մ'ըն թուա-կանէն ի վեր մանաւանդ, երբ Լուսինեան սկսած էր ան յորջորջուիլ, — թէև ինքը, Սպասիւ Համիա, Նարեկեան Սրբազանին տուած իր պատուանշանի հրովարտակով, Լուսինեան արքեպիսկոպոս յորջորջումը նուիրագործած ըլլար — և երբ, իր երեց եղբայրը՝ Իշխան Գուրգէն Լուսինեան կը հռչակուէր եւրոպական չատ մը արքունիքներէն, և աչ ու ձախ չքանշաններ ու պատուանշաններ կը բաշխէր իբրև «Թագաւոր-Իշխան Հայաստանի, Կիլիկիոյ և Կիպրոսի»։ Ներսէս Վարժապետեանի մահուընէն ի վեր, ուրիշ երկու եկեղեցականներ կային տակաւին, ուրոնց դէմ մնալը՝ մտահոգութիւն և նոյնիսկ վայրոյթ կը պատճառէր Համիտի։

Հարկ կա՞յ ըսելու թէ՝ այդ եկեղեցականներէն մէկը՝ Արիմեանն էր, միւսը՝ Լուսինեան, երկու սա-հարկու Դէմքեր, երկու վտանգաւոր գոյութիւններ, որոնք Համիտի երեւակայութեան մէջ անհնազօրէն խոչորցած, տեւական սպառնալիք մըն էին իր արիւ-նոտ ծրագիրներուն դէմ, և խոչընդոտներ՝ իր գծած Արիւնի ճամբուն մէջտեղը։ Չէ՞ որ երկուքն ալ Հայկական Ինդիրը գացած արծարծած ու մտցուցած էին Պերլինի Դաշնագրին մէջ...։

Աստղմէ Արիմեան՝ իր արժանի պատիժը գտած չէր գտած, Երուսաղէմի աքսորանքով, չանկարծ, ա-նոր պերճախօս, գաւաճան ու վտարանդող? հայ ցեղին միահամուռ ձայնովը բարձրացած էր Հայրապետա-կան Գահը, հզօր Ցարէն հովանաւորուած, ու հիմա կը ծաղրէր իր... իշխանութիւնը։ Կը մնար միայն Լուսինեան իշխան-արքեպիսկոպոսը, որ բարեբաղ-դաբար, Պէյ-Կէմաչի մէջ, իր քիմին տակ, իր ճան-կերուն մէջ էր. գո՛նէ այս տիտղոսաւոր, բարձրաս-տիճան եկեղեցականին վրայ կը մտածէր յագեցնել Համիտ՝ հայ ցեղին հանդէպ իր ներսիդին մղձաւուած դժոխք մը վրէժխնդրութիւնը։

Համիտ, տարիներէ ի վեր կը հետապնդէր, կը հալածէր Պէյ-Կէմաչի հայ արքեպիսկոպոսը, լրտես-ներու քաջարթուն հսկողութեան տակ պահելով զայն և իր մէն մի քայլափոխը համրել տալով կայ-սերական դաշտնի գործակալներուն, որոնք, աչխա-տանքի բաժանման դրութեամբ, գիշեր ցերեկ կը հե-տեւէին իրեն, տաճարին մէջ, երբ բեմէն կը քա-րոզէր, իր քարոզիչի խուցին մէջ, երբ կը տեսակցէր պետական բարձրաստիճան հայ պաշտօնատարներու հետ, իր այցելութիւններուն մէջ, երբ կ'երթար Տատեանի ապարանքը, կամ մեծ տէրութեան մը դեսպանատունը. փողոցին մէջ՝ երբ կը խօսակցէր

իր վաղեմի հիացողներէն մէկուն հետ, և նոյնիսկ, Գում-Գաբուի Պատրիարքարանը, կամ Ղալաթիոյ Խորհրդարանը՝ երբ կրօնական ժողովի նիստի մը ներկայ կը գտնուէր։ Վերջապէս, Լուսինեան Սրբազանի՝ մայրաքաղաքէն ա՛ւելի պատրուակի մը տակ հեռացումը, տարագրումը՝ Երզնկայի Մենաստարին համար իբրև քնքնասիրութեան, և Օսմանեան կայսրութեան համար՝ ապահովութեան հարց մը դարձած էր։ Իրա՛ւ է, երբեմն ա՛նպէս կը թուէր թէ բաղձացած վայրկեանը հասած էր, ուր Լուսինեան ծուղակ ինկած, պիտի քաւէր իր բարձրաստիճան հայ եկեղեցականի, իշխան-արքեպիսկոպոսի, մանաւանդ. Պերլինի վեհ հաժողովի հայ պատգամաւորի անուներելի ոճիրը. սակայն, գեսպանական անապահով միջամտութիւն մը, կուգար յանկարծ վեր ի վայր շրջել ամէն ծրագիր և վիժեցնել մթին գաւերը, որոնք Լուսինեան Սրբազանի վտանգաւոր անձը մէջտեղէն վերցնելու պիտի ծառայէին...։ Սկսեալ Երիմեան Պատրիարքէն մինչև Վեհափառեան Տ. Յարութիւն Սրբազանը, Գում Գաբուի գահը բազմած բոլոր պատրիարքները սերտած էին, յարգած էին Պէշիկթաշի արքեպիսկոպոսը, իր բարձր խնայասիրութեան ու եւրոպական համբաւին համար։

Լուսինեան Արեւմուտքէն ճառագայթ մը փոխադրած էր խաւարամած Արեւելքին ծոցը։ Բարիզի երեքհինի Մուրատեան վարժարանին շրջանաւարտները՝ Մամուրեանէն սկսեալ, Լուսինեան սրբազանով կը վերապրէին հին բարի ժամանակները, կէս պար ազնուական սակեզարեան կեանքը, պաշտօնով մը կը յիշէին երջանկաւէտ, փառաշուք օրերը, Մուրատեան վարժարանի պարգեւաբաշխութեան հանդէսները, Լամարթինի ու Հիւկոյի այցելութիւնները, Մատեաց Աղաւնին, Գաբրիէլ Այվազովսքին, Սարպիս վրդ. Թէոդորեանը, Ամբրոսիոս վրդ. Նարպէյ Գալֆայեանը, և դեռ ուրիշ ինչե՜ր, ինչե՜ր, ինչե՜ր։

Ապահով Համիտ համոզուած էր թէ՝ Լուսինեան արքեպիսկոպոսը պատապարեալով՝ պատապարած կ'ըլլար բոլոր հայկական յոյսերը. եթէ յաջողիմ անոնք հետացնել այս չարաչուք անապիսին, կ'ըսէր Համիտ ինքնիրեն՝ ակնարկելով Լուսինեանի, անհետացուցած կ'ըլլամ մօտիկ անցեալի բոլոր ազգայարոյց հրատարակութիւնները, որոնք Հայաստանի մը գարնանալի ուրուականը կուգան ցցել աչքերուս դիմացը։ Եթէ լռեցնեմ այդ եկեղեցականին ա՛նքան պերճախօս ձայնը, լռեցուցած պիտի ըլլամ հայ ժողովուրդին հատաքական ձայնը, խեղդած պիտի ըլլամ իրենց Դատը, որ չեմ գիտեր ի՛նչպէս ծնաւ և ա՛րդիւք ծագում առաւ. անիծեա՛լ գատը...։

Մեծ ազգութեանց գեսպաններուն նեղացուցիչ միջամտութիւնը չեզոքացնող ընդդիմադիր ուժի մը հետապօտումին ու փնտռտուքին մէջ, յանկարծ Համիտ միտքին մէջ գծուեցաւ Աչքերան խորէն պատրիարքին հասակը։ Խորէն էֆէնտին, կը մտածէր Համիտ, միակ ազգա՛կը կրնայ ըլլալ, որ պիտի կրնայ հակակշռել և նոյնիսկ անպամալուծել օտար միջամտութիւնները՝ Լուսինեանի ձերբակալման կամ աքսորի պարագային. չէ՞ որ ինք է Հայոց Պատրիարքը, Տէրութեան ու Ազգին միջնորդը, չէ՞ որ իր հեղինակաւոր ձայնին առջև պէտք է լռեն ուրիշ բոլոր ձայները, նոյնիսկ եթէ եկած ըլլան ասոնք չատ բարձրէն. այո՛, այո՛, կ'ըսէր ինքնիրեն Համիտ, հետզհետէ զգալով իր մէջ այս տրամաբանութեան արձագանգումը, երբ Գում Գաբուի Հայոց Պատրիարքը կը խօսի իր ներքին, կրօնային ու ազգային խնդիրները ներուն համար, ամբողջ եւրոպայի միացեալ, հաւաքական ձայնը չկրնար ներգաչնակութիւն մը կազ-

մել, եթէ այդ ձայնը՝ Հայոց Պատրիարքարանին նըւազարանինը չըլլայ...։

Այսպէս կը խորհրդածէր Համիա, Ըլլըզ Քէօշկի դահլիճի մը մէջ, երբ անհնկատան մը ներս մտաւ, իմաց տալու թէ ոստիկանութեան նախարարը խիստ կարեւոր և սոսկալի գործերու համար եկած էր և կ'սպասէր Սիւրէյա բաշային քով, արժանանալու համար կայսերական ունկնդրութեան։

— Թո՛ղ գայ նայինք, հրամայեց Համիա, և չաւ բունակեց ման գալ դահլիճին մէջ, միշտ անհանգարտ քայլերով։

Նազըմ բաշա, Սրիի պէյին հետ ներս մտաւ դահլիճէն և մօտենալով, Հիւնքեարին ոտքերը համբուրեց երկիւղածութեամբ։

— Ի՞նչ կայ գարձեալ, հարցուց Համիա, չարուչ նակելով պարսիլ դահլիճին մէջ, մինչդեռ Նազըմ, ակնոցի մը պէս կը գլտորուէր կայսերական մէն մի քայլափոխին, հա հա երթալով, առանց համարձակ կելու քալել իր տիրոջ հետ։

Նազըմ բաշա, ձեռքին մէջ բռնած սև մոդուսի մը մէջ փաթթուած ծրարը, զոր Մամբրէ վարդապետը բերած էր, Սրիիարեանի տունը կատարուած խուզարկութեան միջոցին դանուած առուար տետրը — Իթթիհատականի կենսագրականը —, նաև Պարոյր Հայկազնի նամակը, որուն ղժայացունց պարունակութիւնը սահմանուած էր մեծ իրարանցում առաջ բերելու Ըլլըզի չրջանակին մէջ, հետեւեցաւ Հիւնքեարին, որ մտաւ իր առանձնասենեակ։

— Խօսեցէ՛ք նայինք, Նազը՛մ բաշա, ի՞նչպէս կ'երթան ձերբակալումները...։

— Վեհափառ՛ Տէր, ամէն կերպով կրնաք վըստահ ըլլալ թէ կէս առ կէս կը գործադրուին Ձեր Վեհափառութեան բարձրագոյն հրամանները, բաւական է որ ժամանակին հաղորդուին Ձեր ծառային։

— Ի՞նչպէս, ժամանակին չէ՞ն հաղորդուիր մեր կայսերական հրամանագիրները...։

— Ո՛չ, Վեհափառ՛, չեն ժամանակին հաղորդըւիր. երբեմն, այնպէս որ, ես ձերբակալման հրաման մը կուտամ ո՛ևէ հայու մը համար, ոստիկան գինուորներս կ'երթան և ձեռնունայն կը վերադառնան. կա՛մ վախած կ'ըլլայ այդ հայը և կա՛մ պահուըտած. կարծես թէ՝ անհերեւոյթ ձեռք մը կայ որ կը վարէ այս հայերուն չարժումը, ես կը վախնամ որ չըլլա՛յ թէ բերդը ներսէն առնուած ըլլայ...։

— Կը հասկնա՛մ, կը հասկնա՛մ, ըսաւ Համիա գլխի ճօճումով մը, ձգե՛նք այդ կէսը. գիտեմ թէ ո՛վ է այդ դաւաճանը, որ գաղտնիքս կ'օդնէ հայ գօմիթաճիներուն...։

Աչքերիվ Համիա ա՛լ չէր վարաներ գատապարտելու իր մտքին մէջ իր Ս. Քարտուղարը՝ Սիւրէյա բաշան, Անգլիոյ մարդը՝ որ ամէն գիշեր գաղտնի այցելութիւններ կ'ընդունէր ու կուտար։ Անտարակոյս ա՛ն էր, որուն ակնարկել կ'ուզէր Նազըմ. չէ՞ որ կայսերական հրամանները կը հաղորդուէին Ս. Քարտուղարութեան միջոցաւ. ուստի, յապաղուները գիտակցօրէն տեղի կ'ունենային. պարզ քընննութիւն մը պիտի երեւան հանէր ամէն մեքենայութիւն։

— Վեհափա՛ռ Տէր, կրկնեց Նազըմ, քալելերուած իր տիրոջ համամտութենէն, մեր ծոցը տաքցած օձ մըն է որ կը վիժեցնէ իմ բոլոր ձեռնարկներս. Ձեր կայսերական հրամանները, ոստիկանութեան նախարարին հաղորդուելէ առաջ, Բերայի գիւանատիական չրջանակներուն մէջ տարաձայնուած են արդէն, և մեր ոստիկան գինուորներուն բոլոր դրծունէութիւնը...

— Այ՛, այ՛, ի՛նչ պիտեմ, այդպէ՛ս է, կըրկնեց Հաճիա, ատիկա ձգի՛նք, անցնինք հիմա բուն խնդրին. ի՞նչ նորութիւն բերիք նայիմ...։

— Այս անպատուան լուրերը ծանրակչիռ յայտնութիւններ են, որոնք երեւան եկան Աբիւիաթ Աբիւիաթ փիտրեանի ձերբակալման հետեւանքով։

— Ո՞վ է այդ Աբիւիաթը։

— Վեհափա՛ռ Տէր, Աբիւիաթեան Աբիւիաթը՝ կարճ հասակով, սեւ մօրուքով, երկայն ու խիտ մազերով աէրվիչ մըն է, հայ աէրվիչ մը, որ, ինչպէս պիտի բացատրեմ հիմա, Հնչակեան կուսակցութեան մայրաքաղաքիս Մասնաճիւղին վարիչը կը կարծուի, և որուն քով գտնուեցան մատնագրերը։

Ու սեւ մտազբաղ փաթոյթով ծրարը մէկէն գնեցուց, մխազները Հիւնքիաարին երկնցուց։

— Առնցմէ, չաբուճակեց Նազըմ, առաւօտեան ատարակը՝ Սկիւտարի Եէնի Մասալլէի Հայոց եկեղեցւոյ քարոզիչ Իզմիրլեան եպիսկոպոսին կենսագրականը կը պարունակէ, ուրիշ չատ մը գաղտնի և մինչեւ ցարդ մեզի անծանօթ մնացած խաղքութիւններով, որոնք տեղի ունեցած են Գալաթիոյ Հայոց Խորհրդարանին մէջ, Երիմեանի և Ներսէս Պատրիարքարանին մէջ։

— Այ՛, ընդմիջեց Հաճիա, սա Եպիսկոպոսի Առաջնորդ Իզմիրլեանը չէ՞ք ըսեր։

— Նոյնի՛նքը, վեհափա՛ռ Տէր, Եպիսկոպոսի առաջնորդը, որ հիմայ քաշուած է Սկիւտարի Եէնի Մասալլէն և ժողովուրդը կը գրգռէ, միամիտ երիտասարդները կը թունաւորէ վնասակար գաղափարներով ու ներչնչումներով, եւն.։

— Լա՛ւ, յարեց Հաճիա բացատրելով թարթիչները, ի՞նչ է ատիկա, Սէքէքէի բանտարկեալէն ղրկուած նամակը ձեռքին մէջ բռնած.

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ Նազըմ, չա՛տ կարեւոր նամակ մըն է, ուր Ձեր Վեհափառութիւնը պիտի գտնէ մէկէ աւելի գաղտնիքներ, որոնք, աւա՛զ անծանօթ կը մնան, և որոնք այսօր երեւան կելլեն պարտնալ չնորհիւ Աբիւիաթի ձերբակալման, որուն թուղթերուն մէջէն հանուեցաւ այդ նամակը...։

— Կրնա՞ք համառօտել, հարցուց Հիւնքիաարը, ի՞նչ է պարունակութիւնը։

— Վեհափա՛ռ Տէր, չաբուճակեց ատիկանուն թեան նախարարը, կայսրութեան ամէն կողմերը խառնակութեան մատնուած են, Տիւրքիոները հակայ պատրաստութիւններու մէջ են մօտալուտ ապստամբեան մը համար։ Հալէպի նահանգին մէջ Զէյթուն հայ լեռը գլուխ վերցնելու վախ կայ. Սեւ տանայի նահանգին մէջ հայ գօմիթէները հրոսակուած կը զարնեն թիւրքաստանի կողոպտեն կարաւանները. իսկ Հայաստանի կողմերը, մանաւանդ Սասուն ու Մշոյ Դաշտը, ապստամբութեան դրշակը կը պարզեր են արդէն...։ Եւմէնի խռովութիւններուն չեմ ուզեր դարձեալ յիշեցնել, ատ՛ասիկ այդ նամակին ամփոփոյքը, և, պարտական՛ք բան, այս ամէնը կ՛իմանանք մենք Սէքէքէի բերդը բանտարկուած իրաւաբանական վարժարանի ուսանողներէն՝ Տիվրիկցի հայ խռովարարի մը գրած նամակէն։

Հաճիա կատղած, ոտքի ելաւ ու սկսաւ գլխի հօճումներով, հայհոյանքներ տարափել նահանգներու կուսակալներուն հասցէին, որոնք երբէք հոգ չէին տարեր կայսրութեան մէջ անպորութեան պահպանմանը...։

— Շա՛տ ալեկ, բացագանչեց յանկարծ, Նազըմի գլուխն վերև կեցած, ի՞նչ միջոցներ խորհեցաք։

— Վեհափա՛ռ Տէր, պատասխանեց Նազըմ, ան-

միջապես հետագրեցի Պէյրութի կառավարին, խոս-
զարկել Աբդէլ Քերիմին հայ բանտարկեալներուն
խոսցերը, խոստացնել հակոզութիւնը, խզելով ամէն
յարաբերութիւն դրսի հետ. ասկէ զատ, կը մտածեմ
վազը դէպի Սիւրիոյ կողմերը ճամբայ հանել մայրա-
քաղաքիս վարպետորդի և հաւատարիմ լրտեսներէն
յիսուն հոգի, որոնք պիտի իրենց միջև բաժնեն
աչխատութիւնը, կանոնաւորապէս զործելու համար
Հալէպի և Սուտանայի նահանգներուն մէջ։ Ուրիշ
ի՞նչ միջոց ձեռք կրնայի առնել, Վեհափա՛ռ Տէր։

— Շա՛տ լաւ էք ըրեր, Նազի՛մ բայ, բայց,
ի՞նչ կը մտածէք Տիւրքիներու ապստամբութեան
համար, հարցուց Հիւնքեարը, իր բավանդակ մտա-
ծումը Լիբանանի վրայ սեւեռելով, Հայաստանէն
չեմ վախնար, հոն Զէքի բաշա՛ կայ, Դ. Զօրաբա-
նակին մուչիրը՝ Անատօլիի Ընդհանուր Քննիչը,
հոն համիտիէներ կան, համիտիէներ, մո՛ւթը
պիտի մարին Հայերուն. Սուլթանէն ու Մուչէն վա-
խու տեղ մը չունիմ, ո՛չ ալ էրզրումէն։ Գալով Հա-
լէպի Զեթունի Լեռին, սակայն նոր բան մը չէ,
հրաբուխ մըն է, որ երբեմն կը բռնկի, միշտ կը մը-
խայ, եղբէք չը մարիր. բայց այդ կողմէ՛ն ալ վախ
նայու բան մը չեմ տեսներ, որովհետև իրենց մեծ
ծամեծները, առաջնորդ եպիսկոպոսէն սկսեալ, ա-
մենքն ալ Հալէպի կեդրոնական բանտին մէջ կը
մնան դեռ. սոնք չէ՞ն ծառայեր պատանդ, չե՞մ
կարծեր թէ իրենց բանտարկեալներէն բոլորովին
վազ անցած ըլլալու չար յիմար ըլլան, որպէս զի
յանդգնին ո՛ւ և է ապստամբութեան, այնպէս չէ՞։

— Իրաւո՛ւնք ունի Ձեր վեհափառութիւնը,
այնպէ՛ս է, այնպէս, կրկնեց Նազիմ, և՛ ես ալ վախ
մը չունիմ ոչ Զեթունէն, ո՛չ Սասունէն, և եթէ
թոյլ տաք որ անկեղծօրէն արտայայտիմ դաղափա-

րըս, եմինէ՛ն ալ վախ չունիմ, եմինը՝ հին վէրք
մըն է, որ ապիտակելէ ալ չունի, քանի որ չա՛տ
հեռու է իրենց տեղը՝ մեր կայսրութեան սահման-
ներէն. միայն թէ՝ եմինի համար ուրիշ վախ մը կայ։

— Ի՞նչպէս, ընդմիջեց Հիւնքեարը.

— Եգիպտոսի դիմացն է Աբաբիան, կարմիր ծո-
վին ափրիկեան եզերքէն, Ճիզզանէն, Օսօքէ՛ն կը
փոխադրուին նորաձև, կատարելագործեալ զէնքեր,
որոնք Սահէնի ճամբով եմինի ապստամբներուն կը
հասցընեն։

— Անգլիա՛ն ձեռքի տակէ կը վարէ ապստամ-
բութիւնը... արդէն ինչո՞ւ համար եգիպտոսը գրա-
ւեց. գարչելի՛ն չուզեր դուրս ելլել... կարմիր ծովը
բրիտանական լիճ մը չէ՞ արդէն. վերէն՝ Սուէզ,
վարէն՝ Պապ իլ Մանդէպ. այս երկուքի՛ն ալ բա-
նալին իր ձեռքը չէ՞. Աբաբիա՛ կ՚ուզէ կլլել, Ա-
բաբիա՛, նեղդաւո՛րը, կեղծաւո՛րը...։

— Ուրիմն, Վեհափա՛ռ Տէր, յարեց Նազիմ, ան-
փոփելով իր խօսքերը, Տիւրքիներուն ապստամբու-
թի՛ւնը միայն կրնայ վրդովեցուցիչ հանգամանաւո-
թիւններ առնել, այնպէս չէ՞. եթէ Տիւրքիները քը-
րիստոնեաներու չարչ մը կազմակերպեն, կը կար-
ծէ՞ք թէ Ֆրանսա անտարբեր մնայ. չպիտի՞ մարտա-
նաւեր ղրկէ Սիւրիոյ ծովեզերքները...

— Զե՛մ խոզաւ որ 1860ի արիւնոտ օրերը վե-
րադառնան, Նազի՛մ, այդ մասին ոտնդոգ եղի՛ր...
Վիլհելմի պէս կռնա՛կ մը, երկրագունեայ ամենէ՛ն
նախանձելի ցամաքային ուժին տէր կայսեր մը, ինչ-
պէս է Ալմանիայինը, անկեղծ բարեկամութի՛ւնը կը
վայելեմ այսօր. Վիլհելմ պիտի հանդուրժէ՞ որ Ֆը-
րանսան ինքնագլուխ գործէ Սիւրիոյ մէջ, ինչպէս
գործեց անգամ մը՝ Նաբուլէօն Գ.ի օրով, երբ Ֆը-
րանսան եւրոպային պատգամներ կ՚ուղղաբեր...։

— Վե՜հ, ափսո՜ս Տէր, առարկեց Նազըմ՝ նայելով քա-
ղաքագէտի մը հովեր առած, գիտեմ, Ձեր վե՜հ ա-
ռաքելութիւնը, անվիժելի հեղինակութեամբը, ի՛նչը կը
վարէ կայսրութեան արտաքին քաղաքականութիւ-
նը. սակայն, ամենախոնարհ ակնածանքով պիտի
համարձակէի դիտել տալ թէ՝ Ֆրանսան առանձին
չէ՛, Ռուսիա՞ն կայ հոն, և ի հարկին՝ Իտալիան,
և Թերեւս... Անգլիա՞ն ալ, երբ խնդիրը Սիբիոյ
չուրջը կը պտտայ... ես պիտի խնդրեի որ անմիւ
ջապէս ե. Ջօրաբանակը կազմ ու պատրաստ դըր-
նըէր Տիւրքիներուն պատահական ապստամբու-
թեան դէմ...:

Համիա լռեց, Նազըմ իրաւունք ունէր:

ԺԱ.

Եըլտըզի պալատը, Վոսփորի եւրոպական եղեր-
բարձրադիր բլուրներէն մէկուն վրայ նստած, դէպի
վեր կը ցցուի հորիզոնին անհուն կապոյտին մէջէն,
պարզելով իր լուսեղէն սպիտակութիւնը, մերձա-
կայ ու հեռակայ միւս ո՛չ նուազ պերճ կապոյտնե-
րուն վերև, որոնք, հրու հպատակներ, առիւծքէն կը
կը խոնարհին անոր մարմար ոտքերուն առ...:
Հեռուէն, Վոսփորի աւերացող չոգենաւերուն ծոցէն,
կամ ափերան ցամաքի բարձունքներէն դիտող աչ-
քերուն համար, Եըլտըզ՝ Աբեւելքի առասպելային
պարերուն հմայքով օծուած դիւթական, երկրաւոր
դրախտի մը տեսիլքը կը ներշնչէ, երեւակայութեան
մէջ պրիսակի երանդներով գեղեցկացած, աւելի՛
խորհրդակիր ու վեհ հրապոյր մը հագած, մինա-
րանդ Աբեւելքին սիրտնաբ, բարձրաթռիչ հոգինե-

րուն համար, որոնք Արեւմուտքէն կուգան, նոր կայ-
ծեր հաւաքելու, նո՛ր հնչառնքի գանձեր գտնելու
փախարկելու իրենց մտայղ քաղաքները, ուր մեռա՛ծ
էր Բնութիւնը, տեղի տալով Քաղաքակրթութեան,
որ եկած է խամարել կեանքի բոլոր անմեղութիւնե-
ները, բոլոր կայտառութիւնները, խեղդելով զա-
նոնք մթնոլորտը կեղտորող գործարաններու յաւի-
տենական մուխին մէջ...:

Դրէնն, Դրախտի հմայքով ոգեզօծուած այս ի-
րական Դժոխքը, որ Եըլտըզ կը կոչուէր, քանի՛ քա-
նի՛ զարհուրելի ոճիրներու դործուիլը տեսեր էր իր
մարմարէ կամարներուն տակ: Այդ կարգի ոճիրնե-
րէն մէկուն նախատօնակը պիտի կատարուէր այդ
գիշերը:

Ապահով Համիա լոց ու լրջցունք կը ժայթքէր.
կատղած էր իր անպրանիկ պատկին՝ Սէլիմ իշխանին
դէմ, որ անխոհեմութիւնը գործած էր իր օգուտա-
փառ հօրմէն չնորհ մը հայցելու, այն է, Պաղատա-
գրութեան իր մօրեղբօր՝ զօրավար Քեամիմ բաշա
յին ազատ արձակումը: Իր անպրանկին, զոր — ծը-
նած օրէն ի վեր կ'ատէր Համիա, — այս պարզ մի-
ջամտութեան համ ազերասանքին մէջ խորհրդաւոր
դաւադրութեան մը սկիզբը կը գուշակէր, կը կաս-
կածէր վեհափառ հայրը, մին դա՛ մը, որ պիտի
ապահովապէս լարուած ըլլար իր գահին, իր կեան-
քին դէմ...: Ու այս կասկածը, առաջին րոպէին
ա՛յնքան տկար, հետզհետէ զօրացած էր ու բռնած
մեր կասկածոտին ըղձղին մէջ, չնորհիւ յաջորդական
երեւոյթներու և դէպքերու, որոնք կանխամտածման
արդիւնք կը կարծուէին:

Բացատրենք:

Տօքմա Պաղչէի ծովեզերեայ հոյակերտ ու պերճա-
չուք պալատին ու Եըլտըզի միջև, Պէշիկթաշի կա-

նանչ բարձունքներուն վրայ, պիւրնեյու առուերա-
խիտ թաւուտքի մը խորը, քէօշկ մը կայ. Ընդամէնը
քէօշկը, ուր Մէհմէտ Բէյտա ե. կը սիրէ յաճախակի
այցելութիւններ տալ։ Այդ քէօշկին մէջ, ժամանա-
կին կը գտահիարակուէին կայսերազուն իշխաննե-
րը, մասնաւոր ուսուցիչներու և ուսուցչուհիներու
խնամքին տակ, որոնք գրեթէ առհասարակ օտա-
րազգիներէ կը բաղկանային։

Համիտի անդրանիկ որդին՝ Սէլիմ էֆէնտի, իր
պատանեկան վաղուան տարիքին մէջ, հոն կը
գտահիարակուէր երկու վարպետ... ուսուցիչներու
ձեռքին տակ, որոնք, մ'ալ գիտէ ինչ թագուն դի-
տումով մը, պէտք զգացած էին իշխանին ընկերա-
կցութեան մէջ ընդունել տալ նաև ուսուցչուհի մը,
Պէշիկթաշի հասարակ գտահիարդի աղջիկներէն՝ կի-
սահայերիկ օրիորդ մը, որ, գժբաղդաբար հայուհի
մըն էր և իրեն ուսուցչուհի պիտի... գտահիարա-
կեր իշխանը։ Այս օրիորդը, իր պատանի աշակեր-
տին սիրտը գաղտագած, Տոխիքի առաջին տարուան
տրոփը զգացուցած էր անոր կուրծքին տակ՝ իր ա-
րագ գիրկին մէջ... Այնուհետև, դիշերներ, դիմե-
ներու մեղսակից առուերներուն ու լուսնի լռիկ շո-
ղերուն տակ, երկու երջանիկները, կրցած էին կըրկ-
նել իրենց գտահերը, առանց ընդհատուելու երբորդի
մը նեղիչ ներկայութիւնէն։ Սակայն կարճատև պիտի
ըլլար այդ նոյնաձև գտահիարակութեան չրջանը,
որովհետև կայսերազուն ուսանողը, անգամ մը ճա-
շակած՝ արգիլուած պտուղէն, ուզած էր միևնոյն
դասը կատարելագործել ուրիշ նոր ուսուցչուհիի մը
քով, ու գտած էր այդ երազուած ուսուցչուհին,
իր նոր Հարեմին մէջէն...։ Երիտասարդ իշխանը,
դեռավարժ ու թերուս, իր երկրորդ ուսանողու-
թեան չրջանին մէջ գժբաղդ եղաւ առաջին ուսուց-

չուհիէն իրեն փոխանցուած ափրոդիտեան վերք մը,
մինչև յայն վայր գազանի միացած, երկրորդ անմեղ
սղեռնի մը գործադրութեան պատուէր, յանկարծ երե-
ւան ելած, կը փոխանցուի կայսերական պալատան
օտալըին, որ վարակուած, կանանոցի կամար-
ներուն տակ կ'ազազակէ իր ազէտը. Սէլիմ իշխա-
նին առաջին ուսուցչուհին մատնելով իրեն ախ-
տակիր...։ Գայմակլըմիւնը կը տարաձայնուի,
Թոպտաշիպարանի միւշիր և արարազապետ Զէքի բա-
շա, տար տար իր կատարած տիրոջ ախտնջը կը
հասցնէ մեծ... գէպքը։

Այդ սեւ օրէն կ'սկսի անա տանկութիւնը հօր՝ իր
անդրանիկ որդիին դէմ։ Իշխան Սէլիմ կը կաս-
կածուի իր օգոստափառ հօրմէն՝ իրեն մեղսակից
Հայաստանի մէկ աղջկան, անուղղակի ճամբով մը
գտադրելու համար իր կայսերական կեանքին դէմ.
զայն ախտաւորելու ամենամեծին խորհուրդը յագած
ըլլալով։ Անմիջապէս Եըլդըզի պալատէն կ'արտաբե-
րուի իշխանը, և կը փոխադրուի Եսեսուֆ Իզզէտ-
տինի ապարանքը, միակ ապահով ու վստահելի տե-
ղեանոցը...։

Հարկ է հոս յիշել թէ՝ տարեմտան այդ գայմակ-
զութիւնը չէր կրնար փակուած ըլլալ ո՛ւր իշխան
Սէլիմի Եըլդըզէն տրտաքսումովը։ Առաջ մը, Ընդ-
համաբի քէօշկին մերձակայքը, պիտիներու չարքի
մը մէջ, թաւուտքին մէկ խուլ անկիւնը, ոսպիտակ
պիակ մը գտնուեցաւ,

Իշխանի համանուհի ուսուցչուհին խեղդուած էր։
Տարիներով անարձագանգ կը մնայ և կը մոռցուի
այս սճիրը, մինչև որ ուրիշ աւելի մեծ գայմակղու-
թիւններ կուգան գլորել Եըլդըզի կամարները։

Գաղի Օսման բաշայի որդին՝ Նուրէտտինն քաշա,
հասաւէտ գեղերու, անպարի, ծարիրի և ներկերու

աբրանաբ այս կնամարդին, որ Համիտի անպրանիկ աղջիկը Զեբելէ իշխանուհին կնութեան առած, եւ զած էր կայսերական վեհապետ մը, Բէնէլլայի հերվսին? այս վիժուկը, ամուսնութեան առաջին օրերէն ի վեր սկսած էր մեղապարտ ու ապօրինի կենակցութիւններ մշակել օտարուհիներու հետ. իր իշխանուհի կին նը լքած, ուրիշ համանուհի մը բռնած էր, պեղանի ու թեթեւաբարոյ Գամէլիան, արեւելք ծնած իտալուհի մը, որ յետոյ, Համիտի թիկնապահներէն Ղանի պէյի ձեռքով սպանուեցաւ այնքան անգթօրէն, ա՛չ միայն ինքը, այլ եւ իր մայրը, ծառան ու չուները:

Հազիւ այս սճիրին յիշատակը մոռցած, երկրորդ սճիր մըն ալ գործուեցաւ միեւնոյն Ղանի պէյի ձեռքով, դարձեալ Տաճատ Նուրէտտինն բաշայի ուրիշ մէկ հոմանուհիին վրայ, որ նոյնպէս իտալուհի մըն էր, արեւելք ծնած. պալատան նուագածուհիներէն մէկուն աղջիկը, օրիորդ Լ...:

Այս կայսերական վեհապետին անկարգ ու անբարոյական կեանքին հետեւանքով Եըլտըզի մէջ գործուած քանի՛ քանի սճիրներուն թիւերդիչը՝ մ՛կ մարդ էր, նոյնինքն Զեբելէ իշխանուհիին հայրը, Ապտիւլ Համիտ, որ, այլապէս չկրնալով վրէժ լուծել, իր թիկնապահին ձեռքով սպանել տուած էր հոմանուհիները, վոխանակ իր վեհապետին, Ղազի Օսման փաշայի որդիին, գայթակղութիւններէ վախնալով...:

Այդ, Եըլտըզի ծանծաղուտքին մէջ թաղուած այնքան քաոսնելի սճիրները, որ ցայն վայր գաղտնի մնացած էին, և որոնք, ինչպէս որ յետոյ հարցաքննութիւնները հաստատեցին, Ապտիւլ Համիտի հրամանով գործուած էին, յանկարծ Ղանի պէյի բռնադատման հետեւանքով, Բէրայի դիւանագիտական շրջանակներուն մէջ արձագանգ գտան:

Ո՞վ էր արդեօք այն խորհրդաւոր մարդը, որ յանդգնած էր խլել կայսերական կանանոցին այս գաղանիքը. և ո՞վ էր որ պիտի համարձակած ըլլար զայն հրատարակելու դրկել եւրոպական թերթի մը:

Բարեբաղդաբար, թղթակցութիւնը, ֆրանսերէն խմբագրուած, «Ժուռնալ ատ Տէպա»ի դրկուելու համար, թղթատարական պաշտօնատան մէջ բռնուած էր, հեղինակը դիչերով ձերբակալուած ու կը գտնուէր ամուր, ապահով հսկողութեան մը տակ, Եըլտըզի մէջ...:

Եըլտըզի ներքին գաղանիքները դուրս հանողը՝ պալատական մըն էր անտարակոյս, բայց ո՞ր պալատականը. քարտուղարներէ՞ն, թիկնապահներէ՞ն, ներքինիներէ՞ն թէ բժիչկներէն: Քարտուղարները սակայն չէին կրնար սեղեկացած ըլլալ, քանի որ Հարէմին մէջ գործուած էին այդ գաղանիքները, ա՛չ ալ թիկնապահները, որոնք ո և է յարաբերութիւն չէին կրնար ունենալ կանանոցի աչխարհին հետ. ներքինինե՞րը... երբէ՛ք, որովհետեւ արքունի պատմութեան մէջ՝ ներքինիներու գաղտնապահութիւնը՝ միչտ վեր եղած է ամէն կասկածէ...: Կը մնային միայն բժիչկները, սոսկ՝ իրա՛ւ է, միակ մենաչնորհեալներն էին, որոնց առջև բաց էին Հարէմին արգիլուած... դռները:

Բայց, կայսերական բժիչկներէն ո՞րը կրնար գործած ըլլալ այդ սճի՛րը...: Տօքթ. Փէչեմիալեճեա՞նը, թէ Տօքթ. Մավրոյէնին... այս երկուքէն ո՞րը յանդգնած էր դուրս հանել և տարածայնել:

Հո՛ս էր հարցը, խնդիրը կուգար կանգ կ՛առնէր այս երկու բժիչկներուն վրայ: Բնականաբար, առաջինն կասկածը պիտի ծանրանար Տօքթ. Փէչեմիալեճեանի վրայ, ա՛ն զօրաւոր և անհերքելի պատճա-

սիրահար այս կնամարդին, որ Համիտի անպրանիկ աղջիկը Զեբիւէ իշխանուհին կնութեան առած, եւ զած էր կայսերական փեսայ մը, Բէյվնայի հերվսին? այս վիժուկը, ամուսնութեան առաջին օրերէն ի վեր սկսած էր մեղապարտ ու ապօրինի կենակցութիւնները մշակել օտարուհիներու հետ. իր իշխանուհի կինը լքած, ուրիշ համանուհի մը բռնած էր, գեղանի ու թեթեւաբարոյ Գամէլիան, արեւելք ծնած խառնուրդ մը, որ յետոյ, Համիտի թիկնապահներէն Ղանի պէյի ձեռքով սպանուեցաւ այնքան անպիտանի, ո՛չ միայն ինքը, այլ և իր մայրը, ծառան ու շունը:

Հապա այս սճիրին յիշատակը մոռցած, երկրորդ սճիր մըն ալ գործուեցաւ մինչդեռ Ղանի պէյը ձեռքով, դարձեալ Տամատ Նուբէտաին բաչայի ուրիշ մեկ համանուհիին վրայ, որ նոյնպէս խառնուհի մըն էր, արեւելք ծնած. պալատան նուագածուհիներէն մեկուն աղջիկը, օրիորդ Լ...:

Այս կայսերական փեսային անկարգ ու անբարոյական կեանքին հետեւանքով Եըլտըզի մէջ գործուած քանի՛ քանի սճիրներուն թելադրիչը՝ մե՛կ մարդ էր, նոյնինքն Զեբիւէ իշխանուհիին հայրը, Ապտիւլ Համիտ, որ, այլապէս չկրնալով վրէժ լուծել, իր թիկնապահին ձեռքով սպանել տուած էր համանուհիները, փոխանակ իր փեսային, Ղազի Օսման փաշայի որդիին, գայթակղութիւններէ վախնալով...:

Այդ, Եըլտըզի ծանծաղուտքին մէջ թաղուած այնքան քառմնելի սճիրները, որ յայն վայր գաղտնի մնացած էին, և որոնք, ինչպէս որ յետոյ յայտնուեցան, Ապտիւլ Համիտի հրամանով գործուած էին, յանկարծ Ղանի պէյի բերանէն հետեւանքով, Բէբայի դիւանագիտական շրջանակներուն մէջ արձագանգ գտան:

Ո՞վ էր արդեօք այն խորհրդաւոր մարդը, որ յանդգնած էր խլել կայսերական կառնանոցին այս գաղտնիքը. և ո՞վ էր որ պիտի համարձակած ըլլար զայն հրատարակելու դրկել եւրոպական թերթի մը:

Բարեբաղդաբար, թղթակցութիւնը, ֆրանսերէն խմբագրուած, «Ժուռնալ ան Տէպա»ի դրկուելու համար, թղթատարական պաշտօնատան մէջ բռնուած էր, հղկինակը գիշերով ձերբակալուած ու կը գտնուէր ամուր, ապահով հսկողութեան մը տակ, Եըլտըզի մէջ...:

Եըլտըզի ներքին գաղտնիքները դուրս հանողը՝ պալատական մըն էր անտարակոյս, բայց ո՞ր պալատականը. քարտուղարներէ՞ն, թիկնապահներէ՞ն, ներքինիներէ՞ն թէ բժիշկներէն: Քարտուղարները սակայն չէին կրնար տեղեկացած ըլլալ, քանի որ Հարէմին մէջ գործուած էին այդ գաղտնիքները, ո՛չ ալ թիկնապահները, որոնք ո և է յարաբերութիւն չէին կրնար ունենալ կառնանոցի աշխարհին հետ. ներքինինե՞րը... երբէ՛ք, որովհետեւ արքունի պատմութեան մէջ՝ ներքինիներու գաղտնապահութիւնը՝ միշտ վեր եղած է ամէն կասկածէ...: Կը մնային միայն բժիշկները, ասոնք՝ իրա՛ւ է, միակ մենաշնորհեալներն էին, որոնց առջև բաց էին Հարէմին արգիլուած... դռները:

Բայց, կայսերական բժիշկներէն ո՞րը կրնար գործած ըլլալ այդ սճի՛րը...: Տօքթ. Փէչտիմալճեա՞նը, թէ Տօքթ. Մավրոյէնին... այս երկուքէն ո՞րը յանդգնած էր դուրս հանել և տարածանել:

Հո՛ս էր հարցը, խնդիրը կուգար կանգ կ'առնէր այս երկու բժիշկներուն վրայ: Բնականաբար, առաջին կասկածը պիտի ծանրանար Տօքթ. Փէչտիմալճեանի վրայ, ա՛ն զօրաւոր և անհերքելի պատճառ

ռով, որ հայ էր, և յօդուածագիրն ալ՝ Հայ մը, երեւելի անձնաւորութիւն մը, բարձրաստիճան եկեղեցական մը...։

Սակայն, միւս կողմէ, կը մտածուէր թէ՝ Տօքթ. Փէշտիմալճեան, թէև արքունի բժիշկ, ինքը չէ՛ր դարմանած Սպասիլ Համիտի օտալըգը, որուն յարուցած գայթակղութի՛ւնը առանցքը կը կազմէր Եըլտըզի իրարանցումներուն։ Տ.քթ. Փէշտիմալճեան երբէք չէր տեսած օտալըգը, Տօ.քթ. Մավրոյէնի բաւական էր զայն դարմանողը և, հետեւաբար, ի՛նքը միայն կրնար գիտցած ըլլալ գաղտնիքը, և ինքը հաղորդած կրնար ըլլալ դուրսը։

Վերջապէս, Համիտի կասկածը կը ծանրանար յոյն բժիշկին վրայ, որուն պղտոր յարաբերութիւնները մեծ դեսպաններուն հետ՝ անծանօթ չէին իրեն, չնորհիւ հաւատարիմ ու անխոնջ լրտեսներուն, որոնք չէին թերանար իրենց ամենօրեայ ժուռնալները մատուցանելու իրեն և պատմելու մանրամասնօրէն Տօքթ. Մավրոյէնի նիստ ու կացը, այցելութիւնները, նոյնիսկ խօսակցութիւնները։

Սպասիլ Համիտ չէր կրնար ծածկել իր գոհունակութիւնը ձերբակալուած Փրանսերէն յօդուածին և սոր հեղինակին համար, որ, աւա՛ղ, կ'ըսէր ինքնիրեն, կայսերական սեղանիս փշրանքներո՛վը կ'ապրէը, ապերա՛խտը, դաւաճա՛նը...։

Մարդարէ ըլլալու հարկ չկայ, զուշակելու համար թէ՝ Սպասիլ Համիտ այնքան պատասխանատուած, ակնարկուած անձը՝ չէր կրնար ըլլալ ուրիշ մը, բացի Պէշիկթաշի քարոզիչ Լուսինեան Տ. Խորէն Արքեպիսկոպոսէն, որ նոյն դիշերը, յանկարծ ձերբակալուած ու սև կառքի մը մէջ դրուելով՝ Եըլտըզ փոխադրուած էր՝ ամենախիստ հսկողութեան ներքև։

. . . . . .

Լուսինեան Արքեպիսկոպոսին ձերբակալումը, խորհրդաւոր պարագաներու տակ, անաբեկեց մայրաքաղաքի հայ բնակչութիւնը, մանաւանդ Գում Գաբուի պատրիարքարանը. Աշըգեան պատրիարքը միայն, անտարբե՛ր կը մնար, ի՛նքը պատրաստած էր արդէն ձերբակալման ծրագիրը. ի՛նքը, Լուսինեան Սրբազանի սենեակը խուզարկութեան ենթարկուելէ առաջ, մեկէ աւելի անգամներ, տեսակցութիւններ ունեցած էր ոստիկանութեան նախարարին հետ, և, եըչը՛զ ալ հրաւիրուած էր...։

Սարսափը կը տիրէր ամէնուն վրայ։

Մայրաքաղաքի եկեղեցիներուն քարոզիչները, եպիսկոպոս թէ վարդապետ, առհասարակ, անձուկով կ'սպասէին Լուսինեան Ս.ի ձերբակալման եղերքին. ո՛չ ոք կը համարձակէր մօտենալ Գում Գաբուի պատրիարքարանին. եպիսկոպոսները քաշուած էին, ո՛չ կրօնական ժողովը կը գումարուէր, ո՛չ ալ քաղաքականը. Խառն ժողովի գումարումները վաղո՛ւց արդէն դադրած էին, Աշըգեան պատրիարքին չնորհիւ, որ Սահմանադրութեան դամբանականը խօսած էր արդէն։

Գալով քաղաքական ժողովի անդամներուն, ո՛չ մեկը կ'երեւար, բացի Մաքսուտ Սիմոն պէյէն, որուն մեկ ոտքը միշտ Եըլտըզ էր։

Պատրիարքարանին բարապանները Մեծ Դրան առջև կը սլքտային, երբ հեռուէն, կառքի մը չառաչը լսուեցաւ. մեկ վայրկեան ետքը, փողոցին գը-

լուխը տեսնուեցաւ դոց կառք մը, որ արագօրէն կուգար դէպի Պատրիարքարանին կողմը։ Իսկոյն բաւ բազանները համախմբուեցան ու պատրաստուեցան ընդառաջելու հիւրին, որ անտարակոյս, նախարար մը, Երկրագի մեծամեծ պաշտօնեաներէն կամ քարտուղարներէն մէկը կրնար ըլլալ, իրարու կ'ըսէին մեր բարեպաշտները, որոնք տարիներու վարժութեամբ պիտէին զանազանել այս կարգի այցելութիւններու տեսակները...։

Կառքը կեցաւ Մեծ Դրան առջեւ, ուր չորեքասնները, երկու կողմը չարուած, պաշտօնապէս դիմաւորելին ու առաջնորդելին հիւրը պատրիարքարանի ընդունելութեան սրահը, ուր կ'սպասէր Աչըգեան Պատրիարքը, դիւանատան քարտուղարներէն մէկուն հետ։

Այցելուն էր Ֆրանսական դեսպանատան առաջինը թարգմանը, որ չատ կ'աճապարէր։

— Սրբազա՛ն Հայր, հարցուց թարգմանը, մեծ դեսպանը զիս ղրկեց տեղեկութիւն մը առնելու համար Լուսինեան Տ. Յարէն Արքեպիսկոպոսի ձերբակալման մասին. պիտի բարեհաճի՞ք արդեօք հետեւանք մը տալ խնդրանքիս։

Աչըգեան Պատրիարքին երեսին գոյնը նետեց. ի՞նչ պիտի պատասխաներ մեծ դեսպանի մը կողմէն ղրկուած առաջին թարգմանի մը, ի՞նչպէս պիտի պատմէր եղելութիւնը։

Պահ մը լռութիւն պահեց, յետոյ, ինքզինք հաւաքելով և բոլորովին անտեղեակ ձեւանալու համառաստ մտադրութեամբ մը.

— Պարո՛ն թարգման, պատասխանեց մեղմով մը, կը ցաւիմ որ չպիտի կրնամ լրացնել ձեր փափագը, որովհետեւ ե՛ս ալ տակաւին ասոյգ տեղեկութիւն մը չեմ առեր Լուսինեան Ս.ի ձերբակալման պատճառներուն նկատմամբ։

— Սակայն, Ս. Հա՛յր, յարեց Ա. թարգմանը. խորհրդաւոր չնչաւոյ մը, կարծեմ թէ նախապէս Ձեր Սրբազնութեան կամքը պէտք է առնուած ըլլայ, որպէսզի ձերբակալումը կարելի ըլլար, չէ՞...։

— Ի՞նչպէս... խնդրեմ, բացատրեցէ՛ք,

— Շա՛տ պարզ է... ես չեմ կարծեր թէ ինչ սորվելու պէտք ունենայ Պոլսոյ Պատրիարքարանները դարաւոր առանձնաշնորհումները, որոնք Սուլթան Մէհմէտ Ֆաթիհէն տրուած և օսմանեան փաշիչաններուն «ֆերման»ներովը հաստատուած են, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, պարոն թարգման, պատասխանեց Աչըգեան։ վանականի երանաւէտ անտարբերութեամբ մը, մեր Պատրիարքարանի դիւաններուն մէջ պահուած են ամէնքն ալ, բայց ո՞վ է կարեւորութիւնը տալու...։

— Սակայն, Ձեր Պատրիարքարանին առանձնաշնորհումները կը յարգուին ու կէտ առ կէտ կը գործադրուին անոնց տրամադրութիւնները. ա՛յսքան տարի է, իմացա՞ք կամ տեսա՞ք երբէք որ յոյն մետրապոլիտ մը. քահանայ մը, կամ նոյնիսկ պարզ սարկաւագ մը ձերբակալուած ըլլայ. մինչդեռ, Ս. Հայր, ներեցէ՛ք որ խոնարհաբար դիտել տամ, Հայաստանի գրեթէ բոլոր մասերուն մէջ, պետական բանտերը լեցուած են ձեր եկեղեցականներով.

— Չե՛մ կարծեր, ընդմիջեց Աչըգեան կոչտօրէն, չափազանցութի՛ւն պէտք է ըլլայ պարո՛ն թարգման.

— Չափազանցութի՛ւն..., բողոքեց թարգմանը, ի՞նչ կ'ըսէք, Սրբազա՛ն հայր, մի՞թէ չափազանցութիւններ են մեր հիւպատոսական տեղեկագրերը, դիտե՞ք, չաթաթ չ'նցնելը որ նոր բանտարկութիւններու արձագանգը չհասնի մեր դեսպանատունը. բանտարկուած Հայերուն մէջ անհրաժեշտ է որ

գանուի մէկ կամ երկու եկեղեցական։ գիտէ՞ք.

— Ես չե՛մ գիտեր, կրկնեց Աչըգեան առանց յուզուելու, որո՞նք են այդ քանտարկուած եկեղեցականները։

Ֆրանսական դեսպանատան թարգմանը, ազատամիտ ու հայասէր երիտասարդ մը, որ յաճախ առիթներ ունեցած էր մօտէն ճանչնալու Հայերը, Բարիզի հայ ուսանողներէն ոմանց հետ իր չփումներովը, աղնիւ հելլէն մը. որ, Տիգրան երկաթի մը տերիմ բարեկամներէն էր և գնահատել գիտեր այս հայրենասէր Հայուն քաղաքական գործունէութիւնն ու անձնուիրութիւնները, բուռն զայրոյթ մը կը զգար ազգագաւ Պաարիարքի մը դէմ, որ ա՛յնքան անարժանօրէն բարձրացած էր վարժապետականի մը գահը...։ Ձեռքը ծոցի դրպանը տարաւ, փոքրիկ թղթապանակի մը մէջէն հանեց թուղթի կտոր մը և սկսաւ կարդալ յուզուած ձայնով մը.

— Սհա՛ւսաիկ Սրբազա՛ն Հայր, Հալէպի նահանգին կեդրոնական բանտին մէջ տարիներէ ի վեր կը տառապին Զեթունի Տ. Կարապետ և Ֆոնուզի Տ. Նիկողայոս եպիսկոպոսները, Ճենանեան Տ. Դանիէլ քահանան. գետ հազիւ վեց ամիս առաջ հոն էին նաև Զեթունի Տ. Նշան քահանան, Ֆոնուզի Տ. Բարթողիմէոս Թաքաճեան և Եարփուզի Տ. Գրիգոր Ոսկերիչեան վարդապետները, որոնք անպարտ արձակուեցան ուրիշ քանի մը Զեթունցի քաղաքական բանտարկեալներու հետ. ատոնց ձերբակալումներուն նկատմամբ ո՛և է ազդարարութիւն եղա՞ծ էր կանխաւ.

— Ո՛չ, յարեց Աչըգեան, և արդէն հարկ չկար ազդարարութեան, որովհետև չա՞տ իրաւացի էին այդ ձերբակալումները...

— Կ'ազաչեմ, Սրբազա՛ն Հայր, ի՞նչպէս իրաւացի կը գտնէք այդ ծերունի եկեղեցականներուն ձերբակալումները, և, մանաւանդ իրենց կրած դատապարտութիւնները, գիտէ՞ք, ո՛րքան ծանր պատիժներ սահմանուած են իրենց.

— Ներեցէ՛ք, պարո՛ն թարգման, չարունակեց Աչըգեան միևնոյն անտարբերութեամբ, դուք չէք գիտեր անոնց ներքինը, ամենքն ալ ապստա՛մբ են ապստա՛մբ, լերան աւազակնե՛ր, Նորին Կայսերական Վեհափառութեան դէ՛մ գործեր են, գիտէ՞ք...

Ս. Թարգմանը լռեց, համոզուեցաւ թէ՝ ինքը կը գտնուէր Ալպիւլ Համիտի հաստատարիմ արբանեակներէն մէկուն դիմացը, որ, գժբազդաբար, եւ կեղեցական սքեմի տակ, անարգ լրտեսի մը մտքը կը կրէր իր մարմնին վրայ, Աչըգեան՝ Հայոց Պատրիարքը չէ՛ր այլևս, Եըլտըզի Բռնաւորին վարձկանները մէկը, քրիստոնեայ էպիւլ Հիւտա մը, որ իր աստուածաբանութեան լեզո՛ւն միայն կը հասկնար։ Ամէն Ծնունդի ու Զատկի, Հինգշաբթին աւանդական ու պրամական նուէրը թո՛ղ գար, հոգ չէ՛ թէ եկեղեցականները մարգասպաններուն և հասարակ ոճրագործներուն հետ քով քովի պահէին, բանտերուն ու բերդերուն խորերը՛...։ Սակայն, միւս կողմէն, կը խորհէր թէ՝ մեծ դեսպանին յանձնարարութիւնը պէտք էր կատարուէր, թէ՝ ինքը պարտաւոր էր պատասխան մը տանիլ պատրիարքին կողմէն. ուստի վերջին փորձ մըն ալ ընելով.

— Սրբազա՛ն հայր, ըսաւ, հիմակ ես ի՞նչ երթամ ըսեմ մեծ դեսպանին. Լուսինեան Սրբեպիսկոպոսին սենեակը խուզարկուած և ինքը ձերբակալուած է, բնականաբար իմացած պէտք է ըլլաք. ո՛և է դիմում մը չընի՞ք Բ. Դուռը կամ Եըլտըզ, չը բողոքեցի՞ք այդ ապօրինի արարքին դէմ, չը պահանջեցի՞ք որ կառավարութիւնը յարգէր ձեր Պատ-

բիւրքաբանի դարաւոր առանձնաշնորհումները. ոչ ոքնք ֆէրմանով նուիրագործուած են. հիմակ ես ի՞նչ պատասխան տանիմ...։

— Ես տակաւին ո՛չէ տեղեկութիւն չունիմ Լուսինեան Ս.ի ձերբակալման մասին, միայն իմացայ թէ՝ վտանգաւոր յօդուած մը գրուած է Թղթատուրութեան պաշտօնէութեան կողմէն և թէ՝ ինքը, իբրև այդ ազատ յօդուածին հեղինակը, ձերբակալուած է կայսերական իրաւէով. ա՛յս է իմ ամբողջ տեղեկութիւնս, ուրիշ բան մը չեմ գիտեր, պարո՛ն Թարգման։

— Շա՛տ լաւ, Սրբազա՛ն հա՛յր. գիտէ՞ք թէ մեր հանրապետութեան մեծ դեսպանը պիտի միջամտէ մանաւանդ Լուսինեան եպիսկոպոսին համար։

— Զեռնէ՛ կ'իմանամ։

— Այո՛, գեռ ո՛չ ոք իմացած է, կարծեմ թէ այսօր, ուրբաթ, սէլամլըքին պիտի ներկայ գտնուի և յետոյ, պիտի ուղևորութեան ելլէ, և պիտի պատհանջէ Լուսինեան Ս.ի ազատ արձակումը. և դուք ի՞նչ գիրք պիտի բռնէք այդ պարագային, եթէ ձեզի գիմումի ընեն այդ առթիւ։

— Ես ի՞նչ գիրք կրնամ բռնել, պատասխանեց Աչըգեան, միշտ անտարբերի չարժուձեւով մը, միթէ կրնա՞մ պաշտպանութիւնը առանձնել եկեղեցականի մը, որ առանց պատկառելու իր կարգէն ու բարձր աստիճանէն, առանց նկատի առնելու իր կրօնական հանգամանքը, ելեր արատաւորել փորձեր է Նորին Վեհափառութեան պատիւը, որ այնքան բարձր է մեզի համար, իր բոլոր հաւատարիմ հպատակներուն համար...։

— Գոնէ չէ՞ք կրնար չեզոք մնալ, յարեց Առաջին Թարգմանը, ա՛լ չկրնալով զսպել իր արգար զայրոյթը, որ պիտի պոռթկար եթէ չգործածէր այդ

լեզուն, ներեցէ՛ք, Սրբազան հա՛յր, կը տեսնեմ որ Դո՛ւք միայն կը բաւէք իբր պատասխան Լուսինեան Ս.ին գէմ, Վեհափառ Սուլթանին իրաւունքները պաշտպանելու համար...։

Աչըգեան Պատրիարքը կշռեց Ա. Թարգմանին հնդնական բացատրութեան արժէքը, և պահ մը լռելէ ետքը.

— Պարո՛ն Թարգման, յարեց հեգնոտ չեչտով մը, քանի որ Ֆրանսական Հանրապետութեան մեծ դեսպանին պէս բարձր անձնաւորութիւն մը կ'ստանձնէ հայ արքեպիսկոպոսի մը պաշտպանութիւնը, ա՛լ ի՞նչ հարկ կը մնայ իմ մտնելու գործին... ասկէ լաւ չէ՞ որ ինծի խնայուի, երբէք չըզ իմուի ինծի, ո՛և է վկայութեան համար. որովհետև, ես չեմ կըրնար նպաստաւոր վկայութիւն մը տալ անոր մասին. ընդհակառակը, իբրև ճշմարիտ եկեղեցական և հաւատարիմ հպատակ Նորին կայսերական Վեհափառութեան, հարկադրուած եմ խոստովանիլ ճշմարտութիւնը, և մանաւանդ, կարենալ պահելու հանգիստ իմ գիրքս, իբրև Հայոց Պատրիարք, կամայ աւ կամայ պիտի յայտարարեմ թէ՝ Լուսինեան Արքեպիսկոպոսը խռովարար մըն է, գաւաճան մը, և այլևս եկեղեցականի օձիքը կրելու անարժան, հասկցա՞ք։

Ու կոպիտ չարժուձեվով մը տեղէն ելաւ, մինչդեռ Ա. Թարգմանը, նոզկանքի անձուն զգացումով մը համակուած, Աչըգեանի աչքերուն մէջ կը կարդար Ինկած Մարդը...։

— Ի՛նչ ուրեմն, քանի որ այդպէս է, Սրբազան հայր, մեր դեսպանին միջամտութեան հարկ չպիտի մնայ, այնպէս չէ՞։

— Աւելի՛կ ձեր դեսպանին գիտնալիք բա՛ն է, ըսաւ Աչըգեան, աչքերը խոչորցնելով ու ընդունելը պռատելով, ես չեմ կրնար այդ մասին ո՛և է

կարծիք յայտնել. ինք ազատ է միջամտելու կամ չը միջամտելու։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, Սրբազա՛ն հայր, ես մեկնիմ ուր բեմն, ըսաւ Ա. Թարգմանը, և ոտքի ելաւ։

Թարգմանը մեկնած էր ու Աչըգեան իր աչխատասենեակը քաչուած։

Պատրիարքարանի բարապանները, որոնք Առաջնին Թարգմանին ու Աչըգեան պատրիարքին խօսակցութիւնը դրսէն մոխիկ ըրած էին, բերնէ բերան կը պատմէին Աչըգեանի խօսքերը, և ակռայ կը կրճտէին անոր դէմ, որ անխղճօրէն Լուսինեան Ս.ի պատժըելը փափագած էր և չէր ալ ամչցած իր ներսիդին կուտակուած նախանձի թոյնը դուրս թափելու օտարի՛ մը, գեսպանատան առաջին թարգմանի մը ներկայութեան։ Պատրիարքարանի պաշտօնէութիւնը, գիւանապետէն սկսեալ մինչև բարապանը, ամէնքն ալ կ'ատէին Ամրաչի Պատուհասը, ինչպէս կը սիրէին որակել Տօրէն Պատրիարք Աչըգեանը, Նուբարեանի պարգե՛ւը, հայ էվէնտիներուն? գործի՛քը...։

Իսկ ինքը՝ Աչըգեան, գրասեղանին վրայ հակած, մէկիկ մէկիկ աչքէ կ'անցընէր բոլոր պաշտօնական գրութիւնները որոնք նոյն օրերը հասած էին գատական և ոստիկանութեան նախարարներուն կողմէն և կը վերաբերէին ձերբակալուած Լուսինեան Սրբազանին։

Այս գրութիւններով գատական նախարարը կ'ազդարարէր Պատրիարքին՝ «թագրիր» մը տալ Բ. Դուռին, բողոքելով Լուսինեանի հակապետական ու խռովարարական ընթացքին դէմ և յայտարարելով թէ՝ յիշեալը զրկուած է եկեղեցականի հանգամանքէն, գաւաճանած ըլլալով Օսմանեան Տէրութեան և, հետեւաբար, նոյն տէրութեան հաւատարիմ հպատակ հայ ժողովուրդին դէմ...։ Կոկ Ոստիկա-

նութեան նախարարը կ'ազդարարէր թէ՝ Պէյնքիթաչի քարոզիչը, թէև կայսերական բարձրագոյն կամքին համաձայն, ձերբակալուած է և իբրև խռովարար ամբաստանուած, սակայն, յիշեալին հարցաքննութիւները տակաւին չեն սկսած, և թէ՝ գարձեալ կայսերական իրատէի մը համաձայն, յիշեալ եկեղեցականին հարցաքննութիւնները պէտք է տեղի ունենան Պատրիարքարանի կողմէն զրկուած կրօնական և քաղաքական իշխանութեան պատգամաւորներու ներկայութեանը, ուստի, կը հրաւիրուէր Պատրիարքը, անյապաղ նշանակել իր ներկայացուցիչները, թէ՛ եկեղեցական և թէ՛ աշխարհական, ու որոնք պիտի փութային Ոստիկանութեան Դուռը գալ, և մասնաւոր սենեակի մը մէջ նստած, պիտի լսէին Լուսինեան Ս.ի հարցաքննութիւնները։

Աչըգեան, այդ պաշտօնական գրութիւններուն վրայ ինկած, մօրուքը ձեռքին մէջ, կ'որոճար, միւս կողմէ մատին մէջ պտըտցնելով փրանսական գեսպանատան Ս. Թարգմանին վերջին խօսքերը, որոնց դառն տպաւորութիւնը դեռ կը նեղէր ու կ'զբաղեցընէր իր ըղեղը։ Զատից պաշտոնական գրութիւնները, սեղանին վրայ կարգաւորեց զանազան և պիլը հնչեցուց։

Բարապան մը ներս մտաւ։

— Գնա՛ Թաչատուրեան էֆէնտին հոս կանչէ՛, ըսաւ բարապանին ու ինքը դարձեալ ընկղմեցաւ թուղթերուն մէջ։

Երկու տուբի միջև կը գտնուէր հիմակ. ի՞նչ պիտի դրել տար. Գատական նախարարը «թագրիր» մը կը պահանջէր՝ Լուսինեանը սեպնող... իսկ ոստիկանութեան նախարարը՝ կրօնական և քաղաքական ժողովներէն անդամներ, որոնք պէտք է ներկայ ըլլային Լուսինեանի հարցաքննութեան. իսկ միւս

քըս կը զղա՞յ, չե՛մ կրնար զաւաճանել... կը հաս-
կընա՞ք... չե՛մ կրնար։

Աշըգեան, Խաչատուրեանի ծառացող սպառնա-
լիքին առջև ընկճուելցաւ, սկսաւ պաղատիլ։

— Հոգի՛ս կարապետ էֆէնտի, յարեց աղերսա-
լոր ձայնով մը, կ'աղաչեմ, մի՛ յուզուիք, հանդար-
տեցէ՛ք, ի՞նչ կայ, գի՛ս ալ համոզեցէ՛ք թէ ինչո՛ւ
չէք կրնար գրել այդպիսի թագրիր մը. չա՛տ աղէկ,
թագրիրը թո՛ղ չը գրուի, բայց վերջապէս, պէ՛տք է
պատասխան մը գրուի նախարարին, այնպէս չէ՞...։

— Սրբազա՛ն հայր, շարունակեց դիւանապետը,
քիչ մը հանդարտած, ես չե՛մ գնդեր որ թագրիրը
չգրուի, թիւրիմացութիւն թո՛ղ չըլլայ...։

— Լա՛ւ ուրեմն, ընդմիջեց Աշըգեան, յանկարծ
քաջալերուած՝ Խաչատուրեանի վերջին բացատրու-
թեան ոճէն, առանց կարենալ թափանցելու անոր
խորունկ իմաստը, քանի որ չէք գնդեր որ չգրուի,
ինչո՞ւ չէք գրեր ուրեմն.

— Ես չե՛մ կրնար գրել, ըսի, Սրբազա՛ն հայր։

— Ո՞վ թո՛ղ գրէ, հա՛գիս էֆէնտիս, յարեց Աշ-
ըգեան, բոլորովին անձնատուր իր յամառ դիւա-
նապետին, որուն փորձառութեան ու հնարամտու-
թեան առջև կ'զգար իր ապիկարութիւնը։

— Ո՞վ, ո՞վ թող գրէ կ'ըսէք, Սրբազա՛ն, այդ-
պիսի թագրիր մը դիւանագիտական նրբութիւն,
ծածկամտութիւն և դեռ ըսե՞մ, ժամանակին փափ-
կութեան խորունկ ըմբռնում կը պահանջէ, Պատա-
րիարքարանի դիւանապետ մը չը՛ կրնար և պէտք
չէ՛ որ կարենայ կամ աւելի ճիշտը, չգիտնայ գրել
այդպիսի...

— Թագրիր մը, ընդմիջեց Աշըգեան, վախնալով
որ Խաչատուրեան, իր բարկութեան մէկ րոպէին,
բերնէն չը փախցնէր ոգեղ բառ մը։

— Ա՛յ, Սրբազա՛ն հայր, կաղաչեմ, վերջնա-
կանապէս համոզուեցէ՛ք թէ Խաչատուրեան մը քա-
ջութիւնը չունենար գրիչ չարժելու Լուսինեանի
պէս... եկեղեցականի մը դէմ և...

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, գո՛ւք ալ անոր համա-
կիրներէն էք, հոգ չէ՛, հոգ չէ՛, չա՛տ լաւ, մի՛ գը-
րեք, մի գրէ՛ք... Ափսո՛ս, ափսո՛ս...։

Խաչատուրեան առանց երբէք ազդուելու Աշըգ-
եանի ձայնարկութիւններէն, որոնք իր տկարաւ-
թեան արտայայտութիւններն էին միայն, անչարժ,
անոր դիմացը կեցած, ոտքի վրայ.

— Սրբազա՛ն, Սրբազա՛ն, բացագանչեց, ներե-
ցէ՛ք որ յիշեցնեմ ձեզի թէ գուք այս ընթացքով չը
պիտի կրնաք ընդհրկար ապրիլ այս աթոռին վրայ...

— Ի՞նչ կ'ըսեմ, ի՞նչ, գոչեց Աշըգեան, սրտի
անհուն կսկիծով մը, կարապե՛տ էֆէնտի, ինչո՞ւ
պարզ չէք խօսիր, խօսեցէ՛ք, մատնանիշ ըրէ՛ք ընդ-
թացքիս յոռի կողմը։

Սրբազա՛ն հայր, չարունակեց Խաչատուրեան,
նոյն թախով, այս ազգը չա՛տ, ասկէ չա՛տ աւելի
անել փոթորիկներ անցուցեր է. գիտե՞ք, մարդիկ
կ'անցնին, ազգերը կը մնան... թագաւորները՝ հե-
ղեղի մը պէս կ'արչաւեն ու կը ցամքին, իսկ ժողո-
վուրդները՝ մի՛շտ կը մնան, յաւակի աւազին պէս...
քիչ մըն ալ համբերեցէ՛ք, և քաղաքականութիւնը
պիտի փոխուի... Սրբազա՛ն, մենք չա՛տ ծովեր
կտրեր անցեր ենք...։

Աշըգեան յաղթահարուած,

— Նայեցէ՛ք նայիմ, կարապե՛տ էֆէնտի, ըսաւ
գորովանքով մը։

Խաչատուրեան տեղաւորուեցաւ թիկնաթոռնե-
րէն մէկուն մէջ։

Աշըգեանի գանկը կ'այրէր...։

ՍՇՂԳԵԱՆ ԽՈՐԷՆ ՊԱՏՐԻԱՐՔ

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Selman Pacha

Չէր կրնար վճռել թէ ի՛նչ պէտք էր ընէր...։ Կ'երեւակայէր կշտամբանքները, որոնց նշանակ պիտի ըլլար յետոյ, եթէ Դատական նախարարին պահանջած թագրիրը չը փութացնէր։ Ոստիկանութեան նախարարին պիւրին էր պատասխանել. կրօնական ու քաղաքական ժողովներուն անդամներէն մէկ քանիները պիտի ղրկուէին ներկայ ըլլալու Լուսինեանի հարցաքննութեան. սակայն, կը վարանէր անդամներուն ընտրութեանը մէջ. եթէ իր ընտրած անդամները կանխաւ իմացած ըլլային նախարարութեան կողմէն ղրկուած պաշտօնական պըրուպիանդան պարունակութիւնը, և դժկամակէին երթալ Ոստիկանութեան Դուռը, այն ատեն, ի՞նչպէս պիտի կրնար ինքզինք արդարացնել, ինք որ խոստացած էր գործադրել կառավարական հրամանները ... Վերջապէս, Խաչատուրեանի անոպասելի ընդդիմութեան առջեւ բոլորովին չփոթած, ճար մը կը փնտռէր, միջոց մը, որով կարենար ինքզինք ազատել անել բաւիղէն, ուր ի՛նք մտած էր իր անխոհեմ քայլերով։

— Կարապե՛տ էֆէնտի, քիչ մը մօտիկ եկէ՛ք, աւելի՛ մօտ, ան՛կ նստեցէ՛ք նայիմ, ըսաւ Աչըգեան, անգամ մըն ալ բոլորտիքը պտըտցնելով իր կասկածոտ նայուածքները։

Խաչատուրեան էֆէնտին թիկնաթոռը փոխեց ու մօտեցաւ պատրիարքի գրասեղանին։ Աչըգեան ոտքի ելաւ, սկսաւ չրջան ընել սենեակին մէջ, մըտմըտուքով մը ժօրուքը չարչրկելով. յետոյ, եկաւ նստաւ իր աթոռը, և հնչեցուց զիլը։

Բարապան մը ներս մտաւ։

— Նայէ՛, տղա՛ս, պատուիրեց Աչըգեան, տ՛ւր որ ալ ըլլայ, մի՛ թողուր որ ներս մտնէ, ըսէ՛ իրեն որ

Պատրիարքը սաստիկ զբաղած է, հասկցա՞ր։

Բարապանը գուբս ելաւ գուռը պինդ մը փակելով։

—Է՛, սիրելի՛ կարապետ էֆէնտիս, ակաւ Աչըգեան խոստովանանքը, հիմա միտակ ենք հոս, ո՛չ ոք կը լսէ մեր խօսակցութիւնը, որ կը յուսամ թէ հոս, մեր մէջ, գաղտնի մնայ։

— Աւելո՛րդ է, Սրբազա՛ն հայր, այս յառաջաբանը, այս դլխուն մէջ ինչե՛ր, ինչի՛ր մտած ու յանիմանականապէս թաղուած են...։

— Գիտե՛մ, զաւակս, գիտեմ թէ աւելորդ է այս պիտի յանձնարարութիւն մը ձեզի համար, որ մօտաւորապէս կէս գարէ ի վեր եղած էք ազգային բոլոր գաղտնիքներուն աւանդապահը. սակայն, վա՜յ, ժամանակը փափուկ է, պատերէ՛ն անդամ կը վախցուի, անչունչ առարկաներ՛ն ալ ականջ ունին... չէ՞ք կարծեր թէ այս յարկին տակ լրտեսներ չեն պակսիր... ա՛խ, այնպիսի օրերու մէջ կ՛ապրինք որ՝ մեծաւորը փոքրաւորէն կը սոսկայ...։

— Այնպէ՛ս է, այո՛, Սրբազա՛ն, դէ՛չ է ժամանակը, կրկնեց Խաչատուրեան ժպտելով, որ ըսել պիտի ուզէր թէ՝ ինք էր լրտեսներուն պետը, ինքը, աւա՛ղ, որ Խրիմեանի ու Վարժապետեանի ամուռին վրայ կը բազմէր։

— Ուրեմն, յարեց Աչըգեան, մտիկ ըրէ՛ք որ պատմեմ։

Խաչատուրեան էֆէնտին ինքզինք ամիսներով պատրաստուեցաւ ժպտիլ պատրիարքին խոստովանութիւնները, երկիւղած ուշադրութեամբ մը։

— Ա՛խ, չարաբնակեց Աչըգեան, ղէշացուդի կատրըճած դէմքով մը, սխալեցա՛նք անդամ մը, ա՛լ կարելի չէ՛ զարմանալ սխալը...։

— Ի՞նչպէս, Սրբազա՛ն, խնդրեմ, բացատրեցէ՛ք, թերևս զարմանը գտնուի։

— Մտիկ ըրէ՛ք, մտի՛կ, սիրելի՛ս, երանի՛ թէ պացած չըլլայի Ըլտըզ ու հանդիպած չըլլայի մաս պէյինճի Արիֆ պէյին. այդ առաւոտո՛ւն էր գիս կարգը ձգողը. գիս խաբեց, հաւատացուց թէ՝ Հիւնքիարը մեր պատրիարքարանը պիտի հիմնէն նորոգէ կայսերական Անձնական Գանձին ծախքովը, ինչպէս որ խոստացած էր արդէն Անձնական Գանձի նախարար՝ Յակոբ բէյ Գազազեանը։

— Շա՛տ ազէկ, Սրբազա՛ն հայր, ընդմիջեց գիտանապետը, այդ հաւատառուեներուն փոխարէն ի՞նչ յանձնառութիւններ պարտադրուեցան ձեզի։

Սպասեցէ՛ք որ պատմեմ, չարաբնակեց Աչըգեան, առանց փոխելու իր ղէշացուդի ձայնը, ա՛խ, ի՛նչ ըսեմ այն նզովից արմատին, այն Արիֆ պէյ կոչուած մեզա՛ղ, մեզա՛ղ, հիմա բերնէս յիշոց մը պիտի փախցընէ...— առաջնային, որ գիս չարաչար խաբեց. ինչպէս ըսի, խոստացաւ նորոգել տալ մեր Պատրիարքարանը, ինչպէս նաև Ամմաչի վանքին համար ալ տարեկան գումար մը սահմանել, Ընծայարանի մը հաստատութեան և անոր յարատեւութիւնը ապահոված ըլլալու համար, նոյնպէս, Ս. Փրկիչ Ազգ. Հիւանդանոցի՛ն ալ հային ու մահին քանակը բաւական աւելցնել, և գեռ ինչի՛ր, ի՛նչ առատ խոստումներ, որոնք բերնիս ջուրերը վազդուցին...։

Խաչատուրեան, առանց ընդմիջելու մտիկ կ՛ընէր։ Բէրէմճիի կռվարածը չարաբնակեց.

— Ձի՛մ ուզեր յիշել միւս կայսերական գթութեան և առատաձեռնութեան չնորհները, որոնցմով պիտի լիացնէր գիս, պատուանշաններով ու պարթամ թոշակով մը։ Վերջապէս, ամէն կերպով վըստահացուց գիս, այնպէս որ ա՛լ ուժ չէի զգար ներսիդիս, մաքառելու փորձութեան մը դէմ, որ աւա՛ղ,

չա՞ տվերէն կուգար, Եըլտըզի բարձունքէն... իբր պատասխան իմ ամենախոնարհ հպատակութեան անխարդախ հաւատարմութեան և ամենախորին երախտագիտութեան զգացումներս մատոյց, յի յատս նորին վեհափառութեան Յալիճայական Գահոյից, պատրաստակամ յայտարարելով ինքզինքս, կատարելու ամէն հրամաններ և ընդունելու բոլոր պայմանները, զորս պիտի բարեհաճէր վեհափառ Սուլթանը ինծի պէս նուաստ ազօթարարի մը...։

— Սրբազա՛ն հայր, դարձեալ ընդմիջեց Յակաստուրեան, կը յիշէ՞ք արդեօք այդ պայմանները, ո՞րոնք, բնականաբար առաջարկուած պիտի ըլլան Եըլտըզէն։

— Յիշե՞լ... կարելի՞ է մոռնալ երբէք այդ պայմանները, որոնց անյապաղ և կէտ առ կէտ գործադրութիւնը խոստացայ Արիփ պէյին. և կարծեմ թէ, երբ այդ խոստումը կ'ընէի, վարագոյրին հետևը կեցած, Հիւնքեարը յստակօրէն կը լսէր ձայնս...։ Ահա՛ւասիկ պայմանները, սիրելի՛ս.—

1.— Պէշիկթաշի քարոզիչ Յոբէն Սրբեանեան պոտ Լուսինեանը կարգազուրկ հռչակել, մայրաքաղաքին ու գաւառներուն եկեղեցիներուն մէջ կարդալ տալ այդ մասին գրուած չրջաբերականը.

— Բայց, ներեցէ՛ք Սրբազան, ձեզի չը հաղորդեցա՞ւ այդ ամօթալի և անխիղճ անօրինութեան գաղտնիքը, ձեզի չըսուեցա՞ւ թէ ինչ էր յանցանքը Լուսինեան Ս.ին, որպէսզի ա՛յդքան անգթօրէն ըսպանուէր... բարկացաւ։

— Ի՞նչպէս ա՛չ, չարունակեց Աչըզեան, չիմացա՞ք գաղտնիքը, չէ՞ որ Պալաեին Կանանոցին մէկ գաղտնիքը հրապարակող ազատ յօդուած մը ղրկել փորձեր է Ֆրանսերէն թերթի մը, և Թղթատարութեան պաշտօնէութեան կողմէն բռնուեր է այդ յօդուածը...։

Յակաստուրեան ակռաս գլուխը ճօճել ու խորասուզուիլ թախծոտ մտածումներու մէջ, մինչդեռ Աչըզեան կը չարունակէր իր... ոգիսականը։

— Երանի՛ թէ միայն այդ պայմանին վրայ մընար Արիփ պէյը, միա՞ք ուրիշ ինչ պայման առաջարկեց։

Յակաստուրեան զարնուելի երազէ մը յանկարծ արթնցողի մը պէս ցնցուեցաւ ու գլուխը վեր առաւ, ուշադրութիւնը լարելով։

— Միա՞ք ինչ պայման առաջարկեց ինծի Արիփ պէյ, Լուսինեանէն զատ, կրկնեց Աչըզեան, նշմարելով Յակաստուրեանի մտացիր վիճակը, անա՛ւասիկ.

2.— Պոլսոյ Հնչակեան Գօմիթէին վարիչներուն ցանկը յանձնել Ոստիկանութեան և նախարարին հետ ձեռք ձեռքի տուած՝ դիւրացնել անոնց ձերբակալումը...։

— Հիմակ ընդունա՞ծ էք գուք այդ երկրորդ պայմանը, հարցուց Յակաստուրեան զայրացած բարկութեան թափով մը։

— Կրնայի՞ չընդունիլ վեհափառ Սուլթանին փափագը, ի՞նչ կ'ըսեմ, հա՛մբը...։

Դիւանապահը գարձեալ ակռաս գլուխը ճօճել ու խորասուզուիլ թախծոտ մտածումներու մէջ...։

— Երանի՛ թէ այդչափով վերջանար, չարունակեց Աչըզեան, խոստովանիմ մեղաւորի մը արտասահմանակերպութեամբը։

— Հէ՞, բացագանչեց Յակաստուրեան, վեր առնելով իր գլուխը, որ Աչըզեանի կատզեցնող յայտնութիւններուն ծանրութեանը տակ, ա՛լ չէր կրնար չթառակ մնալ իր ուսերուն վրայ, հէ՞, գեռ ուրիշ պայմաննե՞ր ալ կան։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, սիրելի՛ս, պատասխանեց Աչըզեան, լսեցէ՛ք երրորդ պայմանը.

Յ.— Հալէպի կեդրոնական բանտին Զեթունցիները, որոնց մէջ մահուան դատապարտուածներ ալ կան, պաշտօնապէս յայտարարել թէ՝ Տէրութիւնն դեմ ապստամբներ են և ուրիշ ապստամբներու օրինակ ծառայելու համար. պէտք է պատժուին օրէնքին ամենախիստ պատասխանատուութիւններովը...

— Բայց ինչո՞ւ, ընդմիջեց դիւանապետը, ինքզինք նեղ զգալով իր ամանին մէջ, ինչո՞ւ այդ անօգութիւնը, ի՞նչ է խնդիրը յանցանքը, Սրբազան հայր, դիտե՞ք, քանանց մը կայ իրենց մէջ, որ մահուան դատապարտուած է, և եպիսկոպո՞ս մը, որ մշտնջենաւոր բերդարգիլութեան դատապարտուած է... գոնէ առարկութիւն մը չըրի՞ք...:

— Առարկութի՞ւն... կրնայի՞ բերանս չարժել, վարագոյրին հետևը կեցած էր, ապէկ պիտի, չըրնաքէս եղած ամէն մէկ բառը կ'արձանագրուէր:

— Ձաւալի՛ բան... վա՛յ մեզի, վա՛յ մեր ազգութեան, աւազեց Յաչատուրեան, բայց ինչո՞ւ այս հրէշային պատիժը, ո՞րիէ ու՞ր...:

— Սպասեցէ՛ք որ պատմեմ ատոր ալ գաղտնիքը, սիրելի՛ս, չարունակեց դատաճանը, կը յիշե՞ք Կաթողիկոսի ազգու միջամտութիւնը, կը յիշե՞ք Սբր Գլար Ծորթի դիմումը Զեթունցի բանտարկեալներուն համար. Վեհափառ Սուլթանը բրիտանական կառավարութեան պնդումներուն դէմ չուարած, փախուստի եղք մը գտնելու համար, մեր աջակցութեան կը դիմէ, հասկցա՞ք. ես ի՞նչ կրնայի ընել, տեղի տուի. միւս կողմէն, Գաթրիարքարանի խորհուրդ չէնքին վերաշինութիւնը կար. հա՛պա Արմաչի Ընծայարա՞նը... ո՞ր մեկը, պզտի՞կ չնորհ մըն էր Ս. Փրկչի Ազգ. Հիւանդանոցին հացին ու մսին յատկացումը...: Ի՞նչ կ'ըլլայ, Զեթունցիները նո՞ր կը ճանչնաք, գաթրէք ի վեր ապստամբներ են. բոլոր

աչխարհի ծանօթ է այդ... վայրենիներուն ապըստամբութիւնը. թո՛ղ պատժուին որ հասկնան թէ ո՛ւր կը տանի զիրենք այդ անխոհեմութիւնը...: Վեհափառ Սուլթանին սուրբ՛ն գան անգամ մը, որ պէս մի՛ չյանդգնին փորձել նոյն յիմարութիւնը:

Յաչատուրեան առած միայց այս լրբենի պերճախօսութեան դիմացը:

Գէ՞չ ըրի, չարունակեց Աչըգեան, նչմարելով դիւանապետին դէմքին այլայլութիւնը, մէկ չէ, երկու չէ. այս քանի՞ անգամ է որ Զեթունի ապըստամբութիւնը կը լսենք, ալ հերի՛ք է, հերիք...:

Յաչատուրեան նչանակալից ակնարկ մը չանթելէ ետքը, ըսաւ Աչըգեանի.

— Սրբազա՛ն հայր, ուրիշ ի՞նչ պատման առաջարկուելիք:

— Ուրիշ պատման չառաջարկուելիք ինձի, ի՞նչ կ'ըսէք հիմակ:

— Ի՞նչ պիտի ըսեմ, Սրբազա՛ն, պատասխանեց Յաչատուրեան, կշտամբանքի չնչաւոր մը, դուք ամէն բան ըրած վերջացուցած էք... ի՞նչ կը մնայ դեռ ընել:

— Ես Գատոլիկան նախարարին պահանջած թագրիւրին համար կ'ուզէի ձեր կարծիքը լսել, ի՞նչ պէտք է գրուի, կրկնեց Աչըգեան:

— Սրբազա՛ն, յարեց դիւանապետը, քիչ մը կըրքոտ չարժուձեւով մը, ես այդ մասին կարծիքս յայտնեցի. ես չե՛մ կրնար չարադրել այդպիսի...

— Ո՞վ պիտի գրէ ուրեմն:

— Գրագիներ չա՛տ, ինչո՞ւ չէք դիմեր մեր վարչապետին...:

— Ո՞ր վարչապետին:

— Քանի՞ վարչապետ ունինք, Սրբազա՛ն, Սիմոն պէյ Մագասո՛սը... վերջապէս դիւանապետ մըն

է, պետական անձնաւորութիւն մը, իւնքը կրնայ պիտնալ թէ ինչ ոճ պէտք է գործածուի. թէ ինչ պէս պէտք է խմբագրուի....

— Աղէկ յիշեցուցիք, ուրեմն Մադամա Սիմոն պէյին գրել տանք։

— Ուրեմն Սրբազա՛ն, ես երթա՛մ, ուրիշ հրամանմը կա՞յ։

— Ո՛չ սիրելիս, ուրիշ հրամանմը չը կայ, այսօր Սիմոն պէյը պէտք է տեսնել, խնդիրը մանրամասն նաւթհամբը պարզել իրեն, այնպէս չէ՞։

— Ինք արդէն չը՞ գիտեր, յարեց հեգնօտ չեչտով մը Աչէպեան, միտքին չը գա՞ր Եըլտըզ, միտքին չը տեսա՞ր Աբիճ պէյը։

— Այ՛, միտքին էինք, բայց...

— Խնդրե՛մ, Սրբազա՛ն, ինչո՞ւ կը վարանիք յայտարարելու ճշմարտութիւնը, հիմա լաւ չունի՞ Սիմոն պէյ բոլոր այն անցած գործածներէն. ինծի հաղորդուած գաղտնիքներուն անտեղեակ է միթէ։

— Ո՛չ, անտեղեակ չէ՛, միտքին չէի՞ր արդէն Եըլտըզի մէջ, Աբիճ պէյին առաջարկած պայմաններըը ծանօթ էին արդէն իրեն... ի՞նչ էր արդէն թելադրիչը, ի՞նչ էր որ առաջնորդեց ինծի և համոզեց զիս. գո՞ւք չէ՞ք գիտեր, առանց իրեն խորհուրդին, ես կրնա՞մ մէ՛կ քայլ իսկ առնել։

— Այ՛, այ՛, գիտե՛մ, Սրբազա՛ն ըսաւ գիւանապետը գլուխը ճօճելով։

Ցետոյ ոտքի ելաւ և պատրաստուեցաւ մեկնելու, երբ վարչին կառքի շառաչիւնը լսուեցաւ։

Այաչաուսբեան մեկնեցաւ։

Աչէպեան սկսաւ մտածել անհետակին երկայնքը, մօրուքը միշտ ձախ ձեռքին մէջ, աչքովը սիկառիկը մխացնելով։

Երկու վայրկեան հաքը, բարեպան մը ներս մըտաւ և, աճապարանքով մը.

— Սրբազա՛ն հայր, ըսաւ, նոր տիւր մը կու գայ, կառքին իմա՛ւ։

— Ո՞վ է, ո՞վ, հարցուց Աչէպեան։

Բարեպանը ձեռքի այցատոմսը Պատրիարքին երկնցնելով.

— Անա՛ւտսիկ, ըսաւ, ատոր ուէրը։

Պատրիարքը կարդաց, և անմիջապէս գուրս վազեց, պատուիրելով բարեպաններուն չատսով բաշնալ ընդունելութեան սրահին գուռը, և ինքը չուտ մը վեղարն ու վերարկուն գրած, ընդունելութեան սրահին անդամներուն գլուխը կեցաւ։

Գալուց բրիտանական մեծ դեսպան Սըր Գլար Ֆորտն էր, առաջնորդուեցաւ իր Բ. Թալմանին հետ ընդունելութեան սրահը։

Աչէպեանի պէմբին վրայ չուարումի արտայայտութիւն մը կը տեսնուէր. ինք ընտելացած չէր պաշտօնական անձնաւորութեանց այցելութեանց և ընդունելութեան ձեւակերպութիւններուն հետ, թէև իր չփոթութիւնը կ'ուզէր իր վերարկուին տակ, որ բաւական պատկառազդու դրսեւորումի մը կու տար իրեն։

— Սրբազա՛ն հայր, ըսաւ մեծ դեսպանը, իմացած էք անշուշտ ձերբակալութեամբ Լուսինեան Տ. Յոհաննէն Աբգեպիսկոպոսին։

— Այ՛, վաճառական դեսպան, իմացած եմ, Եըլտըզի մէջ բանտարկուած է։

— Ձերբակալման չարժառիթը ձեզի ծանո՞թ է արդեօք, Սրբազա՛ն հայր։

— Այ՛, մեծ դեսպան, մասամբ մը ծանօթ է չարժառիթը, բայց պարագաները կը պակսին։

— կրնա՞մ իմանալ թէ ինչ չարժառիթ ցոյց տրուած է։

— Մե՛ծ դեսպան, յարեց Աչէպեան հեգնական վար-

ժըեկով դեսպանին ներկայութիւնը, չարժառիթը, ինչ որ ինծի հաղորդուեցաւ պալատէն, ֆրանսերէն յօդուած մըն էր, ֆրանսական կարեւոր օրաթերթի մը ղրկուելու համար խմբագրուած, որ Եըլտըզի ներքին գաղտնիքները կը պարունակէր և որ, թշնամական պաշտօնէութեան կողմէն բռնուած է... այսչափը միայն ծանօթ է ինծի։

— Շա՛տ լաւ, յարեց մեծ դեսպանը լուրջ դէմքով մը, կանխաւ ձեզի պաշտօնական գիտցում մը չեզա՞ւ Սրբեպատիսկոպոսին ձերբակալման նկատմամբ։

— Ո՛չ, մեծ դեսպան, ո՛և է գիտցում մը չստացայ այդ մասին։

— Չը բաղձքեցի՞ք, չը յիշեցուցի՞ք թէ այդ ձերբակալութիւնը՝ հակառակ էր ընդունուած կանոններուն և, բռնաբարում մըն էր Գում-Գաբուի Պատրիարքարանին դարաւոր առանձնաշնորհումներուն։

Պատրիարքը պատասխանեց։

Սըր Գլար Ֆորթ, կարծելով որ հայրենասէր եւ կեղեցականի մը զիմացը կը գտնուէր, այդ պատասխումը՝ բուռն արտայայտութիւնը կը նկատէր Աչըգհանի վրէժխնդրութեան. ուստի, չարաճճակից.

— Սրբազա՛ն հայր, Դուք հայ ազգին կրօնական և քաղաքական պետը չէ՞ք, գուք պատրիարքական դանը չէ՞ք գրաւեր, և ո՞վ, ձեռնէ աւելի, հեղինակութիւնը կամ յատկութիւնը պիտի ունենար պաշտպանելու պատրիարքութեան նուիրագործուած իրաւունքները...։

Պատրիարքը լուռ, մռիկ կ՚ընդէր։

— Ձեր նախորդներէն, պէտք է գիտէք անոնց բակոյս, յաւէտ ողբացեալ Վարժապետեան Ներսէս Պատրիարքը, ռուսևթուրք պատերազմին վաղորդայնը, երբ ռուսական յաղթական զօրագունդերը Բիւզանդիոնի պարիսպներուն տակ երեցան և Այ-Սթէֆանոյի պայմանագրութիւնը կը կնքուէր, այն ատեն, Ներսէս Պատրիարքը, — ինչպէս կը հաստատեն մեր կապոյտ Տետրակի տեղեկագրերը — անձամբ գիմեց Մեծ Դուքս Նիքոլայի և յաջողեցաւ հաշտութեան պայմանագրին մէջ մտցնել մասնաւոր յօդուած մը, Հայերուն համար, ըսել կ՚ուզեմ 16րդ յօդուածը, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, մեծ դեսպան, պատասխանեց Աչըգեան նշանակալից չեշտով մը, այն յօդուածը, որ Պերլինի մէջ գլխիվայր չրջեցաւ, և եղաւ 61րդ յօդուածը...։

Սըր Գլար Ֆորթի դիմագծերը ծամածռութիւններ հատան, Աչըգեանի ակնարկութիւնը չատ անախորժ էր Մեծն Բրիտանիոյ ներկայացուցիչի մը հասցէին, ակնարկութիւն՝ որ լռելեայն հասկցնել պիտի ուզէր թէ՝ Անգլիա՛ն էր որ ձիւն իջեցուցեր էր Այ-Սթէֆանոյի 16րդ յօդուածին գլխուն, ու ա՛յնքան գործնական էր և Հայոց համար ա՛յնքան նպաստաւոր...

Պահ մը լռութիւնը տիրեց։

Մեծ դեսպանը ծուռ ծուռ նայեցաւ Աչըգեանի, յետոյ, վերսին առնելով խօսակցութեան թելը.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, խնդիր չէ՛ թէ՝ 16րդ յօդուածը 61րդի յեղաշրջուած ըլլայ. էականը՝ Հայկական Բարենորոգումներուն Հարցը կը մնայ միշտ, այն Հարցը՝ որ Սրեւելեան Հարցին գլխաւոր օղակը կազմէ և որուն լուծումը պիտի վճռէ Օսմանեան կայսրութեան ճակատագիրը...։ Այդ մէկը թողո՛ւնք ատկան, և գառնանք, խնդրե՛մ, բուն նիւթին, ա՛ն բուն համար այսօր եկած եմ տեսնել Ձեր Բարձր Սրբազնութիւնը։

— Հաճեցէ՛ք ուրեմն յայտնել Ձեր այցելութեան չարժառիթը։

—Այո՛, Սրբազան, ե՛ս ալ նոյնը կը խորհէի. պիտի՞ք ինչու եկած եմ, վեհ. Թագուհիս կառա-

ֆանոյի պաշնապրութիւնը կը կնքուէր, այն ատեն, Ներսէս Պատրիարքը, — ինչպէս կը հաստատեն մեր կապոյտ Տետրակի տեղեկագրերը — անձամբ գիմեց Մեծ Դուքս Նիքոլայի և յաջողեցաւ հաշտութեան պայմանագրին մէջ մտցնել մասնաւոր յօդուած մը, Հայերուն համար, ըսել կ՚ուզեմ 16րդ յօդուածը, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, մեծ դեսպան, պատասխանեց Աչըգեան նշանակալից չեշտով մը, այն յօդուածը, որ Պերլինի մէջ գլխիվայր չրջեցաւ, և եղաւ 61րդ յօդուածը...։

Սըր Գլար Ֆորթի դիմագծերը ծամածռութիւններ հատան, Աչըգեանի ակնարկութիւնը չատ անախորժ էր Մեծն Բրիտանիոյ ներկայացուցիչի մը հասցէին, ակնարկութիւն՝ որ լռելեայն հասկցնել պիտի ուզէր թէ՝ Անգլիա՛ն էր որ ձիւն իջեցուցեր էր Այ-Սթէֆանոյի 16րդ յօդուածին գլխուն, ու ա՛յնքան գործնական էր և Հայոց համար ա՛յնքան նպաստաւոր...

Պահ մը լռութիւնը տիրեց։

Մեծ դեսպանը ծուռ ծուռ նայեցաւ Աչըգեանի, յետոյ, վերսին առնելով խօսակցութեան թելը.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, խնդիր չէ՛ թէ՝ 16րդ յօդուածը 61րդի յեղաշրջուած ըլլայ. էականը՝ Հայկական Բարենորոգումներուն Հարցը կը մնայ միշտ, այն Հարցը՝ որ Սրեւելեան Հարցին գլխաւոր օղակը կազմէ և որուն լուծումը պիտի վճռէ Օսմանեան կայսրութեան ճակատագիրը...։ Այդ մէկը թողո՛ւնք ատկան, և գառնանք, խնդրե՛մ, բուն նիւթին, ա՛ն բուն համար այսօր եկած եմ տեսնել Ձեր Բարձր Սրբազնութիւնը։

— Հաճեցէ՛ք ուրեմն յայտնել Ձեր այցելութեան չարժառիթը։

—Այո՛, Սրբազան, ե՛ս ալ նոյնը կը խորհէի. պիտի՞ք ինչու եկած եմ, վեհ. Թագուհիս կառա-

ժըւելով պեսպանին ներկայութիանը, չարժառիթը, ինչ որ ինծի հաղորդուեցաւ պալատէն, ֆրանսերէն յօդուած մըն էր, ֆրանսական կարեւոր օրաթերթի մը ղրկուելու համար խմբագրուած, որ Եըլտըզի ներքին գաղտնիքները կը պարունակէր և որ, թչխաստարական պաշտօնէութեան կողմէն բռնուած է... այսչափը միայն ծանօթ է ինծի։

— Շա՛տ լաւ, յարեց մեծ պեսպանը լուրջ դէմքով մը, կանխաւ ձեզի պաշտօնական զեկուցում մը չեղա՞ւ Արքեպիսկոպոսին ձերբակալման նկատմամբ։

— Ո՛չ, մեծ պեսպան, ո՛և է զեկոյց մը չստացայ այդ մասին։

— Զը բաղոքեցի՞ք, չը յիշեցուցի՞ք թէ այդ ձերբակալումը՝ հակառակ էր ընդունուած կանոններուն և, բռնաթարում մըն էր Գում-Գաբուի Պատրիարքարանին դարաւոր առանձնաշնորհումներուն։

Պատրիարքը պատասխանեց։

Սըր Գլար Ֆորթ, կարծելով որ հայրենասէր եւ հեղեցկանի մը գիմացը կը գտնուէր, այդ պատասխանէն՝ բուռն արտայայտութիւնը կը նկատէր Աչըպհանի վրէժխնդրութեան. ուստի, չարունակեց.

— Սրբազա՛ն հայր, Գուբ հայ ազգին կրօնական և քաղաքական պետը չէ՞ք, գուբ պատրիարքական դասը չէ՞ք գրաւեր, և ո՞վ, ձեռնէ աւելի, հեղինակութիւնը կամ յատկութիւնը պիտի ունենար պաշտպանելու պատրիարքութեան նուիրագործուած իրաւունքները...։

Պատրիարքը լուռ, մարկ կ'ընէր։

— Ձեր նախորդներէն, պէտք է յիշէք անտարակոյս, յաւէտ ողբացեալ Վարժապետեան Ներսէս Պատրիարքը, ռուսեւթուրք պատերազմին վաղորդայնը, երբ ռուսական յաղթական զօրագունդերը Բիւզանդիոնի պարիսպներուն տակ հասան և Ա.յ-Սթեֆանոյի դաշնագրութիւնը կը կնքուէր, այն առեն, Ներսէս Պատրիարքը, — ինչպէս կը հաստատեն մեր կապոյտ Տետրակի տեղեկագրերը — անձամբ դիմաց Մեծ Դուքս Նիքոլայի և յաջողեցաւ հաշտութեան պաշտպրին մէջ մացնել մասնաւոր յօդուած մը, Հայկեբուն համար, ըսել կ'ուզեմ 16րդ յօդուածը, այնպէս չէ՞։

— Ա.յո՛, մեծ պեսպան, պատասխանեց Աչըպհան նչանակալից չեշտով մը, այն յօդուածը, որ Պերլինի մէջ գլխիվայր չրջեցաւ, և եղաւ 61րդ յօդուածը...։

Սըր Գլար Ֆորթ դիմագծերը ծամածռութիւններ տպան, Աչըպհանի ակնարկութիւնը չատ անախորժ էր Մեծն Բրիտանիոյ ներկայացուցիչի մը հասցէին, ակնարկութիւն՝ որ լռելեայն հասկցնել պիտի ուզէր թէ՝ Անգլիա՛ն էր որ ձիւն իջեցուցեր էր Ա.յ-Սթեֆանոյի 16րդ յօդուածին դէմաւ, ու ա՛յնքան գործնական էր և Հայոց համար ա՛յնքան նպաստաւոր...

Պահ մը լռութիւնը տիրեց։

Մեծ դեսպանը ծուռ ծուռ նայեցաւ Աչըպհանի, յետոյ, վերատին առնելով խօսակցութեան թելը.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, խնդիր չէ՛ թէ՝ 16րդ յօդուածը 61րդի յեղաշրջուած ըլլայ. էականը՝ Հայկական Բարենորոգութիներուն Հարցը կը մնայ միշտ, այն Հարցը՝ որ Արեւելեան Հարցին գլխաւոր օղակը կը կազմէ և որուն լուծումը պիտի վճռէ Օսմանեան կայսրութեան ճակատագիրը...։ Ա.յդ մէկը թողա՛նք ապագային, և պատնանք, խնդրե՛մ, բուն նիւթին, ա՛ն բուն համար այսօր եկած եմ տեսնել Ձեր Բարձր Սրբազնութիւնը։

— Հաճեցէ՛ք ուրեմն յայտնել Ձեր այցելութեան չարժառիթը։

—Ա.յո՛, Սրբազան, ե՛ս ալ նոյնը կը խորհէի. պիտի՞ք ինչու եկած եմ, վեհ. Թագուհիս կառա-

վարութեան Ա. նախարարը՝ պարոն Կլատսթոնն, հետապրով հրահանգ ղրկած է ինձի, պատուիրելով որ ապրուօրէն միջամտեմ վեհ. Սուլթանին քով ի նպաստ Հալէպի Զեմմունցի քաղաքական բռնաւարկեալներուն, որոնց մէջ մահուան ու մշանջենական բերդարգելութեան դատապարտուածներ ալ կան, և պահանջեմ որ ամէնքն ալ ազատ արձակուին կայսերական ընդհանուր ներումով մը. եթէ այս միջամտութիւնը չը փութացնեմ, Սրբազան հարց, պէտք է դիտեմ թէ՝ Տ. Դևոնդ քհնյ. ճէնտիլեանը կաշտան պիտի հանուի, Զեմմունի արքեպիսկոպոսը, ու պիտի ճնշուի մինչև իր կեանքին վախճանը, և միւսները՝ տասնէն տասնըվեցնգամեայ տարի չղթայակապ, թխարանը պիտի նետուին, որովհետև բոլոր այս քաղաքական յանցաւորներուն դատավճիռները վաւերացուած են վերջերս Պոլսոյ վճռաբեկ Ատեանէն և գործադրութիւնը մօտալուտ է...:

Աչքերուն առատութիւնը ու անխռով պիրքով մը կը լսէր մեծ դեսպանին յայտարարութիւնները:

— Մեծ դեսպան, խօսեցաւ վերջապէս Պատրիարքը, այդ Զեմմունցիներուն համար չարժէր միջամտել, ապստամբնե՛ր են, ապստամբնե՛ր, Զեմմունի արքեպիսկոպոս կոչուած անձը՝ խռովարա՛ր մըն է, ես ինքը չե՛մ ճանչնար իբրև եկեղեցական, ո՛չ ալ Ցիրունցի Նիկողայոսը, որ վաղեմի աւազակ մըն է, և ապստամբապե՛տ մը: 1879էն ի վեր ձանօթ է այդ անուղղայ մարդը, «Տէլի Մուրախխաս» ըսուա՛ծը...:

Սըր Գլաթ Ցոթա պահ մը լռեց:

— Եւ ես, չարունակեց Աչքիան, հետզհետէ ոգեւորուած ու դեսպանին լռութենէն քաջալերուած, իբրև Պատրիարք Հայոց, երբէ՛ք չպիտի ներեմ որ այդ կարգի խառնակիչներու և ահաբեկիչներու ու ապ-

գին վտանգաւոր թշնամիներուն համար ո՛ևէ միջամտութիւն ըլլայ, պէ՛տք է պատժուին ամէնքն ալ, արժանի՛ են, արժանի՛...:

— Սակայն, Սրբազա՛ն, ամէ՞նքն ալ յանցաւոր են, արդեօք անմեղներ ալ չկա՞ն անոնց մէջ...

— Ամէ՛նքն ալ յանցաւոր են, մե՛ծ դեսպան, ինչե՛ր գործեր են, ինչե՛ր... կառավարական պաշտօնատան վրայ յարձակո՛ւմ են գործեր, Զեմմունի արքեպիսկոպոս ըսուածը, աւազակներու և մարդասպանութիւնե՛ր թե թիկունք եղած, բանտին դռները խորտակել տուեր է և մէջի ոճրագործները խմբովին ազատ արձակեր է, պաշտօնեաները վռնտեր է, զօրանոցին կայսերական զօրքերուն վրայ յարձակումներ գործել տուեր է, իսկ Տ. Դևոնդ քահանա՞ն... Օսման չավուշի պէս անմեղ մա՛րդ մը փողոտել տըւեր է փողոցին մէջ վայրագօրէն, և ապստամբութիւնն պրո՞չ է պարզեր մեր Վեհ. կայսեր բարեխնամ կառավարութեան դէմ. ու հիմա կ'արժէ՞ որ այդպիսիներուն համար միջամտէք դուք, քաղաքակիրթ երկրի մը բարձր ներկայացուցի՛չը... Ո՛չ, ո՛չ, մեծ դեսպան, ես չեմ կրնար ո՛ևէ բարեխօսութիւն ընել այդ խռովարարներուն համար, և նոյնիսկ պիտի հաճարձակէի խնդրել Ձեր Վսեմութենէն, որ Դո՛ւք ալ հրաժարիք այդպիսի ձեռնարկէ մը, որովհետև, չե՛մ կարծեր թէ յաջողիք:

— Սրբազա՛ն, յարեց դեսպանը կշտամբանքով ու հեգնանքով խառն պօղով մը, կը տեսնեմ որ Վեհ. Սուլթանը չնորհիւ ձեր սրբազնութեան, գժուարութիւններ չպիտի կրէ արդարացնելու համար իր... բարբարոսութիւնները: Եւ յետոյ, կը գիտեմ թէ, դո՛ւք էք Զեմմունցի բանտարկեալներուն միակ դատախազը...:

— Այո՛, է՛ս եմ մեծ դեսպան, է՛ս եմ անոնց

պատահածը, պռոշտաց ապպատ պատրիարքը, եւ կը պահանջեմ որ պատիժներուն ամենէն ծանրովը պատժուին այդ վայրենի Զեթունցիները։

— Իսկ Լուսինեան Արքեպիսկոպոսին պատահա՞ղը, յարեց գեղացին զսպուած զայրոյթով մը, ո՞վ է արդեօք...։

— Վեհ. Սուլթանը, պատասխանեց Աչըգեան։

— Ի՞նչպէս...

— Այո՛, Լուսինեանի պատահաղը՝ նախ եւ առաջ Սուլթանն է որուն Արքունեաց ներքին գաղանիքները պիտի հրապարակէր այդ... եկեղեցականը։

— Ա՞յդ է բոլոր յանցանքը Լուսինեանի, հարցուց գեղացին, ուզելով ամբողջովին պատրիարքէն քաղել նպատակ Սրբազանի վրայ ծանրացող ամբաստանութիւնները, ուրիշ ի՞նչ յանցանքով կ'ամբաստանուի, կը հաճի՞ք ըսել։

— Երանի՛ թէ միայն այդ ըլլար յանցանքը, պիտէ՞ք, մե՛ծ գեղացի, վերջերս, իր ձերբակալութենէն առաջ, անհնակը խուզարկուեցաւ Ոստիկանութեան նախարարին հրամանով եւ իր թուղթերուն մէջ գըտնուեցաւ ծրար մը, ան անդուռով փաթթուած, ուր բուն պարունակութեան համար ահռելի բաներ կը պատմուէին։

— Ո՞ւր կը պատմուէր, ընդմիջեց գեղացին։

— Եըլտըզի մէջ. Արիճ պէյը պատմեց ինծի թէ այդ խորհրդաւոր ծրարին մէջ չատ մը վտանգաւոր գրութիւններ կային, հայ յեղափոխականներու եւ ուրիշ երկիրներու անիշխանականներուն հետ թղթակցութիւններ, Հայկական հնդրին վերաբերեալ գաղտնի որոշումներ, եւն. եւն.։

Սբր Գլար Ճորա հասկցաւ վերջապէս թէ՝ իր խօսակիցը պարզ լրտես մըն էր, Սպահլ Համիտի դահին ծախուած անարգ վարձկան մը, որ դժբաղ-

դաբար, հայ ազգին գլուխը կը գտնուէր այդ փափուկ չրջանին, ամենափափուկ պաշտօնով մը, ինչպէս է Պոլսոյ Հայոց պատրիարքութիւնը։ Համոզուեցաւ թէ՝ ա՛լ աւելորդ էր չարունակել խօսակցութիւնը մարդու մը հետ, որ երբէ՛ք չէր չահագրգռուեր իր հօտին ցաւերովը։

— Ներեցէ՛ք, Սրբազան հայր, ըսաւ գեղացին, պէտք է մեկնիմ։

Եւ ոտքի ելաւ Սբր Գլար Ճորա, չարաճակելով.

— Կը ցաւիմ որ այս անգամ ալ ձեռնունայն կը մեկնիմ, ինչպէս նախընթաց այցելութեանս միջոցին, որ նոյնպէս ապարդիւն եղաւ. փափաքելի է որ փիչ մը մեզմէք ձեր հետաքրքրութիւնը՝ հանդիպելով Զեթունցի բանտարկեալներուն, և մանաւանդ, եթէ կարելի է, փոխէք ձեր կրօնաւորական... քաղաքականութիւնը հանդիպելով կառավարութեան։

Սբր Գլար Ճորա, Պատրիարքարանէն մեկնելեւ յառի ապահովութիւն մը տանելով իրեն հետ, Աչըգեանի պէս եկեղեցականի մը բարոյական անանձնուիրութեան տեսարանին առջեւ։

Գեղացին մեկնելէ ետքը, Աչըգեան անմիջապէս իր քով կանչել տուաւ պիտանապետ Բարթող Թէվեան էֆէնտին, և պատուիրեց որ նոյն օրերը Պատրիարքարան հասած պատահական թղթակցութիւններուն մէջէն գտնէ անոնք, որ գրկուած են Հալէպի կեդրոնական բանտէն։

Աչըգեան կը խորհէր թէ՝ քրիստ. մեծ գեղացին պիտի միջամտէր Զեթունցի քաղաքական բանտարկեալներուն ազատ արձակումը ձեռք բերելու մտօք, և թէ՝ ինքը պէտք էր պատրաստ գտնուէր, եթէ

երբեք նըլտըղէն կամ Դաստակեան պաշտօնատունէն եւ կամ Ոստիկանութենէն նախարարին կողմէն ո՛ւէ բացատրութիւն մը պահանջուէր իրմէ յիշեալ բանտարկեալներուն նկատմամբ։

Դիւանապետ Թէվհան էֆէնտին վերադարձաւ եւ Պարիսեարքին յանձնեց նամակ մը, որ նախընթաց օրը հասած էր Հալէպէն եւ որով կը ծանուցուէր թէ՝ Տ կարապետ եպիսկոպոսէն սկսեալ մինչեւ Զեթունցի յեսին մչակը, զանազան ծանր պատիժներով պատապարտուած էին եւ թէ՝ դատավարութեան բոլոր թուղթերը ղրկուած էին Պոլիս, վճռաբեկ Ատեանին, ուր իրենց դատավճիռներուն քննութիւնը ձեռք բերելու համար, իրենց կողմէն փոխանորդ կարգած էին մայրաքաղաքին ծանօթ փաստաբաններէն Գրիգոր Զօհրապ էֆէնտին, եւլն. եւլն.։

— Ա՞յս է վերջին նամակը, հարցուց Պարիսեարքը դիւանապետին։

— Այո՛, Սրբազան, այ՛ս է վերջին նամակը, բայց կարգա՛ւ վերջին հատուածը։

— Ո՞րը, յարեց Պարիսեարքը, անգամ մը աչքը պարզեցնելով նամակին վրայ, ո՞ր հատուածը։

— Սա՛, սա՛ հատուածը, ըսաւ դիւանապետը, ցոյց տալով նամակին վերջին քանի մը տողերը, ուր կը յիշուած էր թէ՝ Զեթունցի քաղաքական բանտարկեալները, Զօհրապ էֆէնտիին կանխաւը ճար մըն ալ ղրկած էին, տա՜ւը ո՛ւկի, իբր դատական? Ծանո՛ք, եւն. եւ կը խնդրէին որ պարիսեարքանի կողմէն ալ հարկ եղած հետապնդումները չը զլացուէին։

— Սպասէ՛նք, սպասէ՛նք, քա՛հ քա՛հ խնդաց Պարիսեարքը, տակաւին կը յուսան թէ՝ իրենց դատավճիռները պիտի չնջուին ու իրենք ալ պիտի ազատ արձակուին...

— Ի՛նչ թող ընեն խեղճե՛րը, Սրբազա՛ն, ի՞նչ ընեն, ընդմիջեց Թէվհան, չէ՞ք գիտեր, ո՛րքան մեծ հատատ ունին մեր պատրիարքարանին վրայ։

— Երբ որ ապստամբեցան, գիտել տուաւ Պատրիարքը խրոխտօրէն, մեզի խորհուրդ հարցուցի՞ն գարշելինե՛րը, ամէ՛նքն ալ խենդ են, խե՛նդ, հիմակ ի՞նչ կ'ապահեն Պատրիարքարանէն։

— Վերջապէ՛ս, Սրբազա՛ն, յարեց Թէվհան չափաճաճի ժպիտով մը, մեր խենդե՛րն են, մեր խենդե՛րը, ինկե՛ր են անգամ մը։

— Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, Թէվհա՛ն էֆէնտի, ի՞նչ, ձեզի խոստովանի՞մ. եմէ վհ. Սուլթանը ներե՛լ իսկ ուզէ, ես պիտի արգիլե՛մ, չե՛մ կրնար երաշխաւոր ըլլալ, կը հասկնա՞ք։

— Սրբազա՛ն, պնդեց Թէվհան, ես քանի՛ հոս գտնուեր եմ, Զեթունի խնդիր մը գոյութիւն ունեցած է. եմէ աչքէ անցընէք Պատրիարքարանի դիւանը պահուած հին վաւերաթուղթերը, պիտի հասկնաք թէ՝ այդ լեռը՝ Հայոց Մ ո ն թ է ն է կ ր օ՛ն եղած է։ կը յիշեմ, մեր Ազգ. Սահմանադրութեան երկրորդ տարին էր, Զեթունի մեծ ապստամբութիւնը պայթեցաւ. Փաշոսեան կարապետ էֆէնտին, «Մանուզումէի էֆքեար»ի տէրը, որ այն տարիները «Միւնհասիբ էրճաս» թերթը կը հրատարակէր, Զեթունի 1862ի պատերազմին առթիւ գտնուած էր Մարաշի Սվիզ բաշան և պատասխանատու բռնած էր Բ. Դուռը և ուրիշ ծանր ամբաստանութիւններ ըրած էր կառավարական պաշտօնեաներուն դէմ, բանտարկուեցաւ, այն տարին և թերթը խափանուեցաւ։

— Է՛, ընդմիջեց Աչըգեան, ինչո՞ւ կը քրքրեք անցեալ մոխիրները։

— Սրբազա՛ն հայր, մոխիրներ չե՛ն... անթեղ-

ած կայծե՛ր են աստղք. Զեթունն հրաբուխ մըն է, հրաբո՛ւխ մը, Սրբազա՛ն, պիւրին չէ մարել դայն... չատ կ'ազաչեմ, յիշօրէն պէտք է ձեռք առնել այդ արի ու պատուական ժողովուրդին խնդիրը...:

— ի՞նչ կ'ուզէք որ ընեմ, արանչաց Աչըկեան:

— Այժ տուէ՛ք բրիտանական մեծ դեսպանին, օգտուեցէ՛ք անոր միջամտութենէն և ջանացէ՛ք կայ- սերական նեղուց մը ձեռք բերել:

Աչըկեան մտմտալ սկսաւ... Թելեանի խոր- հուրդները խոտելի չէին. քառասուն տարուան ծա- ռայութիւններովը հպարտ ու բանիմաց պիւանապե- տի մը փորձառութենէն չօգտուիլ՝ յիմարութիւն մը պիտի ըլլար: կը խորհէր թէ ինք, անդամ մը իր սխալ քայլերով, հասած էր անդունդին եզրը, և եթէ չանսար իրեն թելադրուած խրատներուն, անխու- սափելի էր իր գահավէժ անկումը...: Ուսաւ.

— Սիրելի Բարթող էֆէնտի, քաւ մեզմ ձայնով մը, որուն մէջ իր պարտուածի խոստովանութիւնը կը մատնուէր, կրնա՞մ հիմա ես գառնալ, անդամ մը դառապարտեցէ՛, հիմակ ի՞նչպէս պիտի յանդգե- նիմ պաշտպանել դիրքերնիդ...:

— Սրբազա՛ն, յարեց Թելեան կորովի չեչառվ մը, քիչ մը յանդնուգ ըլլալու է, մի՛ կարծէք թէ Եըլ- տըզի մէջ բոլոր խոստացածները չեն ժողցուիր. եթէ հիմակ Սուիճ պէյին երթաք և պնդէք, թէ՝ Զեթունի բանտարկեալները պէ՛տք է ներումով արձակուին, անմիջապէս կ'արձակուին, որովհետև Անգլիոյ մեծ դեսպանը կը հետապնդէ արդէն այդ խնդիրը:

— Բայց Թելեա՛ն էֆէնտի, յարեց Պատրիարքը դառնացած սրտով մը, ուր հին ոխի մթերք մը կը քնանար, միա՞ք վերջերս ի՞նչ դրեր են ինձի Հա- լէպի կեդր. բանտէն:

— ի՞նչ դրեր են:

— Նա՛, երկու տո՛ղը միայն ըսեմ, ձեռագիրը գտէք ձեր գրպանը, գո՛ւք ըսէք, կ'ազաչեմ, կարելի՞ է երեւակայել տակէ՛ աւելի ազատասիրութիւն մը...

Ի՛յ Աչըկեան խեղ իսրէն,
Ի՞նչ կը գըտաս ախտէն...

մատուելի՞ք բան է ասիկա, չէ՞, Թելեա՛ն էֆէնտի, մենք ապրին իրենց համար արիւն քրտինք կը մըս- նենք, և ա՛յս կերպով կը վարձատրուինք...:

Ու բարկութենէն կարմրած, ատքի եկաւ և սկը- սաւ չափել սենեակին լայնքն ու երկայնքը, մինչ- դեռ Թելեան՝ գրասեղանին առջև կեցած, կը մտա- ծէր անոր յամառութիւնը, և Զեթունցիներուն հան- դէպ անուցած ատելութիւնը մարել անոր սրտին մէջ:

— Բարթո՛ղ էֆէնտի, իրաւունք չունի՞մ, ո՞վ կրնայ մեղադրել զիս, եթէ այդ ապերախտները պատ- ժել ուզեմ...:

— Ո՛չ Սրբազան, կը ներէ՛ք, իրաւունք չու- նիք, մտածեցէ՛ք անդամ մը թէ՝ յուսահատ բան- սարկեալներ են ասոնք, տարիներէ ի վեր իրենց սիրելիներէն զրկուած, բնական է թէ ունենան բե- ռեմն մոլորանքի րոպէներ. ի՛երեւակայեմ, այդ զըժ- բաղդները, զրկիլ առանց բացատրութեան, ջլախտ- տաւորներ պէտք է եղած ըլլան, որպէսզի այդպիսի անպատշաճ լեզու մը գործածեն ձեղի դէմ, ինչ որ ներելի՛ է, ներելի՛...:

Պատրիարքը տակաւ կը կակուղնար, Թելեանի հաշտարար ոճին բարերար ազդեցութենէն. կը խոր- հէր վերջապէս մոռնալ իր սխալը, քիչ մը մարդկա- յին ըլլալ, բան մը չանալ ընել տարաբաղդ բան- սարկեալներու համար, որոնց ճակատագիրը վըճ- ռելո՛ծ էր արդէն...:

— Բարթո՛ղ էֆէնտի, ըսաւ հուսկ յետոյ, ես ու- խակալ մարդ մը չեմ, ինչ հետո՛ւ տանելութեան ա-

մօթալի բոցը. ես կը փափագիմ խաղաղութիւնը, բայց կը տեսնէ՞ք սա պատճառները, Գում-Գաբուի ծայրէն ի վեր կը չարունակին իրենց ազգասէր գործունէութիւնը, ժայրաքաղաքին անդորրութիւնը պղտորելին, ու հիմա, պատառնե՜րը կ'ապատահին. այս ի՞նչ պատուհաս է որ բերին ազգին գլխուն, այդ անիծեա՛լ Հնչակեանները. ա՛ռ, ի՞նչ ըսեմ այն... անկրօն, անաստուած նորելուկ երիտասարդներուն, որոնք գլխէ հանեցին միամիտ ամբոխը...:

— Սրբազա՛ն, կրկնեց Թելեան, վերադառնալով նախընթաց նիւթին, բան մը խոստացա՛ք ընել Հայէպի բանտարկեալներուն համար, այնպէս չէ՞:

— Տեսնե՛նք... փորձե՛նք բան մը, թէև չա՛տ դժուար է:

— Դժուար չէ՛, դժուար չէ՛, վրայ տուաւ Թելեան, գիտե՛մ, կը յաջողիք դուք:

— Շա՛տ աղէկ, Բարթո՛ղ էֆէնտի, յարեց Աշըգեան հանդուգնած մէկու մը պօռով, տարիկա ընե՛նք, բայց մի՛ւսը...:

— Ո՞ր միւսը, Սրբազա՛ն:

— Նարպէյին գո՛րծը...:

Թելեան լռեց. ա՛ւէ կարծիք մը յայտնելէ զգուշացաւ, որովհետև Լուսինեան Ս.ի հետ գաղտնի մերմութիւն հաստատած ըլլալ կը կասկածուէր նոյն իսկ Պատրիարքին կողմէն:

— Չէ՛ք խօսիր...

— Ի՞նչ ըսեմ, Սրբազա՛ն, խնդիրը չե՛մ գիտեր, ի՞նչ կարծիք յայտնեմ:

— Խնդիրը չէ՞ք գիտեր, գո՞ւք... ըսաւ պատրիարքը նշանակալից ժպիտով մը, գուք որ չաբաթը դէթ երկու անգամ կը հաղիպէի՛ք Պէյիկթաշ, մտացա՞ք, Բարթո՛ղ էֆէնտի:

Թելեան լռեց: կը սոսկար մտածելով թէ ի՛նչ

պէս կը հետապնդուէր ինք Աշըգեանէն. անտարա՛ կոյս գաղտնի գործակալներ ձգեր է հետևէս, կ'ըսէր ինքնիրեն, լրտեսներ, որոնք քայլերս կը հալածեն: Յետոյ, խորհելով որ լռութիւնը կասկածներ կրնար առեղծել անոր մտքին մէջ, ինքզինք ամփոփեց և ուժգին չեչառով մը բողոքեց ըսելով.

— Սրբազա՛ն, ձեզի ո՞վ ըսեր է թէ չաբաթը դէթ երկու անգամ Պէյիկթաշ կը հանդիպիմ. ամէն օր Սկիւտարի բարձունքէն մինչև Գում-Գաբուի ծովեզերքը գալու համար ինչե՛ր կը քաշեմ, գիտէ՞ք. ժամանակ ունի՞մ այլուր հանդիպելու, խօսքի բռնելու ա՛ւէ մէկուն հետ...:

— կատա՛կ ըրի, կատա՛կ, կեղծեց Աշըգեան, զգալով անախորժ տպաւորութիւնը զոր թողուց դիւանապետին վրայ, սակայն, Բարթո՛ղ էֆէնտի, չեմ կարծեր թէ իմացած չըլլաք մինչև ցարդ Նարպէյին խնդիրը. իրա՞ւ տեղեկութիւն մը չունի՛ք:

— Սրբազա՛ն, ի՞նչ տեղեկութիւն կրնամ ունենալ. ձերբակալո՛ւմը միայն իմացայ. յօդուածի մը համար է կ'ըսուի, ա՛յլչափ:

Թելեանի նեղ կուզար պատրիարքին տեղեակը, ժամ առաջ դուրս ելլել կ'ուզէր, ա՛յնքան ինքզինք անհանդիստ կ'զգար հոն. ուստի, անգամ մըն ալ կրկնելով առաջուան խնդիրը.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, գաւառներէն ստացուած ուրիշ տեղեկութիւն մը չկա՛յ, բաց ի Զեթունի բանտարկեալներուն այդ նամակէն:

— Այ՛, այ՛, կը հասկնա՛մ, ա՛լ հարկ չկայ կրկնելու...:

Դիւանապետը դուրս ելաւ:

Պատրիարքը, մէկ օրուան մէջ յաջորդաբար պաշտօնական այցելութիւններ ընդունած և կարեւոր խնդիրներու վրայ բաւական ծանր բանավէճեր ան-

ցուցած, ա՛լ պէտքը կ՚զգար հանդիսելու. կ՚ուզէր այն օրը սովորականէն քիչ մը կանուխ մեկնիլ Պատրիարքարանէն, ուսաի, կանչեց բարապանը, և պատուիրեց իր կառքը սարքել անմիջապէս, իսկ ինքը սենեակը քաշուեցաւ հագուելու համար։

Կէս օրէ առքը ժամը չորսն էր զարնէ, վարչն դարձեալ կառքերու չառաչիւնն մը լսուեցաւ։

Բարապաններէն մէկ քանինները վեր վազեցին, ուղղակի Պատրիարքին քով։

— Սրբազա՛ն, Սրբազա՛ն հայր, կը կրկնէր բարապաններէն մէկը հեւ ի հեւ, վարը կ՚սպասեն երկու կառքերը, գեա նոր դուրս ելան հոս պիտի գան։

— Որո՞նք, որո՞նք, հարցուց Պատրիարքը, հագնելով կոնակը քաշելով վերարկուն և վեղարը գլուխը դնելով, մինչդեռ դուրսը պատրիարքարանի գաւլիճին մէջ իրարանցումը կ՚աւելնար։

— Սենեկապետ Աբրիճ պէյը, Ոսմիկանութեան նախարարութեան բարձրաստիճան պաշտօնատար մը, Մարտուա Սիմոն պէյի հետ, հոս կուգան։

— Շո՛ւտ, չուշ՚ա, հրամայեց Պատրիարքը. Փոխանորդը տեսէ՛ք թող ի՛նքը առաջնորդէ հիւրերը դէպի ընդունելութեան սրահը, ան՛ կը հասնիմ ես։

Պատ. Փոխանորդը դիմաւորեց իրիկուան տարաժամ այցելուները, և առաջնորդեց ընդունելութեան սրահը, ուր քիչ յետոյ ներս մտաւ Պատրիարքը։

Մարտուա Սիմոն պէյ հրճուանքի մէջ էր, վտքրիկ ազու մը պէս կը խայտար, որովհետև իր սրտած ընկերութեան, իր տարբին մէ՛ջ էր։

Ծանօթութեան դուռը բացաւ Եղլաքի Սենեկապետը, որ Սուլթանին կողմէն ղրկուած էր մասնաւոր պաշտօնով մը, Պատրիարքին հաղորդելու համար Ներին կայսերական վեհափառութեան կամքը։— Ներկայ գտնուիլ անձամբ Լուսինեանի հարցնութեան, որ տեղի պիտի ունենար նոյն գիշերը, ժամը ութին ակսելո։

Պատրիարքին սիրտը գող առաւ, չպիտի ուզէր հանդիպիլ Լուսինեան Ս.ին, որուն ներկայութենէն միշտ կը նեղուէր։

— Ի՞նչ կ՚ըսէք, Պատրիա՛րք էֆէնտի, բաւ Աբրիճ պէյ, Վեհ. Տիրոջս կողմէն կը խօսիմ, այս իրիկուն պիտի գաք Եըլաբզ և ներկայ գտնուիք Սրբեալիսկոպոսին հարցաքննութեան, որ հոն տեղի պիտի ունենայ, պիտի գա՛ք, այնպէս չէ՞։

Պատրիարքը բերանը չէր բանար, մինչ Մարտուա Սիմոն պէյ ինքզինք կ՚ուտէր թիկնաթոռին մէջ, առնոր չանթելով խոժոռ նայուածքներ, որոնք կը կշտամբէին իր անպատշաճ լռութիւնը։

— Սենեկապե՛տ պէյ, խօսեցաւ Պատրիարքը վերջապէս, երախտապիտութեամբ կ՚ընդունիմ վեհափառ Սուլթանին բարձրագոյն հրամանը, ներկայ գտնուելու Պէշիկթաշի Սրբեալիսկոպոսին հարցաքննութեան, բայց դժբաղդաբար, այս իրիկուն չը պիտի կրնամ հեռանալ Պատրիարքարանէն, ուր պիտի հանգիստ մինչև առաւօտ։

— Ինչո՞ւ, Պատրիա՛րք էֆէնտի, զարմանքով մը հարցուց Աբրիճ պէյ, ինչո՞ւ Պատրիարքարանին մէջ պիտի մնաք և հանգիստ մինչև առաւօտ, ի՞նչ կայ։

— Բան մը չկայ, պէ՛յ էֆէնտի, մեր եկեղեցական կանոնները մեզ ստիպած են այս պիտոյքը հոս անցընել։

— Ներեցէ՛ք, Պատրիա՛րք էֆէնտի, կրկնեց Հասիճի սենեկապետը, զարձեալ չհասկցայ։

— Աբրի՛ճ պէյ, միջամտեց Մարտուա Սիմոն պէյ, ի՛նքը տալու համար հարկ եղած բացատրութիւնները, մեր եկեղեցական վարժի սովորութիւններէն մէկուն համաձայն, քահանայ մը, վարդապետ մը, եր-

պիսկոպոս մը, նոյնիսկ պատրիարք մը, պէտք է Ա-
ռաջնորդարանին կամ Պատրիարքարանին մէջ ան-
ցընէ գիշերը, սաղմոս քաղէ, աղօթէ, հակում ընէ,
ապաշխարէ, և ընտանիքի, կնոջ երես չը տեսնէ,
երբ յաջորդ օրը պիտի պատարագէ։

— Հը՛մ, գլուխը ճոճեց Սրբիճ պէյ, հիմա՛կ հաս-
կըցայ. բայց Պատրիարք էֆէնտին ինչո՞ւհամար այս
գիշեր հոս պիտի անցընէ։

— Վաղը Մայր-Եկեղեցին պիտի պատարագեմ,
պէ՛յ էֆէնտի, հետեւաբար սոխպուած եմ հոս մնալ։

— Ուրեմն, ի՞նչպէս ընենք. վհո. Տիրոջս ի՞նչ
պատասխան տանիմ։

— Սրբի՛ճ պէյ, յարեց Սիմոն պէյ, հարցաքննու-
թիւնը կարելի չէ՞ յաջորդ օրուան յետաձգել։

— կարելի՛ բան չէ, Սիմո՛ն պէյ, իրատէն ևլած
է, ա՛լ չը դառնար։

— Հոպ չէ՛, Սրբի՛ճ պէյ, յարեց Պատրիարքը. իմ
կողմէ փոխանորդ մը կը ղրկեմ, չը՞լսար։

— Զըլսար, Պատրիա՛րք էֆէնտի, պէտք է գա-
ձեալ վհո. Տիրոջս բարձր հաճութիւնը ստանալ այդ
մասին, ուրիշ կերպ չըլսար, որովհետև Ն. Վհոս-
փառութիւնը կրկին ու կրկին պատուիրեց որ հետս
տանիմ զձեզ, Պատրիա՛րք էֆէնտի։

— Ինդրե՛մ, ընդմիջեց Սիմոն պէյ, չուարելու
հարկ չկա՛յ, գուք կը վերադառնաք պալատը, իսկ
մենք, կ'երթանք Ոսմիկանութեան նախարար պէ-
յը կը տեսնենք և գինքը եըլդըզ կը ղրկենք անմի-
ջապէս, որպէս զի անձամբ վհո. Սուլթանէն խնդրէ
հարցաքննութեան յետաձգումը։ Այս կերպով կը
յուսամ թէ կը հարթուի դժուարութիւնը, սենեկա-
պե՛տ պէյ։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, կրկնեց սենեկապետը՝ համոզուած
չեշտով մը, այդպէ՛ս կ'ընենք. երթա՛նք ուրեմն,

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

չուշանա՛նք, հարցաքննիչ գատաւորը հիմակուընէ
եըլդըզ հասած է կարծեմ։

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ Պատրիարքը, Սրբի՛ճ պէյ,
ես ի՞նչպէս կրնամ իմանալ վերջին որոշումը։

— Սիմոն պէյ կուգայ անձամբ հաղորդելու ձեզի,
Պատրիա՛րք էֆէնտի։

Ցետոյ դառնալով Սիմոն պէյին.

— Սիմո՛ն պէ՛յ, ըսաւ Սրբիճ պէյ, եթէ կարելի է,
դո՛ւք ալ չանացէ՛ք եըլդըզ գալ Նազըմ պէյին հետ,
որպէս զի եթէ կայսերական նոր իրատէ մը հանել
յաջողուի, անմիջապէս հոս գաք և հաղորդէք զայն
Պատրիարք էֆէնտիին, չը՞լսար։

— Անտարակո՛յս, կը ջանամ ընկերանալ նա-
խարար պէյին. բայց եթէ ինքը մինակ երթալ ուզէ,
այն ատե՞ն։

— Այն ատեն ես ուրիշ պալատական մը կը ղրր-
կեմ ուշ ատեն։

Հիւրերը մեկնեցան և պատրիարքարանը վեր-
ստացաւ իր սովորական հանդարտութիւնը։

Աչբեգեան պատրիարքը բարկացած էր, այն իրի-
կունը չը պիտի կրնար Մագրիգիւղ երթալ իր քնա-
կարանը, պատշգամը նստիլ, մէկ երկու մտերիմնե-
րու հետ պարպել պինդ օղին, ըստ իր վազեմի
սովորութեան. աչ ու ձախ կշտամբանքներ կը բո-
ցարձակէր, բարապաններըը կը նեղէր, քարտուղ ար-
ները կը յանդիմանէր, չնչին բանի մը համար մեծ
աղմուկ մը կը հանէր, պատրիարքարանը տակն ու
վրայ կ'ընէր, վերջապէս, ո՛չ ոք կը համարձակէր
մօտենալ իրեն. ա՛յնքան զայրացած էր ու չղայնա-
ցած...։ Շատ կը վախնար որ մի՛ գուցէ Սուլթանը
պնդէր իր առաջին իրատէին վրայ և դարձեալ զինս-
քը կանչէր եըլդըզ, ուր կը խորշէր յաճախ երթա-
լու։ Մաքին մէջ կը պտըտցնէր սոսկալի տպաւո-

պիսկոպոս մը, նոյնիսկ պատրիարք մը, պէտք է Ա-
ռաջնորդարանին կամ Պատրիարքարանին մէջ անց-
ցընէ գիշերը, սաղմոս քաղէ, աղօթէ, հակում ընէ,
ապաշխարէ, և ընտանիքին, կնոջ երես չը տեսնէ,
երբ յաջորդ օրը պիտի պատարագէ։

— Չը՛մ, գլուխը ճոճեց Սրբիճ պէյ, հիմա՛կ հաս-
կըցայ. բայց Պատրիարք էֆէնտին ինչո՞ւհամար այս
գիշեր հոս պիտի անցընէ։

— Վաղը Մայր-եկեղեցին պիտի պատարագեմ,
պէ՛յ էֆէնտի, հետեւաբար ստիպուած եմ հոս մնալ։

— Ուրեմն, ի՞նչպէս ընենք. վհ. Տիրոջս ի՞նչ
պատահան տանիմ։

— Սրի՛ճ պէյ, յարեց Սիմոն պէյ, հարցաքննու-
թիւնը կարելի չէ՞ յաջորդ օրուան յետաձգել։

— կարելի՛ բան չէ, Սիմո՛ն պէյ, իրատէն եւած
է, ա՛լ չը գառնար։

— Հոպ չէ՛, Սրի՛ճ պէյ, յարեց Պատրիարքը. իմ
կողմէ փոխանորդ մը կը ղրկեմ, չը՞լսար։

— Զըլսար, Պատրիա՛րք էֆէնտի, պէտք է գար-
ձեալ վհ. Տիրոջս բարձր հաճութիւնը ստանալ այդ
մասին, ուրիշ կերպ չըլսար, որովհետեւ Ն. Վհտա-
փառութիւնը կրկին ու կրկին պատուիրեց որ հետս
տանիմ զձեզ, Պատրիա՛րք էֆէնտի։

— Ինդրի՛մ, ընդմիջեց Սիմոն պէյ, չուարելու
հարկ չկա՛յ, դուք կը վերադառնաք պալատը, իսկ
մենք, կ'երթանք Ոսթիկանութեան նախարար պէ-
յը կը տեսնենք և գինքը եըլտըզ կը ղրկենք տնտիւ-
Ջապէս, որպէս զի անձամբ վհ. Սուլթանէն խնդրէ
հարցաքննութեան յետաձգումը։ Այս կերպով կը
յուսամ թէ կը հարթուի դժուարութիւնը, սենեկա-
պե՛տ պէյ։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, կրկնեց սենեկապետը՝ համոզուած
չեշտով մը, այդպէ՛ս կ'ընենք. երթա՛նք ուրեմն,

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

չուշանա՞նք, հարցաքննիչ գատաւորը հիմակուընէ
եըլտըզ հասած է կարծեմ։

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ Պատրիարքը, Սրի՛ճ պէս,
ես ի՞նչպէս կրնամ իմանալ վերջին որոշումը։

— Սիմոն պէյ կուգայ անձամբ հաղորդելու ձեզի,
Պատրիա՛րք էֆէնտի։

Յետոյ դառնալով Սիմոն պէյին.

— Սիմոն պէ՛յ, ըսաւ Սրիճ պէյ, եթէ կարելի է,
գո՛ւք ալ չանայէ՛ք եըլտըզ գալ Նազըմ պէյին հետ,
որպէս զի եթէ կայսերական նոր իրատէ մը հանել
յաջողուի, անմիջապէս հոս գաք և հաղորդէք զայն
Պատրիարք էֆէնտիին, չը՞լսար։

— Անտարակո՛յս, կը չանամ ընկերանալ նա-
խարար պէյին. բայց եթէ ինքը մինակ երթալ ուզէ,
այն ատե՞ն։

— Այն ատեն ես ուրիշ պալատական մը կը ղրր-
կեմ ուշ ատեն։

Հիւրերը մեկնեցան և պատրիարքարանը վեր-
ստացաւ իր սովորական հանդարտութիւնը։

Այբգեան պատրիարքը բարկացած էր, այն իրի-
կունը չը պիտի կրնար Մագրիգիւղ երթալ իր բնա-
կարանը, պատշգամը նստիլ, մէկ երկու մտերիմնե-
րու հետ պարպել պինլիք օղին, ըստ իր վաղեմի
սովորութեան. այլ ու ձախ կչտամբանքներ կը բո-
ցարձակէր, բարապաններըը կը նեղէր, քարտուղ ար-
ները կը յանդիմանէր, չնչին բանի մը համար մեծ
աղմուկ մը կը հանէր, պատրիարքարանը տակն ու
վրայ կ'ընէր, վերջապէս, ո՛չ ոք կը համարձակէր
մօտենալ իրեն. այնքան զայրացած էր ու ջղայնա-
ցած... Շատ կը վախնար որ մի՛ գուցէ Սուլթանը
պնդէր իր առաջին իրատէին վրայ և դարձեալ զինւ-
քը կանչէր եըլտըզ, ուր կը խորշէր յաճախ երթա-
լու։ Մտքին մէջ կը պատճոնէր սոսկալի տագաւ-

բութիւնը, զոր իր դիչերային այցելութիւնը պիտի թողէր ժողովուրդին վրայ. կը մտածէր թէ՝ յաջորդ օրը պիտի լսուէր, ամէն մարդ պիտի իմանար Նարպէյ Ս.ին հարցաքննութիւնը իր բոլոր պարագաներովը. բնականաբար, կ'ըսէր ինքնիրեն Աչըգեան, իր կասկածներու տանջանքին մէջ, վաղը, պաշտօնական թերթը պիտի հրատարակէ թէ՝ Պէչիկթաչի քարոզիչ Լուսինեան Տօրէն Ս.ը քեպիսկոպոսին հարցաքննութիւնը կատարուեցաւ Եըլտըզի մէջ, Գումգաբուի Հայոց Պատրիարքին և Պատրիարքարանի ծողովներուն մէկ քանի անդամներուն ներկայութեանը, թէ՝ Հայոց Պատրիարքը լսեց ականջովը՝ յիշեալ արքեպիսկոպոսին պատասխանները, իր յանցանքին խոստովանութիւնը, եւն. եւն...:

Այս սեւ մտածումներով ու կասկածներով քաշուեցաւ իր առանձնասենեակը, գուռը լաւ մը կղպեց ետեւէն և սկսաւ անդամ մըն ալ քաղել Մամբրէ վարդապետին նամակները, որոնք ոստիկանութեան նախարարին ուղղուածներուն պատճէններն էին և կը վերաբերէին մայրաքաղաքի Հնչակեան մասնաճիւղի գործերուն՝ ինչպէս նաև, Լուսինեան Ս.ի գաղտնի յարաբերութեանց, զոր կը մշակէր մէկ քանի կարեւոր պալատականներու և դեսպանական մարմիններու հետ:

ԺԳ.

Կայսերական իրատէն անդառնալի էր. Լուսինեան Ս.ի հարցաքննութիւնը տեղի պիտի ունենար նոյնիսկ նոյն դիչերը. բայց փոխանակ Պատրիարքին, հարցաքննութեան պիտի ներկայ ըլլային Ազգ. Պատրիարքարանի կրօն. ու Քաղաք. ժողովներէն քանի մը կարեւոր անդամներ:

Դիչե՛ր էր. աշնան դիչերներէն մէկը...:

Եըլտըզի չրջափակը խորունկ լռութեան մը մէջ ընկղմած էր, լռութիւն՝ որ մերթ ընդ մերթ կը վրդովուէր արքունական ախոռներուն մէջ փակուած կենդանիներուն ձայներէն, կամ կանանոցի խորհրդէն արձակուած ճիչերէն:

Եըլտըզի դատարանը, ուր պիտի հարցաքննուէր Լուսինեան Ս. յարկաբաժիններէն մէկուն մէջ, չէնքին ծայրը, ուղղանկիւնի սրահ մըն էր, երկու կողմը կարմիր, թեթեւ վարագոյրներ ձգուած, կեդրոնը չահ մը կախուած՝ առաստաղէն, բարձր պատուանդանի մը վրայ գրասեղան մը հաստատուած, և մէկ աթոռ միայն, զոր արդէն գրաւած էր հարցաքննիչ դատաւորը:

Սակայն, յատակ գաղափար մը կարելի չէ կազմել այդ դատարանին վրայ, մինչև որ Եըլտըզի գեթ համառօտ նկարագրութիւնը չընենք:

«Եըլտըզ ինքնուրոյն կայսերական բանակավայր մըն է: Ամբողջ քաղաք մըն է, պարունակելով գորձարանները, ագարակները, որոնք միմիայն Սպահիլ Համիտի ու իր պալատին հանգստաւէտութեան համար կը բանին: Ցիչենք թամբրխանէն, նորո-

գուլթեան աշխատանոցը, տիպար ընդարձակ չէնք մը, որ ունի սղոցարան մը, ձուլարան մը, դարբնոց մը, և մեքենաներ չահելու կամ լարելու գործարան մը — ուր չատ մը Ֆրանսացի բրուտներ կը բանին —, գինարան մը, որ թանգարան ալ է և հարուստ հաւաքածոյ մը կը պարունակէ արեւելեան ու եւրոպական չէնքերու, հին թէ նոր, հրացէններու, պերճանքի կամ պատերազմի զէնքեր, Ուինչէսթըր, Մարթինի, Մաուզէր, Քոլթ թնդանօթներ, հրետանի, Մաքսիմ խորտակնկէցներ, ևն. ևն..., հոն չեղջակուտուած ևն, Ս.ին պաշտպանութեան ծառայելու նպատակով, ո՛և է յարձակումի պարագային: Երկրորդ, սառնցմէ զատ թանգարան մըն ալ ունի, որուն մէկ մասը կը պարունակէ կայսերական Մատենադարանը, և միւս մասը՝ մանր մունր զարդանօթներու, գոհարներու և զեղարուեստի ամէն տեսակ առարկաներու խիստ հարուստ հաւաքածոներ, Դիտարան մը, չատ լաւ կահաւորուած, չքեղ Բաղնիք մը, և երկու մզկիթներ, որոնց մէկը՝ Սուլթանին համար, իսկ միւսը, ամենէն հեռաւոր ծայրը չինուած, անձնական ջօրագունդին յատկացուած:

Կայսերական ախոռները չորս են թիւով.

Էֆ փոքրը, Սուլթանին մեկուսի գարաւտանին մէջ, իր հեծած տոմմիկ ձիերուն յատուկ է:

Միւս երեք ախոռներուն ամէն մէկուն մէջ հարիւր թամբաւոր ու լծելի ձիեր կան: Այս ախոռներէն մէկը հիանալիօրէն չինուած ու կահաւորուած է արուեստին բոլոր կանոններուն համեմատ, նախկին մեծ ընդհանուր ախոռապետ Իզզէթ բաշայի խնամքներուն չնորհիւ: Վերջապէս հինգերորդ մըն ալ չինուելու վրայ էր:

Լիճին ծայրը, մանուաւոր փակոցի մը մէջ չքեղօ-

րէն կը պահուի հիանալի սպիտակ ձի մը, Ցարի հոյակապ ընծան:

Ախոռներուն կից է առպաստան մը, ուր կայսերազուն իշխանները հեծելավարժութեան մէջ կը հրահանգուին: Սպակեպատ նրբասրահէ մը, որուն վրայ պատչգամիկ մը կայ, իրենց հայրը կրնայ երբեմն ներկայ ըլլալ անոնց դասերուն: Ժամանակ մը բաւական լաւ կը հեծնար ինք ալ, և դեռ մէկ քանի տարիներ առաջ, չաճախակի ձիով պտոյտ կ'ընէր իր ընդարձակ գարաւտանին մէջ իր որդիներէն մէկուն, մանաւանդ Ահմէտ էֆէնտիին հետ, որ իշխաններուն մէջ ամենէն քաջավարժ հեծեալ մըն է. բայց այս պտոյտներէն մեկուն մէջ, արկած մը պատահեցաւ, որ պատճառ եղաւ՝ զադրեցնելու ձիով պտոյտները. Սուլթանը, անցքին վրայ, ուզելով այցելել չաղճապակիի գործարանը, ընդունուած առ վորութեան մը համեմատ, պարպել տուին անոր մէջ աչխատող բոլոր գործաւորները. առնցմէ մեկը թուաբի մը ետին պահուըտած ըլլալով, յանկարծ դուրս ցատկեց մէջէն և դէպի կայսերական այցելուն առաջացաւ, աղերսագիր մը յանձնելու իրեն: Սուլթանին ձին այս տեսքէն խրտչելով, քիչ մնաց որ վար ձգէր վրայէն իր հեծեալը, որ ոճրավորձ մը դուշակեց ասոր մէջ և վախէն գոռալով, յանդուգն աղերսարկուին ձերբակալումը հրամայեց: Այս խեղճը ձեռքը յանձնուեցաւ Պէշիկթաչի չրջանակին պինաորական հրամանատար և բարձրագոյն վճիռներու դաղտնի գործադիր Հաճի Հասան բաշային. այնուհետև անգամ մըն ալ չերեւցաւ այդ մարդը և ո՛չ ալ ասոր վրայ խօսուեցաւ...:

***

Սուլթանը մանաւանդ նախասիրութիւն մը կը տածէ անասուններուն հանդէպ և Եըլտըզի մէջ կը

պահէ ճշմարիտ փոքր արգելարան մը, բազմաթիւ ընտանեցած ու վարժ գազաններու և չիկերէներու։ Երբ որ պատրաստ կ'ելլէ, եղնիկներ, սկովտական այծեր, խոյեր, քարայծեր իրենք իրենց կուգան անոր առջև ու ձեռքերէն կ'առնեն պտուղներ և ուրիշ ընտելեղէններ։ Սակայն, բաւական արեւելեան հատկասեռիամբ մը, խիստ չուռն ախորժակով մը կը սիրէ խոյերու կռիւները, ինչպէս որ Ասպիւլ Ագիզ կը սիրէր աքաղաղներունը։

Շքեղ չնյարկներ, ինչպէս նաև չուներու դարմանատուն մը. մանաւոր տեղ մը կը պատրաստեն իր գարաստանին մէջ. չունի կ'ն գեղեցկագոյն տեսակներէն լաւագոյն նմոյշները հոն վայելչօրէն տեղաւորուած են և եզական հակապատկեր մը կ'ընծայեն իրենց թշուառ համասեռներուն հետ, որոնք Պոլսոյ փողոցները կը թափառին։

Ասպիւլ Համիտի արջառասիրութիւնը կը յաղթէ նոյնիսկ իր ամենէն ծանրակշիռ դիւանագիտական մտահոգութիւններուն։ 1882ին, Կլատսթոնի, Լորտ Սերու Թորնրդարանին մէկ նիստէն դուրս ելլելուն, կարեւոր զեկուցում մը ըրաւ Միւսիւրիւս բաշային, եգիպտական խնդրին նկատմամբ. օսմանեան դեսպանը Պոլիս հաղորդեց անմիջապէս այս զեկուցումը, սոսկալի պատասխան մը խնդրելով։ Տենդոտօ երկու երեք օր սպասեց, առանց սակայն Սուլթանին կողմէն ձայն մը լսուելու։

Այս երրորդ օրուան յաջորդող գիշերը, լայն չունչ մը քաշեց, կարծելով թէ ա՛լ հասած է իր սիրոյ պատասխանը, երբ արթնցուցին զինքը, յանձնելու համար իրեն երկայն ծածկագիր հեռագիր մը։ Բայց ապշեցաւ տեսնելով, երբ տեսաւ որ այդ հեռագրով Սուլթանը խոյեր կ'պատրէր իր արգելարանը չենցնելու համար...։

Սուլթանը նոյնքան մեծ թռչնասէր մըն է, և Միքաէլ գնահատելի ներշնչումով մը, Ծագող Արեւելեան կայսրութեան ամենէն հազուագիւտ թռչուններէն ճոխ ու թանկագին հաւաքածոյ մը ղրկած էր իրեն անցած տարիները։

Ատոնց մէջէն, ամենէն աւելի նախընտրածները պապականերն ու աղաւնիներն են, որոնցմէ հարիւրաւոր զոյգեր ունի։ Մէկն մի քայլափոխի, Եըլտըզի մէջ, թռչնարանները կը հանդիպիս, որոնք լեցուն են։ Բայց թռչնամոլ ըլլալէ առաջ Համիտ սուլթան է։ Օր մը, երբ ինք սենեակին մէջ կը գտնուէր, իր սիրական պապականերէն մէկը, իր լուսամուտին վրայ թառած, սկսաւ յանկարծ ձչել։ «Ճաֆէ՛ր աղա»։ Ներքինին՝ կարծելով լսել իր սիրոջ ձայնը, ա՛յնքան լաւ նմանցուած, գնաց ներկայացաւ, առանց կանչուած ըլլալու։ Փաթիչանը կատղեցաւ ա՛յն աստիճան, որ խեղճ թռչունը բռնելով, իր ձեռքերովը ճիտը ոլորեց ըսելով. «Այս պալատին մէջ մէ՛կ ձայն պէտք է ըլլայ հրամայելու համար»։

Սուլթանը, բուսաստաժութեան մեծ սիրող մը, իր կալուածին մէջ չինել տուած է ընդարձակ ջերմանոցներ, ուր անթաղդատելի գեղեցկութեամբ և չնաշխարհիկ ծաղիկներ ու տունկեր կ'աճին։ Սակայն Սուլթանը թոյլ չի տար որ իր կալուածին մէջ գեղեցիկ ծառերը չափազանցօրէն աճին, և Եըլտըզի պարտիզպանները յաճախակի ամառը կ'սկսին յօտել զանոնք, որպէս զի Նորին Վեհ.ը կարենայ իր նայուածքը մեծ մինչև իր գարաստանի ամենահեռաւոր անկիւնները. հոս, ինք իր ձեռքով գեղեցիկ կայսրուհիին համար, սա երբ Եըլտըզ հիւր էր, իրօք հրաշագեղ ծաղկեփունջ մը քաղեց, որուն մէջտեղը կայսերական Գահնամարանէն հանուած խոշոր ադամանդ մը կրող և իր թերթերուն մէջ խօթուած արո-

հետաքրքրական վարդ մը դնել տուաւ։

Այս ջերմանոցներուն ամենէն գեղեցիկը Փոքրիկ Տրիանոնի ծայրը կը գտնուի։ Ծեծուած երկաթէ և արոյրէ չինուած էր, լուի ԺԴ.ի ոճով գործուած, և ներսէն ոսկեզօծուած։ Օր մը, մեկը Սուլթանին ըսած էր թէ՝ արոյրը կայծակ կը քաշէ, իսկոյն մէջէն հանել տուաւ այդ վտանգաւոր մետաղը. միայն այդ ջերմանոցին գագաթը բարձրացող արոյրէ գունտին չի դպան։

Ապտիւլ Համիտ իր յարկաբաժիններուն մէջ տատած է հեռաձայնն ու ելեկտրական լուսաւորութիւնը, բայց նոյնը չէ թոյլատրած Պոլսոյ մէջ, ո՛րքան ալ անհրաժեշտ ըլլան անոնք մեծ մայրաքաղաքի մը. խորհուրդ է թէ՝ դաւակցութիւնները մեծապէս պիտի վիրաւորուին հեռաձայնով — ամէն հրամայական կողմնակի արհամարհող այս հաստատութիւնն ու անհանգիստ բանբերը —։ Ժամանակին նախարարները քաջալերած են իրենց ախորժակ այս ապուշ կարծիքը, և մինչև իսկ համոզած են զինքը թէ ուժանակի մէկ փամփուշտը կրնար հեռուէն զինք սպանել, եթէ հաղորդիչ թելին ծայրը դրուէր...։ Պէտք է ըսել թէ այդ վտանգաւորները մեծ չահ ունէին արգիլելու՝ զիրենք ամէն վայրկեան պալատ կանչելու այդ միջոցը, և զիրենք շարունակ իր ձեռքին տակ ունենալու, քան մը որ իրենց համար անհանգիստ մեն էր իրենց վերապահութիւնը խանգարող այն քաղաքական տագնապներուն առեն.

Ելեկտրական լուսաւորութիւնն ալ նոյն տպաւորութիւնը կ'ազդէ իրեն, և եթէ զայն իր յարկաբաժիններուն մէջ կը գործածէ իրեն համար, յամառօրէն կը հակառակի անոր հաստատուելուն թէ՛ Պոլսոյ և թէ՛ Պալատին միւս մասերուն մէջ։ Մենաշնորհներու խնդրանքներ անդադար մերժուած են, հակառակ

Ն. Վեհ.եան խոստացուած դրամական օգուտներուն և հակառակ առաջ առաջ պախիշներուն, որոնք իր խորհրդականներուն կը բաշխուէին գժբաղդ խնդրարկուներուն կողմէն։

Այսօր կ. Պոլիսն է միակ մայրաքաղաքը, որ դեռ կաղով միայն կը լուսաւորուի և իր բնակիչները դատապարտուած են կէս-մութի մը, որքան որ ապրի այդ Սուլթանը. (ընդհակառակը, Ապտիւլ Համիտ արտօնած է ելեկտրական լուսաւորումը Սեւ լանիկի և Իլմիրի)։

Բեբա-Բալասի ու Սըմբը-Բալասի հիւրանոցները, Օսմանեան Դպամատան և Հանրային Պարտուց չէնքերը, ինչպէս նաև Մօտայի մէջ յոյն մարգասէր Պ. Սթեֆանովիչի բնակարանը միակ չէնքերն են ելեքտրակոնութեամբ լուսաւորուած, տիւանամօններն ու հարկաւոր ազդակները՝ մաքսային արգելքի տակ դրուելուն չնորհիւ։

Այս յամառութեան պատճառը կը բացատրուի այն պարագայով, որ Համիտ ճանչցած է ելեքտրականն պայթումներու վտանգը, որոնք կրնան ծագիլ հաղորդիչ պարաններուն համախոնումէն առաջ եկած հրսանքներուն սաստիկ ձգտումէն...։

Ու քաղաքին վերատող ամէն պայթում կրնար օդը հանել Ելլտըզը...։

Մ'յն տատիճան կը վախնայ այս տեսակ աղէտքէ մը. որ «տինամօ» պարզ բառը զինք կը քաշմերեցնէ իր զուտ տատուպաբանական խնամութեամբը «տինամիթ»ի անունին հետ, որուն դէմ խորունկ տեղութիւն մը կը տնուցանէ։

Անդամօթարանի աշխատանոցներուն մէջ Սէլիպէյ անունով տաղանդաւոր տպայ մը կայ, որ գերբաղդաբար, Գերմանիոյ մէջ պայթուցիկներ չինելու

մանագիտութիւնը սովրած ըլլալուն պատճառաւ, իր ընկերներէն «ափնամիթճի» մակդիրը առացած է։ Այս սպան ամենափոքր առաջացում մը չէ կրցեր երբէք ձեռք բերել, որովհետեւ այդ չարաչուք մակդիրը կը կրէ։

Սուլթանը, որ անոնցմէ կերպով կը վախնայ կայծակէն, չի՛ վստահիր սակայն չանթարգելին, կարծելով թէ ան իրեն կը քաշէ պայն և վախնալով որ ելեքտրական կայծը, փոխանակ հլութեամբ մինչեւ գետինը հետեւելու հաղորդիչ շղթային, չի խոտորի ճամբէն և չի պայ զինքը զարնէ։

Ջօրավար Ասլիա բաշա, որ Եըլտըզի ժամացոյցներու Աշտարակին վրայ վտանգարդել թել մը դրած էր, խաթիւ կշտամբուելու և սախսուելու անոնց միջոցէս վերցնել վտանգաւոր մահագործիքը, զայն անվտաւորոշ մեքենագէտին ձեռքով։

Սպասիլ Համիտ միեւնոյն արգելքը դրած է նաեւ օդապնացութեան վրայ, որ իր մղձաւանջներէն մէկն էր, որովհետեւ, կը խորհի Համիտ, օդապարիկները ո՛չ միայն կրնան իշխարհին անդրաւելի և անկաշառելի գործակալներ ըլլալ, կրնան ա՛լ աւելի սարսափելի դեր մը կատարել և Եըլտըզի վերեւ սաւառնելով, քանի մը յանդուգն «ափնամիթ»ճիներու ձեռքով կայսերական քէօշկին վրայ տեղացնել դարչելի պայթուցիկները։

Մէկ քանի տարի առաջ, ամառը, ոսոիկան զինուորներու չոգատ մը, Ն. Վեհ.ետն սպաներէն առաջնորդուած, նաւերէն իջնելու օդապարիկի մը, որ վոսփորի միւս եզերքէն կը բարձրանար. յանցապարտ գործիքը ձեռք որ անցաւ, քննութիւնը հատատաց թէ՛ անմեղ ցոյց մըն էր, զոր երկրորդական վարժարանի ուսուցիչ մը կազմակերպած էր իր բնագիտութեան դասին համար։

***

Սուլթանին բնակարանը չրջապատող բարձր պարիսպին դուրսի երեսի կռնակը՝ տախտէները կամ սեղեկագրատներուն, քարտուղարներուն, արարողագետներուն, մեծ լրտեսներուն և ուրիշ արքունական պաշտօնատարներուն դիւանները կը բարձրանան, էնթրիկներու յափշտակութեանց և մեքենայութեանց վառարանները։ Աւելի հեռուն, անհուն զարատտանին մէջ, կը հանդիսին անթիւ քէօշկեր, զորս վեհապետին քմահաճոյքը ստեղծեր է, հոգ չէ թէ ատոնցմէ չատերը բանի մը չի ծառայեն։ Եըլտըզի քէօշկերուն մեծագոյն մասը օրինակի համար Մալթա - Քէօշկը — Սուլթան Մուրատի բանտ ծառայելովը հռչակաւոր — ուր տեսնուեցաւ Միտհաթի երկրագործը դատը. Ջատըր - Քէօշկը և ուրիշ չատեր, յաճախ իբրեւ նախնական բանտ կը ծառայեն այն մարդկերուն, որոնք հարցաքննիչներ ըլլալէ աւելի՝ հատատաքննիչներու պաշտօնը կը կատարեն։ Խիստ յաճախ, Սպասիլ Համիտ, առանց տեսնուելու, ներկայ կ'ըլլայ այդ հարցաքննութեանց և անձամբ կը հետեւի քննութեան, վարագոյրի մը հետեւ քաշուած։

Յաճախ այս ունկնդրութեանց առեն՝ ձերբակալուածները կ'ենթարկուին հարցաքննութեաց, ճիշտ ինչ ձեւով որ տեղի կ'ունենայ Պետական բանտերուն կամ Թաշ Գըլայի զօրանոցին մէջ։ Այս զօրանոցը, Եըլտըզի մօտը չինուած, տխուտանոչակ յիշատակներով լեցուն է իր մէջ կատարուած տառապանքներուն համար։ Պատերազմական արտաւոր Ատեանը կայ միշտ հոն, սուր կրկնու անարժան Բէչիմ բաշա կոչուած զինուորականի մը նախագահութեան տակ, որ կատարեալ օրէն, առանց վերաքննութեան

ու գաղանապէս կը գաղէ ազատականութեամբ կաս-
կածուած պինուորականները։ Հոն, ամենագարշելի
անպիտութեամբ մը կը գործուին խաչտանգումներ,
որոնց միջոցաւ կը խլեն այդ խեղճերուն բերնէն
կարծեցեալ խոստովանութիւններ կամ մեղսակցու-
թեան յայտարարութիւններ։

Այս խաչտանգումներուն մէջ անտիպներ ալ
կան. այս կարգէն է, օրինակի համար, Սուլթանին
միսոսը Ջանգըլա Յանէ Իմամի ին կոմսին հնար-
ւած ու Եըլտըզի գահիճներուն յանձնարարուածը,
որ մարմնի զգայուն մասերուն աստիճանական պըղ-
կումին մէջ կը կայանայ և որ սոսկալի կերպով
տանջելու և շատ քիչ անգամ մահ պատճառելու
առաւելութիւն ունի, սակայն, շատ մը խոշ-
տանգուածներ չկրնալով ցաւին դիմանալ, գահիճ-
ներուն ձեռքերուն մէջ մեռան։ Ուրիշ տանջանք
մը, անտիպ և աւելի զայրագօրէն նրբացած,
նուիրներուն տակ խաչած հաւկիթներ դնելու մէջ
կը կայանայ. կ'ըսուի թէ տակէ աւելի յոռեգոյն
տանջանք չըլլար և իր պատճառած ցաւէն՝ այնքան
ուժգին կերպով տակնուվրայ կ'ըլլայ գործտնաւու-
թիւնը և այն աստիճան կ'ընդվզի ջղային դրու-
թիւնը որ այդ տանջանքին դատապարտուած դըժ-
բաղդները՝ չուռով խելագարութենէ կը բռնուին։

Կ'ըսուի թէ՝ այդ տանջանքին ենթարկած է ներ-
քինի Միւզաֆէր աղան, որ Անգլիոյ դեսպանատան
Եըլտըզի դաղտնիքներ հաղորդած ըլլալու ծիծաղելի
ամբաստանութեան տակ, Մէջբէ աքսորուելուս։ Բը-
նաղրկումին ալ տանջանք մըն է։ զոր յաճախ կը
գործածէ Ջինուորական դպրոցին մէջ միւշիր բա-
չան, և յաճախապէս է որ խելակորոյս ըլլան անոր
ենթարկուող տարաբաղդ ուսանողները։

Գլխատումները շատ աւելի հազուագէպ են. մէկ

քանի անունչան մահապարտներ, կիներ, ներ-քինի-
ներ, օրինակի համար. կայսերական քէօշկի պատե-
րուն մէջ կը մեռցուին երբեմն. բայց գլխատումնե-
րուն մեծագոյն մասը Պալատին դուրսը միայն կը
գործադրուի և շատ անգամներ ալ հեռաւոր նահանգ-
ներու մէջ, ուր նախապէս աքսորուած կ'ըլլան դա-
տապարտուածները։

Շատ հազուագէպ է որ Սուլթանը պաշտօնապէս
հրամայէ մեկու մը մահը, կէս բառով մը հակադուե-
լուն վատաՀ՝ իր մահավճիռները գրեթէ կեղծուկ լը-
ռիմացութեամբ մը փաթթուած են. այսպէս, խիստ
չափաւոր դարձուածքով ըսուածք մը որ տարտամ
փափագ մը կ'արտայայտէ. «Շատ կը փափաքէի որ
այս մարդը չապրէր իմ կայսրութեանս մէջ», խիստ
յստակ վճիռ մը կը նկատուի տիրոջ գաղտնախոր-
հուրդ կամքերուն եռանդուն գործադիրներուն կողմէ։

Շատ մը նեղիչ անձերու համար գործածուած խօ-
սելակերպը՝ ա՛լ աւելի զգուշաւոր է, և անոր պարզ
զուրթիւնը արեւելեան մեծութեան մը գրոշմը կը կրէ։
Համիա, կայսերական կնիքէն զատ, զոր մեծ վէզիրը
կը դնէ պաշտօնական գրութիւններու ներքև, և իր
անձնական կնիքէն զատ, որ իր բոլոր դրամական
գործառնութեանց մէջ իր սաորագրութեան տեղը կը
բռնէ, ուրիշ երրորդ մըն ալ կը գործածէ, թուր-
քերէն «վուր Ջէօհիւրի» անունը կրող։

Այս զարհուրելի նշանը կրող ծրար մը, աքսոր-
եալին ընկերանալու պաշտօն ունեցող Եըլտըզի ըս-
պայի մը յանձնուած, սոսկալի և անզառնալի
մահավճիռի մը ճշգրիտ խմասան ունի։

***

Աւտուան ժամը ութին է վեր, Եըլտըզի մէջ ոգե-
ւորութիւնը կ'սկսի։ Քարտուղարներն ու սենեկա-
պետները կը հասնին մէկիկ մէկիկ, յետոյ՝ Պալատին

մեայուն պաշտօնակալները, անթուելի լրտեսները, հայթայթիչները, «էնթրիկճի»ները. Եըլտըզ է բոլոր գործերուն ու բոլոր սպրդաբ.ներուն կեդրոնը։ Այս երթեւեկը պիտի անընդհատօրէն չարունակէ մինչեւ իրիկուն, որպէսզի վերսկսի հետեւեալ օրը։

Առաջին վայրկեանէն այլանդակ երեւոյթ հակասութեամբ մը, ո՛չ մէկ արքայական բնակարան ա՛յնքան դիւրութեամբ մատչելի չէ եղած։ Համիտ, որ իր ժողովուրդին անտեսանելի է, և որ ասոր ու իր նըւիրական անձին միջև անանցանելի պատուարներ քաշել տուեր է, կ՚ուզէ սակայն որ իր հպատակները ամենէն խոնարհները իր պալատին մէջ ընդունուին արդարև, ընդունելու համար չէ անոնց աղերսագիրները կամ գանգատները, որոնց խուզ կը ձեայ, մխիթարն անոնց մատնութեանց առջև՛ւ է որ իր ականջը միշտ բաց է։

Եւ արդէն, Սուլթանը, եթէ ուզեր ալ, չէր կըրնար նիւթականապէս մայրաքաղաքէն անջատել այս Եըլտըզը։ Ճշմարիտ քաղաք մը՝ ուր, բացի կայսերական պահակախումբը բաղկացնող 7000 մարդերէն՝ կ՚ապրին աւելի քան 5000 մարդկային էակներ. իր հարէմին կիներն ու աղոնց հետեւորդները, գերուհիները ու ներքինիները, իր կայսերազուն որդիները, նուագածուներ, պահնորդներ, պարախպաններ եւն. եւն.։ Այս թիւին մէջ չե՛ն գործաւորները, — որմնադիրներ, հողակիրներ, աստղձագործներ, — որոնք պալատին դուրսը կը բնակին։

Եըլտըզի պաշտօնէութեան մէկ ամսուան թոշակը 35000 օսմ. ոսկիի գումար մը կը ներկայացնէ, (800 հազար ֆրանքէն աւելի)։ Իրօք այս ամսաթոշակները գումարը չատ աւելի բարձր է. այսպէս, օրինակի համար, սենեկապետի մը ամսականը՝ թուղթի վրայ 3, 4, կամ 5 օսմ. ոսկի է լոկ, մինչդեռ կ՚ընդունի կրկին, եռապատիկ, քառապատիկ նուէրներ, իր մատուցած ծառայութեանց կարեւորութեան համեմատ, և այս գումարները Սուլթանին անձնական գանձէն կը տրուին։ Բայց իր կամարիլլային մարդիկը վարձատրելու ամենէն սովորական միջոց մըն է զանոնք թողուլ որ իրենք իրենց ամէն տեսակ ապօրինի եկամուտներ ստեղծեն։ Այս կերպով երբորդ սենեկապետ Բաղըզ պէյ, որ ծառայութեան մտած օրը մէկ փարա չունէր, այս օր երկու միլիոն օսմ. ոսկի (45 միլիոն ֆր.) հարստութեան մը տէր է, ու այս հարստութիւնը՝ կը բաղկանայ կաշառքներէն, զորս կերած է զանազան արտօնութեանց կամ մեծ նաչնորհներու խնդրանքներուն ուժ տուած ըլլալով իր տիրոջ քով։

Ամենօրեայ ըլլալով, մսայն Եըլտըզի խոհանոցները՝ իւրաքանչիւր ճաշի համար, կը պատրաստեն քազմաթիւ անձերու բաւելու կերակուրներ պարունակող 1700 ափսէներ։ Անհատական պերճախօս թուատնշաններ, որոնք պէտք չունին մեկնութեան. Աւելցընենք նաև թէ՝ Սուլթանը՝ Տէրութեան գանձէն կ՚ստանայ տարեկան 18 միլիոն 400 հազար ֆրանք, և 10 միլիոն ֆրանքի տարեկան եկամուտ մըն ալ իր անբաւ կալուածներէն, որով կ՚ունենայ տարեկան 28 կէս միլիոն ֆրանքի եկամուտ մը. այս գումարէն դուրս են արտասահմանի զանազան դրամատուները պահուած իր դրամագլուխներուն տոկոսները. այս դրամագլուխներուն ճշդրիտ արժէքը մարդ չգիտեր. բայց մերձաւորապէս չորս միլիոն օսմ. ոսկի կը հաշուուի։ Իշխաններուն և իշխանուհիներուն թոշակները, որոնք բաւական վախտ են ու անկանոն կերպով կը տրուին, Սուլթանին անձնական գանձէն սահմանուած են։

ԺԴ.

Լուսինեան Ա.Բ.ը, հարցաքննիչ դատաւորին դիմացը ամբաստանեալներու նստարանի մը վրայ, կ'սպասէր, մտածկոտ ու ընկճուած։ Հարցաքննիչ դատաւորին կռնակի վարագոյրի ետին, Ասլանեան Համիտ, անձամբ ներկայ ըլլալու համար, մինակը բազմած էր գ ա ն ա փ է ի մը վրայ, իսկ հարցաքննիչ դատաւորին դիմացի վարագոյրին ետին, Գուս Գաբրիէլ Պաարիաբարանին քաղաքական և կրօնական ժողովներուն անդամներէն մէկ քանիները կը նըստէին։ Ամբաստանեալին երկու կողմը, երկու մեծ հեռաւորութեամբ։ Ընտրելի ոստիկաններէն երկուքական զինուոր կը հսկէին մերկ սուիններով։

Լուսինեան Ս.ը, իր ձերբակալման օրէն ի վեր ամէն հաղորդակցութենէ զրկուած, բնականաբար չէր կրնար տեղեկութիւն ունեցած ըլլալ իր շուրջը բոլոր անցած դարձածներուն մասին. չէր գիտեր թէ այն կարմիր երկու վարագոյրներուն ետին անտեսանելի վկաներ, ունկնդիրներ կը գտնուէին, որոնք պիտի լսէին իր պատասխանները. կը մտածեր թէ այդ ամայի սրահին մեծ ընդարձակութեանը մէջ ի՛նքը միայն, և հարցաքննիչ դատաւորն ու իր երկու կուշտերը կեցող չորս ոստիկան զինուորնե՛րը կային իրենց մերկ սուիններով։ Տագնապալի նոպաներու մէջ, պաղ քրտինքէ մը կ'ողողէր այն պահուն, ինքզինք առանձին, բոլորովին առանձին տեսնելով դաժան դէմքերու դիմացը, ուրոնք պիտի ներկայացնէին Համիտի արդարութիւնը ...։ Հարցաքննիչ դատաւորին վագրի նայուածքը,

անժպիտ շրթունքները, թուխ ու դժնէ երեսները, սեւ, կլոր մօրուքով մը չրջանակուած, մանաւանդ, փոքրիկ գլուխը պատող այն սպիտակ փաթթոցը, որ կռնակի կարմիր վարագոյրին վրայ կը ցոլար, ոսոխական գինուորներուն վիթխարի հասակը, մերկ սըրերնով, ձեղունէն վար կախուած լամբը, միակ լոյսը, որ կը պլպլար այն մահառոտ, արհաւրոտ սըրահին ամայութեանը մէջ, այս ամէնը, բանաստեղծ Ա.բ.քեալիսկոպոսին աչքին դէմ ցցուած, կը չարչարեր Անոր հոգին, այն պահուն, խորհրդաւոր գետնադամբանի մը մէջ կը կարծեր ինքզինք, մեռելներու ոդիներուն մահրմռութեանը մէջ, որոնք տըրտում, անուշ ժպիտներով ու թովիչ նայուածքներով զինքը կը հրաւիրէին դէպի տարտամ, անծանօթ հեշտանքները յաւերժական ոչնչութեան...։

Սկսաւ հարցաքննութիւնը։

— Էֆէնտի՛, հարցուց դատաւորը՝ արհամարհոտ չեչոտով մը, ի՞նչ է ձեր անունը, մականունը։

— Ծորէն է անունս, պատասխանեց Սրբազանը, երազէ մը յանկարծ արթնցած մէկու մը չուռութումով, հայ եկեղեցական մըն եմ, Լուսինեան է մականունս։

— Լուսինեան ի՞նչ կը նշանակէ։

— Մականուն մըն է։

— Գիտեմ, մականուն մըն է, էֆէնտի՛, գիտեմ որ բոլոր հայերուն մականունները կը վերջանան «եան» ով, գիտեմ նաև որ եթէ «եան»ը վերցնենք, «լուսին» կը մնայ. արդեօք ինչո՞ւ Լուսինեան կը կոչուիք։

— Լուսինեան, մականուն մըն է, որ ծօթը հարիւր տարուան հնութիւն ունի. եթէ տիեզերական պատմութեան քիչ թէ շատ հմուտ էք, պէտք է հանդիպած ըլլաք անշուշտ այդ մականունին. ազնուա-

կան մականունն մըն է, «Կիլիկիոյ», «Կիպրոսի», «Երուսաղէմի» Թագաւորի տիտղոսը կրող իշխանական պայազատներ ունեցած է, որոնք վեց հօթը դար առաջ կառավարած են մեր երկիրները, Եւրոպայի Խաչակիրներուն օգնած են՝ Երուսաղէմի Ս. Գերեզմանին համար մղուած պատերազմներուն մէջ։ Ա՛յսօր իսկ կ՚ապրին այդ իշխանական Տան չառաւիղները, որոնցմէ լսած ըլլալու էք անշուշտ «Կի տը Լուսինեան»ը...։

Նոյն պահուն, հարցաքննիչ դատաւորին կռնակի կարմիր վարագոյրը յանկարծ երերաց. սրահին լռութիւնը քիչ մը խռովեցաւ խուլ ազմուկէ մը, որ հեռուէն կուգար։ Լուսինեան Ս.ի վերջին բացատրութիւններէն կատղած էր Համիտ, և չկրնալով հանդարտ նստիլ, ոտքի ելած էր, ու տենդագին քայլերով կ՚երթար կուգար վարագոյրին ետին։ Ոստիկան պինուորները պահ մը վարագոյրին կողմը դարձուցին իրենց նայուածքը, և ատուներ մը նշմարեցին, որ կը խլրտար. Համիտի ատուերն էր, կարմիր վարագոյրին ետին կը չարժէր։

— Էֆէնտի՛, ըսաւ դատաւորը ծաղրանքով մը, մենք հոս տիեզերական պատմութեան դաս առնելու չենք եկած. հս ձեզի հարցուցի թէ՝ ի՞նչ կը նշանակէ Լուսինեանը. հանը վերցուցինք, մնաց Լուսինը. Լուսինը՝ մեր յաւիտենական աէրութիւնը խորհրդանշող գիշերային աստղը չէ՞. և դուք,

— Ներեցէ՛ք, ընդմիջեց Լուսինեան Սրբազանը, ո՛չ, ձեր յաւիտենական աէրութեան խորհրդանշանը Լուսին մը չէ՛, մահի՛կ մըն է. հս Մահիկեան չեմ կոչուիր, Լուսինեա՞ն կը կոչուիմ, և ձեզի բացատրեցի Լուսինեան ատհմին նշանակութիւնը.

— Ա՛յո՛, այո՛, հասկցա՛նք, հեգնեց դատաւորը, իշխանական զարմէ մը կը սերիք դուք և իրաւա՛մբ կը կրէք «Լուսինեան» մականունը։

Պահ մը լռութիւն։

Յետոյ վերսկսաւ դատաւորը, մէկ երկու անգամ հաղաց, ինքզինք ամփոփեց, և հարցուց.

— Էֆէնտի՛, ո՞ւր ստացած էք ձեր ուսումը։

— Վենետի՛կ... ինը տարուս տղեկ մըն էի, Ս. Ղազարի Մխիթարեանց վանքը դաստիարակուած եմ։

— Դուք կաթոլիկ էք ուրեմն։

— Ո՛չ, լուսաւորչական եմ։

— Բանի՞ լեզու կը խօսիք։

— Լեզուագիտութիւնս ի՞նչ կը շահագրգռէ ձեզ։

— Պատասխանեցէ՛ք, էֆէնտի՛, կշտամբեց դատաւորը, դուք իրաւունք չունիք իմ հարցումներուս դէմ դիտողութիւն ընելու,

— Դուք երբէ՛ք իրաւունք չունիք քանի լեզու գիտնալս հարցնելու. ատիկա ի՞նչ վերաբերութիւն ունի բանտարկութեանս հետ. դուք ի՞նչ պատճառով ձերբակալել տուիք զիս, և ի՞նչ պատճառով այս պահուս կը հարցաքննէք զիս. ինչո՞ւ բուն խնդիրը չէք պարզեր և անորոշ հարցումներով չարչարել կ՚ուզէք ինծի պէս եկեղեցական մը...։

Դատաւորը լռեց։

Կռնակի կարմիր վարագոյրը նորէն երերաց։

Ս.Հարկու լռութեան մէջ, Լուսինեան Ս.ի հնութիւնը կը լսուէր որոշակի։ Սև թաշկինակ մը հանեց վեր բարկուին տակէն ու սրբեց քրտինքը, որ կը հոսէր երեսն ի վար ուղղօրէն։ Սուինակալ պինուորները յուվազի աչքի հարուածներ կը չանթէին հայ եկեղեցականին, որ նոյն պահուն, հարցաքննիչ դատաւորին դէմ ծառացած, Ընդվզումը կը մարմնացնէր։

Կարմիր վարագոյրին ծայրէն մէկը դուրս ելաւ, Եըլտըզի սպայ մը, որ մօտեցաւ դատաւորին ու փըսփսաց ականջին։

Ս.նմիջապէս ոտքի ելաւ դատաւորը և ինքզինք ամփոփելով, երկիւղած քայլերով հետեւեցաւ սպա-

յին և անյայտացաւ կարմիր վարագոյրին ետին, ուր Հիւնքեարը, կառաղութեան կառարը բարձրացած, փրփուր կը ժայթքէր ապերախտ ու դաւաճան հայ եկեղեցականին դէմուն հասցէին, որ կը յանդգնէր այնպէս անարգել արքարութեան պաշտօնեայ մը, որ մահուան պատիժ՛ով միայն կարելի պիտի ըլլար փոխարինուիլ։

Վարագոյրին ետին դաղտնի, խորհրդաւոր խօսակցութիւն մը տեղի կ՛ունենար Համիտի ու իր անարգ արբանեակ՝ դատաւորին միջև. խօսակցութիւն մը, որ կը վճռէր Լուսինեանի ճակատագիրը։ Իսկ սրբարանին մէջ, չորս ոստիկան զինուորներու սուինեալ շուն մէջտեղ, Լուսինեան՝ ճղնաժամի րոպէներ կը համբէր։ Իր հզօր երեւակայութեան մէջ, ամենափոքրիկ կասկած մը կը խոչորնար կը վիշապանար և կը գալարուէր ու իր հոգիին պլլուելով, կը խածկռտէր, կը տրորէր, կ՛անէացնէր զայն... Ինչո՞ւ արդեօք Եըլըզի այդ սպան եկաւ, ո՞վ էր զրկած... ինչո՞ւ դատաւորը յանկարծ ընդհատեց հարցաքննութիւնը, հլու, երկիւղած քայլերով հետեւեցաւ սպային. արդեօք ո՞վ կար վարագոյրին ետին. ի՞նչ սեւ խորհուրդներ կ՛ըլլային արդեօք հոն, այդ զարհուրելի միայնութեան մէջ. չորս ոստիկան զինուորներուն մերկ սուիններո՞ւն պիտի յանձնուէր իր... բաղդը։

Ու րոպէները կը սահէին արագօրէն։

Վերջապէս, հարցաքննիչը վերադարձաւ։ Դէմքը յուզուած կը թուէր. արմունկները գրասեղանին յենցուցած և գլուխը՝ երկու ձեռքերուն մէջ առած, կը խոկար՝ պեխերը ոլորելով ու ընքուինները պռատելով։

Գլուխը վեր առաւ ու սպառնական դիրքով մը։

— Էֆէնտի՛, ըսաւ, ֆրանսերէն կը խօսիք ու կը գրէք, այնպէս չէ՞։

— Անշո՛ւշտ.

— Բարիզ ո՞վ կը ճանչնաք, խմբագիրներէն։

— Ժամանակաւ չատերը կը ճանչնայի, տարիներով հոն ապրած եմ, բայց հիմա չեմ յիշեր մէկը։

— «Ժուռնալ տէ Տէպա» թերթը չէ՞ք ստանար։

— Երբեմն, պատասխանեց Լուսինեան, սիրոը հետզհետէ դողի մէջ, այո՛, կ՛ստանայի, բայց հիմա չեմ ստանար. արդէն դադրած եմ թերթեր կարդալէ, թէև կը ղրկեն հասցէիս։

— Դուք օտար թերթերէն ո՞ր մէկուն հետ կը թղթակցիք։

— Ես ո՛և է թերթի թղթակցութիւն չեմ ըրած, կը զարմանամ ձեր այդ հարցումին վրայ, բողոքեց Լուսինեան,

— Եկեղեցական մը, մանաւանդ ձեղի պէս բարձրաստիճան եկեղեցական մը պէտք չէ՛ որ սուտ խօսի, դուք կ՛ուրանաք ճշմարտութիւնը, էֆէնտի՛, դուք որ ճշմարտութիւնը պիտի քարոզէիք։

— Կը բողոքի՛մ, դոռաց Լուսինեան, դատաւո՛ր, ձիս կը նախատէք, ես չե՛մ սուտ խօսիր։

— Ես վաւերաթուղթերով կրնամ հաստատել յայտարարութիւններս, ես կը կրկնեմ ան՛ա, էֆէնտի՛, դուք կ՛ուրանա՛ք ճշմարտութիւնը. ո՛և է թերթի մը թղթակցութիւն չէ՞ք ըրած։

— Ո՛չ, հազար անգամ ո՛չ, ես ո՛չ պաշտօնական թղթակից եմ, ո՛չ մասնաւոր, ո՛չ ալ պատահական. ես Պէյքլիքճէի եկեղեցիս կը ճանչնամ, պարզ քահոգևոր մըն եմ, և գրեթէ բոլոր ժամանակս կ՛անցընեմ ընթերցումներով և ուսումնասիրութիւններով։

— Կը ցաւիմ, չա՜տ կը ցաւիմ, էֆէնտի՛, որ դուք կը պնդէք ու կը յամառիք. ինչո՞ւ չէք խոստովանիր, մի՛ յոգնեցնէք զիս, ժամերը կ՛անցնին, կէս գիշերը կը մօտենայ. դուք ֆրանսերէն թերթի մը յօդուած ղրկեցիք, այնպէս չէ՞։

— Ի՛նչպէս, ընդմիջեց Սրբազանը՝ սարսափահար, անմիջապէս յիշելով իր ղրկած յօդուածը։

— Ջանացէ՛ք վերակոչելու ձեր յիշողութիւնը, չէ՞ք յիշեր, մօտերս ո՞ր թերթին յօդուած ղրկեցիք։

Լուսինեան Սրբազան լռեց. պահ մը խորհեցաւ թէ՛ ամէն գաղանիք պարզուած էր, և թէ ինքը, մտանութեան մը զոհ, զուր պիտի աշխատէր ծածկել եղելութիւնը. մէկ րոպէի մէջ ըմբռնեց ծանրակշիռ կացութիւնը, որուն մէջ կը գտնուէր. փախուստի ելք մը չկայ, կ՚ըսէր ինքնիրեն, որովհետեւ դատաւորը լսած էր ամէն բան...։

— Էֆէնտի՛. կրկնեց հարցաքննիչը, ինչո՞ւ չէք պատասխաներ, յօդուած մը չը գրեցի՞ք ֆրանսերէն թերթի մը։

— Ո՞ր թերթին...

— Կ՚ուզէ՞ք որ ե՛ս անունը տամ այդ թերթին, կրկնեց հարցաքննիչը, լաւագոյնը չէ՞ որ ձեր բերնէն լսենք.

— Դատաւո՛ր էֆէնտի, խնդրե՛մ, պարզ խօսեցէ՛ք, չեմ հասկնար ի՛նչ ըսել կ՚ուզէք...

— Ի՞նչպէս կ՚ուզէք որ խօսիմ. հոգ չէ՛. կրկնե՛մ դարձեալ։ Դուք յօդուած մը չէ՞ք ղրկած Բարիզ, ֆրանսերէն... ըսե՞մ անունը թէ դուք կ՚ըսէք...։

Լուսինեան Սրբազանը քրտինքներու մէջ կը լողար, ա՛լ չէր համարձակեր գլուխը վեր առնել. լուռ, տրտում, դատաւորին սպառնական հարցումներուն առջեւ ակարացած կ՚զգար ինքզինք։ Սակայն, ամէն վտանգ ընդոտնելով, յանկարծ ցցուեցաւ։

— Էֆէնտի՛, էֆէնտի՛, գոչեց զայրագին, ի՞նչ կը չարչարէք զիս, ըսէ՛ք, ո՞ր թերթին գրած եմ, և ի՞նչ յօդուած գրած եմ, դո՛ւք ըսէք։

Հարցաքննիչը առջեւի գրասեղանին գզրոցէն դուրս քաշեց հանեց սեւ նշդուսի մէջ փաթթուած

ծրար մը, և ընդհանուր լռութեան մէջ սկսաւ քաշել զայն։ Յետոյ, ծրարին մէջէն զատելով քանի մը թերթեր, կանչեց ոստիկան պինուորներէն մէկը, և

— Խուրչի՛տ աղա ըսաւ, այս թերթերը տար էֆէնտիին ցոյց տո՛ւր։

Ոստիկան պինուորը տարաւ թերթերը և ցոյց տուաւ Սրբազանին։

«Ժուռնալ ատ Տէպա»ի ղրկուելու համար Լուսինեանի խմբագրած յօդուա՛ծը...։

Բանտարկեալ եկեղեցականին աչքերը սառեցան. ճանչցաւ իր ձեռագիրը։

— Էֆէնտի՛. հարցաքննիչը կրկնեց հեգնելով, ճանչցա՞ք հիմա ձեր ձեռագիրը, այնպէս չէ՞։

Ոստիկան պինուորը, դատաւորին ակնարկին վրայ, եան բերաւ յօդուածը պարունակող թերթերը։

Յետոյ հարցաքննիչը միւնոյն պօնով.

— Լսեցէ՛ք նայիմ, էֆէնտի՛, ըսաւ, ո՞ր թերթին կը ղրկէի՛ք այս յօդուածը։

Սրբազանը բերանը չէր բանար. և ինչպէ՞ս բանար, երբ զարհուրելի իրականութիւնը հոն էր. մէկ րոպէի մէջ, իր յիշողութեան մէջ վերածնաւ յօդուածը, իր ազատ պարունակութեամբ և միւս պարագաներովը։ Դառնապէս կ՚ողբար չարաշուք վայրկեանը, ուր, ո՛վ գիտէ ո՛ր անխիղճ ու չանու տեղ չուշ կուրացած արարածի մը մատնութեամբը, ձեռք անցած էր այդ անիծեալ յօդուածը։

Սակայն, դատաւորը, դաւաճան? եկեղեցականին լռութենէն աւելի՛ զայրացած, կը չարաչարէր։

— Ձեզի՛ եմ, ձեզի՛, էֆէնտի՛, ինչո՞ւ չէք պատասխաներ հարցումիս, չէ՞ որ ձեր աչքով տեսաք, ու ճանչցաք ձեր ձեռագիրը. ըսէ՛ք ուրեմն, ո՞ր թերթին կը ղրկէի՛ք զայն։

— Մի թէ յանցա՞նք մըն է ֆրանսերէն գիտնալ,

յօդուած գրելը, յարեց վերջապէս Սրբազանը, վերջին ճիգ մըն ալ ընելով հարցաքննութեան ա՛նքան ձախորդ ընթացքը փոխելու, և եթէ կարելի ըլլար, ինքզինք պաշտպանելու։

— Ո՞վ ըսաւ ձեզի թէ՝ այդպէս է. մեր կայսերական երկիրներուն մէջ հազարներով ֆրանսերէն գիտցողներ կան, որոնք եւրոպական թերթերու հետ թղթակցութիւններ ալ կ՚ընեն. բայց ասոնցմէ ո՛ևէ մէկը հետապնդուա՞ծ է երբէք, բանտարկուա՞ծ կամ աքսորուա՞ծ է...։ Ի՞նչպէս կը յանդգնիք մեղանչել վեհ. Սուլթանին տիեզերահռչակ գթութեան դէմ։

— Ինդրե՛մ, դատաւո՛ր բողոքեց Սրբազանը, մի՛ խեղաթիւրեր խօսքերս, վեհ. Սուլթանին անունը մի՛ խառնէք հարցաքննութեան մէջ...

— Չը խառնե՞մ, ընդմիջեց դատաւորը, դո՞ւք պիտի սովրեցնէք ինծի հարցաքննութեան կանոնները. էֆէնտի՛, ես ձեզի կը հարցնեմ թէ ո՞ր թերթին կը ղրկէիք այն յօդուածը, որուն ձեռագիրը տասը մեկ վայրկեան առաջ, այսինքն ձե՛ր ձեռագիրը. չը խօսի՞ք։

Լուսինեան Ս.ը տեսնելով թէ՝ այլեւս կարելի չէր ինքզինք պաշտպանել ուրացումով, և թէ՝ նիւթէն չեղել տալու իր բոլոր ջանքերը զո՛ւր էին, յանկարծ ոտքի ելաւ ու

— Դատաւո՛ր էֆէնտի, գոչեց, ինչո՞ւ կը չարչարէք, այո՛, ե՛ս, ե՛ս եմ գրեր այդ յօդուածը

Կարմիր վարագոյրը, որուն հետին կը դարանէր Համիտ, գարձեալ երերաց, մինչդեռ դատաւորին դիմացի մեծ կարմիր վարագոյրին հետեւէն խուռն չըշնչներ կը լսուէին. Սպգ. Պատրիարքարանի կրօնական և քաղաք. ժողովներուն անդամները հոն էին, Լուսինեան Ս.ին հարցաքննութիւնը լսելու և իւրաքանչիւրին վկայութիւններ ընելու համար...։

Լուսինեան գարձեալ ինկաւ սրահին վրայ։ Դատաւորը անդամ մըն ալ կանչուեցաւ Հիւնքեարէն և կարեւոր հրահանգներ ստանալէ ետքը, վերադարձաւ ու նստաւ աթոռին վրայ։

Լուսինեան Սրբազանը, իր զգայացունց յայտարարութենէն ետքը, գարձեալ նստած էր ամբաստանեալի նստարանին վրայ։

— Էֆէնտի՛, չարունակեց դատաւորը գոհ և ուրախ յաղթականի մը դրսեւորութիւնով, այդ յօդուածը դուք էք գրեր, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, քանի՞ անգամ պէտք է յայտարարել։

— Շա՛տ լաւ, խոստովանեցա՛ք նաև թէ ո՞ր թերթին կը ղրկէիք զայն։

— «Ժուռնալ տէ Տէպա»ին...

Դատաւորը, հարցաքննութեան ստացած անբաւական յաջողութենէն քաջալերուած և արդէն կարմիր վարագոյրին հետին գարանողէն ներշնչուած ու հրահանգուած, չարունակեց.

— Դուք Ընկամուրի քէօշկը գացի՞ք էք

— Ո՛չ, անո՛ւնը միայն լսած եմ, պատասխանեց Սրբազանը, սրտի հակնալի դողով մը, անմիջապէս յիշելով կայսերապուն իշխան Սելիմ էֆէնտիի և Պէշիկթաշի կիսաշխարհիկ աղջկան միջադէպը, որ, իր բոլոր խորհրդաւոր պարագաներով կը կազմէր իր յօդուածին առանցքը։

— Շա՛տ լաւ, կրկնեց դատաւորը, «Պէշիկթաշի հայ աղջկան մը խորհրդաւոր անհետացումը Ընկամուրի թաւուտքին մէջ» պարբերութիւնը կը յիշէք անշուշտ, ձեր գրած յօդուածին մէջ է, բացատրեցէ՛ք նայիմ ի՞նչ կը նշանակէ։

Լուսինեան Ս.ը լռեց, մինչդեռ դատաւորը զո՛ւր կ՚սպասէր պատասխանի մը։ Լռութիւնը տեւեց երկար ժամանակ...։

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Նոյն պահուն, հեռւէ կարմիր վարագոյրին մէկ ծայրէն երեւցաւ Եըլտըզի ծանօթ սպան, որ մօտենալով դատաւորին, փսփսաց ականջին, հեռացաւ ու սղոսկեցաւ դարձեալ վարագոյրին ետին։

Հարցաքննիչը կրկնեց.

— Էֆէնտի՛, ի՞նչ կը նշանակէ ձեր յօդուածին «Պէյիկթաշի հայ աղջկան մը՝ Ըհլամուրի թաւուտքին մէջ խորհրդաւոր անհետացումը» պարբերութիւնը. ինչո՞ւ չէք պատասխաներ։

Սրբազանը, լուռ, խորասուզուած էր խորունկ մտատանջութեան մը մէջ, իր գլուխը կուրծքին վրայ, ընկճուած, ճգնաժամի անաւարտ րոպէներ կ'ապրէր...։

Դատաւորը վերջապէս ոտքի ելաւ և սուինաւոր զինուորներուն դառնալով.

— Առէ՛ք, իր տեղը տարէ՛ք, ըսաւ։

Եըլտըզի ժամացոյցը կէս գիշեր կը զարնէր։ Սըրբազանը՝ չորս ոտիկան զինուորներու սուիններուն մէջէն, նեղ ու մութ նրբանցքներէ առաջնորդուեցաւ իր առժամանակեայ... հիւրանոցը, Եըլտըզի եղեռնաբոյր լռիկներէն մէկուն մէջ։

ԺԵ

Ոտիկանութեան նախարարին առանձնասենեակը, գաղտնի խորհրդակցութեան մը համար, իրարու քով նստած էին Սիմոն պէյ ու նախարարը։

— Սիմո՛ն պէյ, ըսաւ Նազըմ, երէկ գիշերուան հարցաքննութիւնը լսեցիք, չե՞մ կարծեր թէ Պէյիկթաշի Ս. Բզեպիկոսոսին համար ո՛և է արգարացման մէջոց մը մնացած ըլլայ, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, էֆէնտիս, յարեց Սիմոն պէյ, լուրջ սո-

տայաւութիւն մը տալով իր կեղծաւոր դէմքին, պէչիկթաշի Ս.բզեպիկոսոսը խոստովանեցաւ ամէն բան, ա՛լ պարզուեցաւ գաղտնիքը։

— Ուրեմն, կը մնայ հիմայ Պատրիարք էֆէնտին տեսնել և գործադրել տալ Վեհ. Սուլթանին կամքը։

— Անտարակո՛յս, նախարա՛ր պէյ, մեր Պատրիարքը պիտի փութայ գործադրել հարկ եղածը։

— Զը մոռնա՛ք, Սիմոն պէյ, պէտք է ամէն ջանք ի գործ դնել կանխելու և չեզոքացնելու ֆրանսական դեսպանին միջամտութիւնը։

— Ի՞նչպէս նախարա՛ր պէյ, մեր Պատրիարքը կրնա՞յ չեզոքացնել դեսպանի մը միջամտութիւնը...

— Չէ՞ք հասկնար, Սիմոն պէյ, մի թէ իրազէկ չէ՞ք, թէ՝ ֆրանսական մեծ դեսպանը միջամտած է Նորին Վեհ.ութեան քով, ի նպաստ Լատինութեան, առաջ կելով թէ՝ Բ. Դուռընէն ընդունուած և ստորագրուած յանձնառութիւններուն հակառակ է եկեղեցականի մը բանտարկութիւնը, մանաւանդ Նարպէյի պէս արք եպիսկոպոսի մը, որ հասարակ եկեղեցական մը չէ, և կուրծքին վրայ կը կրէ մեկէ աւելի եւրոպական տէրութեանց պատուանշանները՛...։

— Ներեցէ՛ք, նախարար պէյ, յարեց Սիմոն պէյ, փութկոտ չարժուձեւով մը, հիմա՛ հասկըցայ. ըսել կ'ուզէք թէ՝ մեր Պատրիարքը պէտք է կանխէ, կարգազուրկ հռչակելով Պէչիկթաշի քարոզիչը, որ պէտք ջուրը ձգած ըլլայ ֆրանսական մեծ դեսպանին դիմումը, որ հիմնուած է Նարպէյի եկեղեցական հանդամանքին վրայ։

— Անտարակո՛յս, կրկնեց ժպտելով Նազըմ պէյ, այսօ՛ր իսկ պէտք է գործադրուի Վեհ. Սուլթանին իրատէն ու կարգալոյծ հռչակել այդ գաւառա՛ցին, զինքը կապտել եկեղեցականի բոլոր իրաւունքներէն, հասարակ անհա՛տ մը, ոճրագո՛րծ մը ճանչնալ

պինքը, և իր դատապարտութիւնը պահանջել. քա՛զ տեսնեմ, հոգիս Մափսուա պէյ, այս գործը գո՛ւք կրնաք գլուխ հանել, վաղուան յետաձգելու չէ՛...։

Մափսուա Սիմոն պէյ յարդալիր «թէմէննա»յով մը հրաժեշտ տուաւ նախարարին և կառքը նետուեւ լով ուղղակի Գուամ Գաբուի Պատրիարքարանը գնաց։

ՄԱՏՍՈՒՏ ՍԻՄՈՆ ՊԷՅ

Աչըգեան Պատրիարքը, գիշերուան գաղտնի հարցաքննութեան մանրամասնութիւնները լսած արդէն քաղաք. ժողովի անդամներէն մէկուն քերնէն, և Սիմոն պէյի կ՝, պատէր Պատրիարքարանին մէջ։

Սիմոն պէյ կառքէն իջաւ, բոլորտիքը բարևներ

սփռելով, ուղղակի վեր ելաւ և մտաւ Պատրիարքին սենեակը։

Առանձին էր Պատրիարքը։

Սիմոն պէյ հակիրճօրէն պատմեց իր տեսակցութիւնը Նազըմի հետ, և հաղորդեց Պատրիարքին իրենց խորհրդակցութեան արդիւնքը։

— Սիմո՛ն պէյ, ըսաւ Պատրիարքը, վեհափառ Սուլթանին իրատէին դէմ չե՛նք կրնար ո՛և է առարկութիւն ընել. Նարպէյ խոստովանե՛ր է իր գործած յանցանքը. ո՛չ ոք պիտի կրնայ մեզադրել զիս, եթէ իշխանութիւնս ի գործ դնելով, իր արժանաւոր պատիժը սահմանեմ։

— Անչո՛ւշտ Սրբազա՛ն հայր, յարեց Սիմոն պէյ, ո՞վ կրնայ քննադատել ձեր ընթացքը, քանի որ ի՛նքը, Նարպէյ ինկաւ հարցաքննութեան մէջ. խոստովանեցա՛ւ, մենք մեր ականջներո՛վ լսեցինք, ի՛նք է գրեր յօդուածը։ Գիտէ՞ք Սրբազան, ի՛նչ ծանրակչիռ հանգամանքով մը կը ներկայանայ հիմա խընդիրը. վեհ. Սուլթանին ներքին, ընտանեկան մէկ գաղտնիքը յանդգներ է հրատարակելու։ Եւ ըսել թէ՝ Եըլտըզի պարկեշտո՛վը լեցած արքեպիսկոպո՛սն է, անսո՛ւրբ...։

Աչըգեան ցնծութի մէջ էր, վերջապէս հասած կը զգար երջանիկ րոպէն, ուր ինքը՝ Պոլսոյ Պատրիարք, պիտի արձակէր իր անհաչա հակառակորդին՝ Լուսինեանի բարոյական... մահավճիռը։ Կղերականի քինախնդրութեան իր բոլոր կատաղութեամբը զինուած, կ՝ուզէր նո՛յն րոպէին գործադրել իր տիրոջ, վեհափառ? Սպասիլ Համիի անբռնաբարելի և բացարձակ կամքը։ Ուստի, Մափսուա Սիմոն պէյի պես պետական անձնաւորութեան մը նեցուկովը հզօր,

— Սիմո՛ն պէյ, ըսաւ, ես պատրա՛ստ եմ, կրօնական ժողովը ե՞րբ հրաւիրենք արտասովոր նիստի։

— Սրբազա՛ն հայր, եթէ կարելի է, այսօրուընէ ցրուել տուէք հրաւիրագրերը, վաղուան համար՝ հոս, Պատրիարքարանին մէջ, արտասովոր նիստ մը գումարելու, ո՛չ միայն կրօն. ժողովին անդամները, այլ նաև ուրիշ մէկ քանի կարեւոր եպիսկոպոսներ ալ. տեսակ մը համագումար, և չեչտեցէ՛ք մանաւանդ թէ՝ վեհ. Սուլթանին բարձրագոյն կամքին համաձա՛յն է որ կը գումարէք այդ արտասովոր նիստը, ուր ամենակարեւոր խնդիր մը պիտի լուծուի... խնդրեմ, Սրբազա՛ն հայր, մասնաւոր խնամք թող տարուի որ հրաւիրագիրը համբագրուի այս իմաստին վրայ. թող երբէք չյիշուի Նարպէյի պարագան. գիտցած ըլլաք, այդ մասին ամէն զգուշութիւն պէտք է ձեռք առնուի. նո՛յնիսկ, եթէ կարելի է, դիւանատան պաշտօնեանե՛րն ալ թող չը հասկնան վաղուան արտասովոր նիստին չարժառիթը...:

— Սիմոն պէյ, յարեց Աչըգեան ժպտելով, դուք այդ մասին բոլորովին վստահ կրնաք ըլլալ. և՛ս կը համբագրեմ հրաւիրագիրը, և հիմա՛ քովս կանչելով դիւանապետը, հարկ եղածը կը պատուիրեմ:

— Շա՛տ աղէկ Սրբազան հայր, ես մեկնիմ ուրեմն. գիտէ՞ք, ոստիկանութեան նախարարը կ'ըսպասէ, սպասած եմ երթալ իրեն հաղորդելու մեր որոշումները...: Ըսել է վաղը, իրիկուան դէմ, ամէն կարգադրութիւն վերջացած պիտի ըլլայ, չէ՞...:

— Կը յուսամ թէ՝ վաղը մինչև կէս օր վերջանայ, որովհետև կրօն. ժողովի անդամներուն մեծագոյն մասը համամիտ է մեզի. մէկ քանի ըմբոստներ կան, անո՛նց ալ կուգայ կարգը... գարշելինե՛րը, ժամանակին փափուկ քաղաքականութիւնը չեն գիտեր և ելեր են ազգին ճակատագրին հե՛տ կը խաղան, անամօթնե՛րը...:

Սիմոն պէյ ոտքի ելաւ, մօտեցաւ Պատրիարքին

և ամբը պատրաստուած էր առնելու, երբ սենեակին դուռը բացուեցաւ, բարապան մը ներս մտաւ, առաջացաւ և Պատրիարքին ականջին փսփսաց:

— Գնա՛ հիմա, կշտամբեց Աչըգեան՝ խոժոռ նայուածք մը նետելով բարապանին վրայ, գնա՛ ըսէ որ հիմա ժամանակ չունիմ, ո՛չ այսօր, ո՛չ ալ վաղը... միւս օ՛րը թող գայ:

Բարապանը դուրս պիտի ելլէր, երբ Աչըգեան կանչեց ետեւէն.

— Ինծի նայէ՛, կեցիր որ ըսեմ, այցաքարտ չունի՞, ա՛ռ իր այցաքարտը, հոս բե՛ր նայիմ:

Բարապանը դուրս ելաւ:

Մագուտ Սիմոն պէյ չը հաւնեցաւ բոսրապանին ու Պատրիարքին միջև դարձած այս խօսակցութեան ձեւին. կասկածոտ ակնարկ մը պտըտցնելով.

— Ի՞նչ կայ, ո՞վ է, Սրբազա՛ն, հարցուց:

— Ես գիտե՞մ, ո՛վ գիտէ որ անկուտին է, եկեր է պիս տեսնել կ'ուզէ. սպասեցէ՛ք նայինք, թո՛ղ այցաքարտը բերէ հասկնանք, ո՛վ է:

Բարապանը դարձեալ ներս մտաւ, այցաքարտ մը ձեռքը, և Աչըգեանի երկնցնելով զայն.

— Սրբազա՛ն հայր, ըսաւ, կ'ըսէ թէ՝ անպատճա՛ռ այսօր ա՛յս բոպէին կ'ուզէ տեսնել ո՛չ միայն Ձեր Սրբազնութիւնը, այլ և Սիմոն պէյը...:

Պատրիարքը՝ աչքերը յառած այցաքարտին, անշարժ, գամուած ձեռաց աթոռին վրայ:

— Տղա՛ս, հարցուց Սիմոն պէյը՝ բարապանին, այդ մարդուն ո՞վ իմաց տուաւ որ ես հոս եմ:

— Ո՛չ ոք, պէ՛յ, առաջուընէ գիտէր ձեր հոս ըլլալը, որովհետև, հազիւ թէ դուք կառքէն վար իջած էիք, իր սև գլխարկը փողոցին ծայրէն երեւցաւ, երկու վայրկեան ետքը վեր ելաւ. մինչև հիմա դուրսը կ'սպասէր. քանի՛ քանի անգամ ուզեց ներս մտնել, արգիլեցի, հիւր կայ, չըլլար, ըսի,

Սիմոն պէյ ու Պաարիարքը, գողէ բռնուած՝ իրա-
րու երես նայեցան, փոխանակելով իրարու պղտոր
ու ցաւագին նայուածքներ։

Բարապանը. առքի վրայ, կը դիտէր երկու մաս-
նիչներուն ահաբեկ ու խղճալի դէմքերը։

Վերջապէս, Սիմոն պէյ, գործնական մարդ, թէև
վատասիրտ ու թուլամորթ, սրտապնդեց Պաարիար-
քը, և բարապանին դառնալով.

— Տղա՛ս, ըսաւ, այդ մարդուն ըսէ՛, քիչ մը
թող սպասէ, կէս ժամէն կ՚ընդունինք զինքը։

Բարապանը դուրս ելաւ։

Սիմոն պէյ Պաարիարքին դառնալով.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, ի՞նչ կը չուարիք, ես հիմա
կը կարգադրեմ։

— Ի՞նչպէս պիտի կարգադրէք, սիրելի՛ս, մարդը
հիմա՛ կ՚ուզէ տեսնել մեզ, չը ճանչցա՞ք, Հնչակ-
եան՛ն է, Հնչակեա՛ն...։

— Ի՞նչ կ՚ընէ, Հնչակեան թո՛ղ ընէ, ես հի-
մա՛ կը հասկցնեմ իրեն։

— Խնդրե՛մ, սիրելի՛ պէյս, լաւ բացատրեցէ՛ք,
ինչպէ՞ս պիտի կարգադրէք։

— Գիտէ՞ք ինչպէս... հիմա զինքը կը հնչեցնէք,
բարապանը ներս կը կանչէք։

— Է՛, յետո՞յ։

— Ես երկտող մը կը գրեմ ոստիկանութեան
նախարարին ու հոս կ՚սպասեմ մինչև որ բարապանը
բերէ պատասխանը։

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, ըսաւ Աշըգեան գոհու-
նակ դէմքով մը՝ լայն չունչ մը քաշելով, սա՛ ձեռը,
հասկցա՛յ...։

Ու խնդումէն կը խայտար։

Սիմոն պէյ, եղեգե գրիչ մը ձեռքը, անգիծ թուղ-
թի մը վրայ երկու տող գրեց, ստորագրեց ու պա-

հարանի մը մէջ զետեղեց զայն։ Պաարիարքը զիլը
հնչեցուց, ու բարապանը ներս վազեց։

— Ա՛ռ սա թուղթը, տղա՛ս, Սիմոն պէյ ըսաւ
բարապանին, հիմա՛, անմիջապէս, պէտք է յանձ-
նըւի ոստիկանութեան նախարարին ձեռքը. չըլլա՛յ
թէ ուրիշի մը ձեռքը յանձնուի. նայէ՛ տղաս, ան-
կը պատուիրեմ, ուշադրութիւն ըրէ՛, պէտք է չու-
տով պատասխանը բերուի։

— Ի՞նչ կ՚ըսէք, Սիմո՛ն պէյ, այս խեղճ մարդը
չկրնար կատարել այդ յանձնարարութիւնը, առար-
կեց Պաարիարքը, ասիկայ գործակատարի՛ գործ է,
գործակատարի՛...։

Բարապանը, Պաարիարքին ակնարկին վրայ,
մեկնեցաւ։

Պաարիարքը չարունակելով իր առարկութիւնը.

— Սիրելի՛ Սիմոն պէյ, ներեցէ՛ք որ բացատրեմ,
ըսաւ, բարապանը չի՛ կրնար այդ գործին մէջէն ել-
լել. ինչպէս որ ըսի, գործակատարի՛ն կը վերաբերի
այդ գործը. եթէ կ՚ուզէք, կանչեմ Արթին էֆէն-
տին, ինքը թող անձամբ տանի, նամակը յանձնէ
նախարարին և պատասխանը բերէ։

Սիմոն պէյ պատասխան մը չը տուաւ. գործա-
կատար Արթին էֆէնտիին հաւատարմութեանը վրայ
կասկած էր. իմացած էր թէ՝ յեղափոխականնե-
րու հետ գաղտնի յարաբերութիւններ կը մշակէր ան-
ուսոի, բաւական երկարատև լռութենէ մը վերջ։

— Սրբազա՛ն, Արթին էֆէնտին չըլլար, ըսաւ,
ուրիշ մէկը մտածեցէ՛ք, բայց ժամերը կը սահին,
մարդը դուրսը կ՚սպասէ. եթէ կէս ժամուան մէջ
պատասխան մը չկրնանք ստանալ նախարարէն,
պիտցած ըլլաք, սպառնալի դրութեան մը մէջ պիտի
իյնանք. այդ մարդը ուզենք չուզենք պիտի ընդու-
նինք, ինչ որ խոստացանք. խորհեցէ՛ք, ուրիշ մէկը
չէ՞ք ճանչնար։

Պատրիարքը սկսաւ մտածելով մօրուքը չար-
չարել, յետոյ, յանկարծ.

— Սիրելի՛ պէյ, գոչեց, առանց մտածելու թէ՝ կրնար դուրսէն իր ձայնը լսուիլ, ես գո՞յ յարմար մարդը. հիմա՛ կը կանչենք, ի՛նքը թող ատնի և պատասխանը բերէ. մեր փնտռած մարդը՛ Մամբրէ՛ն է, Մամբրէ վարդապե՛տը...:

Սիմոն պէյին աչուըները չոզացին խնդումէն, հանելուկը լուծուած էր, ա՛լ հոգը չէր, փայլակի ա-
րագութեամբ պիտի գործադրուէր իր յանձնարարուա-
թիւնը...:

— Ո՞ւր է, ո՞ւր է, բացագանչեց հրճուագին:

— Ո՞ւր պիտի ըլլայ, հա՛ս է, հա՛ս, Պատրիար-
քարանին մէջ:

— Ի՞նչպէս ընենք ուրեմն, դուրսը կ՚սպասէ Հնչակեանը, պէտք չէ որ տեսնէ Մամբրէն, չէ՞

— Անչո՛ւշտ, հոս չեմ կանչեր զինքը, ես հիմա դուրս կ՚ելլեմ, իր խուցը կ՚երթամ, գաղտուկ մը կը խօսիմ, նամակը կը յանձնեմ, հարկ եղածը կը պատուիրեմ ու կը ճամբեմ զինքը, չը՞լսար:

— Շա՛տ լաւ կ՚ըլլայ, Սրբազա՛ն:

Պատրիարքը դուրս ելաւ, Սիմոն պէյը թողլով առանձին, և նրբանցքը կտրելով՝ գնաց մաւ մութ խուցը, ուր կ՚սպասէր Մամբրէ վարդապետը: Նա-
մակը յանձնեց անոր, հարկ եղած հրահանգը տուաւ և ինք վերադարձաւ Սիմոն պէյին քով:

Մամբրէն, նրբանցքին մէջէն սողոսկելով, ա-
ռանց նշմարուելու վար իջաւ, Պատրիարքարանի փողոցը սպասող կառքի մը մէջ նետուեցաւ:

Սիմոն պէյ ու Պատրիարքը, ներսը հաւկիթ կ՚ա-
ծէին, կէս ժամը կը լրանար, սոխուած էին ընդ-
դունիլ դուրսը սպասող անծանօթ այցելուն, որ երկուքը միասին կը փափագէր տեսնել:

Բարապանը դարձեալ ներս մտաւ և մօտենալով Պատրիարքին.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, չատ կը նեղէ, կ՚սպառնայ, անպատճա՛ռ ներս մտնել կ՚ուզէ, ի՞նչ ըսեմ:

Երկուքն ալ չուարեցան. Մամբրէն դեռ չէր վե-
րադարձած և թերևս պիտի ուշանար. ի՞նչ կրնային ըսել, պիտի ընդունէին, ուրիշ ճար չկար:

— Տղա՛ս, բարապանին ըսաւ Պատրիարքը, կ՚եր-
թաս կ՚ըսես որ քիչ մըն ալ թող սպասէ, ներսը գործ ունինք, դեռ չը լմնցաւ կ՚ըսես:

— Ո՛չ, ո՛չ, չը՛լլար Սրբազա՛ն, առարկեց Սի-
մոն պէյ, կարելի չէ՛ մերժել... ի՞նչ կ՚ըլլայ, կը կանչենք, թո՛ղ գայ տեսնենք ի՞նչ կ՚ուզէ:

Յետոյ բարապանին դառնալով.

— Ջաւա՛կս, ըսաւ, հիմա դուն դուրս կ՚ելլես, կը՛սես այդ մարդուն որ հիմա՛ պիտի կանչենք զին-
քը, հոգ թող չընէ. բայց, նայէ՛, միւս ընկերներուդ խմաց տո՛ւր, կերպով մը չը՞ք կրնար խուզարկել վրան գլուխը:

— Ի՞նչպէս խուզարկենք, պէ՛յ, թոյլ կուտա՞յ:

— Ուրե՞մն, յարեց Պատրիարքը, պիտի թոյլ տրուի որ այնպէս ներս մտնէ. եթէ զե՞նք ունենայ իր վրայ... ո՛չ, առանկ բան չը՛լլար, պէ՛յ:

— Այո՛, այո՛, պէ՛տք է վրան գլուխը խուզար-
կուի, ըսաւ Սիմոն պէյ, վտանգաւոր մարդ մը կ՚ե-
րեւայ, անանկ արձակ համարձակ ներս մտցնել չըլ-
լար հա՛, վրան խուզարկելու է:

— Ես հիմա ի՞նչպէս վարուիմ Սրբազա՛ն, հար-
ցուց բարապանը, որ, տարիներէ ի վեր պատրիար-
քարանին մէջ ապրած, ազնիւ ու պարկեշտ գաւա-
ռացի մըն էր. սրտանց կ՚աներ երկո՛ւքն ալ, և եր-
բէք չպիտի ուզէր որ դուրսը սպասող երիտասարդին մտաին անգամ պղտուէր:

— Ի՞նչպէս պիտի վարուիս, տղա՛ս, քեզի չը-
սա՞ւ մեր վարչապետ պէյը, չէ՞ք կրնար կերպով մը
խուզարկել զինքը. նայեցէ՛ք միայն որ ապահով ըլ-
լաք թէ՝ ո՛ւ է զէնք մը չի կրեր...։

— Անհո՛գ եղէք, Սրբազա՛ն, ըսաւ բարի բարա-
պանը, ես կ՚աշխատիմ առանց իրեն զգացնելու,
հասկնալ թէ՝ վրայ զէնք ունի՞ թէ ոչ. եթէ ան-
զէն է, ո՛ւ է արգելք մը կա՞յ ներս ընդունուելու։

— Եթէ անզէն է, ըսաւ Սիմոն պէյ, կրնաս ան-
միջապէս ներս առաջնորդել։

Բարապանը դուրս ելաւ։

Հինգ վայրկեան ետքը, ներս մտաւ բարապանը
ետեւը ձգած անծանօթ այցելուն։

Կարճ հասակով, կլոր գլխով, թուխ դէմքով,
դանդուր ու խիտ մազերով, սեւաչուխ, սևընքուխ,
կրակ ու քոյ երիտասարդ մըն էր, առանց սպասելու
Պատրիարքին թոյլտուութեան, Սիմոն պէյին դիմացը
նստաւ, թիկնաթոռի մը վրայ։

Բարապանը, Պատրիարքի ակնարկին հետեւե-
լով, տակաւին կ՚սպասէր հոն։

Պահ մը լռութիւնը տիրեց սենեակին մէջ.

Սակայն, այցելուին դէմքին վրայ աճապարան-
քի արտայայտութիւն մը կը նշմարուէր, և աչքերուն
մէջ՝ մութ խորհուրդներու կայծեր կը փայլատակէին։
Սենեակին մթնոլորտը կը մռայլէր անծանօթ հիւրին
ներկայութեամբը։

Վերջապէս այցելուն խզեց լռութիւնը։

— Սրբազա՛ն, ըսաւ լուրջ դէմքով մը, բարա-
պանին ունի՞ք պատուէր մը, ինչո՞ւ կ՚սպասէ հոս,
մեզ առանձին թող ձգէ, եթէ կարելի է։

— Տղա՛ս, դուրս ել, ըսաւ Սիմոն պէյ, բարա-
պանին ուղղելով, իսկ դուք, պարո՛ն, ըսաւ այցե-
լուին, կը հաճի՞ք մեզի յայտնել ձեր այցելութեան
նպատակը։

— Անշո՛ւշտ, պատասխանեց այցելուն, գրպանէն
հանելով ակնոց մը, զոր իր կարճ ու ցցուած քի-
թին վրայ նստեցուց, այցելութեան նպատակը պի-
տի իմանաք նոյնիսկ այս րոպէիս մէջ։

Սիմոն պէյ, առանց պատրիարքին նայելու, տագ-
նապի նոպաներու մէջ կը չարչարուէր. ինքզինք
ամփոփեց և պատրաստուեցաւ մարիկ ընելու։

— Պէ՛յ, սկսաւ այցելուն, և դո՛ւք, Սրբազա՛ն,
պիտի՞ք ինչու եկած եմ... ներեցէ՛ք որ նախ յայ-
տարարեմ թէ՝ կուգամ մայրաքաղաքիս Հնչակեան
մահնաճիւղի վարչութեան կողմէն, սոսկ տեղեկու-
թիւն մը պահանջելու, ձերբակալուած Լուսինեան
Սրբազանի վերապահուած բաղդին նկատմամբ. կը
հաճի՞ք հաղորդել ինծի ճշմարտութիւնը։

— Դուք ի՞նչպէս լսեցիք, տղա՛ս, կանխեց հարց-
ընել պէյը, ուզելով խուսափիլ պատասխան տալէ,
ինչ որ գինքը նեղ դրութեան մը մէջ պիտի դնէր։

— Բայց, պէ՛յ, ես ղրկուած եմ ձենէ՛ սոսկ նա-
խ համար սոսյգ լուրը. դո՛ւք միայն կրնաք գիտ-
նալ Լուսինեան Ս.ին ձերբակալման ներքին պատ-
ճառները, և թերևս, Պատրիա՛րքը...։

Աչքերը ցնցուեցաւ։

— Ջուա՛կս, ըսաւ այցելուին, աճապարելով
ինքզինք արդարացնել, ես ինչպէ՞ս կրնամ գիտցած
ըլլալ...։

— Դո՞ւք... դո՞ւք չէք կրնար գիտցած ըլլալ,
որոտաց անծանօթ երիտասարդը, սպառնացայտ նայ-
ուածք մը չանթելով Պատրիարքին, յետոյ, գառնա-
լով Սիմոն պէյի.

— Ինդրե՛մ, չարունակեց, ժամանակը կ՚անցնի,
պէտք է չուտով վերադառնամ և վարչութեան հա-
ղորդեմ պատգամաւորութեանս արդիւնքը. ուստի,
եթէ կարելի է, չուտով պատասխանեցէ՛ք։

— Լուսինեան Ս.ը, զաւա՛կս, ըսաւ Սիմոն պէյ հայրական գուրգուրանքի կեղծուկ չեշտ մը դնելով իր ձայնին մէջ, այս պահուս Եըլտըզ կը գտնուի, ամենախիստ հսկողութեան տակ. չա՛տ աշխատեցանք Ս. Պատրիարքին հետ, արձակել տալ զինքը, սակայն դժբաղդաբար, չը յաջողեցանք. ամենածանր յանցանք մը գործած է կ'ըսուի և Սուլթանը սաստիկ զայրացած է իրեն դէմ, որովհետև Եըլտըզի գաղտնիքներէն մէկը փորձեր է հրապարակել։

— Ի՛նչպէս Եըլտըզի ներքին գաղտնիք մը կըրնայ հրապարակել փորձած ըլլալ Լուսինեան Ս.ի պէս արժանաւոր եկեղեցական՛ն մը։

— Մենք ալ չենք գիտեր, զաւա՛կս, յարեց Աչեզեան, քիչ մը քաջալերուած Սիմոն պէյի ներկայութենէն, Լուսինեան Ս.ը Պալատան սիրականներէն էր, Եըլտըզէն կը տրուէր կերակուրը. մե՛նք ալ չենք կրնար լուծել այդ հանելուկը։

— Հանելուկ չէ՛ ասիկա Սրբազա՛ն, դառաց այցելուն, մահնուԹի՛ւն է, մահնուԹի՛ւն.... Լսէ՛ք ինծի, մի՛ ծածկէք... Երէկ գիշեր, Եըլտըզի մէջ, գաղտնի հարցաքննուԹեան որո՞նք ներկայ էին կըբօն. ու քաղաք. ժողովներուն անդամներէն. լսէ՛ք, ձեզի՛ եմ, ձեզի՛, Սիմո՛ն պէյ։

Ու բուռն չարժուի մը, ձեռքը ձգելով պարապին մէջ, ոտքի ելաւ։

— Դո՛ւք, չարունակեց նոյն թափով, պատրիարքը ու վարչապետ՝ ազգին պատի՛ւը, հայրենիքին չահե՛րը, բոլոր ազգային սրբուԹիւնները կը կոխոտէք և կը զոհէք ձեր անձնական... չահերուն։

— Սիրելի՛ զաւակս, ըսաւ Պատրիարքը պաղատագին ձայնով մը, աշխատելով հանդարտեցնել Հընչակեան երիտասարդին սրտմտուԹիւնը, որ կ'սպառնար պայթելու երկուքի՛ն ալ գլխուն, դուք սխալ տեղեկուԹիւն առած էք Լուսինեան Ս.ի խնդրին վրայ. Պատրիարքարանի միջամտուԹիւնը բոլորովին անօգուտ եղաւ. արդէն Ֆրանսական մեծ դեսպանը միջամտած է և կը յուսամ թէ՝ ա՛յսօր իսկ արձակուի Սրբազանը։

— Չիս կը խաբէ՛ք, կը խաբէ՛ք, գոռաց երիտասարդը, դո՛ւք էք Լուսինեան Ս.ի սենեակը խուզարկուԹիւն կատարել տուողը, դո՛ւք էք որ զայն ձերբակալել տուիք, և հիմա, բնականաբար, չէք կրնար միջամտել, անոր արձակումը խնդրել։

— Զաւա՛կս, յարեց Սիմոն պէյ, ԹիւրխմացուԹի՛ւն մը կայ...

Հնչակեան պատգամաւորը կը յամառէր, անդըրդեւելի կը մնար իր համոզման վրայ. պատրիարք ու վարչապետ, երկուքն ալ գաղտագրուած էին Հընչակեան վարչուԹեան կողմէն, երկուքի՛ն ալ անաչառ քննիչները նշանակուած էին. պատգամաւորը, խոբապես համոզուած էր թէ՝ Աչեզեան Պատրիարքը պատուհաս մըն էր և թէ Մաքսուտ Սիմոն պէյ՝ պատրիարքին թունաւորուն էր։ ՅեղափոխուԹեան ոխերիմ, անհաչտելի թշնամիները, որոնք ազգին ճակատագրին հետ կը խաղային ա՛յնքան անզգօրէն, խղճմտանքը մեռած ըլլալով երկուքի՛ն ալ սրտին մէջ... Հետեւաբար, երկուքի՛ն ալ պաշտպանողականները նշանակուԹենէ զուրկ էին, և չէին կրնար արդարացնել զիրենք. երկու դաւաճանները, Լուսինեան Սրբազանի պէս բարձր եկեղեցականի մը, տաղանդաւոր բանաստեղծի մը, հայրենասէր Հայու մը բարոյական մահացումը կանխամտածումով պատրաստողնե՛րը. իրենց գաղտնի գործակալ ու գործակից ունենալով յայտնի մտանիչ Մամբրէն...։

Այս խորհրդածուԹիւնները կ'ընէր Հնչակեան պատգամաւորը. երբ յանկարծ բարապանը ներս մը-

տաւ և Մագաուա Սիմոն պէյը կանչէց։ Այս վերջինը դուրս եկաւ։

Աչըգեան պատրիարքին հետ առանձին մնաց Հնչակեանը։

Սիմոն պէյ կանչուած էր Մամբրէ վարդապետէն, որ վերադարձած էր արդէն Ոտիկանութենէն պաշտօնատունէն և նախապարին պատասխանը բերած էր...։

Ո՛և է կասկած չներշնչելու համար, Սիմոն պոյ չուտով վերադարձաւ պատրիարքին սենեակը, և արդահատանքով դիտեց Աչըգեանի քծնուքները՝ հընչակեանի մը ոտքերը համբուրելու աստիճան անոր ատրնացուքները, ևլն.։

— Սրբազա՛ն հայր, ըսաւ Սիմոն պէյ, ես ոտիկուած եմ հիմա մեկնելու։

Յետոյ Հնչակեանին դառնալով.

— Տղա՛ս, ըսաւ գորովոտ չնչաւոր մը, ինծի տաւ կաւին պէտք ունի՞ք, արդեօք ունի՞ք ըսելիք մը։

— Ի՞նչ ըսելիք պիտի ունենամ, պէ՛յ, քանի որ լաւ գիտեմ թէ՝ ձեզի հետ չը՛ խօսիր հայրենիքին սէրը, քանի որ դուք, ինչպէս ձեր բոլոր նախնիքները, և բոլոր միւս ամիրաները, վարժուած են իրենց հարստութեան ու ամբարտաւանութեան չուրը գը բարձրացնելու, հարստահարուած, կեղեքուած ու իրաւազուրկ ժողովուրդին քանդուած օճախներուն վրայ. ի՛նչ ըսելիք կրնամ ունենալ ձեզի պէս... Համիտ... արաբածներուն...

Սիմոն պէյ լռեց, երկու վայրկեան եաքը, Պատրիարքին դառնալով.

— Ես մեկնի՛մ ուրեմն, ըսաւ, ու կը պատրաստըէր մեկնիլ, երբ Հնչակեանը երկու քայլ առաջանալով դէպի Սիմոն պէյ.

— Ո՞ւր կ'երթաք, պէ՛յ, որտաց ապառնագին,

պատասխան մը չտուիք ինծի, ի՞նչ միջոց ձեռք պիտի առնէք Լուսինեան Ս.ին համար։

— Ըսի՛նք, զաւա՛կս, Լուսինեան Սրբազանին խնդիրը մեր ձեռքէն ելած է, Եըլտըզի մէջ կը գըտնըւի հիմա. ֆրանսական մեծ դեսպանին միջամտութիւնը չեմ կարծեր թէ ապարդիւն մնայ, թերևս այս օր վաղը կ'արձակուի. հետևաբար, մեր կողմէն ևս ևէլտրդ է ուրիշ ո՛և է ձեռնարկ։

Շա՛տ լաւ ուրեմն, ըսաւ այցելուն, այլևս հոս սպասելս աւելորդ կը նկատեմ. ես մեկնիմ։

Ու պարզ բարեւով մը հրաժեշտ տուաւ։

Պատրիարք ու վարչապետ լոյն չունչ մը առին։

— Ձեզ ըսեր, Սրբազա՛ն, ըսաւ Սիմոն պէյ, զըբաղանքն հանելով նամակ մը, նազըմ բաչային պատասխանը ստացանք. Մամբրէի ճարպիկութիւնը, հաւատացէ՛ք, յոյժ գնահատելի է։

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ է պատասխաներ նախարարը։

— Մամբրէի հետ դաշնի գործակալներ ալ գըտնըւեր է, որոնք Պատրիարքարանի փողոցին երկու ծայրերը կը պարապին հիմա. մինչև հիմա ձերբակալած պէտք է ըլլան սրիկան...։

Աչըգեանի սիրտը խաղաց տեղէն, և

— Ա՛խ, Սիմոն պէյ, չա՛տ սխալ կարդադրուեր է. պէտք չէ որ այսօր ձերբակալուի. վաղը պիտի լսուի և ամէն մարդ պիտի հասկնայ թէ՝ մենք ենք որ ձերբակալել տուած ենք այդ գըղեան. ազէկ չեղաւ, պէյ, չա՛տ դէշ եղաւ։

Սիմոն պէյ սկսաւ մտմտալ, իրաւունք ունէր Աչըգեան. բայց ուշ էր, լրտեսները բռնած էին արդէն փողոցին երկու ծայրերը, անկարելի էր Պատրիարքարանէն բարապաններ գրկել և արդիլել տալ, որովհետև ոտիկանութեան նախարարին պատաս-

խանութիրը բացայայտ էր. այդ յանդուգն յեղափոխականը ձերբակալելու համար հարկ եղած միջոցները ձեռք առնուած էին արդէն։

— Ի՛նչ պիտի ընենք հիմա, ըսաւ պէյը, նախապարարը հրամայած է անգամ մը, ա՛լ կարելի չէ՛ արդիլել տալ. երանի՛ թէ առաջուընէ լաւ մը խորհէինք և այնպէս դիմում ընէինք. հոգ չէ՛ սակայն, կառավարութիւնը գիտէ իր գործելակերպը, մենք չենք կրնար միջամտել ըլլալ իր ներքին գործերուն. թո՛ղ ձերբակալուի սրիկան, որ քիչ մը խելքը գլուխը դայ...։

— Աղէկ չհաշ՛ւ, չա՛տ դէշ եղաւ, կը մրթմրթար Պաարիարքը, կանխաւ գուշակելով այդ ձերբակալման հաւանական վտանգաւոր հետեւանքները, Սիմո՛ն պէյ, եթէ կարելի է, ասոր առջեւը թող առնուի. գիտցած ըլլաք, մեր մարքը վտանգած կ'ըլլանք, եթէ ժամ առաջ դարման մը չը խորհինք, ոչ րովհետեւ, հարկ չկայ կրկնելու, Հնչակեանները զօրաւոր կազմակերպութիւն մըն են, մայրաքաղաքիս մէջ իրենց մատնաճիշդը առեակ մը կառավարութիւնն է դարձեր. չափազանցութիւն մը չեմ կարծեր ըրած ըլլալ, եթէ ըսեմ որ՝ կայսերական կառավարութեան ալ լուրջ մտահոգութեան առարկայ եղած է ասոնց գործունէութիւնը... ես կը վախնամ, և իրաւո՛ւնք ալ ունիմ վախնալու. այս ձերբակալման հետեւանքը չա՛տ դէշ է, չա՛տ դէշ...։

— Ի՞նչ ընենք հիմա, Սրբազա՛ն, բանը բանէն անցա՛ծ է...։

— Մի՛ջոց մը կայ, մի՛ջոց մը, յանկարծ բացագանչեց Սէրգեան, իր ըրած գիւտին գործնականութեանը վատահ եղող մէկու մը հպարտութեամբ, հոգ չէ՛, թո՛ղ ձերբակալուի, քանի մը ժամ թո՛ղ ոստիկանութեան բանտը մնայ, բայց այսօր, իրիկուան դէմ, դուք անձամբ նախարարին կ'երթաք և կը բարեխօսէք այդ սրիկային համար, բնականաբար նախարարին բացատրելով բոլոր պատճառները, ոչ րոնք ձեզ կ'ստիպեն դիմելու այդ միջոցին. տարաձայնութիւն կայ, նախարարը՝ հետաքրքիր ու խորամանկ մարդ, պիտի գիտնայ նպաստաւոր հետեւանք մը տալ ձեր դիմումին և ձեր բարեխօսութեամբը պիտի արձակէ այդ... ստահա՛կը։

— Գէշ խորհուրդ չէ՛, Սրբազա՛ն, կը յայտնէ՛։

— Սակայն, պէ՛յ, նախարարին դիմելէ առաջ, լաւագոյն չէ՞ նախ ստուգել թէ՝ ձերբակալութեա՞ւ։

— Այո՛, այո՛, պէտք է ստուգուի ձերբակալումը։

Պատրիարքը զիլը հնչեցուց։

Բարապանը ներս մտաւ։

— Տղա՛ս, ըսաւ բարապանին, վար իջէիր, հասկըցիր թէ մեր քովէն մեկնող հիւրը դեռ Պատրիարքարա՞նը կը մնայ թէ դուրս ելաւ։

Բարապանը հազիւ թէ դուրս ելած, կը պատրաստուէր վար իջնելու, երբ, Պատրիարքարանի վարը, վերը, իրարանցում մըն է սկսաւ։

— Բռնեցէ՛ք, բռնեցէ՛ք, կը փափաչին բարապանները ոմանք։

— Խե՛ղճ տղան, ձեռքով քաշկռտելով կը տանէին, կ'ըսէին ուրիշներ։

Շշուկը տակաւ տարածուեցաւ. Պատրիարքարան այցելող Հնչակեանը ձերբակալուած էր փողոցին վարի ծայրը, երբ կը վազէր Գում-Գարուի չոգեկառքին հասնելու։

Բարապանը վերադարձաւ Պատրիարքին սենեակը. աստիկ յուզուած էր։

— Ի՞նչ կայ, ի՞նչ կայ, հարցուց Սիմոն պէյ, ինչո՞ւ այդպէս յուզուած ես, տղա՛ս։

— Պէ՛յ, տղան բռնած են, ըսաւ, ու սկսաւ լալ։

— Ինչո՞ւ կուլաս դուն, հարցուց Պատրիարքը կասկածոտ նայուածք մը պտըցնելով խեղճ բարաւպանին վրայ։

— Ի՞նչպէս չլամ, ի՞նչպէս չողբամ, Սրբազա՛ն, այրի քրոջս զաւա՛կն է, մէկ հատի՛կը, ո՛րք մը, ընտանիքին գաւազա՛նը։

— Սիմո՛ն պէյ, ըսաւ պատրիարքը, գորովագութ հօր մը խանդաղատանքով, իբր թէ դիպուկ իր բարապանի ազերատանքին, այսօ՛ր իսկ պէտք է ազատուի այդ տղան։

— Կ'աչխատինք, բան մը կ'ընենք, Սրբազա՛ն, ըսաւ Սիմոն պէյ, քանի որ մեր բարապանին քեռորդին է, բայց մէկ անգամ միայն կրնամ բարեխօսել, եթէ վաղը դարձեալ տղայական գործերու մէջ նետուի, ես չե՛մ խառնուիր։

— Պէ՛յ էֆէնտի, կը պաղատէր բարապանը, այրի մո՛րը գիտցե՛ք, այս անգամ թո՛ղ արձակուի, միայ ցածը յանձնեցե՛ք ինծի, ես գիտեմ ինչ պիտի խօսիմ իրեն...։

— Դուն գնա՛, ըսաւ Պատրիարքը բարապանին, անհոգ եղիր, պէյը կը կարգադրէ այդ գործը, բայց դուն ալ մի՛ մոռնար խոստումդ, աչխատէ՛ որ կարգի բերես այդ տառակը, խրատէ՛, թող մեղքնայ իր մօրը, հասկցա՞ր...։

Բարապանը դուրս ելաւ։

Սիմոն պէյ ալ կը պատրաստուէր մեկնելու, սակայն Պատրիարքը կը խնդրէր որ քիչ մըն ալ նըստէր ու նոր խորհրդակցութիւն մը կատարէին Նարպէյի ձերբակալման խնդրին համար։

— Պէ՛յ, կ'ըսէր Աչըգեան, կը տեսնէ՞ք, Հնչակեանները լաւ են եղելութիւնը. չը լսեցի՞ք, մի՛գ պատասխանատու կը բռնէր Նարպէյի սպանութեան և նո՛յնիսկ իր ձերբակալման համար. ասոնք վտանգաւոր մարդիկներ են...։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, Սրբազա՛ն, տեղի տա՞նք ասոնց սպառնալիքներուն առջև, Նարպէյի կարգալուծումը յետաձգե՞նք, սպասե՞նք Ֆրանսական դեսպանին միջամտութեան ելքին։

— Կարելի՞ է յետաձգել... պատեհ առթը ներկայացեր է, ինչո՞ւ չօգտուինք... վեհ. Սուլթանը, դուք ինչ լաւ գիտէք, Ֆրանսական մեծ դեսպանին միջամտութիւնը չեզոքացնելու նպատակո՛վ է որ կ'աճապարէ կարգազուրկ հռչակել տալ այդ... նկատի ունեցեալները։

— Այնպէ՛ս է, կրկնեց պէյը, հիմա չա՛տ դիւրին է ընել այդ կարգադրութիւնը, ցորչափ Նարպէյը բանտի մէջ է. բոլոր եկեղեցականներն ալ ան ու դպրի մէջ են, առանց առարկութեան պիտի հաւանին մեր հրամաններուն։

Այնտարակո՛յս, հիմա չատ դիւրին է Նարպէյը կարգազուրկ հռչակել, որովհետև կայսերական կառավարութեան առջև, հասարակ ոճրագո՛րծ մըն է ան, Եըլտըզի պէս նուիրական... վայրի մը ներքին պաղտնիքները հրապարակելու անիծապարտ փորձութեան մէջ ինկած է. ան դադրած է եկեղեցական ըլլալէ, անարժա՛ն է կրելու կղերականի սքեմը... ա՛յսօրուընէ պէտք է ցրուել հրաւէրները, պէտք է վաղը դուռարուի արտասովոր նիստը, որպէս զի կառավարուած իրաւութեան մը առջև դրած ըլլանք Ֆրանսական մեծ դեսպանը, յանկարծ կարգալոյծ հրամանակելով Նարպէյը։

— Սակայն, սիրելի պէ՛յ, չը մոռնաք, ա՛յս իրիկուընէ պէտք է տեսնէք նախարարը, այդ առտակը կուն պէտք է տեսնէք նախարարը, այդ առտակը պիշերը վար չի դնելու համար. ջանացէ՛ք իրիկուընէ արձակել տալ։

— Շա՛տ լաւ, Սրբազա՛ն, առիկա դիւրին է, ես հիմա կը մեկնիմ. վաղը կուգամ դարձեալ տեսնելու։

— Ինչո՞ւ կուլաս դուն, հարցուց Պատրիարքը կամակատար նայուածք մը պատցնելով խեղճ բարեպանին վրայ։

— Ի՞նչպէս չիլամ, ի՞նչպէս չողբամ, Սրբազա՛ն, այրի քրոջս զաւա՛կն է, մէկ հատի՛կը, ո՛րը մը, ընտանիքին գաւազա՛նը։

— Սխմո՛ն պէյ, ըսաւ պատրիարքը, գորովագութ հօր մը խանդաղատանքով, իբր թէ գթալով իր բարեպանի ազերատնքին, այսօ՛ր իսկ պէտք է ազատուի այդ տղան։

— Կ'աչխատինք, բան մը կ'ընենք, Սրբազա՛ն, ըսաւ Սիմոն պէյ, քանի որ մեր բարեպանին քեռորդին է, բայց մէկ անգամ միայն կրնամ բարեխօսել, եթէ վաղը դարձեալ տղայական գործերու մէջ նետուի, ես չե՛մ խառնուիր։

— Պէ՛յ էֆէնտի, կը պաղատէր բարեպանը, այրի մո՛րը գթացէ՛ք, այս անգամ թո՛ղ արձակուի, մնաց ծածը յանձնեցէ՛ք ինծի, ես գիտեմ ինչ պիտի խօսիմ իրեն...։

— Դուն գնա՛, ըսաւ Պատրիարքը բարեպանին, անհոգ եղիր, պէյը կը կարգադրէ այդ գործը, բայց դուն ալ մի՛ մոռնար խոստումդ, աչխատէ՛ որ կարգի բերես այդ ստահակը, իրատէ՛, թող մեղքնայ իր մօրը, հասկցա՞ր...։

Բարեպանը դուրս ելաւ։

Սիմոն պէյ ալ կը պատրաստուէր մեկնելու, սակայն Պատրիարքը կը խնդրէր որ քիչ մըն ալ նըստէր ու նոր խորհրդակցութիւն մը կատարէին Նարպէյի ձերբակալման խնդրին համար։

— Պէ՛յ, կ'ըսէր Աչըգեան, կը տեսնէ՞ք, Հնչակեանները լսած են եղելութիւնը. չը լսեցի՞ք, մի՛զ պատասխանատու կը բռնէր Նարպէյի սենեակին խուզարկութեան և նո՛յնիսկ իր ձերբակալման համար. ասոնք վտանգաւոր մարդիկներ են...։

Ի՞նչ ըսել կ'ուզէք, Սրբազա՛ն, տեղի տա՞նք ասոնց սպառնալիքներուն առջև, Նարպէյի կարգաւորումը յետաձգե՞նք, սպասե՞նք Ֆրանսական դեսպանին միջամտութեան ելքին։

— Կարելի՞ է յետաձգել... պատեհ առթը ներկայացեր է, ինչո՞ւ չօգտուինք... վեհ. Սուլթանը, դուք լինէ լաւ գիտէք, Ֆրանսական մեծ դեսպանին միջամտութիւնը չեզոքացնելու նպատակո՛վ է որ կ'աճապարէ կարգադրուիլ հռչակել տալ այդ... նկատ ղեցականը։

— Այնպէ՛ս է, կրկնեց պէյը, հիմա չա՛տ դիւրին է ընել այդ կարգադրութիւնը, ցորչափ Նարպէյը բանտի մէջ է. բոլոր եկեղեցականներն ալ ահ ու դողի մէջ են, առանց առարկութեան պիտի հաւանակերպին մեր հրամաններուն։

Անտարակո՛յս, հիմա չատ դիւրին է Նարպէյը կարգադրուիլ հռչակել, որովհետև կայսերական կառավարութեան առջև, հասարակ ոճրագո՛րծ մըն է ան, Եըլտըզի պէս նուիրական... վայրի մը ներքին գաղտնիքները հրապարակելու անիծապարտ վորոգութեան մէջ ինկած է. ան գադրած է եկեղեցական ըլլալէ, անարժա՛ն է կրելու կղերականի սքեմը... ա՛յսօրուընէ պէտք է ցրուել հրաւէրները, պէտք է վաղը դումարուի արտասովոր նիստը, որպէս զի կառուցած իրողութեան մը առջև դրած ըլլանք ֆըրանսական մեծ դեսպանը, յանկարծ կարգալոյծ հրամանակատ չակելով Նարպէյը։

— Սակայն, սիրելի պէ՛յ, չը մոռնաք, ա՛յս իրիկուընէ պէտք է տեսնէք նախարարը, այդ ստահակը պիշերը վար չի դնելու համար. չանացէ՛ք իրիկուընէ արձակել տալ։

— Շա՛տ լաւ, Սրբազա՛ն, տիկա դիւրին է, ես հիմա կը մեկնիմ. վաղը կուգամ դարձեալ տես-

նելու Ջեր Սրբազնութիւնը, և իմանալու համար արտասովոր նիւթին արդիւնքը։

Սիմոն պէյ մեկնեցաւ։

Սենեակին դուռը, բարապանը կրկնեց իր ազաչանքը, ձերբակալուած Հնչակեանին արձակման համար, և Սիմոն պէյ երկրորդեց իր խոստումը՝ քարեխօսելու նախարարին քով։

Կառքը վարը կ'սպասէր. Սիմոն պէյ նստաւ ու քշել տուաւ ուղղակի Ոսթիկանութեան դուռը։

— Տղան արձակել տալու կ'երթայ, կը փափաչին իրարու, դուռը կեցող բարապաններըը։

— Ձի՛չդ է, ձի՛չդ է, կը հեգնէին ուրիշներըը, ինքը չէ՞ր արդէն ձերբակալել տուողը։

Եւ խօսակցութիւնը կ'երկարէր Պաարիարքարանին բակին մէջ։

Աչըգեան գործի վրայ էր. Լուսինեան Ս.ը կարգազուրկ հռչակելու համար գումարուելիք արտասովոր նիւթին հրաւիրագրերը պատրաստել կուտար դիւանապետ Բարթող էֆ. Թելեանի։

— Սիրելի՛ Թելեան էֆէնտի, կ'ըսէր Աչըգեան, դուք միայն այդ կերպով գրել տուէք, հրաւիրեալներուն պէտք է այսօրուընէ յանձնուի։

— Սակայն, Սրբազա՛ն, կը պնդէր Թելեան, արտասովոր նիւթի մը հրաւէրը պէտք է քիչ մը մանրամասն գրուի, պէտք է յիշուի մանաւանդ օրակարգը, այնպէս չէ՞։

— Չէ՛, չէ՛, Բարթո՛ղ էֆէնտի, կը կրկնէր Աչըգեան, օրակարգը պէտք չէ՛ յիշուի։

— Ուրեմն ի՞նչ թող գրուի։

— Ձի՛չդ ինչ որ գրած եմ ես, չը կարդացի՞ք, մէկ բառ չը փոխուի, նոյնութեամբ պէտք է ընդօրինակուի, խնդրեմ, հոգի՛ս Բարթող էֆէնտի, չատ չուտով պէտք է պատրաստուի, ինչպէս որ ըսի, այս

իրիկուընէ պէտք է ամենքն ալ ստացած ըլլան հրաւէրը, որպէս զի վաղը կարենան ներկայ գտնուիլ, խնդրե՛մ, մանաւանդ հոգ տարէք այդ մասին։

— Ներեցէ՛ք, Սրբազա՛ն, ես տարիներէ ի վեր հոս կը գտնուիմ, և սակայն, այսպիսի հրաւիրագիր մը չեմ տեսած. լսուա՞ծ բան է, օրինակա՞ն է նիւթի հրաւիրել, և արտասովո՛ր նիւթի, և օրակարգը չը յիշել. Սրբազա՛ն, ես չե՛մ կրնար ընդօրինակել տալ այդպիսի հրաւիրագիր մը. կը ծաղրուի՛նք...։

— Չեմ հաւկնար, Թելեա՛ն էֆէնտի, ըսաւ Աչըգեան կեղծուկ քմծիծաղով մը, ձեր լեզուին տակ բա՛ն մը կայ, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։

— Ըսել կ'ուզեմ թէ՝ առանց օրակարգի՝ ժողովի հրաւիրագիր չը՛ ղրկուիր, թէ՝ Պատրիարքարանի դիւանապետ մը գոնէ պէտք է գիտնայ արտասովոր նիւթի մը գումարման չարժառիթը։

— Ջէ՞ք գիտեր դուք։

— Ինչպէ՞ս կրնամ գիտցած ըլլալ, քանի որ դուք կը պահէք ինձ։

Աչըգեան սկսաւ մմմտալ. կը խորհէր խոստովանաբար յայտնել դիւանապետին, պահանջելով որ վանաբար յայտնել դիւանապետին, պահանջելով որ գաղտնապահութիւնը յարդէ մինչև վաղը. բայց, միւս կողմէ, Սիմոն պէյի պատուէրները կը յիշէր, որոնք պէտք էր կէտ առ կէտ գործադրուէին. վերջապէս, չուարած մնացած էր, երբ դիւանապետը, կարծես թէ Պատրիարքի դէմքին վրայ կարդալով իր ներսիդին պատուարդող փոթորիկը.

— Սրբազա՛ն, ըսաւ, նշանակալից նայուածք մը Աչըգեանի ճչմարտանթելով, դուք մի՛ գործէք Սուլեաթանի ճչմարտանթելով, դուք մի՛ գործէք Սուլեաթանի դէմ. կը կարծէ՞ք թէ «Զի՛ք ինչ ծածուկ որ տուլթեան դէմ. կը կարծէ՞ք թէ «Զի՛ք ինչ ծածուկ որ ո՛չ յայտնեցի և գաղտնի որ ո՛չ ծանիցի»ն սուտ է. կը գտնեմ ձեր միամտութեան վրայ. կ'ուզէ՞ք որ կը գտնեմ ձեր միամտութեան վրայ. կ'ուզէ՞ք որ ձեզի ե՛ս պատմեմ վաղուան արտասովոր նիւթին նպատակը...։

Աչքերէն յոգնեցաւ։

Դիւանապետին յայտարարութիւնը՝ չանթահարիչ էր. ո՞վ իմաց առած էր իրեն, ո՞վ հաղորդած էր գաղանիքը, որ իրենց երկուքին, Սիմոն պէյին ու ի՛ր մէջեւ պահուած պէտք է մնար. արդեօք ո՞վ էր այն աներեւոյթ լրտեսը, որ իրենցմէ խլած էր այդ գաղանիքը և դիւանապետին հաղորդած։ Պահ մը սկսաւ կասկածիլ դուռը կեցող բարապանին վրայ, որ թերեւս լսած կրնար ըլլալ իրենց խօսակցութիւնը։ բայց լաւ կը յիշէր ինքը, սենեակին դուռը գոց էր, Մագուտա Սիմոն պէյ ցած ձայնով կը խօսէր. ուրեմն, ի՞նչպէս կրնար դրսէն լսուած ըլլալ իրենց խօսակցութիւնը։

— Թելեա՛ն էֆէնտի, խնդրե՛մ, ըսէ՛ք նայիմ, ի՞նչ է վաղուան արտասովոր նիստին նպատակը։

— Սրբազա՛ն, յարեց Թելեան չարաճճի ժպիտը շրթունքին ծայրը, Բարթողը տղայ չէ՛, երկկուան պաշտօնեա՛ն ալ չէ, Խրիմեանի, Վարժապետեանի պէս պատրիարքներու դպրո՛ցը մեծցած է. խնդրեմ, չատ մի՛ չարչարէք զիս, սա օրակարգը ըսէ՛ք որ մտցնեմ հրաւիրագրին մէջ. առանց օրակարգի հրաւիրագիր չե՛մ կրնար դրկել տալ, ամօ՛թ է...։

Աչքերէնի չուարումը դէմքին վրայ կը մատնուէր. փախուստի ելք մը չէր կրնար գտնել պէտք էր յայտնէր. հետեւաբար ամէն վտանգ աչքի առջեւ ուշ նեղնալով, որոշեց գաղանիքը բանալ։

— Բարթո՛ղ էֆէնտի, ըսաւ, իրո՛ք վարպետորդի էք, վերջապէս յաջողեցաք կորզել գաղանիքը. ես կը մտածէի նիստին դուռմարման մէ՛ջ յայտնել օրակարգը, որովհետեւ խնդիրը կարծուածէն չա՛տ աւելի փափո՛ւկ է, կ'ենթո՛ւա է...։

— Գիտե՛մ, Սրբազա՛ն, ո՛չ միայն փափուկ է, այլ և վտանգաւո՛ր...։

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Աչքերէնի գոյնը նետեց. դիւանապետը լսա՛ծ էր ամէն բան։ Բոլորտիքը նայելով.

— Բարթո՛ղ էֆէնտի, սիրելի՛ս, ըսաւ լուրջ ու խորհրդաւոր դէմքով մը, հիմա հոս երրորդ մը չկայ, կը տեսնեմ որ գաղանիքը ծանօթ է ձեզի. ես չեմ ուզեր հասկնալ թէ ի՛նչպէս յաջողած էք իմանալ ա՛յսքան գաղանի պահուած բան մը. տարիկա չէ՛ որ պիս կը չահագրգռէ. կարեւորը, գիտէ՞ք, սիրելի՛ Բարթող էֆէնտի, ինչ բանի մէջ կը կայանայ...

— Ինդրե՛մ, Սրբազա՛ն, աւելի պարզ խօսեցէ՛ք, չե՛մ հասկնար։

— Կը հասկնա՛ք, կը հասկնա՛ք, յարեց Աչքերէն գլուխը ճօճելով, գո՞ւք պիտի չը հասկնայիք, գո՞ւք, Պատրիարքարանին աղուէ՛սը...։

Թելեան թեթեւ մը խնդաց. ժպիտ մը՝ որ առաւելապար իր շրթունքին վրայ կը գծուի, ամէն անգամ որ ճիգ ընէ զսպելու իր ներքին յուզումը։

— Սրբազա՛ն յարեց Թելեան, ժպիտը միշտ շրթունքին վրայ, խնդրե՛մ, ըսէք վերջացուցէ՛ք, որ պէտք երթամ գրել տամ հրաւիրագիրները։

— Օրակա՞րգը... կմկմաց Աչքերէնն, վերջին ճիգ մը ընելով, Պէշիկթաշի քարոզից Նարպէյ Սրբազանին խնդիրը։

— Ո՞ր խնդիրը։

— Է՛, Բարթո՛ղ էֆէնտի, չատ բարակը կը մաննէք. օրակարգ մը համառօտ կ'ըլլայ... ա՛յդչափը կը բաւէ, ուրիշ բացատրութիւններ աւելորդ են, կ'ա՛ղաչեմ, ալ մի՛ երկարէք...։

— Շա՛տ աղէկ, չա՛տ աղէկ, ըսաւ Թելեան, ու հեռացաւ գլուխը ճօճելով։

Աչքերէնն, դիւանապետին մեկնելէն ետքը, սենեակին մէջ մնաց կուզար, իր բոլոր մտածումը կեդրոնացնելով վաղուան արտասովոր նիստին վրայ։

Հաստատապէս համոզուած էր թէ՝ հրաւիրուած ժո-
ղովականները՝ գրեթէ առանց բացառութեան, պիտի
ատորագրէին Նարպէյի բարոյական մահավճիռը։ Սա-
կայն, կ'ըսէր ինքնիրեն, Թելեան խոչընդոտ մըն է,
այս իրիկունէն պիտի կրնայ մտքերը նախապաշարել,
ընդդիմադիր ուժ մը պատրաստել և վաղուան աս-
տառվոր նիստը խանգարել կամ գէթ ամլութեան
դատապարտել տալ. արդեօք կանխարգել միջոց մը
չկա՞յ...։ Ա.յսպէս բաւական ժամանակ անհանգիստ
միայնութեանը մէջ, անհանդարտ քայլերով չրջան
ընկէ հաքը, դարձեալ աթոռը նստաւ և գլուխը հեն-
չեցուց։ Բարապանը ներս մտաւ։

— Տղա՛ս, ըսաւ Ա.չըգեան, Մամբրէ վարդապե-
տը հոս կանչէ՛։

Մամբրէ վարդապետը ներս մտաւ։

— Վարդապե՛տ, ըսաւ պատրիարքը, վաղուան
արտասովոր նիստը գիտէք, մինչև կէս օր պէտք է
դումարուի։ Ա՛յս իրիկունէն պէտք է երթաք մէկիկ
մէկիկ այցելէք մէրինները, խնդիրը պարզէք, և ը-
սէք մինչեռոյն ժամանակ թէ՛ նիստին մէջ ո՛ և է ընդ-
դիմախօս ժողովականի անունը պիտի նչանակուի
և ատիկանութեան նախարարին յանձնուի. ա՛յսպէս
պատուիրուած է կ'ըսէք Եըլտըզէն. կարծեմ թէ՝ այդ
սպառնալիքը բաւական է, այնպէս չէ՞։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, Սրբազա՛ն, յարեց Մամբրէ չը-
նական հրճուանքով մը, վաղուան նիստը չա՞տ փա-
ռաւոր պիտի անցնի. գրաւ կը դնեմ, ո՛չ ոք պիտի
համարձակի հակառակ խօսիլ. ամէնքն ալ պիտի
ատորագրեն առանց առարկութեան. ես ամէնքն ալ
կը ճանչնամ և արդէն կանխաւ պատրաստած եմ չա-
փերը... Սրբազա՛ն, յաղթանակը կատարեալ պիտի
ըլլայ. ես հոս, պատրիարքարանին մէկ խորշը, պի-
տի սպասեմ մինչև վերջը, որպէսզի անմիջապէս Ոս-

տիկանութեան Դուռը վազեմ, իմաց տամ արդիւնքը
նախարարին։

— Վարդապե՛տ, դուն այս օրերս մի՛ յաճախեր
Պատրիարքարան, աչքերէ հեռու ապրէ մէկ քանի
օր, վաղը չըլլալ թէ գաս, նիստը փակուելէ և ժո-
ղովականները մեկնելէ հաքը, հոգ չէ՛, երևցի՛ր ան-
դամ մը, բայց անկէ առաջ, երբէ՛ք, կը հասկնա՞ս.
յանդգնութիւնը լաւ բան մը չէ՛, էշնահատա՛կ կ'ըլ-
լաս, գիտցա՛ծ ըլլաս հա՛...։

— Սրբազա՛ն, յարեց Մամբրէ գողէ բռնուած,
կ'աղաչե՛մ, եթէ բան մը գիտէք, ինէ մի՛ պահէք,
արդեօք անաբեկի՞չ մը կը պաըտի հանուէս, արդեօք
Հնչակեաններուն կողմէն դատապարտուա՞ծ եմ...։
եթէ այդ մասին ունիք տեղեկութիւն մը, հաղորդե-
ցէ՛ք ինծի, որպէս զի այսուհետև զգուշաւոր ըլլամ։

— Ո՛չ, ծամծմեց Ա.չըգեան, այնքան կարեւոր
լուր մը չէ թէև, բայց լա՛ւ է որ տեղեակ ըլլաս։

— Պատմեցէ՛ք, Սրբազա՛ն, կրկնեց մատնիչը
անհամբեր, ի՛նչ լուր է։

— Դեռ այսօ՛ր իմացայ, վարդապե՛տ, Սիմոն պէյ
յանձնարարեց որ քեզի չը հաղորդեմ, կարեւորու-
թիւն անգամ չը տամ, բայց ես չեմ կրնար համբե-
րել, պէտք է յայտնեմ. մտիկ ըրէ՛, տղա՛ս.— Սկիւ-
տարի մէջ հակառակորդներդ կը ճանչնաս, չէ՞։

— Ամէ՛նքն ալ կը ճանչնամ, իրենց անուններովը,
տեղովը և բոլոր պարագաներովը։

— Լա՛ւ, քանի որ այդպէս է, դուն այսօրուընէ
պէտք է տեսնես ատիկանութեան նախարարը, ա՛յս
դիշերուընէ պէտք է ձերբակալել տաս զանոնք, խու-
զարկութիւններ կատարել տաս իրենց բնակարան-
ներուն մէջ ու գործատեղիները, չը մոռնալով նաև
խուզարկել իրենց ազգականներուն ու բարեկամնե-
րո՛ւն ալ բնակարանները և անոնց աշխատութեան

տեղերը. վերջապէս, հիմակուընէ՛ պէտք է երաշխաւոր պահանջես անոնցմէ, քու կեանքիդ ապահովութեան համար։

— Սակայն, ըսաւ Մամբրէ, կասկածներու մասնաբաժին, ինչո՞ւ այս զգուշութիւնները, ինչո՞ւ այս միջոցները, կ'ազատե՛մ, մի՛ պահէք ինէ, ի՞նչ իմացած էք, յայտնեցէ՛ք։

— Վարդապե՛տ, կը կրկնեմ, պէտք է գաղտնապահ ըլլաս, պէտք չէ՛ տարաձայնուելի լուրը, և...

— Սրբազա՛ն, ընդհատեց Մամբրէ, կէս մը կըզատամբանք, կէս մըն ալ ցաւ յայտնելով իրեն հանդէպ Պատրիարքին ցոյց տուած անվստահութեան համար, դիս դեռ նո՞ր կը ճանչնաք, ի՞նչ արիւնոտ գաղտնիքներ կան պահուած ներսիդիս, գիտե՞ք, եա այնչափ տխմա՞ր եմ որ իմ անձիս, իմ կեանքի՛ս վերաբերեալ գաղտնիք մը յայտնեմ ուրիշի մը, կարելի՞ է գործել այդ չխմարութիւնը։

— Շա՛տ լաւ, տղա՛ս, մտիկ ըրէ ուրեմն. Հընչակեան Կուսակցութեան Կ. Պոլսոյ Մասնաճիւղը՝ մահուան դատապարտութեան վճիռ արձակած է քեզի դէմ. եաեւէդ անաբեկիչ մը կը պատի...։

Մամբրէ մոմիա կարծցաւ։

Աչքգեան, առանց նչմարելու և զգալու Մամբրէի ալեկոծութիւնն ու խուճապ տագնապը, կը շարունակէր գուժկանի իր տեղեկատուութիւնը։

— Սրբազա՛ն, ըսաւ Մամբրէ, ինքզինք զժուարաւ ամփոփելով, այդ տեղեկութեան ադբիւրը կըրնա՞մ արդեօք իմանալ։

— Ո՛չ, չատ մի՛ պեղեր, եա քեզի կ'ըսեմ թէ՝ քու մահավճիռդ արձակուած է, և զգուշացի՛ր...։

Մամբրէ ջախջախուած, ա՛լ չկրցաւ մէ՛կ բառ իսկ արտասանել։

Լռութիւնը բաւական տեւեց, մինչև որ պատրիարքը խզելով զայն.

— Տղա՛ս, ըսաւ, ինծի նայէ՛, եթէ կրնաս, հիմակուընէ դնա և տուընդ քաշուէ՛, մէկ երկու օր մի՛ ելլեր մէջտեղ, տեսնենք ի՞նչ կերպարանք կ'առնեն գործերը. պիտցած ըլլաս, վտանգաւո՛ր է կացութիւնը, սրիկաները կատղեր են, մանաւանդ Նարպէյի ձերբակալման օրէն ասդին. հա՛, չը մոռնամ ըսել, կասկած մըն ալ կայ թէ՝ դուն ես մատներ Նարպէյը, դո՛ւն ես խուզարկել տուեր իր սենեակը, և դո՛ւն ես թարգմաներ իր գրութիւնները...։

— Սրբազա՛ն, ըսաւ Մամբրէ, հազիւ լսելի ձայնով մը, հեծկլտալով ու դողալով, ես կամաց կամաց կ'սկսիմ կասկածիլ նախարարին և կամ

— Ի՞նչպէս... ընդհատեց Պատրիարքը։

— Ձեր Սրբազնութեան վրայ։

— Ախենգեցա՞ր, վարպապե՛տ, որոտաց Աչքգեան, յանկարծ ոտքի ելլելով ու դէպի Մամբրէն առաջանալով սպառնալից դիրքով մը, խենդեցա՞ր, ի՛նչպէս կրնաս այդպիսի կասկած մը տնուցանել ինծի դէմ, որ քու միակ պաշտպա՛նդ եմ, և նախարարին դէմ, որ քեզ ա՛յնքան անթուելի բարիքներով ու նուէրներով կը լիացնէ, ապերա՛խտ...։

— Սակայն, ներեցէ՛ք Սրբազան, չարունակեց Մամբրէ հեծկլտալով, ես ապերախտ մը չեմ, ընդհակառակը, սրտանց երախտապարտ եմ թէ՛ Ձեր Սրբազնութեան և թէ նախարարին չռայլած շնորհներուն համար։

— Ուրե՞մն... ի՞նչպէս կը յանդգնիս կասկածիլ քու բարերարներուդ վրայ, ասիկա ապերախտութիւն չէ, ի՞նչ է...։

— Սրբազա՛ն հայր, թոյլ տուէք որ արտայայտեմ միտքս, կ'աղերսէր Մամբրէ, աչքերը թրջուած կեղծ արցունքներով, որոնք իր յարմար դատած րոպէին պատրաստ էին հոսելու իր անպատկառ երեսն ի վար, գիտե՞ք ինչու այդ կասկածէն կը տանջուիմ։

— Ինչո՞ւ, բացատրէ՛ նայիմ։

— Որովհետեւ, Նարպէյի սենեակին խուզարկուե թեան պահուն ես հոն էի թէեւ, սակայն Նարպէյէն չը նչմարուեցայ, սաստիկ յուզուած էր և այլայլած, ոստիկան գինուորներուն ներկայութենէն և Եըլտըզի գաղտնի գործակալներուն լուսթենէն. ես, ինչպէս արդէն պատմած եմ ձեզի, յաջողեցայ վերցնել սեւ սնդուսէ փաթոյթով ծրարը, և առանց այլեւս մէկ վայրկեան սպասելու հոն, կծիկը գրի և նետուեցայ Սկիւտարի չոգենաւը, քնակարանս հասայ և սկսայ թարգմանել. մնացածը ծանօթ է Ձեր Սրբազնութե թեան, այնպէս չէ՞։

— Է՛, յետո՞յ...։

— Ինդրե՛մ, Սրբազա՛ն, մի՛ սրտնեղիք, ի՞նչպէս կարելի է մեկնել այս հանելուկը։ Նախաբարեւն և՛ ս յանչնեցի սեւ ծրարը, իւնքը միայն տեսայ, կարդայ թարգմանութիւնս, և իւնքը տարաւ վեհ. Սուլթա նին. այդ ծրարին պատմութիւնը, քայ ի նախաբա րէն, գո՛ւք միայն գիտէք, Սրբազա՛ն. արդ, ի՞նչ պէս կ՚ըլլայ որ անիծեա՛լ Հնչակեաններուն ականջը հասած կ՚ըլլայ եղելութիւնը, ի՞նչպէս կ՚ըլլայ որ կ՚իմանան իրենք ու գիս մասնիչը կը կարծեն Նար պէյի. ո՞վ իմաց տուած կ՚ըլլայ իրենց...։

— Հը՛մ, հեգնեց Աչըգեան, հիմա՛կ հասկցայ, ըսել կ՚ուզես թէ՝ նախաբարը կամ ես, երկուքէս մէ՛կը պէտք է հաղորդած ըլլայ եղելութիւնը Հնչակ եաններուն...։

Մամբրէ չը պատասխանեց. իր լռութիւնը կը խօ սէր. ըսել կ՚ուզէր թէ՝ իրաւացի էր իր կասկածը։

— Գնա՛ բանդ, վարպապե՛տ, անիրական կաս կածներով մի՛ չարչարեր ըզձդ. ջանա՛ ժամ առաջ հեռանալ այս վայրերէն, մութը չը կոխած, եթէ կրնաս, առանց նչմարուելու, գոլի պէս հեռացի՛ր,

չո՛ւտ, գնա քնակարանդ քաչուէ՛ մէկ քանի օր, ես վաղուան արտասովոր նիստին ելքը կը հաղորդեմ քեզի, անհոգ եղի՛ր...։

— Բա՛յց...

— Ի՞նչ, մի՛ վախնար, այդքան մի՛ վհատիր, Հնչակեաններուն արձակած վճիռը չուտով չը՛ գոր ծադրուիր. գուն աչխատէ՛ Սկիւտարի չոգենաւին հասնելու, իրիկունը տունդ եղի՛ր։

— Բա՛յց, կրկնեց Մամբրէ, ո՞վ պիտի կանխա իմաց տայ նախարարին, որպէսզի խիստ հսկողու թիւն մը կատարուի։

— Հոգ մի՛ ըներ ըսի, ես կը կարգադրեմ, գուն ժամ առաջ քնակարանդ հասնելու միջոցը գտիր...։

Մամբրէ ընկճուած, աչը պագաւ Պատրիարքին ու պատրաստուեցաւ մեկնելու։

— Տղա՛ս, ըսաւ Աչըգեան, հայրական գորովոտ ձայնով մը, երթէք մի՛ վախնար, Սիմոն պէյի՛ն ալ կը խօսիմ, Նազըմ պէյի՛ն ալ, վերջապէս ամէն ջանք կ՚ընեմ գլխէդ հեռացնել տալու այս... փորձանքը։

Մամբրէ մեկնեցաւ։

Ժ.Զ.

Եըլտըզի ճնչումները, Ոստիկանութեան նախա րարին անխոնջ գործունէութիւնը, Աչըգեան Պատ րիարքին մեղապարտ հաճոյակատարութիւնը, Մագ սուտ Սիմոն պէյի թանկագին? աչակցութիւնը, այս ամէնը չը զօրեց հակակչռել հզօր միչամտութեան մը դէմ, որ եկաւ յուզաշրջել կացութիւնը։ Ցրանսական Հանրապետութեան մեծ դեսպանը, անձամբ Եըլտըզ գացած և ձեռք բերած էր Լուսինեան Սրբազանին աղատ արձակումը, սպառնալով հակառակ պարա

գային, դիւանագիտականի վերածել խնդիրը, ֆրանսական թերթի մը թղթակցութիւնը բռնաբարուած նկատելով։

Աչըգեանի կատաղութիւնը մղուցքի յառեփոխելու կ'սպառնար։ Ծրագրուած արտասովոր նիստը, ուր պիտի վճռուէր Լուսինեանի բարոյական մահացումը, տեղի չէր ունեցած, որովհետեւ հրաւիրեալները չէին պատասխանած Աչըգեանի հրաւէրին, կանխաւ իրենց ազդարարուած ըլլալով վտանգը, որ կրնար ծագիլ այդպիսի նիստի մը գումարումէն։ Մեծ դեսպանի մը միջամտութիւնը՝ լախտի հարուածի մը պէս ինկած էր Նազըմ պէյի գլխուն, որ յուսաբեկ, սեւ ծրարին թերթերը զուր կը դարձնէր։ Լուսինեան Արքեպիսկոպոսին օրագրութիւնը կը պարունակէր այդ սեւ ծրարը, իր ձեռքովը գրեւած օրը օրին, երբ ինքը պատգամաւոր ղրկուած էր Պերլինի Վեհաժողովին, Արիմեանի, Սահիան Փափազեանի և Մինաս Չերազի հետ։ Արքեպիսկոպոսը դեսպանին միջամտութեամբ ազատ արձակուած ըլլալով, սեւ ծրարը բնականաբար կորսնցուցած էր իր նշանակութիւնը։

Ուստի այս ամօթալի պարտութեան վրէժը լուծելու համար, Ոսոխ. նախարարը, Աչըգեան Պատրիարքը, Մագուտա Սիմոն պէյը, այս երեք զիւրար արժող եղբայրակիցները՝ ձեռք ձեռքի տուած, գործի ձեռնարկեցին։ Աչըգեան, իբրև ժամանակին պատրիարքը, առանց պատկառելու Մայր Աթոռին Հայրապետէն — Սպահ. Համիտ... բարեկամը? Արիմեան Հայրիկ —, կարգազուրկ հռչակեց Լուսինեան Արքեպիսկոպոսը, դատապարտելով զայն իբրև կայսերական կառավարութեան դէմ ըմբոստացող և Արքունեաց նուիրական գաղանիքները հրապարակող, կղերի սքեմը կրելու անարժան, ապա-

խտա եկեղեցական մը, որ իր այդ վատչուէր? ապարքներով անարգած կ'ըլլար Հայ Եկեղեցին...։

Սպահ. Համիտ գոհ էր, Աչըգեան պատրիարքին անձնուիրութեան ու հնազանդութեան մ'յսքան փայլուն գրաւականին համար. գոհ էր նոյնպէս Մագուտա Սիմոն պէյին եռանդուն ծառայութիւններէն, որոնց համար կը մտածէր վարձատրել առաջինը՝ պատուանշանով ու դրամական նուէրով, և երկրորդը՝ աստիճանի բարձրացումով ու թոշակի յաւելումով. իսկ Նազըմ պէյը կա՛ր ու կար, արդէն ծանօթ ըլլալով իր ուրիշ անհաչուելի ծառայութիւնները, իբրև ոստիկանութեան նախարար, և իբրև Եըլտըզի մտերիմ գործակալ, ապահովապէս «վէզիր»ութեան պիտի բարձրանար...։ Ատիկա, կ'ըսէր ինքնիրեն, փոքրիկ յաջողութիւն մը չէր, բարոյական հարուածը, վճռական մահացումը կը նշանակէր բարձրաստիճան, տաղանդաւոր, եւրոպական համբաւի տէր եկեղեցականի մը, որ պաշտպանութիւնը կը վայելէր երկրագնդի հզօր հանրապետութեան մը մեծ դեսպանին։ Սակայն, միւս կողմէ, տրուած ըլլալով իր բռնաւորի խառնուածքը, կ'զգուշանար վիրաւորելու անձնասիրութիւններ ու դիւրագրգռութիւններ, և կ'ուզէր ծախել վեհապետներու յատուկ վեհանձնութիւն մը, — ապրանք մը՝ որ դժբաղդաբար չէր գտնուեր Համիտի քով, իր «էֆէնտի»ութեան օրէն ի վեր ճակատին փակցուած ըլլալով «փինթեան օրէն ի վեր ճակատին փակցուած ըլլալով «փինթի Համիտ»... պատուանունը,— կ'ուզէր հաւատացնել թէ՝ ինքը կ'արգահատէր բոլոր ինկած մեծութիւններուն, ինչպէս էր Պէշիկթաշի Արքեպիսկոպոսը։ Ուստի, Լուսինեան, կայսերական ատեանի կոպտօրէն վտարուած, կը բնակէր Պէշիկթաշ, չքեղ ապարանքի մը մէջ և իր կերակուրը կը բերուէր Եըլտըզէն...։

գային, դիւանագիտականի վերածել խնդիրը, ֆրանսական թերթի մը թղթակցութիւնը բռնաբարուած նկատելով։

Աչըգեանի կատաղութիւնը մոլուցքի յառնելու կ'սպառնար։ Ծրագրուած արտասովոր նիստը, ուր պիտի վճռուէր Լուսինեանի բարոյական մահացումը, տեղի չէր ունեցած, որովհետեւ հրաւիրեալները չէին պատասխանած Աչըգեանի հրաւէրին, կամ խաւ իրենց ազդարարուած ըլլալով վտանգը, որ կրնար ծագիլ այդպիսի նիստի մը գումարումէն։ Մեծ դեսպանի մը միջամտութիւնը՝ լսիտի հարուածի մը պէս ինկած էր Նազըմ պէյի գլխուն, որ յուսաբեկ, սեւ ծրարին թերթերը զուր կը զարձնէր։ Լուսինեան Արքեպիսկոպոսին օրագրութիւնը կը պարունակէր այդ սեւ ծրարը, իր ձեռքովը գրեւած օրը օրին, երբ ինքը պատգամաւոր գրկուած էր Պերլինի Վեհաժողովին, Երիմեանի, Սաեփան Փափազեանի և Մինաս Չերազի հետ։ Արքեպիսկոպոսը դեսպանին միջամտութեամբ ազատ արձակուած ըլլալով, սեւ ծրարը բնականաբար կորնցուցած էր իր նշանակութիւնը։

Ուստի այս ամբողջի պարտութեան վրէժը լուծելու համար, Ոսոիկ. նախարարը, Աչըգեան Պատրիարքը, Մագուտ Սիմոն պէյը, այս երեք գիւրաւ արժող եղբայրակիցները՝ ձեռք ձեռքի տուած, գործի ձեռնարկեցին։ Աչըգեան, իբրև ժամանակին պարբիարքը, առանց պատկառելու Մայր Աթոռին Հայրապետէն — Սպահիլ Համիտի... բարեկամը? Երիմեան Հայրիկ —, կարգադուրկ հռչակեց Լուսինեան Արքեպիսկոպոսը, դատապարտելով զայն իբրեւ կայսերական կառավարութեան դէմ ըմբոստացող և Արքունեաց նուիրական դաշնիքները հրապարակող, կղերի սքեմը կրելու անարժան, ապա-

րեխա եկեղեցական մը, որ իր այդ վատչուէր? ապարքներով անարգած կ'ըլլար Հայ Եկեղեցին...։

Սպահիլ Համիտ գոհ էր, Աչըգեան պարիարքին անձնուիրութեան ու հնազանդութեան ա՛յքան փայլուն գրաւականին համար. գոհ էր նոյնպէս Մագուտ Սիմոն պէյին եռանդուն ծառայութիւններէն, որոնց համար կը մտածէր վարձատրել առաջինը՝ պատուանշանով ու դրամական նուէրով, և երկրորդը՝ ատիճանի բարձրացումով ու թոշակի յաւելումով. իսկ Նազըմ պէյը կա՛ր ու կար, արդէն ծանօթ ըլլալով իր ուրիշ անհաչուելի ծառայութիւնները, իբրեւ ոստիկանութեան նախարար, և իբրեւ Եըլտըզի մտերիմ գործակալ, ապահովապէս «վէզիր»ութեան պիտի բարձրանար...։ Ատիկա, կ'ըսէր ինքնիրեն, փոքրիկ յաջողութիւն մը չէր, բարոյական հարուածը, վճռական մահացումը կը նշանակէր բարձրաստիճան, տաղանդաւոր, եւրոպական համբաւի տէր եկեղեցականի մը, որ պաշտպանութիւնը կը վայելէր երկրագնդի հզօր հանրապետութեան մը մեծ դեսպանին։ Սակայն, միւս կողմէ, տրուած ըլլալով իր բռնաւորի խառնուածքը, կ'զգուշանար վիրաւորելու անձնասիրութիւնները ու դիւրագրգռութիւնները, և կ'ուզէր ծախել վեհապետներու յաւերժ վեհանձնութիւն մը, — ապրանք մը՝ որ դժբաղդաբար չէր գտնուեր Համիտի քով, իր «էֆէնտի»ուն թան օրէն իվեր ճակատին փակցուած ըլլալով «փինթ Համիտ»... պատուանունը,— կ'ուզէր հաստատել թէ՝ ինքը կ'արդահատէր բոլոր ինկած մեծատոհմիկներուն, ինչպէս էր Պեշիկթաշի Արքեպիսկոպոսը։ Ուստի, Լուսինեան, կայսերական ատեանի վեհանձնութիւններով լիացած, կը բնակէր Պեշիկթաշ, չքեղ ապարանքի մը մէջ և իր կերակուրը կը բերուէր Եըլտըզէն...։

Շատ չանցաւ, Համիտի հովանաւորութեան տակ ապրող ու կայսերական սեղանէն կերակրուող, կարգազուրկ եկեղեցականը հիւանդացաւ և անկողին ինկաւ։ Իր պաշտելի քոյրը, զոր այնքան աւիւնով ու խանդով երգած էր իր երիտասարդութեան տաղերուն մէջ, կ'այցելէր իրեն, և կը խնամէր. սակայն, Եըլտըզի մերձակայքը, ամայի՝ թէև պերճ պարանքի մը միայնութիւնը՝ շատ գէշ կ'ազդեր հիւանդին, որ արդէն կը տառապէր հոգիովը, կապտըած՝ իր փառքերէն ու իր յոյսերէն, այնպէս որ հիւանդութիւնը կը ծանրանար երթալով։ Բաւական դիմումներէ ետքը և վերջապէս, դարձեալ արտաքին միջամտութեան մը չնորհիւ, հիւանդ եկեղեցականը կարելի եղաւ դուրս հանել այդ ապարանք-բանտէն և փոխադրել զինքը Բանկալթի, Հարպիյէ վարժարանին մօտերը, Հոգին Սուրբ եկեղեցիէն քիչ մը վեր, գեղեցիկ պարտէզով ու ակնագրաւ տեսարանով տուն մը։ Հոս, քիչ առենուան մէջ, հիւանդը կ'ապաքինի և կ'սկսի քիչ քիչ ոտքի ելլել, կարճ պտոյտներ ընել պարտէզին մէջ, մինչև որ կ'առողջանայ, ո՛չ սակայն կատարելապէս. հիւանդ էր հոգին, անդո՛ղթ, անբուժելի հիւանդութի՛ւնը...։ Քոյրը միայն, Տիկին Աննիձա Մարկոսեա՛նը կը ճանչնար իր վիշտը, վայրկեան մը չէր բաժնուեր իր բանաստեղծ եղբօր քովէն, ասոր սփոփի՛չը, անբաժան ընկերուհի՛ն էր —

Երկոքին վարուժան
Քոյր եղբայր անբաժան —

Աննիձա՛ որուն ներկայութիւնը միայն կրնար ամոքար ելլալ։ Աննիձա՝ Թոռմած պառաւը չէր, իր գաղափարային սիրուհին էր, իր նուագներուն, իր սրբերգներու կո՛րը, իր սև կեանքին ճառագա՛յթը, իր հոգիին վա՛րդը։ Աննիձայի ա՛լ չիջած աչքերուն մէջ

հին տարիներու, առոյգ հասակներու քո՛ցը կը գիտէր, իր երիտասարդութեան քաղցրագոյն, յուզիչ յիշատակներուն վերջալուսային նշոյլները կը կարդար իր այդ անձնուէր քրոջ նայուածքին մէջ. իր քոյրը՝ միակ կենդանի մնացորդը բոլոր իր մեռած իղձերուն ու ցնդած յոյսերուն, վերկենդացող կուռար իրեն ու կը փոխադրէր իր էութիւնը դրախտային հեռանկարներու և ոլորտներու մէջ. ուստի, միշտ իր քրոջ ընկերութիւնը կը փնտռէր, և կը սիրէր յաճախ երթալ անոր հետ «Պէլլավիսթա» զբօսավայրը, ուր ժամերով կը նստէր, սիկառ մը կը ծծէր, ու ժամերով կը խորասուզուէր...։

Լրտեսները սակայն, քերծէի հոտառութեամբ կը հետապնդէին, իր մէն մի քայլը կը համրէին ու ամէն իրիկուն կ'երթային մատուցանել իրենց «ժուռնալ»ները, Լուսինեանի անցուցած օրուան նկատմամբ։

Կայսերական բժշկապետ Մավրոյէնի բաշային մերմուխիւնը, որ բանաստեղծ Ս.ր.քեպիսկոպոսին համար ճակատագրային ըլլալու առնմանուած է, կարճ ընդհատումներով միայն, կը չարունակուէր։

Իրիկուն մը հոն կանչուած էր, Ապտիւլ Համիտի բժշկապետին ապարանքը։ Իրիկուան ընթրիքը հոն ըրած էր և ուշ առեն, գրեթէ կէս գիշերէն ետքը տուն վերադարձած։ Յաջորդ օրը, թէթև, չա՛տ թէթև անհանգստութիւն մը սաստմոքսին մէջ, երկու օր ետքը՝ խիթեր պարբերական նոպաներով, որոնք երթալով կը զայրանային։ Այսպէս, մէկ քանի օր կը տեւէր անհանգստութիւնը, կամաց կամաց ուժգնացող ընելով դեռ նոր ապաքինած հիւանդը։ Սրբազանը տակաւ կ'ղդար ինքզինք օրէ օր. դէմքին վրայ՝ դալուկ մը, աչքերը՝ մոլորուն ու նուաղկոտ, գլխի պըտոյտներ ու խածառումներ ըզգալին մէջ։ Ժամանակին երգիծաթերթի մը ճոխ նիւթ մատակարարող այն

զեղեցիկ գլխի խիտ ու գանգուր մազերը փիչ փիչ կը թափփփէին և մերթ ընդ մերթ ջլաձգումներու կ'ենթարկուէր ինքը։ Սակայն, անմիջական վտանգի մը վախը փարատած էր, միայն Սրբազանին ախորժակը տակաւ կը փախչէր, և ինքը մոլին կը գառնար սիկառ ծխելու։

Գիշեր մը, այդ օրերուն մէջ, երբ Սրբազանը կը պատրաստուէր անկողին մտնել, փաղցէն կառքի չառաչիւն մը կը լսուի, որ յանկարծ կը դադրի. քիչ յետոյ, վարէն, Մարկոսեան աան ծառան աճապարանքով վեր կ'ելլէ։

—Սրբազա՛ն, կ'ըսէ, կառք մը կ'սպասէ վարը, կառավարութենէն կղզին է. երկու մարդիկ են, հաստատգեստով, և ձե՛ռդ տեսնել կ'ուզեն։

Սրբազանը, արդէն չատ տկարացած, սրտի բաբախումներ ունեցաւ և չատ յուզուեցաւ. ի՞նչ կ'ուզեն այդ մարդիկը, գիշերուան այս պահուն. գառնալով ծառային, ըսաւ.

— Գնա ըսէ թէ Սրբազանը տկար է։

Ծառան վար իջաւ, Սրբազանին պատասխանը հաղորդելու նորեկներուն. բայց սոխպուեցաւ դարձեալ վեր ելլել և ըսել.

— Սրբազա՛ն, տիկինը կ'ուզեն, քո՛յրը թոյլ գայ, ըսին։

Տիկին Անտիթա վար վազեց և ներս հրամցուց պետական երկու պաշտօնեաները, որոնք դոց կառքով եկած էին։

— Տիկի՛ն, կ'աղաչե՛նք, ըսաւ անոնցմէ մէկը. քան մը չկայ, զինքը կ'ուզենք տեսնել, խօսք մը պիտի ըսենք։

— Տկա՛ր է, էֆէնտի՛, յարեց տիկին Անտիթա, դողդոջուն ձայնով մը, հազար ու մէկ կասկածներէ տանջուելով. որովհետև, կ'ըսէր ինքնիրեն, թէ սովորական կամ անկարեւոր բանի մը համար ըլլար, ի՞նչ հարկ կար պիշերով անհանգիստ ընելու։

— Եթէ կարելի է, Տիկի՛ն, անգամ մը տեսէ՛ք զինքը, խօսեցէ՛ք, և բա՛ց իրեն որ մենք Յոտիկաս նահանգի նահարար պէտքին կողմէն եկած ենք և զինքը հիմա պիտի առնինք Յոտիկանութեան Դուռը, ուր մասնաւորապէս Սրբազանին համար, այս պահուս կ'սպասէ նահարարը։

— Բայց, էֆէնտի՛, չա՞տ տկար է, չկրնար դուրս ելլել, մանաւանդ գիշերով, յուզումի ալ չի՛ դար։

— Մենք ի՞նչ կրնանք ընել, Տիկի՛ն, այսպէ՛ս հրամայուած է մեզի, պէտք է տանինք Սրբազանը. բայց, ապահով եղէ՛ք, բան մը չկայ, ինչպէս կը տեսնէք, այնպէս կը վերադարձնենք։

Տիկին Անտիթա թուլցաւ, իր սիրական եղբայրը պիտի վերադառնար ողջ և առողջ, հետեւաբար, ան պիտի վերադառնար նաև ազատ, քանի որ Յոտիկանութեան նահարարին կողմէն կը կանչուէր։

Հաւանութեան նշանով մը բաժնուեցաւ ատենօրէն կանութեան երկու պաշտօնեաներուն քովէն, վեր ելաւ և մտաւ իր եղբօր սենեակը։

— Դուզ ելլելու բան չկայ, Սրբազա՛ն, Նաղըմ պէյին կողմէն կանչուած էք, պաշտօնեաները վարը կ'սպասեն, հանգիստ կը բե՛ք զինքը կ'ըսեն, և կը յայտարարեն թէ նահարարը կը փափաքի քիչ մը տեսակցիլ և այս պահուս կ'սպասէ իր պաշտօնատան մէջ։ Հապա՛ւեցէ՛ք, հոգ չէ՛, կառքը վարը կ'սպասէ։

Սրբազանը հագուեցաւ, վար իջաւ ու կառքը մտաւ և երկու պաշտօնեաներուն մէջտեղը նստաւ։

Կէս գիշերուան դեռ մէկ ժամ կար, երբ Սրբազանը վերադարձաւ Նաղըմ պէյի քովէն, մխիթարական կառքով։

Տնեցիները կ'ապաստին արթուն, երբ կառքին դղրդումը լսուեցաւ փողոցէն։ Ամէնքը մխաին վար վազեցին, դէպի դուռը, և աճապարեցին կառքէն առնել Սրբազանը։

Պաշտօնեաները մեկնեցան։

Լուսինեան Սրբազան, առանց բառ մը չընդելուզ, հանդարտօրէն վեր ելաւ, իր սենեակը քաշուեցաւ ու պառկեցաւ։

Յաջորդ օրը չաթ ուշ արթնցաւ։ Թէև ակար, վար իջաւ, քիչ մը չրջան ըրաւ պարտէզին մէջ։ Աշնանավերջի օր մըն էր, 4 Նոյեմբեր. տերեւաթափը ղեղին ծածկոյթ մը ձգած էր գետինը. բաւական ցուրտ հով մը կը փչէր։ Սրբազանը՝ թէև մուշտակ առած կռնակը, քիչ մը կը դողար։ Ներս իրիկուանը հազիւ գաւաթ մը կաթ խմեց, առանց հացի։

Դուրսը, մինարէի մը գագաթէն կը լսուէր մուէզզինին ձայնը, իրիկուան աղօթքի հրաւիրելով Իսլամի ժողովուրդը։

Սրբազանը փափագ կ'զգար քնանալու։ Պէշիկթաշի լուսարարին քոյրը՝ Օրիորդ Սաւանի, և իր քրոջ աղջիկը՝ Օրիորդ Սօֆի-Մարկրիթ Մարկոսեան, տասներուքը տարու գեղուհի մը, և տասը մայրը՝ Տիկին Աննիճա, որոնք մինչև այն ժամը հոն էին, Սրբազանին սենեակը, կամաց կամաց քաշուեցան և Սրբազանը ձգեցին առանձին։ Ննջարանը թաղուեցաւ լռութեան և դիշերային խաղաղութեան մէջ։

Սրբազանը սենեակին մէջ առանձին մնաց. կ'սկըսէր հանուիլ, երբ յանկարծ բազմոցէն վար սահեցաւ ու գետինը տարածուեցաւ։ Անկումին աղմուկէն վրդոված, տնեցիները վազեցին սենեակը, ուր գըտան Սրբազանը, տարածուած. հազիւ կը չնչէր։

Իրարանցումը կատարեալ եղաւ։

Անմիջապէս բժիշկ կանչուեցաւ. Տօքթ. Կոմիտաս

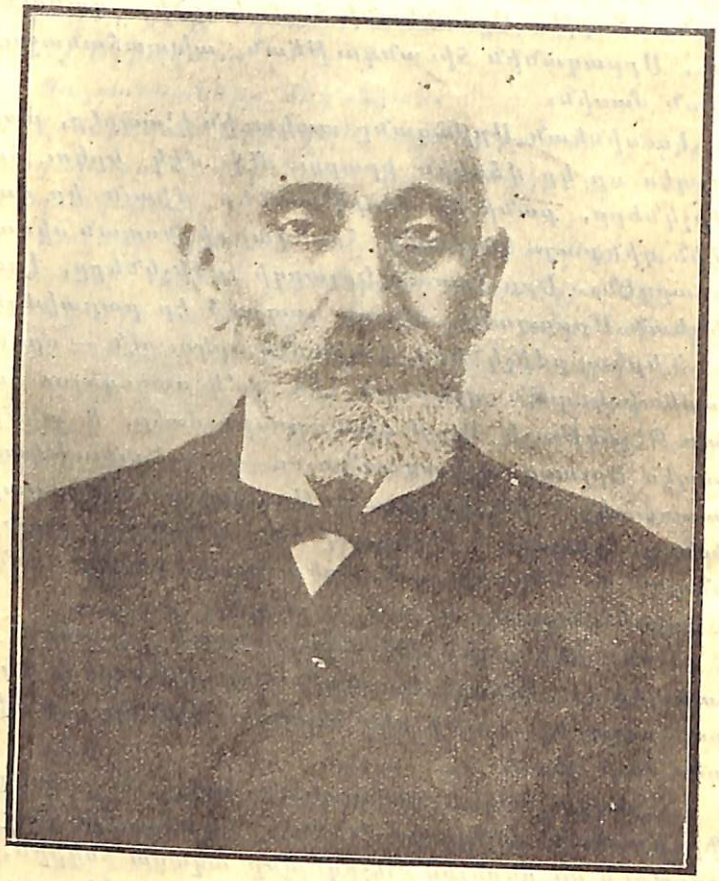
Օրմանեան հասաւ առաջին անգամ. հետզհետէ հասան ուրիշ բժիշկներ ալ, որոնցմէ Տօքթ. Խորասանճեան, Տօքթ. Օրմանեանի համակարծիք գտնուեցաւ, Սրբազանին հիւանդութեան ախտաճանաչութեան մասին։

Լուսինեան Սրբազանը տակաւին կ'ապրէր, բայց ինչպէս որ կը վճռէին իրարու մէջ մէկ երկու հայ բժիշկները, քանի մը վայրկեաններ միայն կը զատէին ղինք այս կեանքէն. հոգեվարքի նոպան սկսած էր արդէն։ Երբ հասան Եըլտըզի բժիշկները, Լուսինեան Սրբազանի սիրտը դադրած էր բաբախելէ։

Ներկայ բժիշկները, բացի մէկ երկուքէն — որոնք Համիտի կողմէն ղրկուած էին լո՛կ ստուգելու համար Պէշիկթաշի Սրբեպիսկոպոսին մահը, և անմիջապէս Եըլտըզ վերադառնալու — մի բաձայնութեամբ հաստատեցին թէ Սրբազանը թունաւորուած էր զարմանալի գիտական հնարքով մը, այնպէս որ թոյնը, անդամ մը ներարկուած, օրեր եռքը, կամաց կամաց և աստիճանաբար կրցած էր ազդել։

Հոն, սենեակին մէջաեղը, անշունչ պառկած կը հանդչէր Լուսինեան Սրբեպիսկոպոսին երբեմն ա՛նքան գեղեցիկ, կաթի պէս ճերմակ մարմինը, ածուխի պէս սեւ սեւ...։

Այսպէս անա՛, բարոյական մահուան յաջորդեց ֆիզիքական մահը, բո՛ւն մահը, երանաւէտ խաղաղութիւն մը բերելով Աչըգեանի ազատ հոգիին, և ազգային ընդհանուր սուգ մը՝ ՀԱՅ ՅԵՂԻՆ, որ իր չքնաղ, հանճարեղ ու հոյակապ զաւակներէն մէկը կը կորսնցնէր ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ։

ԲԱՐԹՈՂ. ԹԵԼԵԱՆ

Կ. Պոլսոյ Ազգ. Պատրիարքարանի հայրենասէր Դիւանապետը, որ ՅԻՍՈՒՆ ՏԱՐԻՆ ամէն վարեց այդ փափուկ ու պատասխանատու պաշտօնը։

Լատինական Արքեպիսկոպոսին խորհրդաւոր մահուան չորեքը չուտով տարածուեցաւ մայրաքաղաքի կարեւոր շրջանակներուն մէջ և հասաւ օտար տէրութեանց դեսպանները ուշացնելը։

— Թունաւորուե՛ր է, թունաւորուե՛ր է Նարպէյը... նոյն փախուստը ամէն տեղ։

Ֆրանսական դեսպանատունը մեծ ցաւ զգաց բանագնաց-եպիսկոպոսին կորուստին համար։ Ուստի մանիայ բանագնաց-Թագուհի Քարմէն Սիլվա, Փում Գարսի Հայոց Պատրիարքարանին ուղղուած ցաւակցութեան հեռագրով մը, կ'ողբար անդարմանելի և գանդաղէտ կորուստը բանագնաց-իշխան-արքեպիսկոպոսին. և զարմանալի չպիտի ըլլայ ըսել թէ Աչեզեան, երբ Մագրիգիզ իր բնակարանին մէջ ստացաւ այդ հեռագիրը, ամօթի կատղեցաւ և պահ մը, ինքզինք նախատուած զգալով, փորձեց ուրոյը վերադարձնել հեռագիրը, յայտարարելով թէ՝ հայ ազգը՝ Նարպէյի մահով ազատուած եղաւ անարժան... եկեղեցականէ մը։

Նոյն օրերը, բրիտանական մեծ դեսպան Սըր Ֆիլիբ Քըրրի, որ յաջորդած էր Սըր Գլար Ֆոթաի, Սանուէնէն ստացած վերջին հիւպատոսական տեղեկագրերուն վրայ հիմնուած, և իր կառավարութեան Արտաքին Գործոց նախարարութեան (Ֆօրէյն Օֆիս) կողմէն հասած հեռագրական հրահանգներուն համաձայն, Բ. Դուռ զգացած էր Մեծ-Եպարքոսին հետ տեսակցութեան մը համար։

Մեծ-Եպարքոս Ճէվատ բաշա, կանխաւ հրաւիր

բած էր նաև Աբտաքին գործերու նախարարի խոր-
հըրդական Տաուեան Յարութիւն բաշան, որ տէրու-
թեան միակ նուբը ու փորձառու դիւանագէտը կը
նկատուէր այն չրջանին։

Տեսակցութիւնը տեղի ունեցաւ Բ. Դուռին ևս
պարբռսական դահլիճը, պաշտօնական ընդունելու-
թեանց սրահին մէջ։

— Մե՛ծ վէզիր, ըսաւ Սըր Ֆիլիբ Բըրրի. հան-
դարտ ու մեզմ ձայնով մը, Նորին Դչլոյական վե-
հափառութեան կառավարութեան կողմէն կուգամ
ի պաշտօնէ ծանուցանել թէ՝ վերջերս ցաւալի դէպ-
քերու նախապատրաստական չարժումներ նչմարուած
են Սասուն, Մուչ և Հայաստանի միւս մասերուն
մէջ. պիտի ուզէի Բ. Դրան բացատրութիւնը լսել։

Մեծ Եպարքոսը զայրացաւ մեծ դեսպանին բեր-
նէն լսելով «Հայաստան» բառը, և ակնարկով մը
յանձնարարեց Տաուեան բաշայի՝ տալ յարմար պա-
տասխան մը։

Տաուեան, հակառակ իր երակներուն մէջ հոսող
արիւնին և ցեղին ձայնին, որ իր սրտին կը խօ-
սէր, լոկ պաշտօնական պարտականութիւն մը կա-
տարած ըլլալու համար, Մեծ-Եպարքոսին փափագած
ձեւով՝ պատասխան մը տալ ուզելով.

— Մե՛ծ դեսպան, ըսաւ, պիտի ներէ անչուշտ
Ձեր Վսեմութիւնը, եթէ Մեծ Եպարքոսին կողմէն
դիտել տամ թէ՝ Օսմանեան կայսրութեան աչխար-
հագրական քարտէսին մէջ «Հայաստան» բառը գո-
յութիւն չունի, և թէ՝ փափագելի է որ այդ բառը
չի գործածուի մեր պաշտօնական լեզուին մէջ։

— Հաճեցէ՛ք, յարեց Սըր Ֆիլիբ Բըրրի, հեգնոտ
ժպիտով մը, յիշեցնել Մեծ-Եպարքոսին թէ՝ աչխար-
հագրական քարտէսները Արեւմուտքէն կը ղրկուին
Արեւելք, և թէ՝ պաշտօնական եւրոպայի բովանդակ

դիւանագիտական աչխարհը, նոյնիսկ գիտականը,
ընդունած են ո՛չ միայն Հայաստան բառին գոր-
ծածութիւնը, այլ և ՀԱՅԱՍՏԱՆ երկրի մը, հայ ազ-
գի մը հնագարեան գոյութիւնը, քաղաքակրթութի-
նը. հետևաբար անպատեհ կը գտնեմ ձեր դիտողու-
թիւնը։ Ինդրեմ, Թո՛ղ հաճի Մեծ-Եպարքոսը բացա-
տըրութիւնը տալ վերջին դեպքերուն, որոնք տեղի
կ'ունենան այս պահուս։

Ճեվատ բաշան կարմրեցաւ, երբեք չէր սպասեր
ա՛յսքան խրոխտ պատասխանի մը, որ գառն կշտամ-
բանք մըն էր ասելի. ուստի, փափագելով թաղել
իր յարուցած տգեղ միջադէպը, փութկոտ չարժու-
ձեւով մը.

— Մե՛ծ դեսպան, ըսաւ, կը հաճի՞ք յայտնել թէ
ի՛նչ վաւերական իրողութիւններ կան, ակնարկը-
ւած դէպքերու նախապատրաստութիւնները հաս-
տատող. ևս չեմ կարծեր թէ՝ կայսրութեան ո՛և է
կէտին վրայ գոյութիւն ունենայ երբեք այդ կարգի
չարժում մը։

— Թո՛ղ հաճի Մեծ-Եպարքոսը յիշել, կրկնեց
մեծ դեսպանը բուռն չեչտով մը, թէ՝ Հայաստանի
կացութիւնը՝ եւրոպայի հաւանական միջամտու-
թիւնը հրաւիրելու բնոյթ ունի... մեր հիւպատա-
կան տեղեկագրերը տխուր գոյներով կը նկարա-
գրեն զայն։

— Սակայն, մե՛ծ դեսպան, Բ. Դուռը քնա՛ռ
տեղեկութիւն չունի այդ ակնարկուած կացութեան
նկատմամբ. ինդրեմ, հաճեցէ՛ք ճչդել, որոշակի
յայտնել տեղը, թուականը, հեղինակները և ուրիշ
յարակից պարագաները։

— Շա՛տ լաւ, կրկնեց մեծ դեսպանը, հետզհետէ
աւելի՛ ամբարտաւանելով անպատասխան գաղափարին մէջ,
զոր կազմած էր Մեծ-Եպարքոսին անկեղծութեան ու

կարողութեան մասին, կրնա՞ք ինծի ըսել թէ ի՞նչ է պաշտօնը Դ. Զօրաբանակի մխիթր Զէյթի բաշային։

— Զէյթի փաշան, վեհ. Սուլթանին իրաւէտվը ղրկուած է Անատօլիա, երկրին անդորրութեան և քնակչութեան բարգաւաճման ծառայով կարգ մը բարենորոգումներ մացնելու համ. պաշտօն ունի զոպահլաւ ապստամբ ու վայրենի հրոսակները, դադրեցնել տալու կեղեքումները, որոնք սովորաբար յաճախադէպ են և այդ կողմերու գեղ չը կրծուած ցեղերուն կոզմէն ի գործ կը դրուին. Բ. Դուռը, վեհ. Մեծ Տիրոջս կամքին համաձայն, մխիթր Զէյթի բաշան կը ճանչնայ լիազօր Ընդհ. Քննիչ Անատօլիի։

— Շա՜տ աղէկ... կարծեմ թէ՝ քանի՛ քանի տարի որ այդ կողմերը կը գտնուի այդքան փափուկ պաշտօնով մը, արդեօք, մինչև ցարդ իր գործունեութենէն ի՞նչ չօշափելի արդիւնք ցոյց տուած է։

Ձեվատ բաշա չուարեցաւ. ի՞նչ պիտի պատասխաներ. Զէյթի բաշային պաշտօնը յայտնի էր. ի՛նչ ալ գիտեր, Անատօլիի Քննիչը? Սատունի Զարդին կազմակերպիչը կը նշանակէր... Արդ, ինքը Մեծ-Եպարքոս, ի՞նչպէս պիտի կրնար բացատրել Զէյթի բաշային պաշտօնը, որ բրիտ. մեծ դեսպանը կարեւոր գտնատակէ։

— Ներեցէ՛ք, մեծ դեսպան, բացատրութիւնը վերջապէս, թէև մեծ-եպարքոս մըն եմ, սակայն, պէտք է անկեղծ ըլլալ, խոստովանելու համար թէ՝ Բարեկործութեանց գործադրութեան պաղատիրը՝ Եըլտըզ՝ կը բղխած է, նոյնինքն վեհ. Սուլթանէն, որ սըրտանց կը փափագի տեսնել իր բոլոր հպատակներուն բարօրութիւնը, առանց ցեղի կամ կրօնի տարբերութեան. հետեւաբար, վեհ. Սուլթանը միայն ձեռնհաս է պատասխանելու Ձեր Վսեմութեան հարցումներուն։

Սըր Ճիլիբ Քըրրի, ձեռնունայն վերադառնալու սովորութիւնը չունէր. Լորթ Բոզպերիի հետագրած հրահանգներուն՝ ինքը պարտաւոր էր նոյն իսկ ժամուն պատասխանել հետագրով. կը խորհէր թէ՝ ձեվատ բաշային ընթացքը խուսափողական էր. այս մտածումը բաւական էր իրեն երկրորդել տալու նո՛ր հարցումը, առանց կարեւորութիւն տալու ձեվատ բաշայի վերջին բացատրութեան։

— Թո՛ղ Մեծ-Եպարքոսը բարի ըլլայ ինծի ցոյց տալու Զէյթի բաշային դէմ մէ՛կ գործը, բարենորոգումներու տեսակէտով. խնդրո՛ւ, ըսէ՛ք, այդ մարդը հոն ի՞նչ կ՛ընէ այդքան տարի է. և...

Ձեվատ բաշա փրփրեցաւ։ Ջինուտիական ծնած, ղենքերու ծոցը մեծցած, գիւանապետներու լեզուն լաւ չէր հասկնար. և արդէն միջազգային բարենորոգումներու տեսակէտով խնդրոյ առարկայ չէր վարժուած. մեծ դեսպանին ոճը զինք ընդվզեցուց. մէկ երկու նշանակալից ակնարկներով հասկցուց Տատեանի թէ՝ պէտք էր տանձ մը գնէր այդ... լեզուապարին?։ Տատեան, մեծ դեսպանին դիտողութիւնները բաւական կծու գտնելով հանդերձ, միւս կողմէ գոց ըրած էր Օսմանեան կառավարութեան ու Անգլիոյ միջև գոյութիւն ունեցող մէկէ աւելի գաղնագիրներու տրամադրութիւնները. կը վարանէր լուրջ բանավէճի մը գուռը բանալու Սըր Ճիլիբ Քըրրիի պէս խորամանկ ու կորովի քաղաքագէտի մը հետ. սակայն Մեծ-Եպարքոսին ակնարկներուն չէր հասներ. վայրկեանէ վայրկեան պայթումի մը հաւանականութիւնը կը զուշակէր Ձեվատ բաշայի լռութենէն։ Ուստի, իր սովորական պաղարիւնով.

— Վսեմաչո՛ւք Տէր, ըսաւ, Մեծ-Եպարքոսին իշխանութիւնը սահմանափակ է, գիտե՞ք, այս կարգի քաղաքական գործերու մէջ, Անատօլիի Ընդհանուր

կարողութեան մասին, կրնա՞ք ինծի ըսել թէ ի՞նչ է պաշտօնը Դ. Զօրաբանակի մուշիր Զէքի բաշային։

— Զէքի փաշան, Վեհ. Սուլթանին իրաւէտվը ղրկուած է Անատօլիա, երկրին անդորրութեան և քնակչութեան բարգաւաճման ծառայող կարգ մը բարենորոգումներ մտցնելու համ. պաշտօն ունի զոպեա ապատամբ ու վայրենի հրոսակները, դադրեցնել տալու կռիւերը, որոնք տովորաբար յաճախա դէպ են և այդ կողմերու դեռ չը կրթուած ցեղերուն կողմէն ի գործ կը դրուին. Բ. Դուռը, Վեհ. Մեծ Տիրոջս կամքին համաձայն, մուշիր Զէքի բաշան կը ճանչնայ լիազօր Ընդհ. Պ՚ննիչ Անատօլիի։

— Շա՛տ աղէկ... կարծեմ թէ՝ քանի՛ քանի տա րէ որ այդ կողմերը կը գտնուի այդքան փափուկ պաշտօնով մը, արդեօք, մինչև ցարդ իր գործուե նէութենէն ի՞նչ չօշափելի արդիւնք ցոյց տուած է։

Ձեվատ բաշա չուարեցաւ. ի՞նչ պիտի պատաս խանէր. Զէքի բաշային պաշտօնը յայտնի էր. ինք ալ գիտէր, Անատօլիի Պ՚ննիչը? Սատրնի Զարդին կազմակերպիչը կը նշանակէր... Արդ, ինքը Մեծ-Եպարքոս, ի՞նչպէս պիտի կրնար բացատրել Զէքի բաշային պաշտօնը, որ բրիտ. մեծ դեսպանը կարե նար գնահատել։

— Ներեցէ՛ք, մեծ դեսպան, բացատրութիւնը վեր ջապէս, թէև մեծ-եպարքոս մըն եմ, սակայն, պէտք է անկեղծ ըլլալ, խոստովանելու համար թէ՝ Բարե նորոգումներու գործադրութեան պաղտարը՝ Եըլդը զէն բղխած է, նոյնինքն Վհ. Սուլթանէն, որ սըր տանց կը փափաքի տեսնել իր բոլոր հպատակներուն բարօրութիւնը, առանց ցեղի կամ կրօնի տարբե րութեան. հետեւաբար, Վհ. Սուլթա՛նը միայն ձե ռընհաս է պատասխանելու Ձեր Վեհութեան հար ցումներուն։

Սըր Ճիլիբ Քըրքի, ձեռնունայն վերադառնալու սովորութիւնը չունէր. Լորտ Բոզպերիի հետագրա կան հրահանգներուն՝ ինքը պարտաւոր էր նոյն ի րիկունը պատասխանել հետզրով. կը խորհէր թէ՝ Ձեվատ բաշային ընթացքը խուսափողական էր. այս մտածումը բաւական էր իրեն երկրորդել տալու նո՛ն հարցումը, առանց կարեւորութիւն տալու Ձեվատ բաշայի վերջին բացատրութեան։

— Թո՛ղ Մեծ-Եպարքոսը բարի ըլլայ ինծի ցոյց տալու Զէքի բաշային դէմ մէ՛կ գործը, բարենորո գումներու առեակէտով. խնդրե՛մ, ըսէ՛ք, այդ մար դը հոն ի՞նչ կ՚ընէ այդքան տարի է. և...

Ձեվատ բաշա փրփրեցաւ։ Զինուսլական ծնած, զէնքերու ծոցը մեծցած, դիւանապետներու լեզուն լաւ չէր հասկնար. և արդէն միջազգային բարենո րոգմա՛նց ալ կարեւորութիւն տալու չէր վարժուած. մեծ դեսպանին սեղ զինք ընդվզեցուց. սէկ երկու նշանակալից ակնարկներով հասկցուց Տատեանի թէ՝ պէտք էր սանձ մը դնէր այդ... լեզուապարին?։ Տատեան, մեծ դեսպանին գիտողութիւնները բաւա կան կծու գտնելով հանդերձ, միւս կողմէ գոց ըրած էր Օսմանեան կառավարութեան ու Անգլիոյ միջև դոյութիւն ունեցող մէկէ աւելի գաշնագիրներու տրամադրութիւնները. կը վարանէր լուրջ բանա վէճի մը գալը բանալու Սըր Ճիլիբ Քըրքիի պէս խորամանկ ու կորովի քաղաքագէտի մը հետ. սա կայն Մեծ-Եպարքոսին ակնարկներուն չէր հասներ. վայրկեանէ վայրկեան պայթումի մը հաւանականու թիւնը կը գուշակէր Ձեվատ բաշայի լռութենէն։ Ուստի, իր սովորական պաղարիւնով.

— Վանմաչո՛ւք Տէր, ըսաւ, Մեծ-Եպարքոսին իշ խանութիւնը սահմանափակ է, գիտէ՞ք, այս կարգի քաղաքական գործերու մէջ, Անատօլիի Ընդհանուր

ինչպիսի՞ լեզուօր մի՞չեր մըն է Եըլտըզ՛ն նչանակուած, Ն. Վեհ.հան բացարձակ կամքովը։ Զէբի բաշան անկախ է իր պաշտօնի կիրառութեանը մէջ. Բ. Դուռը չի՛ կրնար միջամտել անոր գործերուն. Եըլտըզը ձեռնհաս է գոհացնելու Ձեր Վսեմութիւնը, Վեհ. Սուլթանէ՛ն կրնաք սպասել Ձեր դիտողութեանց պատասխանը...։

Սըր Ֆիլիբ Բըրրի կը ճանչնար Տատեան Յարութիւն բաշան, որուն տաղանդը գնահատելու մէկէ աւելի առիթներ ունեցած էր. գիտէր նաև թէ՝ Տատեան հայրենասէր Հայ մըն էր, իր ցեղին տառապանքները կրող և անոր վերականգնումը փափագող հայ պետական մարդերէն մէկը. սակայն, գիտէր նաև թէ՝ տրուած պատասխանը խուսափողական էր։ Ո՛չ ոքէից մէ՛կ յարուցածով կարել հանդոյցը։

— Թո՛ղ հաճի Մեծ-Եպարքոսը յիշել թէ՝ Նորին Դչխոյական Վեհ.հան կառավարութեան ներկայացուցիչը սպիտակած է որոշակի պատասխանելու Լորտ Բօզպէրիի. կը կրկնեմ ուրեմն.— Սասուն, Մուշ և Հայաստանի միւս մասերուն մէջ, ծանրակչիռ դէպքերու նախապատրաստութեան չարժում մը կայ. այդ մասին ստոյգ տեղեկութիւն մը կ՛ուզեմ ստանալ...

— Ես ո՛ և է տեղեկութիւն մը չե՛մ կրնար տալ Մեծին Բրիտանիոյ կառավարութեան մեծ դեսպանին, յարեց Ձէվատ բաշա, և չպիտի թոյլ տայի որ ո՛ և է օտար տէրութիւն համարձակէր միջամտել ըլլալ Օսմ. կայսերական կառավարութեաց ներքին գործերուն...։

Զարմանալի՛ բան... փափագելի էր որ Մեծ-Եպարքոսը բաւականացած նմոյթիւն ունեցած ըլլար կէս դարէ ի վեր ստեղծուած և մինչև ցարդ գոյութիւն ունեցող կարգ մը պայմանագրութեանց, ո՛րոնց ուժով, Եւրոպան, և մասնաւորապէս Մեծն

Բրիտանիա, ո՛չ միայն իրաւասութիւն, այլ և յանձնառութիւններ ունին միջամտելու ըլլալու Օսմանեան կայսրութեան ներքին գործերուն. հետեւաբար անպատշաճ կը գտնեմ Մեծ-Եպարքոսին եռանդը, զոր կը դնէ իր կառավարութիւնը պաշտպանելու համար։

Ձէվատ բաշա վիրաւորուած, ինքզինք կ՛ուտէր, և չկրնալով զսպել իր զայրոյթը, պոռթկաց.

— Մե՛ծ դեսպան, կ՛ուզէ՞ք լսել իրականութիւնը, Սասունի և Մուշի մասին։

— Անշո՛ւշտ։

— Մի՛կ ըրէք ուրեմն. Սասուն ու Մուշ ապրած տամբութեան դրօշը պարզեր են այս պահուս հայ անիշխանականներ, Եւրոպայէն հալածուած՝ եկեր բոյն են դրեր այդ լեռներուն մէջ, և, հովանաւորութի՛ւնը կը վայելեն Վանայ բրիտանական... հիւպատոսին, որ

— Ի՞նչ ըսիք, մռնչեց Սըր Ֆիլիբ Բըրրի, յանկարծ ոտքի ելլելով, ի՞նչ, կրնա՞ք երկրորդել վերջին բառերը։

— Այո՛, մեծ դեսպան Վանայ բրիտանական հիւպատո՛սը գրգռած է Հնչակեանները, մեր կայսերական կառավարութեան դէմ ապստամբելու. դեռ երէ՛կ ստացանք հեռագիրը։

— Հեռագի՞ր... ո՞վ է քաշեր այդ հեռագիր-ասպասե՛լը...։

— Ներեցէ՛ք վսեմաշուք Տէր, չարտնակեց Ձէվատ բաշա, յաղթականի չեչտով մը, միայն մէկ աղբիւրէ չէ՛ տեղեկութիւնը. նախ Վանայ վալին ևս իւր հեռագրած էր ինծի, յետոյ, միւսիր Զէբի բաշան ա՛յսօր հեռագրած էր Եըլտըզ, և երկու ժամ առաջ, նո՛յն իմաստով հեռագիր մըն ալ ստացայ Պիթլիսի վալիէն...։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, չա՛տ լաւ ուրեմն, կրկնեց մեծ դեսպանը, առանց յայտնի ընելու իր ներքին յուզումը, պիտի հաճի՞ Մեծ-Եպարքոսը լանձնել ինծի միւս հետապիրնեռւն պատճէնները, որպէս զի...

— Բայց, Եըլտըզը կամ Բ. Դուռը սոսկալի է մերժելու այդպիսի առաջարկ մը, որովհետև ինքնասիրութեան կը դպչի, և...

— Սակայն, թո՛ղ հաճի պիտնալ Մեծ-Եպարքոսը թէ Ն. Դչխոյական Վեհ.հան կառավարութի՛ւնը պիտի պահանջէ, և իրաւո՛ւնք ունի պահանջելու լուսաբանութիւն մը այդ... հետապիրնեռւն նկատմամբ, այնպէս չէ՞. ևս հիմա պիտի հետապրով հաղորդեմ եղելութիւնը, և անմիջապէս հրահանգներ պիտի հասնին ինծի, այդ խնդիրը լուսաբանել տալու. այն ատեն չպիտի՞ հարկադրուիմ պահանջելու այդ հետապիրնեռւն պատճէնները։

— Ես կը յայտարարեմ Ձեր Վսեմութեան, թէ՝ վանայ բրիտանական հիւպատո՛սը կը հովանաւորէ հայ անիշխանականները, որոնք փախած են Կովկասէն ու Պարսկաստանէն. ի՛նքը, վանայ բրիտ. հիւպատո՛սը կը կազմակերպէ ընդհանուր ապստամբութիւն մը, ղէնքերու փոխադրութիւնը կը դիւրացնէ և դրամական օգնութիւններով կը զօրացնէ հայ ահաբեկչական խումբերը, որոնք խո՛ղճ քրտինքի դիւղերը կը թալլեն, աղջիկնե՛րը կը բռնաբարեն և ամէն տեսակ վայրագութիւններ կը գործեն... ահա՛ տակի պարտեզակութիւնը յիշեալ երեք հետապիրներուն, որոնք դառ դառ տեղերէ քաշուած են։

— Շա՛տ աղէկ ուրեմն, ըսաւ Սըր Ֆիլիբ Բըրրի ոտքի ելլելով, ևս մեկնիմ. հասկցա՛յ, կը մնայ հիմա քննութիւն մը բանալ, ատուգելու համար այդ... առաստղներուն արժէքը։

L. MARKARIAN
CHEMISERIE
40, Rue Soliman Pacha

Տատեան Յարութիւն բաշան դողունի նայուածքներ կ'ուղղէր Մեծ-Եպարքոսին, որ չատ հեռու էր ըմբռնելէ մեծ դեսպանին յայտարարութեան ծանրութիւնը։ Ձեվատ բաշա Տատեանի նայուածքներէն ալ բան մը չէր կրցած հասկնալ, Տատեան իբրև պետական բարձր անձնաւորութիւն, չպիտի ուզէր հետեւանքը կրել Մեծ-Եպարքոսի անխոհեմ ընթացքին, և մանաւանդ, Արտաքին Գործերու նախարարութեան Խորհրդականի իր հանդամանքովը, երբէ՛ք չպիտի հանդուրժէր ո՛եէ պարտութեան՝ արտաքին քաղաքականութեան խնդիրներու մէջ. հետեւաբար, պահ մը մոռնալով Մեծ-Եպարքոսին ներկայութիւնը, և, իր սովորակարգեալ պաշտօնեայի դիրքը, ինքզինք ամփոփեց և,

— Բարձրաշուք Մեծ-Վէզի՛ր, ըսաւ Ձեվատ բաշա, պիտի ներէք անչուշտ, պարտք կ'ըզգամ միջամտելու։

— Խօսեցէ՛ք, հրամայեց Ձեվատ բաշա։

Սըր Ֆիլիբ Բըրրի, լարուած ուշադրութեամբ մը, կ'սպասէր որ Տատեան բաշան խօսէր։

— Վսեմաշո՛ւք մեծ դեսպան, Մեծ-Եպարքոսը, կը ներէք անչուշտ, այս օրերս յաջորդաբար հասած վրդովիչ լուրերէն քիչ մը յուզո՛ւած է. ևս պիտի ջանամ, որչափ որ կրնամ, Ձեր Վսեմութեան պատմել իրականութիւնը։— Իրա՛ւ է թէ Սասուն ու Մուշ ապստամբութեան մէջ են. վանայ և Պիթլիսի կուսակալները կը կասկածին թէ՝ բրիտանական հիւպատո՛սը կը քաջալերէ այդ ապստամբական շարժումը. իսկ միւսիր Զէքի բաշան, հիմնուելով Սասունի և Մուշի զինուորական իշխանութեանց կողմէն իր ստացած տեղեկութեանց վրայ, կը պնդէ թէ՝ անդլ. կառավարութեան վանայ հիւպատո՛սը կը

գրգրէ ժողովուրդը մեր կառավարութեան դէմ ապըստամբելու, ևլն.։ Արդ, պարզ է խնդիրը, այդ կողմերու զինուորական ու քաղաքական իշխանութիւննները կեդրոնէն հրահանգ ստացած են հակողութիւնը խստացնելու և խռովարարները ետապնդելու։ Մեծ, ընդհանուր ապստամբութիւն մը խեղդելու համար ամէն միջոցներ ձեռք առնուած են. ատ՛վ կը մեկնուին միշտիր Չէքի բաշային ձեռք առած գործունէութեան միջոցները. ա՛յս է ամէնը։

— Լա՛ւ, լա՛ւ, կրկնեց մեծ դեսպանը, գլուխը ճօճելով, խնդիրը բոլորովին տարբեր հանգամանք մը կ՛առնէ հիմա. վանայ մեր հիւպատոսը կ՛ամբաստանուի իբրև գրգռիչ ապստամբութեան, և պաշտպան հայ հրոսախումբերու, կամ, Մեծ-Եպարքոսին լեզուովը, անիշխանականներու. ինչպէս կը տեսնէք, Բորդրպակ՛ն բաշա, ծանրակշիռ խնդիր մըն է ասիկա, երբ կառավարութեանս պատի՛ւը կը դառնայ խնդրոյ առարկայ, միւս խնդիրները կը մոռցուին, այնպէս չէ՞։

— Այո՛, յարեց Տատեան, իրաւո՛ւնք ունիք, պէտք է երեւան հլլէ ճշմարտութիւնը։

— Սակայն, ընդմիջեց Մեծ-Եպարքոսը, թո՛ղ բարեհաճի մեծ դեսպանը գո՛նէ մէկ օր պայմանաժամ տալ ինծի, որպէս զի հեռագրով պահանջեմ մանրամասնութիւնները, միշտիր Չէքի բաշային և Վանայ ու Պիթլիսի վալիներէն։

— Մանրամասնութիւնները ստացած չէ՞ք։

— Ո՛չ, վասնզու Տէ՛ր մանրամասնութիւնները դեռ կը պակսին. եթէ կարելի է, հաճեցէ՛ք ինծի գէթ օր մը պայմանաժամ տալ. վաղը ճիշդ այս պահուն կը յուսամ առած ըլլալ հարկ եղած լրացուցիչ տեղեկութիւնները։ Հետեւաբար, պիտի խնդրեմ որ վաղը բարեհաճիք անգամ մըն ալ ինծ պատուել։

ՍՕՅ. ԴԷՄ. ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՄԱԿՑՈՒԹԵԱՆ ՀԻՄՆԱԴԻՐՆԵՐՈՒ
Նստարքէն, Մարօ, Համ-Ադամ, Ղարաջեան, Կաֆեան, Մանուէլեան և Սիրիկեան

Սըր Ֆիլիբ Ֆըրրի հրաժեշտ առաւ։

Տաճեան Յարութիւն բաշան ու Մեծ-Եպարքոսը մնացին առանձին։

— Բարձրաչո՛ւք Տէր, ըսաւ Տաճեան, չա՞տ սըխալ քայլ մըն էր որ առինք։

— Ի՞նչպէս, ի՞նչ էր սխալ քայլը։

— Լաւ գիտէք թէ՝ այդպիսի հեռագիրներ գոյութիւն չունին, յանկարծական գիւտ մըն էր որ ըրինք, և ետ, ինչպէս ուրիշ անգամներ ալ ըրած եմ, ձեր հնարած... սուտին հաւատարիմ արձագանգը, գո՛ւր ջանացի համոզել մեծ դեսպանը, այնպէս չէ՞։

— Ի՞նչ կը խորհիք ուրեմն, յարեց ձեվատ բաշա, Տաճեանի խօսքերէն ազդուած ու իր գործած սխալին այլանդակութեան առջև ամօթահար, ի՞նչ կը խորհիք հիմա. ի՞նչ է դարմանը... եթէ վազը գայ, չեմ յիշեր թէ խոստացաւ, ի՞նչ պիտի պատասխանենք։

— Հաւատացէ՛ք, Բարձրաչո՛ւք Տէր, պարագան կարծուածէն չա՛տ աւելի լուրջ է։

— Ի՞նչպէս, ինչո՞ւ այդքան լուրջ է խնդիրը։

— Հիւպատո՛ս մըն է որ կ'ամբաստանուի, Տէ՛ր, և անգլիակա՛ն հիւպատոս մը, գիտէ՞ք։

— Ի՞նչ կ'ըլլայ, կրկնեց Վէզիրը, անգլ. հիւպատոս մը կ'ամբաստանուի իբրև անիշխանականներու պաշտպան, ապստամբութեան դրգռիչ. ի՞նչ, կը կարծէ՞ք թէ դժուար ըլլայ հաստատելը։

— Ի՞նչ կ'ըսէք, կ'աղաչե՛մ, Բարձրաչո՛ւք Տէր, հասարակ մարդու մը հարցաքննութիւնը չէ՛. դեսպանատան գինուորական կո՛րդը պիտի երթայ մինչև Վան. տեղւոյն վրա՛յ պիտի կատարէ քննութիւնը. սուտ վկաներո՞ւ վրայ յոյս պիտի դրուի. ատիկա չըլլար, որովհետև մեր դատարաններուն չեն, որպէս զի անմեղ մը դատապարտելու համար սուտ վկաներ

վարձուին, և ո՛չ ալ մեր դատաւորնե՛րն են, որոնց պէս զի լսեն այդպիսիներուն վկայութի՛ւնը...։

— Ուրեմն, բաշա՛, յարեց Վէզիրը՝ հետզհետէ ըմբռնելով խնդրին ծանրութիւնը, ի՞նչ միջոց կայ։

— Մի՛կ միջոց կայ... բայց պէտք է աճապարեք, վազուան յետաձգելու չէ՛, հիմակուընէ պէտք է բրիտ. դեսպանատունը երթանք, և յայտարարենք թէ՝ թիւրիմացութիւն մը կայ։

— Ի՞նչ թիւրիմացութիւն...։

— «Թիւրիմացութիւն» բա՛ռը կը բաւէ, հանապատարեցնելու համար բրիտ. մեծ դեսպանը. այս բառը յաճախ, կը գործածուի դիւանապետական լեզուին մէջ, և երբեմն չատ փափուկ, տագնապալի և քննատատական րոպէներու մէջ, երբ պատ Ս. Սարոպիսի (Հազրէթի Իսթոը) պէս կը հասնի և կը փըրկէ...։ Օրինակի համար, չե՞նք կրնար ըսել թէ՝ ասնուն սխալ մը կայ, փոխանակ բրիտանականի, ԻՐԱՆի հիւպատո՛սը գրգռած է կ'ըսուի և խնդիրը կը փակուի։

— Քանի որ այդպէ՛ս է, Սըթին բաշա, աւելո՛րդ է հիմակուընէ դեսպանատունը մարդ ղրկել կամ երթալ անձամբ, պզտիկութի՛ւն է, պզտիկութի՛ւն... վազը պիտի գայ արդէն, այն ատեն կ'ըսենք իրեն։

Տաճեան Յարութիւն բաշան մեկնելու կը պատրաստուէր, երբ դրսէն եպարքոսական բարապանները մէկը ներս մտաւ և ձեվատ բաշային խնամուց թէ՝ Հայոց Պատրիարքը, Մադտուա Սիմոն պէյի հետ եկած է, դուրսը կ'սպասէ։

Սրտաբին գործերու նախարարութեան խորհրդոցականը՝ տիպար հայ մըն է, անկեղծ հայրենասէր մը, և միևնոյն ժամանակ ճշմարիտ օսմանցի մը. ասանց միջամտելու ըլլալու, հետևեցաւ կը գիտէր Գուման Գաբուի Պատրիարքարանին ազդալուս ընթացքը, և

սրտանց՝կը ցաւէր. կը դատապարտէր թէ՛ Աչըգեանի և թէ՛ Սիմոն պէյի արարքները, սոսկց անխոհեմ հալածանքը՝ յեղափոխականներուն դէմ, և սակայն միշտ իր չէզոքութիւնը կը պահէր, զգուշանալով ուղղակի մասնակցելէ ազգային գործօն կեանքին։ Ճէվատ բաշա կը ճանչնար Տաճեանի ազգային քաջ գաքականութիւնը, գիտէր թէ՝ Տաճեան հակառակ իր հայրենասիրութեան՝ ինքզինք կ'աչխատէր կաբելի եղածին չափ վերծ պահել անոնցի կատածներէ, և թէ՝ այդ պատճառով է որ կը խորչէր յաճախ Պատրիարքարանի ժողովներէն։

— Գնա՛, ըսաւ բարապանին, ներսը հիւր կայ, քիչ մը թո՛ղ սպասէն. յետոյ գառնալով Տաճեանի. կ'ուզէ՞ք ներկայ ըլլալ տեսակցութեան, թերևս կաբեւոր խնդրոյ մը համա՞ր է որ երկուքը միասին կատ են գիս տեսնելու։

— Կ'աղաչե՛մ, Մեծ-Եպարքոս էֆէնտի, գիս ազատ ձգեցէ՛ք, երթամ, յետոյ թո՛ղ գան. ես չեմ ուզեր տեսնել իրենց երեսը։

— Ինչո՞ւ, Աբթի՛ն բաշա, յարեց վէզիրը ժըպտելով, ձեր ազգակիցները չէ՞ն, ի՞նչ ըրած են ձեզ գի, ինչո՞ի կը խորչիք իրենց ներկայութենէն. կանս չեմ բարապանը, թո՛ղ գան...

— Ո՛չ, ո՛չ, բաշա՛, կը պաղատիմ, ինծի թոյլ տուէ՛ք որ մեկնիմ։

Տաճեան բաշան բաժնուեցաւ Մեծ-Եպարքոսին քովէն և ուրիշ գռնէ մը գուրս ելաւ։

Աչըգեան ու Սիմոն պէյ ընդունուեցան Մեծ-Եպարքոսէն։ Պատրիարքը, հակիրճօրէն հասկցուց իրենց այցելութեան չարժառիթը։

— Բարձրաշո՛ւք Մեծ-վէզիր, ըսաւ Աչըգեան, Բարձեալն Սատուած վեհափառ Սուլթանին արեւշատութիւն պարգեւէ, և Ձեր Բարձրութեան երջանկութիւնն ու փառքը բազմապատկէ. լսեցիք անշուշտ, Պէյիկթաչի Արքեպիսկոպոսը, որ կարգազուրկ հռչակուած էր Պատրիարքարանիս կողմէն, երէկ գիշեր յանկարծամահ եղեր է, ժողովուրդը սաստիկ յուզուած է. մեր եկեղեցական կանոններուն համաձայն, եկեղեցականներուն օծման արարողութիւնը կը կատարուի, յետո՛յ թաղման յուղարկաւորութիւնը։

— Շա՛տ լաւ, Պատրիարք էֆէնտի, դուք ի՞նչ կը խորհիք ընել, ինչո՞ւ ինծի կը գիմեք և ի՞նչ կը սպասէք ինէ։

— Հրամա՛ն մը, Տէ՛ր, կմկմաց Պատրիարքը, մենք Պէյիկթաչի քարոզիչը կարգազուրկ հռչակեցինք, և եկեղեցական չե՛նք ճանչնար զինքը. բայց, ժողովուրդը սաստիկ գրգռուած է, և կը պնդէ որ օծման արարողութեան և փառաւոր յուղարկաւորութեան հանդէս մը կատարուի. եթէ մերժենք ժողովուրդին փափաքը, խռովութիւններէ կը վախցուի։

— Բարձրաշուք Տէ՛ր իմ, մէջ մտաւ Սիմոն պէյ, կայսերական նուիրական կամքին համաձայն, կարգազուրկ հռչակուած էր Նարպէյ. եթէ այսօր փառաւորապէս օծման և թաղման արարողութիւնը կատարուի, հակառութեան մը մէջ ինկած կ'ըլլանք...

— Ըսել կ'ուզէք թէ, յարեց վէզիրը, թող անշուք անցնի թաղումը։

— Այո՛, յարեց Աչըգեան, ես կ'ուզեմ որ հասարակ մարդու մը պէս, լռիկ մնչիկ վերջանայ թաղումը։

— Բայց, Պատրիա՛րք էֆէնտի, կ'ըսէք թէ՝ ժողովուրդը սաստիկ գրգռուած է և կ'ուզէ որ եկեղեցականի մը վայելուչ չուքով թաղուի. հետեւաբար, ի՞նչ կ'ըլլայ, կատարեցէ՛ք ժողովուրդին փափաքը, ի՞նչ վնաս ունի։

Յետոյ դառնալով Սիմոն պէյի.

— Սիմո՛ն պէյ, ըսաւ, Հիւնքեարը չը՛ զիջանիր

անշուշտ, մահուընէ ետք հալածելու մարդ մը, որ յաւիտենականութեան կը պատկանի. մարդ մը, որ ո՛րքան ալ վտանգաւոր եղած ըլլայ, դադրած է վընասելէ. ուստի, ես արգելք մը չեմ տեսներ Նարսէսի օծման արարողութեան. հոգ չէ, թո՛ղ ժողովուրդին փափագը պակուի։

— Սակայն, ներեցէ՛ք, կը պոռչտար Աչըգեան, ես պատասխանատու չե՛մ, եթէ վաղը վեհ. Սուլթանին կոմսէն հարցուի, Մեծ-Եպարքոսին հրամանո՛վ կատարել տուի կ'ըսեմ օծումը։

— Շա՛տ լաւ, շա՛տ լաւ, այնպէս ըսէ՛ք, պատրիա՛րք էֆէնտի, ըսաւ Վէզիրը ժպտելով, վեհափառ Սուլթանը կը ճանչնա՛յ ձեր հաւատարմութեան աստիճանը, և գիտէ թէ՝ Նորին վեհափառութեան անձնուէր աղօթարար ծառաներէն էք դուք, այդ մասին կրնաք վստահ ըլլալ։

— Ուրե՛մն, Ձեր հրամանով օծումը կատարել կուտամ, բայց ո՛չ այնչափ հանդիսաւոր կերպով, այնպէս չէ՞։

— Պատրիա՛րք էֆէնտի, դիտել տուաւ Վէզիրը, ատիկա ձեր գիտնալիք բա՛ներն է, ձեր կրօնային ծէսերուն իրաւունք չունինք միջամտելս ըլլալու, դուք ազատ էք ձեր յարմար դատած եղանակով կատարելու արարողութիւնները։

Պատրիարք ու Սիմոն պէյ ոտքի ելան մեկնելու համար։

— Պատրիա՛րք էֆէնտի, ըսաւ ճեվատ բաշա, նոր լուրեր ունի՞ք Սաուտնէն։

— Բարձրաւոր թո՛ղ երկար կեանք չնորհէ վեհափառ Սուլթանին. կ'իմանամ թէ միւշիր Զէքի բաշան եռանդով առաջ կը տանի բարենորոգումները։

— Իրա՞ւ կ'ըսէք, Պատրիա՛րք էֆէնտի, յարեց

Մեծ-Եպարքոսը՝ ծիծաղերես, ո՞րկէ ստացաք այդ տեղեկութիւնը։

Մենք միշտ կ'ստանանք այդպիսի տեղեկութիւններ անդորրութիւնը կատարեալ է. վեհ. Սուլթանին արևչատութեան համար գիշեր ցերեկ կ'աղօթեն. առաջնորդները մանաւանդ, չատ գոհ են որ կարգ մը սրիկաներ, անիշխանականներ, որոնք յաջողած են երկրին ներսերը մտնել, կը հետապընդըին հիմա։ Աստուած ո՛յժ տայ հաւիտեան կայսերական զօրագունդերուն, Աստուած մեր թագաւորին թո՛ւրը սուր ընէ. «Ալլահ փատիշահըմըզը գէլըճընը քէսքի՛ին էյլէսին»։

— Շնորհակա՛լ եմ, Պատրիա՛րք էֆէնտի, մեծ ծապէս գոհ մնացի ձեր այցելութենէն, և բառ առ բառ վեհ. Տիրոջս կը խոստանամ հաղորդել ձեր հաւատարմութեան ա՛յսքան անկեղծ հաւաստիքները։

Աչըգեան ու Սիմոն պէյ մեկնեցան։

ԺԲ.

Ապտիւլ Համիտ խրախճանքի մէջ էր։

Լուսինեան Ս. ին խորհրդաւոր մահը, չաբաթներ առաջ կանխամտածուած ու պատրաստուած, կուգար գաղտապատկել իր ցնծութիւնը, որովհետև, կը խորհէր Համիտ, վտանգաւոր գոյութիւն մըն էր ան, Լուսինեան Սրբեպիսկոպոսը, որուն անհետացումը՝ թեթեւացում մըն էր իրեն համար։

Սակայն, երջանի՞կ Թուրքիոյ կապոյտ երկինքին մէջ ամպի պատառ մը կար, որ երթալով կ'սպառնար ստուարանալ ու մթագնել քաղաքական հորիզոնը։

Մեծ դեսպաննե՛րն ալ դադրեցուցած էին իրենց այցելութիւնները։ Ուրբաթի «Սելամլըգ»ները չատ անչուք կ՚անցնէին, լրտեսներու վոհմակներուն ներկայութեանը միայն։ Սարսափի օրեր՝ այն օրերը...։

Ոստիկանութեան նախարարին հանճարեղ գիւտերէն խուզարկութիւնը՝ հրաշքներ կը գործէր. տասրիներէ իվեր մութի մէջ թաղուած մոռցուած դէպքեր՝ յարութիւն կ՚առնէին լրտեսներուն ջանքերուվը։ Սրիփարի ու Նարպէյի վրայ կատարուած խուզարկութեան յաջող արդիւնքէն ետքը, ոստիկ. նախարարը նորաձեւութիւն մըն ալ ստեղծած էր.—

Այդ ամպը՝ Հայկական Շարժումն էր. Սասունի ապստամբութիւնը, որ տակաւ կը ծաւալէր երկրին միւս մասերուն մէջ։ Ամէն օր Եւրոպայէն հասած հեռագրական լուրերը վրդովիչ էին. Պոլսոյ առևտրական հրապարակը կ՚ամայանար, անհանգստութիւն սրտնանկութեան վրայ. օր չէ՛ր անցներ, որ հակայ տուն մը չը քանդուէր։

Բանտերուն խուզարկութիւնը, որ չպատուած թանկագին ծառայութիւններ կը մատուցանէր, երեւան հանելով յեղափոխութեան բոլոր գաղտնիքները, գործիչներուն գործելակերպը, յեղափոխութիւնը տարածող բրօքականախթներուն թղթակցութիւնները, անաքսիկիչներուն նախճիրները, Եւրոպայի կարեւոր կեդրոններուն մէջ կազմուած հայասէր (արմէնօֆիլ) ընկերակցութիւններուն և ի նպաստ Հայկական Դատին կազմակերպուած միթինկներուն տեղեկատուութիւնները, և նոյնիսկ պետական անձնաւորութեանց յեղափոխական ձգտումները հաստատող վկայաթուղթեր, կայսրութեան կարեւոր կեդրոններուն մէջ երեւցած Երիտասարդ Թուրքերու գաղտնի թղթակցութիւնները, եւն. եւն.։

Գաւառներու բանտերուն և աքսորավայր քեր-

դերուն մէջ կատարուած խուզարկութիւնները, — մանաւանդ հայ բանտարկեալներուն վրայ, — բուռն եռանդով առաջ կը տարուէին։ Մէն մի նահատակուն ունէր իր մասնագէտ լրտեսները, որոնք պաշտօն ունէին առանց պատռելու բանալու, գուրսերը ղրկուելիք կամ հասած նամակները, պատռելու վտանգաւոր կասկածուածները. և յանձնելու զանոնք ո՛չ թէ տիրոջը, այլ ուղղակի ոստիկանութեան տնօրէնին։ Այնուհետև կ՚սկսէին ձերբակալումները։

Հալէպի կեդրոնական բանտին մէջ գտնուած էին պարոն Կլատըմբոնի երկու ինքնագիր նամակները, երկուքն ալ ուղղուած՝ Զեթունի բանտարկեալ առաջնորդ Տ. Կարապետ Սրբեպիւզոպոսին, ինչպէս յորջորջած էր իր նամակին մէջ նոյնինքն Մեծ Անգլիացին։ Իսկ Սքքէի բերդին մէջ գտնուած նամակներէն ամենէն կարեւորը՝ Սասունի հնչակեան գործիչ Մելքոն Խուբյիտի նամակն էր, առաւար ծրար մը՝ Սասունի վերջին դէպքերուն վրայ գրուած և ուղղուած՝ Սքքէի բերդարգելներէն Խարախանեան Ներսէս վարդապետին։

Հալէպի կեդր. բանտին խուզարկութիւնը կատարուած էր ահռելակ փաստաբան Յակոբ Իլմի Սատուրեանի մասնութեամբը։ Զեթունցի բանտարկեալներէն երիտասարդ գրագէտի մը խուցը, պատի մը ծեփին տակէն հանուած էր ձեռագիրներու ծրար մը, որոնց մէջ կը գտնուէին բանտի քերթուածներ, յեղափոխական երգեր, բանտին օրագրութիւնները, և կլատըմբոնի երկու նամակները։ Հաւէպ աքսորուած ազատականներէն Սէլի Բէյմալ պէյ անուն երիտասարդ Թուրքին ազնիւ հոգածութեամբը, բոլոր վտանգաւոր? ձեռագիրները, առանց քննութեան բովէն անցնելու, ոստիկանութեան արհեստական աչքերէն հեռու պահուեցան, բայց կլատըմ-

թոնի երկու նամակները կարելի չեղաւ փախցնել։

Այդ երկու հռչակաւոր նամակներուն համար, թէև երկուքն ալ Տ. կարապետ Ս.ին հասցէին ուղղուած, Զեթունցի գրագէտը խիստ հարցաքննութեան կ'ենթարկուի, Եըլտըզէն ղրկուած հեռագրական դաղտնի հրահանգի մը համաձայն։

Բանտարկեալը կը կանչուի հարցաքննութեան։ Բնիկ Հալէպցի Օսման էֆէնտի, հարցաքննիչ դատաւորի հանդամանքովը, լուրջ կերպարանք մը հագած է. իր դիմացը նստած է Զեթունցի բանտարկեալը։ Սենեակին մէկ անկիւնը կ'ապահովէ Հալէպի եւրոպական հիւպատոսներուն թարգմանները։

— Անուննիդ ի՞նչ է, կը հարցնէ հարցաքննիչը։

— Անունս չէ՞ք գիտեր, ինչո՞ւ կը հարցնէք։

— Ես ձեզի ձեր անունը կը հարցնեմ, էֆէնտի՛, դուք պէտք է պատասխանէք։

— Իրաւունք չունիք զիս հարցաքննելու։

— Ինչո՞ւ։

— Դուք հարցաքննիչ դատաւոր մը չէ՞ք։

— Այո՛, և այդ հանգամանքո՛վ է որ կ'ուզեմ հարցաքննել ձեզ։

— Հալէպի նահանգին հարց. դատաւորը չէ՞ք։

— Ի՞նչ կայ...։

Բանտարկեալը քմծիծաղով մը պատասխանեց։

— Բայց չխօսի՞ք, ի՞նչ կայ, այո՛, Հալէպի հարցաքննիչ դատաւորին առջև կը գտնուիք, ինչո՞ւ կը յամառիք...։

— Ես չե՛մ յամառիր, միայն դիտել կուտամ թէ՝ Հալէպի ո՛՛և է պաշտօնեայ, իրաւասութիւն չունի, ո՛չ ալ ձեռնհասութիւն, հարցաքննելու ինծի պէս քաղաքական բանտարկեալ մը։

— Հասկցա՛յ, ըսել կ'ուզէք թէ՝ Հալէպի նահանգին մէջ հակառակորդներ ունիք...։

— Ալրի՛ք, ալրի՛ք, հեգնեց Զեթունցին, ազատ կը գուշակէք զգացումներս։

— Ի՛նչպէս...

— Զգի՛ր եմ, էֆէնտի՛, չարունակեց Զեթունցին, քանի՞ նահանգներէ կը բաղկանայ օսմանեան կայսրութիւնը։

— . . .

— Չէ՞ք գիտեր... և՛ս ըսեմ ձեզի։ Օսմանեան կայսրութիւնը կը պարունակէ երեսուն նահանգներ և մայրաքաղաքը՝ Կ. Պոլիս։

— Է՛, ի՞նչ ըսել կ'ուզէք։

— Ըսել կ'ուզեմ թէ՝ Օսմ. կայսրութիւնը իր բռնապետական կազմովը թշնամի է ինծի, սկսեալ Մեծ-Եպարքոսէն մինչև յետին միւտիրը...։

— Կը հասկցուի՛ յարեց դատաւորը գլուխը ճօ ճլլով, դուք կը խուսափիք հարցաքննութենէ. հի մա չպիտի՞ պատասխանէք հարցումներուս։

— Շա՛տ լաւ հասկցած էք... այո՛, չպիտի պատասխանեմ ձեր ո՛չ մէկ հարցումին։

— Աղէ՛կ, աղէ՛կ... յարեց դատաւորը, սպառնալից դէմքով մը, հիմա կուգամ...։

Եւ դուրս ելաւ, առանձին թողլով բանտարկեալը ոստիկան պինուորին հետ, որ սենեակին դուռը կը պահպանէր։ Երկու վայրկեան ետքը, մուշտակներու մէջ փաթթուած քարձօրուք պաշտօնեայ մը ներս մտաւ, դահիճի մը դժնէ դիրքովը, եկաւ ամբաստանեալին դիմացի թիկնաթոռին վրայ բազմեցաւ։

— Ո՞վ է նայիմ, որուտաց, ո՞վ է հարցաքննութենէն խուսափողը։

— Ե՛ս եմ, և՛ս, պատասխանեց բանտարկեալը, անվեհեր ու խրոխտ չեչտով մը։

— Բայց կը ճանչնա՞ք զուք զիս։

— Անշո՛ւշտ, դուք Հալէպի նահանգին ընդհանուր դատախազը չէ՞ք...։

— Շա՛տ լաւ խօսեցաք, ըսել է դիս կը ճանչնաք։

— Ո՞ր հայը ձեզ չը ճանչնար... Գաղատիոյ (Ինկիւրի) Վերաքննիչ Եղեռնագատ Ատեանին հռչակաւոր նախագահը, որ իմ հայրենակիցներս մահուան դատապարտեցիք...։

Ընդհ. դատախազին երեսին գոյնը նետեց. ո՛րիկէ ուր այդ բանտարկեալը գիտէր իր պատմութիւնը։

— Դուք չէ՞ք, խօսեցէ՛ք, պէ՛յ, այն անխիղճ նախագահը, որ ձեր այդ հաճոյակատարութեան համար վարձատրուելով՝ բարձրացաք Հալէպի պէս նահանգի մը ընդհ. դատախազի պաշտօնին և պատուհասեցաք? կայսերական չնորհներով ու նշաններով։

— Դուք չափը կ'անցընէ՛ք, գոռաց դատախազը, հարցաքննութենէ խուսափելու միջոցներ են առնը. ըսէ՛ք ինծի, ինչո՞ւ կը խորշիք հարցաքննութենէ, մինչ պատուանշանի տէ՞ր էք, պետական աստիճանաւո՞ր մըն էք, որ չէ՛ք պիջանիր նահանգիս դատական պաշտօնեային հարցաքննուիլ։

— Ի՞նչ է պատուանշանը, պէ՛յ, ըսաւ Զեթունցին արհամարհոտ չարժուճեւով մը, առէ՛ք յիսուն ոսկի, առէ՛ք սալիսէի աստիճանը, ևլն...։

— Ես առիկա չեմ հարցներ. պետական պատասխանչանի տէր աստիճանաւո՞ր մըն էք դուք, որ.

— Այո՛, պատասխանեց բանտարկեալը, նշանակալից ժպիտ մը սփռելով չուրջը, ճշմարիտ աստիճանաւոր մըն եմ, հինգ միլիոն հայրենակիցներուս նուիրական դատին համար, հինգ տարի բանտարկութի՛ւն... ասկէ աւելի Թանկագին պատասխանչան կրնա՞ք երեւակայել...։

Դատախազը քրքիջ մը փրցուց։

— Հը՛մ... հը՛մ... հասկցա՛յ, ըսաւ, ձեր մտքի հաւասարութիւնը կորսուա՛ծ է...։

— Ատիկ դիւրին ը՞նչ կայ, յարեց Զեթունցին, վեհ. Սուլթանին չնորհիւ? Հալէպ թաղապետական բժիշկ ունի. Տօքթ. Շարավին թո՛ղ գայ հիմա, ախ տազնուութիւն թո՛ղ կատարէ մեր երկուքին վրայ, տեսնենք մեր մէջէն ո՞վ է խելագարը...։

Դատախազը կատղեցաւ և ուժգին չարժումով մը.

— Ինծի նայեցէ՛ք, ըսաւ, ի՞նչ օրինական հիմ ունիք հարցաքննուելէնէ խուսափելու համար, կըրնա՞ք բացատրել ինծի։

— Ներեցէ՛ք, Դատախա՛զ պէյ, յարեց բանտարկեալը, դուք օրէնքը կը ճանչնա՞ք։

— Կը նախատէ՛ք կայս. կառավարութիւնը, կըշտամբեց դատախազը։

— Ես չե՛մ նախատեր, կ'որակեմ աւազակային կազմակերպեալ ընկերութիւնը, զոր դուք «կայսերական կառավարութիւն» կը կոչէք...։

Ընդհ. Դատախազին կատաղութիւնը զենիթը հասած էր. կը մտածէր բիրտ ուժի դիմել, խոչտանգումներու ենթարկել ըմբոստ Զեթունցին, որ հինգ տարուան բանտարկութեանը մէջ տակաւին կը պահէր իր անսասանելի կորովը. սակայն, սենեակին միւս անկիւնը, եւրոպական մեծ տէրութեանց հիւպատոսներու թարգմանները կ'սպասէին հարցաքննութեան ելքին. իրենց ներկայութիւնը, կ'արգիլէր ո՛ւ է ասիական մեթոտի կիրառութիւն...։

— Էֆէնտի՛, կը տեսնեմ որ դուք զարդացած, ուսեալ, բարեկիրթ անձ մըն էք, խնդրե՛մ, մէկդի ը՛ն էք յամառութիւնը, պատասխանեցէ՛ք մէկ երկու հարցումներուս. և վերջացնենք հարցաքննութիւնը։

— Սակայն, պէ՛յ էֆէնտի, յարեց Զեթունցին, ես յայտարարեցի արդէն թէ՝ իրաւունք չունիք զիս հարցաքննելու։

— Ինչո՞ւ, չը բացատրէ՞ք պատճառը։

— Պատճառը պարզ է. Հալէպի նահանգին բոլոր դատական խնդիրները ձեր ձեռքէն չե՞ն անցնիր։

— Այո՛...։

— Շա՛տ լաւ. ինչպէս որ կը հաստատէք, դուք միայն մէ՛կ նահանգի դատական գործերուն տնօրէնն էք. իսկ դուք գիտե՞ք թէ ո՛վ եմ ես։

— Ըսէ՛ք, հասկնամ թէ ո՛վ էք։

— Ես, Հալէպի, Ատանայի, Էնկիւրիի և Սվազի, այս չորս նահանգներուն հայ գպրոցներուն տեսչութիւնը կը վարէի, երբ պիտ ձերբակալել տուաւ Հալէպի նախկին վալի, Սրիճ բաշան, որ մե՛ր խընդրոյն համար պաշտօնանկ եղաւ. կը յիշէք անշուշտ. արդ, դուք մէ՛կ նահանգի դատական գործերու տնօրէնը, ի՞նչպէս կ՛ուզէք հարցաքննել մարդ մը, որ չորս նահանգներու գպրոցներուն տնօրէնն էր...։

— Սիրկա օրինական փաստ մը չէ, բարեկա՛մս, յարեց դատախազը, կ՛աղաչեմ, խնայեցէ՛ք ժամանակին. մէկ երկու բառով վերջանալիք բան մըն է, ինչո՞ւ այդքան կ՛երկարացնէք։ Խնդրե՛մ, էֆէնտի, ըսէ՛ք ինծի, ի՞նչպէս եղած է որ ծանօթութիւնս հասատած էք Անգլիոյ առաջին նախարար Կլատսթոնի հետ, պատմեցէ՛ք ինծի,

— Ես ձեզի կ՛ըսեմ թէ՝ իրաւունք չունիք զիս հարցաքննելու, պէ՛յ էֆէնտի, մռնչեց Զեքթունցին և ոտքի ելաւ։

— Մի՛ բարկանաք, բարեկա՛մս, պիտի՛մ, բանտարկեալի մը սիրտը չատ կը սեղմուի. ըսէ՛ք միայն թէ՝ ի՞նչ փաստով կը մերժէք հարցաքննութիւնը։

— Եթէ փաստ ընդունիէք, պոռթկաց Զեքթունցի բանտարկեալը, զիս հինգ տարիէ ի վեր ոճրագործներուն մէջ չեիք նետեր, անօրէննե՛ր...։

Ընդհանուր դատախազը աչքին պոչովը կը դիտէր սենեակին անկիւնը սպասող հիւպատոսներու

թարգմաններըը, որոնք իրարու ժպիտներ կը փոխանակէին. յետոյ դառնալով բանտարկեալին.

— Էֆէնտի՛, ըսաւ, Աստուծո՛յ սիրոյն ըլլայ, պատասխանեցէ՛ք, օրինական փա՞ստ մը տուէք...

— Օրինական փա՞ստ կ՛ուզէք. մարիկ ըրի՛ք ուրիշ. — Հալէպի վերաքննիչ եղեռնագատ Ատանը պիս հինգ տարուան բերդարգելութեան դատապարտած է, իբրև Զեքթունի ապստամբութեան գլխաւորները՝ տարիուկէսէ ի վեր Պոլսոյ վճռարեկ Ատանը ղրկուած են, և մինչև ցարդ վճիռը կը մնայ. ո՛չ քեկանուած, ո՛չ վաւերացուած. ինչպէս գիտէք, ինծի վերապրուածները՝ պարզ յանցանք մը չեն, այլ ոճիր մը, հետեւաբար, օրէնքին առջև ոճրագո՛րծ մըն եմ այսօր, արդ, քանի որ այդ վճիռը կայ, օրէնքը կը նե՞րէ որ բանտարկեալ մը հարցաքննութեան ենթարկուի, բանտին մէջ գործուած պարզ յանցանքի մը համար, ինքը, որ արդէն իրրև ոճրագործ մը, դատապարտուե՞ր կրած է...։

— Հա՛, բացագանչեց դատախազը, հոգի՛ս էֆէնտի, մինչև հիմա ինչո՞ւ չբչարեցիք զիս. եթէ առաջին վայրկեանէն ցոյց տուած ըլլայիք այդ փաստը, խնդիրը վերջացած կ՛ըլլար։

— Ո՛չ, ներեցէ՛ք, Դատախազ պէյ, գեռ ուրիշ, աւելի՛ կարեւոր բաներ ունիմ, մարիկ ըրի՛ք.— Ինչպէս իմ, նոյնպէս միւս հայրենակիցներուս դատապարտութեան վերաբերեալ բոլոր թուղթերը պոլիս կը գտնուին, վճռարեկ Ատանի դիւանը. եթէ Հալէպի դատական իշխանութիւնը կը յարգէ օրէնքը, կը պատուիրէ արդարութենէն, թո՛ղ հանի ժամ առաջ վերապարձնել տալ յիշեալ դատական թուղթերը, վճռական եզրի մը յանգեցնել մեր դատը, և

այնուհետեւ թո՛ղ ձեռնարկէ ուրիշ պրպտումներու։

— Հասկցա՛յ, հասկցա՛յ, ըսաւ դատախազը հասմոզուած չեչտով մը, ա՛լ հասկցած էր թէ՝ բանտարկեալը մինչեւ վերջը պիտի մնար անդրդուելի, եւ պիտի մերժէր հարցաքննութիւնը։

Ոտքի ելաւ, եւ քիչ յետոյ վերադառնալու խոստումով, մեկնեցաւ Դատախազը։

Ջեթունցին, տարուեցաւ կուսակալին քով։

Հիւպատոսական թարգմանները մեկնեցան։

— Եկէ՛ք նայիմ, տղա՛ս, ըսաւ կուսակալը բանտարկեալին, ու հայրական գորովանքով մը սիկարի մը հրամցուց. այսքան տարի է բանտին մէջ կը տառապիք, չատ կը ցաւիմ ձեր վիճակին, կը փափագիմ արձակել տալ ձեզ։

— Շնորհակա՛լ եմ, վալի՛ բաշա։

— Չաւա կա, ձենէ մէկ երկու տեղեկութիւններ կ'ուզէի քաղել. կրնա՞ք ըսել ին ծիթէ ինչու դիմեցիք Անգլիոյ առաջին նախարար Կլատսթոնին։

— Ես ո՛ւ և է դիմում չեմ ըրած։

— Ինչո՞ւ կ'ուրանաք, Կլատսթոն ի՛նք է գրեր թէ՝ նամակներ առացած է ձեր կողմէն. ձեր խուցի պատին մէջէն չը հանուեցա՞ն, ձեր միւս ձեռագիրները ներուն հետ...։

— Վալի՛ բաշա, միթէ չանցա՞նք մըն է դիմել բարեկամ մեծ տէրութեան մը նախարարին, մեր ազնիւ բանտարկութեան վերջ մը դրուելու համար. Ջեթունի խնդիր մը առնչեցաւ ձեր նախորդը, և հասարակ ոճրագործութեան մը դէպքին քաղաքական գոյն մը տալով՝ վիս ամբաստանեց իբրև դրդիչ... Մարաչի Պատերազմ. Աստանը վիս անպարտ հռչակեց. Հալէպի վերաքննիչ ընդհանուրը՝ վիս դատապարտեց հինգ տարուան բերդարգելութեան, և

այսօր, ճիշդ հինգ տարի և հինգ օր է որ բանտարկուած եմ. ահա՛ իմ պատմութիւնս.։

— Շա՛տ լաւ, տղա՛ս, անհոգ եղէ՛ք, ձեզ արձակել պիտի տամ կայսերական ներումով...։

Ջեթունցի բանտարկեալը, ոտիկան զինուորներու և բանտապանի մը հսկողութեան տակ, փոխադրուեցաւ փոքր բանտին մէջ, իր խուցը։ Վեց օր վերջը, բանտապետը մտաւ բանտարկեալին խուցը, ձեռքը բռնած հրամանագիր մը, զոր չնայեցան իրաւէն, հեռագրով հասած։

Ապտիւլ Համիտի հաւատարիմ աբբանեակներէն՝ Հալէպի կուսակալը, Հաճի Օսման Նուրի բաշան, որ ա՛յնքան անուշ լեզուով յուսադրած էր Ջեթունցի բանտարկեալը, կայս. ներումով անոր արձակումը խոստանալով, նո՛յն օրը հեռագրած էր Եըլտըզ թէ՝ Կլատսթոնի հետ թղթակցութիւն ընող Ջեթունցի բանտարկեալը կ'ըմբոստանայ կառավարական իշխանութեան դէմ, չ'ուզեր հարցաքննուիլ և կ'ուրանայ ամէն բան։ Կուսակալի հեռագրին վրայ է որ անմիջապէս հասած էր կայս. իրաւէն, որով, Ջեթունցի բանտարկեալին դատապարտութեան հինգ տարիներուն վրայ՝ ուրիշ հինգ տարինե՛ր ալ կը բարդէին... Ահա՛ւասիկ արդիւնքը ոտիկանութեան նախարար Նազըմ բաշայի բանտային խուզարկութեանց նոր գիւտին...։

ԺԸ

Սիւբէյա բաշան գործի վրայ էր. Պոլսոյ բրիտ. մեծ դեսպանը Եըլտըզ մասւ իր պաշտօնական հաստատուով, Ասպիւլ Համիտի հետ կարեւոր տեսակցութեան մը համար։

Այս տեսակցութիւնը, ինչպէս կը յիշեն ընթերցողները, չարունակութիւնը պիտի ըլլար այն տեսակցութեան, զոր ունեցաւ մեծ դեսպանը՝ Մեծ Եւ պարբոս Ճէվատ բաշային և Սրտազին Գործերու Նորհրդական Տաւեան Յարութիւն բաշային հետ։

Տեսակցութեան նպատակ էր միայն կայսերական Ա. Քարտուղարը։

Սըր Ֆիլիբ Քըրրի, պաշտօնական արարողութիւնէն առքը, պարզելով իր այցելութեան նպատակը.

Վեհափա՛ռ, ըսաւ, Նորին Գլխոյական Վեհափառութեան կառավարութեան հրահանգներուն համաձայն, երէկ փութացած էի Բ. Դուռը դիմել, պաշտօնապէս տեղեկութիւններ առնելու համար վերջին չարժումներուն նկատմամբ, որոնք սկսած են վրդովիչ համեմատութիւններ առնել, ո՛չ միայն Մուշի՛ւ Սասունի կողմերը, այլ և Հայաստանի միւս մասերուն մէջ...։

Համիտ ընդունները պռոստց և մեծ դեսպանին վերջին բացատրութեան դէմ բողոքելու ձեւով մը.

— Մեծ դեսպա՛ն, ըսաւ, առաջին անգա՛մն է որ պաշտօնական անձնաւորութեան մը բերանէն կը լսեմ գործածութիւնը բառի մը, որ երբէք իրաւունք չունի գոյութեան։

— Վեհափա՛ռ, կը սխալիք, այդ բառը՝ դիւանագիտական աշխարհի բառարանին մէջ մտած է արդէն Պէրլինի Գոնկրէսին թուականէն ասդին. անհասկնալի է որ չը յիշէք. վեհաժողովը նուիրագործա՛ծ է

ՀԱՅԱՍՏԱՆ բառը, որովհետև Օսմանեան կայսրութեան գոյութեան հետ սերտ առնչութիւն ունեցող կարգադրութեան մը հետեւանքո՛վ է որ այդ բառը նուիրագործուեցաւ, Պէրլինի Դաշնագիրը ստորագրվ վերջ Մեծ Տէրութեանց կողմէն...։ Հայաստան բառը գոյութիւն ունի, ինչպէս ունին Պարսկաստան, Հնդկաստան, Յունաստան, Գուլկարիա, և այլն.։ Պաշտօնական եւրոպան ճանչցած է Հայաստանի մը գոյութիւնը, և այդ երկրին ճակատագիրը վճռող յօդուած մըն ալ մտցուցած է, 61րդ յօդուածը։

— Մեծ դեսպա՛ն, ինչ պաշտօնական տեղեկութիւններ կը փափաքիք առնալ Մուշի և Սասունի կողմերը...

— Եւ Հայաստանի միւս մասերուն մէջ կատարած վերջին չարժումներուն նկատմամբ, վեհափա՛ռ, ընդմիջեց մեծ դեսպանը, կը փափաքիմ որ Ձեր Վեհ.ը հաճի հրամայել Մեծ-Եպարքոսին և Սրտազին Գործոց Նորհրդականին, որպէս զի հոս գան, և անդրադառնան երէկուան տեսակցութեան վրայ, որ կը ցաւիմ ըսել, վերջի՛նը պիտի ըլլայ բրիտ. դեսպանի մը համար, մինչև որ ինքը՝ Մեծ-Եպարքոսը, չը կարենայ ինքզինք արդարացնել խիստ անպատշաճ լեզուին համար, զոր քմահաճոյքը ունեցաւ գործածելու Ն. Գլխոյական Վեհ.հան ներկայացուցչի մը դէմ...։

Ասպիւլ Համիտ, մեծ դեսպանին յայտնութիւնները չսիրեցին չսիրած, խուզարկու նայուածքներ կը ղրկէր Ս. Քարտուղարին, իբր թէ Սիւբէյա բաշան տեղեկութիւն առած ըլլար Բ. Դուռը տեղի ունեցած տիւր միջադէպին նկատմամբ։ Անմիջապէս հրամայեց կանչել Ճէվատ և Տաւեան Սրբին բաշաները։

— Մեծ դեսպան, յարեց յետոյ Համիտ, ի՞նչ միջոցներ կը ձեռնարկէք ինծի հաղորդելի։

— Վեհափա՛ռ, կառավարութիւնս առայժմ էլ

ԺԸ

Սիւբէյա բաշան գործի վրայ էր. Պոլսոյ բրիտ. մեծ դեսպանը ելլալով մտաւ իր պաշտօնական հանդիսատով, Ս.պտիւլ Համիտի հետ կարեւոր տեսակցութեան մը համար։

Այս տեսակցութիւնը, ինչպէս կը յիշեն ընթերցողները, չարունակութիւնը պիտի ըլլար այն տեսակցութեան, զոր ունեցաւ մեծ դեսպանը՝ Մեծ Եպարքոս Ձէվատ բաշային և Սրտաբին Գործերու Արտրդական Տատեան Յարութիւն բաշային հետ։

Տեսակցութեան ներկայ էր միայն կայսերական Ս. Քարտուղարը։

Սըր Ֆիլիք Քըրրի, պաշտօնական արարողութենէն առքը, պարզելով իր այցելութեան նպատակը.

— Վեհափա՛ռ, ըսաւ, Ներին Դչխոյական Վեհափառութեան կառավարութեան հրահանգներուն համաձայն, երէկ փութացած էի Բ. Դուռը դիմել, պաշտօնապէս տեղեկութիւններ առանալու համար վերջին չարժումներուն նկատմամբ, որոնք սկսած են վրդովիչ համեմատութիւններ առնել, ո՛չ միայն Մուչի՛ն Սասունի կողմերը, այլ և Հայաստանի միւս մասերուն մէջ...։

Համիտ ընդունելը պռատց և մեծ դեսպանին վերջին բացատրութեան դէմ բողոքելու ձեւով մը.

— Մեծ դեսպա՛ն, ըսաւ, առաջին անգա՛մն է որ պաշտօնական անձնաւորութեան մը բերանէն կը լսեմ գործածութիւնը բառի մը, որ երբէք իրաւունք չունի գոյութեան։

— Վեհափա՛ռ, կը սխալիք, այդ բառը՝ դիւանագիտական աշխարհի բառարանին մէջ մտած է արդէն Պերլինի Գոնկրէսին թուականէն ասդին. անկարելի է որ չը յիշէք. Վեհաժողովը նուիրագործա՛ծ է

ՀԱՅԱՍՏԱՆ բառը, որովհետև Օսմանեան կայսրութեան գոյութեան հետ սերտ առնչութիւն ունեցող կարգադրութեան մը հետեւանքո՛վ է որ այդ բառը նուիրագործուեցաւ, Պերլինի Դաշնագիրը առարկելով վրայ Մեծ Տէրութեանց կողմէն...։ Հայաստան բառը գոյութիւն ունի, ինչպէս ունին Պարսկաստան, Հնդկաստան, Յունաստան, Գուլկարիա, եւլն. եւլն.։ Պաշտօնական Եւրոպան ճանչցած է Հայաստանի մը գոյութիւնը, և այդ երկրին ճակատագիրը վճռող յօդուած մըն ալ մացուցած է, 61րդ յօդուածը։

— Մեծ դեսպա՛ն, ի՞նչ պաշտօնական տեղեկութիւններ կը փափաքիք առանալ Մուչի և Սասունի կողմերը...

— Եւ Հայաստանի միւս մասերուն մէջ կատարած վերջին չարժումներուն նկատմամբ, Վեհափա՛ռ, ընդմիջեց մեծ դեսպանը, կը փափաքիմ որ Ձեր Վեհ.ը հաճի հրամայել Մեծ-Եպարքոսին և Սրտաբին Գործոց Նորդրտականին, որպէս զի հոս գան, և անդրադառնան երէկուան տեսակցութեան վրայ, որ կը ցաւիմ ըսել, վերջի՛նը պիտի ըլլայ բրիտ. դեսպանի մը համար, մինչև որ ինքը՝ Մեծ-Եպարքոսը, չը կարենայ ինքզինք արդարացնել խիստ անպատշաճ լեզուին համար, զոր քամահաճոյքը ունեցաւ գործածելու Ն. Դչխոյական Վեհ.հան ներկայացուցչի մը դէմ...։

Ս.պտիւլ Համիտ, մեծ դեսպանին յայտնութիւնները ներչն չփոթած, խուզարկու նայուածքներ կը ղրկէր Ս. Քարտուղարին, իբր թէ Սիւբէյա բաշան տեղեկութիւն առած ըլլար Բ. Դուռը տեղի ունեցած տխուր միջադէպին նկատմամբ։ Անմիջապէս հրամայեց կանչել Ձէվատ և Տատեան Արթին բաշաները։

— Մեծ դեսպան, յարեց յետոյ Համիտ, ի՞նչ միջադէպ անցաւ երէկ, կը հաճի՞ք ինծի հաղորդել։

— Վեհափա՛ռ, կառավարութենէս առացած էի

հրահանգ մը, որուն համաձայն, երկիւ Մեծ-Եպարքոսէն պաշտօնական տեղեկութիւններ ուզեցի. յանկարծ յայտարարեց թէ՝ վանայ մեր բրիտ. հիւպատոսը գրգռած է Հայերը...։

— Ծիծաղելի՛ յայտարարութիւն, քան-քան խընդացՀամիտ, մեր ձեվատ բաչան խենդեցած պէտք է ըլլայ... Աբթին բաչա՞ն ինչ ըսաւ։

— Մեղմացնել փորձեց պարապան, բայց Մեծ Եպարքոսը միշտ անդրդուելի մնաց իր պնդումնեբուն վրայ, որով, հարկադրուած եմ այսօրուընէ իսկ դեսպանատան վինուօրական կցորդը Մուշ ղրկել, պատսախանատուութիւնները ճշդելու համար...։

Մեծ-Եպարքոսը, Տատեանի հետ ներս մտաւ։

— Ի՞նչ խնդիր է, ձեվա՛տ բաչա, հարցուց Համիտ, ինչո՞ւ վշտացուցած էք մեր բարեկամ բրիտ. ատբութեան մեծ դեսպանը։

— Վեհափա՛ռ, Աբթին բաչան ներկայ էր, թո՛ղ ինքը պատմէ, կը հաճի՞ Ձեր Վեհափառութիւնը։

— Միևնոյն բանն է։

— Վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ Տատեան բաչա, թիւրիմացութի՛ւն մը կայ... Մեծ-Եպարքոսը սխա՛լ է ըմբռներ հետապիրներուն մէկ բա՛ռը. իրա՛ւ ան հիւպատոսը՝ բրիտանական հիւպատո՛ս է կարծեր։

Սըր Ֆիլիբ Բըրթի քրքջալիր խնդաց։ Տեսակցութեան ընթացքը փոխուեցաւ, դէմքերը զուարթացան։ Սպասել Համիտ ներքին գոհունակութիւն մը կ'զգար Տատեանի հանճարեղ հնարքին առաջ։

Մեծ դեսպանը ոտքի ելաւ, և լուրջ դէմքով մը.

— Վեհափա՛ռ, ըսաւ, հոս ստիպուած եմ պաշտօնապէս խնդրելու Ձեր Վեհ. ան Աբտաքին Գործոց Նախարարէն, անմիջապէս ետ կանչել տալ անյապաղ այդ Ձեբի բաչան... Անտաօլիի Ընդհանուբ Քննիչը?...։

Ներկանները չուարած, իրարու երես կը նայէին,

ՅԱՐՈՒԹԻՒՆ ԲԱՇԱ ՏԱՏԵԱՆ

Օսմանեան կայսերական կառավարութեան Աբտաքին Գործոց Նախարարութեան Խորհրդական

Ու Սըր Ֆիլիք Քըրի դաբա եկաւ ընդունելու թեան դանլիճէն։

Ապահով Համիա, բրիտ. մեծ դեսպանին մեկնելէն առքը, սկսաւ լրջօրէն մտածել կացութեան վրայ, որ տակաւ կը դէշնար։ Պէրլինի Դաշնագրին 61րդ յօդուածը կար, վեց մեծ տէրութիւններէն ընտորագրուած, գործադրութիւնը խոստացուած իր կողմէն և Անգլիայէն երաշխաւորուած պաշտօնապէս, համաձայն կիպրոսի համաձայնութեան։ Յետոյ, ատդին Ռուսիան կար, որ առաջին օգտուողը պիտի ըլլար հայկական դէպքերէն. Ռուսիոյ կռնակը՝ Ֆրանսան կար, որուն աջակցութիւնը թէև ինք ապահոված էր, Հանրապետութեան Արտաքին Գործերու վաստկուած նախարար Հանօթօյի չնորհիւ, սակայն անհնչան դէպք մը պիտի կրնար քաղաքականութիւնն յեղաշրջել։ Ապահով Համիտի յոյսը սեւեռուած մը կը կառչէր Գերմանիոյ հզօր բանակին. անկէ՛ պիտի ծագէր արիւը, Գերմանիայէ՛ն. ։ Միւս կողմէ կը յիշէր թէ՝ Ռուսիոյ մեծ դեսպանին անձնական համարումը կը վայելէր ինք, իբրև ճարպիկ դիւանագէտ, որ պիտի ջուրը պղտորել և այնուհետև ակսիլ որսալու...։ Սպրի՛ Լօպանօֆ, որ կ'ըսէ.—« Համիտան՝ առանց Հայերու » Ո՛րքան երջանիկ կըզգար ինքզինք Համիա, երբ կ'անդրադառնար այդ դաղափարին. չէ՞ որ ինքը կէտ առ կէտ պիտի մարմին տար այդ հռչակաւոր խօսքին. չէ՞ որ Դ. Զօրաբանակի միւղիրը Սասունն ու Մուշը պիտի մսերի վրայ նատեցնէր...։

Այս կարմիր երազներուն մէջ ընկղմած էր Համիտ՝ երբ ներքինապետին կոմմէն յուզումնալից լուր մը հաղորդուեցաւ իրեն։— Հարեմական աննախընթաց գայթակղութիւն մը, որ սահմանուած էր իրարանցում առաջ բերելու վանդակներու մէջ արգիլուած այդ մարդկեղէն թռչուններուն միջև։

Համիա մոռցաւ քաղաքական կացութիւնը, ընտանեկան դէպք մըն էր. հարեմական գայթակղութիւն մը...։ Իտալացի գեղեցիկ օրիորդ մը, մտերմանալ լ... յաջողած էր Հիւնքեարի մօտ բուսի մէկ վայրկենէն, իր կախարդ գիրկը մատուցած ընծայել անոր և, բարեբաղդաբա՞ր թէ գժբաղդաբար, չդի մեացած էր... Հիւնքեարէն։

Դէպքը, թէև սկիզբները խնամով թագուն պահուած սակայն ամիսներու հոլովումովը, դատապարտուած էր վերջապէս հրապարակուելու։ Համիտի պատանական առիւծին, ինքզինք կէսդատարա մը կարծելով, կը հրճուէր։ Ամէն անկիւն՝ փսփսուքներ, ամէն անդամ որ ներքինի մը զարնէր աչքի. ու այս բոլորը՝ բազդաւոր Իտալացի օրիորդի՛ն համար, որ կանխահոգ դգուշութեամբ մը, Պէյկթաշի մէջ, կայսերական կալուածներէն աչքէ հեռու տան մը մէջ, կը պատրաստուէր իր մայրութեանը...։

Մօտալուտ երջանկութեան մը հեռապատկերէն չլացած, Իտալուհին չէր ծածկեր իր յղութիւնը։

— Կա՛յսր մը կը կազմուի արգանդիս մէջ... ա՛յս էր իր բերնին սազմոսը։

Գայթակղութիւնը մեծ պիտի ըլլար. մոլեռանդ ներսուն բերանը չպիտի գոցուէր, որոնք Խալիֆային ոճիրը պիտի ազազակէին և խայտառակէին...։

Համիտ, ոճիրներուն տեսակին վրայ չէ՛ր խորհեր. ընտրութիւնը վայրկենական էր. վճռեց։

Կանչել տուաւ Պէյկթաշի մուֆթը զոր Հասան բաշան, որ բիրի մէկ հարուածով գետին փռած էր հռչակաւոր Ալի Սիւավին։ Հիւնքեարին մէկ ակնարկը բաւական եղաւ լուսաւորելու Հասան բաշային հետեւելիք ճամբան։ Նո՛յն գիշերը պէտք էր գլուխ հանէր իրեն վստահուած պաշտօնը...։

Ու Սըր Ֆիլիբ Քըրրի դուրս ելաւ ընդունելու-
թիան դահլիճէն։

Ասպիւլ Համիտ, բրիտ. մեծ դեսպանին մեկնե-
լէն առքը, սկսաւ լրջօրէն մտմտալ կացութիան վը-
րայ, որ տակաւ կը դէշնար։ Պէրլինի Դաշնագրին
61րդ յօդուա՛ծը կար, վեց մեծ տէրութիւններէն ըս-
տորագրուած, գործադրութիւնը խոստացուած իր
կողմէն և Անգլիային երաշխաւորուած պաշտօնապէս,
համաձայն կիպրոսի համաձայնութեան։ Յետոյ, ա-
դին Ռուսիան կար, որ առաջին օգտուողը պիտի ըլ-
լար հայկական դէպքերէն. Ռուսիոյ կռնակը՝ Ֆրան-
սան կար, որուն աջակցութիւնը թէև լինք ապահո-
ված էր, Հանրապետութեան Արտաքին Գործերու
վաստկուած նախարար Հանօթօյի չնորհիւ, սակայն
անոնցմէ դէպք մը պիտի կրնար քաղաքականութիւնն
յեղաշրջել։ Ասպիւլ Համիտի յոյսը սեւեռումով մը կը
կառչէր Գերմանիոյ հզօր բանակին. անկէ՛ց պիտի
ծագէր արեւը, Գերմանիայէ՛ն. ։ Միւս կողմէ կը
յիշէր թէ՝ Ռուսիոյ մեծ դեսպանին անձնական հա-
մարումը կը վայելէր ինք, իբրև ճարպիկ դիւանա-
գէտ, որ պիտի չուրը պղտորել և այնուհետև ակռել
որսալու...։ Ասպրի՛ Լօպանօֆ, որ կ'ըսէ.—« Հա-
յաստան՝ առանց Հայերու » Ո՛րքան երջանիկ կըլ-
դար ինքզինք Համիտ, երբ կ'անդրադառնար այդ
դաղափարին. չէ՞ որ ինքը կէտ առ կէտ պիտի մար-
մին տար այդ հռչակաւոր խօսքին. չէ՞ որ Դ. Զօրա-
բանակի միւչիրը Սաուսն ու Մուչը պիտի մոլորի
վրայ նահանգներ...։

Այս կարմիր երազներուն մէջ ընկղմած էր Համիտ՝
երբ ներքինապետին կողմէն յուզումնալից լուր մը
հաղորդուեցաւ իրեն։— Հարեմական աննախընթաց
դէպքերուն մը, որ սահմանուած էր իրարանց-
ցում առաջ բերելու վանդակներու մէջ արդիլուած
այդ մարդկեղէն թռչուններուն միջև։

Համիտ մոռցաւ քաղաքական կացութիւնը, Ըն-
տանեկան դէպք մըն էր. հարեմական գէյթակղու-
թի՛ւն մը...։ Իտալացի գեղեցիկ օրիորդ մը, մա-
տըմուազէլ Լ... յաջողած էր Հիւնքեարի մոլու-
ցումի մէկ վայրկենէն, իր կախարդ գիրկը մատուց
ցարան ընծայել անոր և, բարեբաղդաբա՞ր թէ դըժ-
բաղդաբար, չդի մնացած էր... Հիւնքեարէն։

Դէպքը, թէև սկիզբները խնամով թագուն պահ-
ւած սակայն ամիսներու հոլովումովը, գաղտապարտը-
ւած էր վերջապէս հրապարակուելու։ Համիտի պա-
տանեկան առփուշին, ինքզինք կլէոպատրա մը կար-
ծելով, կը հրճուէր։ Ամէն անկիւն՝ փափաքներ,
ամէն անդամ որ ներքինի մը գարնէր աչքին. ու այս
բոլորը՝ բազգաւոր իտալացի օրիորդի՛ն համար, որ
կանխահոգ դգուշութեամբ մը, Պէշիկթաշի մէջ, կայ-
սերական կալուածներէն աչքի հեռու տան մը մէջ,
կը պատրաստուէր իր մայրութեանը...։

Մօտալուտ երջանկութեան մը հեռապատկերէն
շլացած, Իտալուհին չէր ծածկեր իր յղութիւնը։

— Կա՛յսր մը կը կազմուի արգանդիս մէջ... ա՛յ-
էր իր բերնին սաղմոսը։

Գայթակղութիւնը մեծ պիտի ըլլար. մոլեռանդ-
ներուն բերանը չպիտի գոցուէր, որոնք խալիֆային
ոճիրը պիտի աղաղակէին և խայտառակէին...։

Համիտ, ոճիրներուն տեսակին վրայ չէ՛ր խոր-
հեր. ընտրութիւնը վայրկենական էր. վճռեց։

Կանչել տուաւ Պէշիկթաշի մուֆթիզ Հասան
քաշան, որ բիբի մէ՛կ հարուածով գետին փռած էր
հռչակաւոր Ալի Սիւավին։ Հիւնքեարին մէ՛կ ակ-
նարկը բաւական եղաւ լուսաւորելու Հասան քա-
շային հետեւելիք ճամբան։ Նո՛յն գիշերը պէտք էր
գլուխ հանէր իրեն վստահուած պաշտօնը...։

Պէշիկթաշի փողոցները լոկ ոտիկան գինուորներու քայլի ձայները կը լսուէին։ Հասան բաշան, իր ոտիկան վինուորներուն ու լրտեսներուն ծանօթ տարազը փոխ առած, իր եղեռնական քայլերը կ'ուղղէր դէպի քնակարանը, ուր Իտալացի կին-աղջիկը, երկու ձեռքերը խաչակնքած՝ փորին վրայ, մինուորը քնակարանին երկրորդ յարկը, իր ննջասենեակին մէջ մուշ մուշ կը նիրհէր. վարը, գաւիթը՝ փողոցի դուռին կողին, սեւամորթ դռնապան մը կը խոկար իր խոտէ խչաթին վրայ։ Ներսէն ո՛չ մէկ չշուկ։ Պէշիկթաշի Մուհաֆիզը մօտեցած էր արդէն քնակարանին։

Առաջին հարուած մը, և դուռը բացուեցաւ կէս մը. Մուհաֆիզը ներս մտաւ, և

— Մի՛ վախնար, ե՛ս եմ, ըսաւ, մինչդեռ բարի դռնապանը չուարած, կ'աճապարէր հագուիլ։

Հավիւ թէ դռնապանը գաղ էր ինքզինք, երբ, խեղճին աչքերը կայծկլտացին վերջին անգամուան համար, և զգայագիրկ մարմինը գետին փռուեցաւ, անշնչացած։ Ընդդը դուրս կը հոսէր դռնապանի գանկին լայն բացուածքէն։

Մուհաֆիզը կ'երերցնէր ձեռքի բիրը, և արիւնը կը կաթկթէր ծայրէն. մութի մէջ առանց խարխափելու կ'առաջանար, իր քայլերուն ուղեցոյց ըրած՝ գողի լապտերին նշոյլը. որ իրմէ կը ծորէր։ Քայլ առ քայլ հասաւ սանդուխին ոտքը, որուն աջ կողմը սենեակ մը կար, գուռը կռնակին վրայ բաց ձգուած Ներս մտաւ, անկիւն մը կը պառկէր ուրիշ ծառայ մը։ Մօտեցաւ քաչան, մոիկ ըրաւ չուշչին կանուխ նաւար ժուրնաթը՝ կայտառ երիտասարդի մը քունը։ Տիրող լռութիւնը, չրջապատող խաւարը, և իր առաջին հարուածին յաջողութիւնը, եղեռնի ճամբուն վրայ, նոր, աւելի փառաւոր յաղթանակի մը պահանջքը կ'զգացնէին իրեն. մաքրե՛լ պէտք էր, ո՛չ մէկ չնչող էակ իրաւունք չունէր գոյութեան, այդ...

դատապարտուած տան մէջ։ Ուստի, մէ՛կ ոտտումով նետուեցաւ ու իր վիթխարի զանգուածը նետեցուց քնացող երիտասարդ ծառային կուրծքին վրայ, երկու թաթերովը կոկորդը սեղմելով. սեղմեց, սեղմեց, սեղմեց, մինչև որ ծառան արթնցաւ։ Ո՛չ, չէր արթնցած. միայն աչքերը բացած էր խոչոր մը, պղտ, նայուածք մը. կը քնանար...։

Մուհաֆիզը, լաւ մը վստահ և ապահով ըլլալէ ետքը, թէ ծառան խեղդուած էր, վար իջաւ։

Բիրը ձեռքը, գաշոյն մը մէջքը և վեցհարուածանի մը տափատին եռեւի գրպանը, միշտ գգոյշ քայլերով սկսաւ իր վերելքը։ Սանդուխին գլուխը կանգ առաւ քիչ մը. բոլորտիքը պտըտցուց իր կարմրցրած աչքերը. լայն, երկայն սրահակ մըն էր որուն մէկ անկիւնը, ազօտ լամբ մը կը պլպլար, միայն պատերուն վրայ բացուած սենեակի դռները զանազանելու բաւող՝ մեռելային լոյս մը ցնդղելով մութին մէջ։ Հո՞ն էր, այն սենեակին մէ՞ջ արդեօք, կ'ըսէր ինքնիրեն Հասան բաշա, ո՞ւր կը պահէր ապագայ կայսրուհին?...։

Նոյն պահուն, Հասանի մէջ երկու ընդդիմամարտ կիրքեր կը մռնչէին. սիրտը, որ միշտ վարժուած էր ոճիրներու համար բաբախելու, հիմա տարբեր ցանկութիւններու դէմ կը տրոբէր. հոն, կէս մութ սրահին միայնութեանը մէջ այն դռներուն առջև որոնց ետին կը պահէին կայսերազուն իշխանի մը ապագայ մայրը՝ Օր. Լ... և քոյրը։ Հասան կ'սկսէր կամաց կամաց վարանիլ, մոռնալ իր պաշտօնին բնութիւնը. պահ մը կարծեց թէ գիշերային այցելութիւն մըն էր որ եկած էր տալու եւայլ մերկ աղջիկներէն մէկուն։ Տափանքի մոլուցքը կը թօթէր, կը չարչարէր իր էութիւնը, Հեշտանքին հպումը կ'զգար իր մորթին. ա՛լ ինքզինք կորնցուցած էր, ամիսի պատուէրները մէկիկ մէկիկ կը ջնջուէին իր

յիշողութեան մէջ, ուր հիմա ուրիշ փոթֆիչ, թովիչ ու զգլխիչ պատկերներ կուգային գծուիլ, գրոշմուիլ։

Բակին մէջ, վարը, փողոցի դուռին եաին, պէտք էր արդէն պաղած ըլլար գռնապանին դիակը. առ դին, սանդուխին առքը, գետնայարկի սենեակին մէջ կը քնանար միւս ծառան, ապահովապէս աչուըները բաց... կը մնար տակաւին էականը, իսալիոյ աղջիկը, ապագայ կայսեուհին? գտնել, և, ո՛ւր քո՛յրը. պատուէրը կէտ առ կէտ գործադրուելու էր, իրատէն բացարձակ էր, անթերի գործադրութիւնը՝ նուիրական, հրամայակա՛ն էր։ Ա՛յո՛, այն գռներուն եաի՛ն կը պատկէին երկուքն ալ. պէտք էր մտնէր ներսը, նախ որոշել պէտք էր թէ՝ այդ երկու քոյրերէն ո՞ր մէկուն կ'արժէր տալ առաջնութիւն, ըլլի՞ն թէ կոյսին... Յղին, կ'ըսէր Հասան ինքնիրեն, Հիւնքեարին... մարմինը տեսա՛ծ էր արդէն. իսկ քո՞յրը, գէթ կո՞յս էր, աղջի՛կ էր, տեսած չէր ... գա՛յլը, ինչպէս կ'ըսեն իրենք, Ֆրէնկհե՛րը... հոգ չէ՛, անարատ կոյս մը թո՛ղ չըլլար, ի՞նչ վնաս ունէր... Վերջապէս, վճռակա՛ն պէտք էր ըլլար, Հիւնքեարին իրատէն կար, պէտք էր աւարտէր ըսա՛ռանձնուած գործ մը...

Ու հիմա, գռներուն առջև կեցած, կը մտածէր ներս մտնել. բայց ո՞ր մէկէն.— Հո՛ս էր հարցը։

Նախ՝ ոճի՞րը գործել յղիին վրայ և յետոյ յաղթացընել իր գազանը՝ միւսին, կոյսին վրայ. թէ նախ՝ կոյսին ծաղիկը... քաղել ու յետոյ անցնիլ միւս սենեակը, վերջացնել միւսը, յղին... Ի՞նչպէս ընտրել, ո՞րը գործնական էր արդեօք։ Սակայն, կը խորհրդածէր Հասան, երկուքն ալ դառապարտուած էին քաւելու իրենց... դեղեցկութիւնը. մէկը, Հիւնքեարին դիրկը պահած ըլլալու քրէական ոճիրը գործած էր արդէն, և այդ ոճիրը պիտի քաւէր. իսկ մի՛սը... Հիւնքեարէն յղի մնացած աղջկան մը քոյրը չէ՞ր. տակաւին հասարա՞կ ոճիր մըն էր. չէ՞ որ իր քրոջ հետ կ'ապրէր, Եըլտըզի հարէմին գրեթէ հասհատասար ճոխութեան մէջ... Ա՛յո՛, երկո՛ւքն ալ պիտի... սպաննուէին։

Հասան բաշան մ'յատկէս կը խորհրդածէր, առանց մէ՛կ քայլ առաջանալու։

Ժամերը կը սահէին և գիշերը կ'առաջանար։ Սուրհանդի հորիզոնը չը ճեղքուած՝ պէտք էր Եըլտըզ վերադառնար, աւետէր յաղթութիւնը։ Սակայն գետ կը խոկար Հասան բաշա, ընտրութիւնը գժուար էր։

Քայլ մը փոխեց. աւելի մօտեցաւ դուռին, ականջը դրաւ ծակին. ներսէն թեթև չչուններ մը կը լսուէր, քաժի մը կուրծքին եղեր՛ը. .։ Սրդիոք երկու քոյրերէն ո՞րը կը պահէր ներսը. Դուռը կամաց մը հրեց, ու սողոսկեցաւ, քանի մը քայլ առաւ. ձէթով լեցուն փոքրիկ կանթեղ մը կը մարմրէր մահճակալի մը գլուխը դրուած սեղանի մը վրայ. անշուք մահճակալ մըն էր, առանց զարդի. մօտեցաւ, նայեցաւ. գիրուկ, թաւընքուր աղջիկ մը. վարսերուն ջրվէժը մերկ ուսերէն վար կը խուժէր, քսան տարու կայտառ աղջիկ մը, թեթև, թափանցիկ չապիկով մը, պրունքները բացուած. թուլակի ձգուած, կիսամերկ թեւերէն մէկը քմայքոտ անհոգութեամբ մը դէպ ի վար սահած ընկած, միւսը գորովոտ խնամքով մը՝ ծիծերը ծածկած, կռնակին վրայ կը պահէր։ Նայեցա՛ւ... գնահ. սպասուհի՞ն էր, հեղենուհի՞ մը, մատը մուաղէլ է...ի սպասուհին։

Քիչ մը կեցաւ հոն. իր տեսարանէն գուրս էր անիկա երկու քոյրերուն և երկու ծառաներուն հաշի՛ւը մաքրելու եկած էր. սպասուհին հաշիւէն դուրս էր. սակայն ողջ թողուլ չէ՛ր ըլլար...։

Թեթև ժպիտ մը կը գծուէր մերթ ընդ մերթ, անոր չրթունքին եղերքը։ Մաքրե՛լ պէտք է, այո՛, Հասան, ու գեղեցիկ հեղենուհիին յորդ մազերովը

մանեակ մը ձեւացուց անոր վիզին բոլորաիքը. քաշեց, սեղմեց, նեղցուց վարսէ մանեակը, մինչդեռ իր ոտքերէն մէկովը կը կոխէր անոր վարի մասերը։ Նեղճ աղջիկը բացաւ իր խոշոր աչքերը, գլխուն վրա տեսաւ Հասան բաշան, ճանչցա՛ւ Պէշիկթաշի «մուհաֆիզ»ը. ինքնապաշտպանութեան զո՛ւր փորձեր ըրաւ, ջանալով արգիլել իր դահիճին ձեռքը։

Սպասուհին, մահճակալին մէջ, ճիշդ առաջուան պէս, կռնակին վրայ, կը տարածուէր հիմակ, անշարժ։ Իր մազերուն մանեակովը խեղդուած էր։

Հասան բաշա դեռ չէր վերջացուցած իր... պաշտօնը. երկու քոյրերը դեռ ողջ էին, թէեւ կը քնանային ասոնք ալ։

Երրորդ զոհը թողուց այնպէս իր մահճակալին մէջ և դուրս ելաւ։ Ինչ մը կեցաւ, յետոյ ինքզինք դիպուածին յանձնելով։ որոշեց դռներուն մէկէն ներս մտնել։ Հրեց դուռ մը, որ արդէն կղպուած չէր. և բացուեցաւ առանց աղմուկի։

Այս սենեակին կահոյքը ճոխ էր. իշխանական մահճակալ մը կար անկիւնը լոյսերու մէջ ողողուած։ կասկած չկար, Հիւնքեարին սիրուհիին սենեակը կը դտնուէր։ Հարեմի մեծ ու փոքրիկ «գաւրն» նեռըուն մահճակալները կը յիշէր՝ քանի՛ կը նայէր այս մահճակալին, որուն մէջ կը պառկէր, կ'ըսէր ինքնիրեն, ա՜ն, որ կայսերազուն իշխանի մը մա՛յրը պիտի ըլլար։ Ուստի, ամփոփեց ինքզինք, բոլոր ուժերը հաւաքեց, մէջքէն հանեց դաշոյնը... Մօտեցաւ. ա՛լ կրնար պայծառօրէն դիտել, մահճակալին մէջ պառկող... աղջիկը։

Սարսուռի հեզեղ մը խուժեց ոճրագործին երակներուն մէջ. մորթը դողալ սկսաւ, գլխուն հերքը ցցուեցաւ. վայրկենապէս ոճիրը մոռցաւ։

Մահճակալին մէջ պառկողը՝ նոյնինքն էր, իսալացի Օր. Լ...ի քոյրը, որուն երջանիկ նինջը...

կը դիտէր հիմակ Հասան։ Հիւնքեարին յանձնարարութիւնը պահ մը ծրարեց, մէկդի դրաւ. տառապին երեք վարագոյրները խաղցած էր արդէն, կը մնային միայն չորրորդ ու հինգերորդ վարագոյրները, ամենէն սրատաչարժները, որոնք իրենց հետ պիտի գոցէին Եըլտըզի արիւնալի դրուագներուն է՛ն հիասքանչը... Վերջընթեր վարագոյրը բացուած էր. տեսարանը՝ ննջասենեակը, դերակատարները՝ Հասան բաշան ինքը, և Օր. Լ...ի քոյրը. որուն հետ կը ցանկար... պառկիլ, իր գաղանը յագեցնել և յետո՛յ կատարել Հիւնքեարին կամքը։ Հո՛ն կը ննջէր Օր. Լ.ի քոյրը, գրեթէ մերկ։ Գլուխը կախարդութեան ու թովանքի այդ գլուխ-գործոցը, ուր կը վառէին անոր երկու այրող աչքերը, որոնք հիմա գոց էին հրեշտակային քունով մը. անոր փորձիչ պառկուածքը՝ մահճակալին մէջ, անոր հրաւիրող. պապզուն միսը՝ հարէմական բոյրերու մթնոլորտի մը մէջ, ցուցադրուած ու պատրաստ՝ ընդունելու սեռային հեշտանքները. անոր ճակատը, կաթի պէս ճերմակ եսրնները՝ ոզորկ ու խիտ վարսերուն սփռփուն ըստինները, անոր ողջագուրող ծղինները, անոր բոլոր մարմինը, բոլոր ինքը՝ գերեցին, զգետնեցին Հասան բաշան, որուն մէջ պահ մը լռեց, անձնատուր եղաւ եղեռնը՝ տեղի տալով Տուփանքին...։

Ու Հասան բաշայի ձեռքերը դողդողացին. դաշոյնը մէջքը խոթեց. բազուկները թուլցան, ինքզինք ակար զգաց պառկող էակի մը քով, որ Օրիորդ Լ.ի քո՛յրը պիտի ըլլար...։

Ձեռքերը, որոնք առանց թեթեւ դողի մը գործած էին երեք ոճիրներ՝ մէ՛կ ժամուան մէջ, չէին զօրեր չարժելու, չորրորդ մըն ալ գործելու, որովհետեւ զանոնք վարող կա՛մքը կը պակսէր։ Հասան բաշան ա՛լ չէր կրնար անցնիլ սահմանէն. եթէ կարելի ըլլար,

պիտի ձգէր առնն առէղ, իր հարէմը պիտի ձգէր երեսի վրայ, պիտի հրաժարէր իր... հարստութենէն ալ, ու պիտի կծիկը դնէր... Իտալիա։

Ցնորքէ ցնորք, պատրանքէ պատրանք, երազէ երազ իր արշաւանքին մէջ, Հասան մօտեցած, մահճակալին վրայ կախուած էր արդէն. ա՛լ չէր կրցեր մաքառումը չարունակել առիւծանքին դէմ, որ ահրաշ պեսած էր բովանդակ հոգիին ու վերջապէս յաղթած էր եղեռնին։ Տռփանքի թափով մը խոյացաւ իտալացի աղջկան վրայ...։

Աղջիկը, վեր վեր նետուելով կ'արթննայ, թօթվիչ թարթիչները կը բանայ և իր մահճակալին մէջ տեսնելով Պէշիկթաշի «մուհաֆըզ»ը, կը սոսկայ...

— Լո՜ւռ, կ'ըսէ Հասան բաշա, ե՛ս եմ, աղջի՛կս, մի՛ վախնար, ձայն չը հանես հա՛...։

Թափանցիկ չղարչին տակ, աղջկան ամբողջ մարմինը կը դողար, սիրտը կը տրոփէր ու ծնօտը կը կափկափէր։ Սարսափա՜ծ էր։

Փորձեց ձայն տալ իր քրոջ, բայց նոյն րոպէին, Հասան բաշա, բռնելով անոր մերկ թեւերը.

— Աղջի՛կս, ըսաւ, ինքզինքդ ժողվէ՛, մարիկ ըրէ՛, տե՛ս ի՛նչ պիտի ըսեմ քեզի...։ Ու սկսաւ հազարումէկ փայփայանքներով չոյել Իտալուհիին ամեհի նափափուկ... տեղերը։ Յետոյ սկսաւ մէկիկ մէկիկ թեթևցնել իր բեռները. վերարկուն հանեց ու նետեց մահճակալին վրայ, տափատին մէջէն հանեց հրազէնը և բարձին տակ դրաւ։

Աղջիկը՝ անշարժ, վագրի մը ժանիքը ինկած որսի մը պէս կը սրսփար։

Հասան բաշա, հանեց մէջքէն դաշոյնը, և վեց հարուածեանին քովը դրաւ, բարձին տակ։ Ձիւթի բիրը յեցուցած էր մահճակալին անկիւնի պատին։

— Աղջի՛կս, մի՛ վախնար կ'ըսեմ, յարեց Հասան, երկու հուժկու բազուկներուն մէջ գրկելով Իտալուհին, որ կը հեծկլտար...։

— Բաշա՛, ի՞նչ կ'ընէք, հեծեց աղջիկը, հազիւ լսելի ձայնով մը։

— Բան մը չեմ ըներ, աղջի՛կս, ըսաւ, ու պիղծ համբոյր մը փակցուց Իտալուհիին մերկ ուսին...

Հասան այն պահուն կը նմանէր սովատանջ գայլի մը, որ ժանիքը կը թաղէ գառնուկի մը կոկորդին մէջ։ Սենեակին կահոյքը, լոյսերուն ազդումը, բոյբերուն զգլխիչ սառնութը, մահճակալին մէջի հուղէն հուրիին աղերսող, սպասնող նայուածքը, առնոր մխին թարմ ու ջերմ հրապոյրը, մէ՛կ րոպէի մէջ յեղաշրջած էին Պէշիկթաշի «մուհաֆըզ»ին եղեռնական ծրագիրը։ Հասան հիմա ոճրագործ մը չէր։ Երկրպագուի ամենէն բարի, պարկեշտ և մարդկային սիրտ մը կրող տիպար տարփածուն էր, որ գիշերով եկեր էր իր տարփելիին քով. առաւօտուն համար։

Աղջիկը, իտալերէնով խառն թուրքերէնի մը հազիւ վարժուած էր. գիշերային այս անակնկալին առջև լեզուն բռնուեցաւ։ Արդեօք մօտալուտ, քաղցնելի արարքի մը, զարնուելի ազէտի մը սև նախազգացումն՞ըր, թագուն սոսկո՞ւմը կը կապկապէին անոր լեզուն. արդեօք ի՞նչ պահուած էր այդ այցելուեն. Թեան տակ... կ'ըսէր Իտալուհին ինքնիրեն։

Իսկ Հասան բաշան իր գուլպանները կը հանէր, աչքերը կրակ կարած ու մարմինը քրտինքներու մէջ։

Իտալուհին, յանկարծական մտածումով մը, կը զարմանար թէ ի՞նչպէս տան ծառան ընկերացած չէր բաշային, թէ ի՞նչպէս բաշան մինակը վեր եկած ու մտած էր իր սենեակը։ Զարմանքը տակաւ կասկածի կը փոխուէր, երբ դրսէն ո՛ւեէ ձայն չէր լսուեր։ Լռութիւնը խոր, տունը գերեզմանի մը պէս խաղաղ, ասիկա սովորական բան մը չէր. ո՞ւր են

MARKARIAN
CHEMISERIE
48, Rue Soliman Pacha

ծառանները, կ'ըսէր ինքնիրեն, հետզհետէ հաստատ-
ւելով իր սեւ կասկածներուն մէջ։

— Բաշա՛, կ'աղերսէր Իտալուհին, թողէ՛ք որ
քիչ մը դուրս ելլեմ, ամիսդ ազատ գործի մը համար։

— Հոգ չէ՛ աղջիկս, հո՛ս, սենեակին մէ՛ջ տես
գործդ, ե՛ս դուրս կ'ելլեմ...։

Ճուլիէդդա, — այս էր իր անունը — ա՛լ աւելի
կը հաստատուէր իր կասկածներուն մէջ։ Սրտէօք իր
քոյրը արթո՞ւն էր։

— Բաշա՛, կ'աղաչե՛մ, խիստ նեղն եմ, պէտք
է անդամ մը դուրս ելլեմ, ինչո՞ւ ծառաներէն գոնէ
մէկը չերեւցաւ, տեղեկութիւն չունէի՞ն։

— Ունի՛ն, աղջի՛կս, ըսաւ Հասան թուքերը
կլլելով և առանց թուլցնելու Ճուլիէդդայի փափուկ
մէջքին պլլուած իր թեւերը, լուր ունէին... բայց
լո՛ւռ, մի՛ խօսիր, անոնք պէտք չէ՛ տեսած ըլլան
պիս հոս, կը հասկնա՞ս, գաղտո՛ւկ է, եթէ Հիւնս
քեարը լսէ, գիտցա՛ծ ըլլաս, կորսուա՛ծ ենք, քո՛յրդ
ալ, դո՛ւն ալ, ե՛ս ալ...։

— Ինչո՞ւ. բաշա՛, կ'աղաչեմ, պիս մի նեղէք,
պատմեցէ՛ք, ի՞նչ է ձեր նպատակը, ինչո՞ւ եկած
էք, քոյրս տեղեկութիւն ունի՞։

— Պիտի ուզենայ, յարեց Հասան բաշա, մոլո-
րուն նայուածքով մը՝ Ճուլիէդդայի այրող ու թուլող
նայուածքին մէջ ընկղմած, և հնազանդելու համար
սիրուհիին, քիչ մը թուլցուց բազուկները։

Ճուլիէդդա հասկցա՛ւ. Հասան բաշայի վայրենի
կիրքը յագեցնելու դատապարտուած էր ինք. այն
դիւները կամայ ակամայ, պիտի անձնատուր ըլլար,
թէկուզ իր կուսութիւնը վրայ տար. տակա չէ՛ր
հոգը, ի՞նչ կ'արժէր արդէն կուսութիւնը՝ Սրևմուտ-
քի աղջիկներուն պէս...։

Հասան բաշան երկար ատեն չէր կրնար դեղե-
րիկ եղեռնի այդ բնակարանին մէջ. յապաղումը վը-

տանգաւոր էր. արշալոյսը չը ծագած պիտի աւար-
ատած ըլլար ինք իր գործը, և եըլտըզ վերապարձած,
ուր իրեն կ'սպասէր, թերևս անքուն հսկելով, իր
վեհափառ Տէրը, որ իր յղի Թոզած կնոջ, իր բոլոր
պարտականերով անհետացո՛ւմը հրամայած էր։

Յանկարծ, Ճուլիէդդա մահճակալին մէջ, ոտքի
ելլելով փորձեց կանչել սպասուհին.

— Էլէ՛նի, Էլէ՛նի...

Ձայն չկայ։

— Էլէ՛նի, Էլէ՛նի... Ճուլիէդդա կը բարձրացնէ
իր ձայնը։ Եւ սակայն գարձեա՛լ ձայն չկայ...։

Հասան բաշան, կատարելապէս վստահ՝ որ սպա-
սուհին չպիտի պատասխանէր, անտարբեր չեչտով մը.

— Աղջի՛կս, ըսաւ, ի՞նչ պիտի ընես Էլէնին,
ձգէ՛ թող քնանայ. ինծի՛ ըսէ, ի՞նչկ'ո ւզես, ես հի-
մա քու հրամանիդ գերին եմ աղուո՛ր Ճուլիէդդա։
Ու խնդչօրէն թանձր չոթունքը փակցուց իտալու-
հիին վարդագոյն շրթունքին։

Յետոյ, վար իջաւ մահճակալէն, դուռը կղպեց
ետեւէն, և ապահով ըլլալով թէ՝ սենեակին մէջ ո՛
ետեւէն է չնչող էակ մը չկար, գարձեալ ելաւ մահճակա-
լին մէջ նստաւ, իր... զոհին քովիկը։ Այս անգամ,
գերագոյն բոպէն էր. Հասան բաշա չէր կրնար նը-
ւաճել գաղանը, որ կ'ոռնար, կը մռնչէր իր ներսէն։

Մէ՛կ յարձակումով պահեցուց Իտալուհին ու
սիրացաւ անոր... միանգամ։ Սանդանքի բոպէները
փայլակի թեւով թռան անցան, իրենց հետ տանե-
լով Հնչտանքի բոլոր պատրանքները, բոլոր գա-
ղութները, բոլոր հրդեհները, բոլոր արբշռանքնե-
րը, մէ՛կ խօսքով, մարդ անասունին բոլոր զգայա-
կան յագեցումը...։

Ճուլիէդդան, Հասան բաշայի մէջտեղ մոլուցքին
գողար ու փափուկ առարկան, ա՛լ դադրած էր ըլ-

լալէ կախարդ Իտալուհին, որ գինաթափ ըրած էր Եղեռնի մարգը. ա՛լ ինքը չէ՛ր այն Իտալացի սեւ աչուկ չքնաղ կոյսը. Սպասիւլ Համիտի քենի՞ն էր հիմա, Օրիորդ Լ...ի, ապագայ կայսրուհիին? քո՛յ րը... երկուքն ալ մահուա՜ն դատապարտուած...:

Անկողինը վերստացած էր իր նախկին վիճակը, ուր ան կը գտնուէր, Պէշիկթաշի «մուհաճըզ»ը դեռ հոն չը պառկած. Ո՛չ ոք տնեցիներէն, լսեց Ճուլիէդայի սենեակին մէջի տենդագին փսփսուքները. ո՛չ ոք իմացաւ պատահական զոյգին հեքերը, ո՛չ ալ իրենց... հեչտանքի մարզանքը:

Հովուերգութիւնը վերջացած, Հասան բաշան ա՛լ չէր զգար առաջուան տառապանքը, Ճուլիէդայի ոտքերուն տակ:

Վար իջաւ մահճակալէն, հագաւ դուլպաները, քաշեց տաբատը, հագնելով մը պատրաստուելով մեկնիլ այդ սենեակէն: Սակայն, բարձին տակ դըրած մահուան գործիքները դեռ կը մնային հոն...: Ճուլիէդան աչքերը սեւեռած էր դաշոյնին, որ դըրած էր բարձին տակ՝ իր կողմը և որուն վրայ ձգած էր իր քակուած, թոյլ, արձակ մազերը, երբ Հասան բաշային զանգուածը կը կրէր իր... կուրծքին վրայ: Բաշան վերարկուն ու կօշիկը հագնելէ առքը, երկընցուց ձեռքը բարձին տակէն առնելու համար վեց հարուածեանը. Ճուլիէդա, ձեռքը բռնելով.

— Բաշա՛ ըսաւ, չըսիք ինծի, քոյրս չը՞ գիտեր Ձեր հոս գտնուիլը:

— Ո՛չ, աղջի՛կս, բայց հիմա կ'իմանայ, ըսաւ Հասան պաղարիւնով մը, որ յատուկ է միայն ոճրագործութեան մէջ մազերը ճերմկցուցած մարդասպանի մը, հի՛մա կ'իմանայ...:

Ու բարձին տակէն վեցհարուածեանը քաշելով, առաւ ու հեռւի գրպանը խնամով մը տեղաւորեց:

Դաշոյնը դեռ կը մնար հոն, բարձին տակ:

Ճուլիէդային աչքը հոն էր, դաշոյնին վրայ: Ի՞նչ տալիոյ աղջիկ, ոճիրներով, արիւնոտ առանձներով հարուստ հայրենիքի մը ծնունդ, յետոյ Աբեւելքի երկինքին տակ, Եըլտըզի մթնոլորտին մէջ մեծցած, միամիտ, ապուշ աղջիկ մը չէր Ճուլիէդա, «մուհաճըզ»ի աչքերուն մէջ ուրիշ բոցեր կը նշմարէր, կըտրուցքէ տարբեր, մարդասպան կիրք մը կը կարդար հոն. անոր վարքի նայուածքէն կը սոսկար, դողալով կը հետեւէր անոր մէն մի քայլին, մէն մի ձեռքի չարժումին:

Դաշոյնը միշտ հոն կը մնար տակաւին. բարձին տակ, որուն վրայ Ճուլիէդա դրած էր գլուխը... Մոռցա՞ր արդեօք, թէ դիտմա՞մբ ըրաւ, չէր կրնար դուշակել. բան մը կա՛յ, սակայն, կ'ըսէր խո՛ղճ, ի՞նչ կ'ըսեմ, կուսութիւնը վրայ առած աղջիկը, որ հիմա կին մըն էր, և եթէ ողջ մնար, Բէրայի մայթերուն վրայ պիտի տեսնուէր վաղը, կամ Ղալաթիոյ երգեցիկ սրճարաններուն մէջ, իր հասակը...: Այո՛, բա՜ն մը կար, և, զարհուրելի բա՜ն մը, Հասան բաշային ըզեղին մէջ...: Համիտի գործակալ մը որ մէ՛կ դիշերուան մէջ, և մէ՛կ ժամուան մէջ, կըրցած էր երեք կեանքեր վերջացնել միևնոյն տան մէջ, բնականաբար, չպիտի կրնար և չպիտի ուզէր վերադառնալ, առանց ամբողջովին ամայացնելու այն դատապարտուած բնակարանը, ուր տակաւին կը չնչէին երկու քոյրերը՝ Հիւանդաբերին արդասաբեր սիրուհին և քենին:

— Ճուլիէդա՛, ըսաւ Հասան բաշա, խորհրդաւոր չարժուձեւով մը, աչքերը միշտ բոլորտիքը պըտըցնելով, քոյրդ քանի՞ ամսուան յղի կը կարծես որ ըլլայ:

Ճուլիէդա պահ մը լռեց. ինչո՞ւ այս տարօրին

նակ հարցումը, Պէշիկթաշի «մուհաճիրզ»ին կողմէն. իր քրոջ յղութիւնը՝ Հիւնքեարը կրնար չահագերծ դրռել, ասիկա հասկնալի է, կ'ըսէր ինքնիրեն, բայց Հասան բաշա՞ն... իրեն ի՛նչ...։

— Ձե՞ս խօսիր, աղուո՛րս, կրկնեց Հասան նոյն հարցումը, քանի՞ ամսուան յղի է, չե՞ս գիտեր։

— Իրա՛ւ որ լաւ չեմ յիշեր, կարծեմ թէ իննեւ երորդ ամիսը մտած է, բայց ինքը լաւ գիտէ, բաշա՛, եթէ կ'ուզէք, կանչե՛նք հիմա։

— Չէ՛, չէ՛, հարկ չկայ...

Ու սկսաւ խոկալ. ըղեղը կը գործէր, և ինք կ'աճապարէր։ Բայց ի՞նչպէս պիտի սկսէր։

Յանկարծ բարձի տակի դաշոյնը յիշեց. դէպի մահճակալը կ'ուղղէր քայլերը, առնելու համար դաշոյնը. բայց Ճուլիէդդա վազեց, ի՛նք առաւ դաշոյնը, և, խիզախ կեցուածքով մը, իր ձեռքը բռնած, սկսաւ չողացնել։

— Ի՞նչ կ'ընես, աղջի՛կս, ըսաւ Հասան բաշա ժպտուն նայուածքով մը, որու մէջ կասկած մը, վախ մը կը մտնուէր։

— Ոչի՛նչ, ըսաւ Ճուլիէդդա, ժպտելով, առանց դադրելու իր երկու ձեռքերուն մէջ խաղցնելէ մահացու գործիքը։

— Ինծի տո՛ւր, աղջի՛կս, ի՞նչ պիտի ընես դաշոյնը, կրկնեց Հասան քիչ մը նեղսրտած։

— Դուք ի՞նչ կ'ընէք, բաշա՛, վեց հարուածեանը, յարեց Իտալուհին անտարբեր չեչտով մը։

— Տո՛ւր կ'ըսեմ, Հասան բարձրացուց ձայնը մտնենալով, կատակը մէկդի՛, պիտի երթա՛մ, կ'աճապարեմ...։

— Չե՛մ տար, ըսաւ ժպտելով Ճուլիէդդա, տամ որ դիս սպաննէ՞ք...։

— Սպաննե՞լ...։

Սասմռկեցաւ Պէշիկթաշի «մուհաճիրզ»ը. ո՞վ էր իրեն լուր տուեր, ի՞նչպէս հասկցած էր իր ներքին դիտումը... ։ Ա՛լ եկած հասած կը կարծէր պատեհ վայրկեանը, կարգը Ճուլիէդդայինն էր, որ ա՛լ դաշոյնը, որ ինք հրապուրելէ. ինքը քաղած էր անգամ մը վարդը. մէկ անգամ հոտուըտալը կը բաւէր, ա՛լ պէտք էր գետին նետէր, կոխկռտէր զայն... Ուսուցի, աւելի՛ մօտեցաւ։

Ճուլիէդդան ինքզինք չակեց, եա եա գնաց և, դաշոյնը ձեռքը, սպառնական դիրքի մը մէջ, նայուածքի կայծեր կը թափէր բաշային վրայ, որ կատղած արջու մը պէս, կը պատրաստուէր իր թաթերուն մէջ ձգելու իր զոհը։

Մէ՛կ ոստումով, Հասան բաշան իր գիրկին մէջ առաւ Իտալուհին և փորձեց ձեռքէն խլել դաշոյնը։

Իտալուհին, «մուհաճիրզ»ի բազուկներէն սեղմըւած, զգալով մօտալուտ աղէտը, որուն սև նաղդացումը քիչ առաջ ունեցած էր, ինքնապաշտպանութեան բնազդով և յուսահատութեան ներշնչած ուժերովը զինուեցաւ, և ինքզինք բազմապատկեց։ Սակայն, Հասան բաշայի արջու թաթերուն մէջ խեղդուելու չափ կը նեղուէր, թէև դաշոյնը միշտ իր ձեռքին մէջ բռնած, ո՛և է պարտութեան նշան մը չէր ցոյց տար։

Ա.յսպիսի գերագոյն րոպէներու մէջ, մատակնեւ րուն առաջին զինքը՝ ճիչ մըն է, զոր սովորաբար կը փրցնեն, երբ կը տեսնեն վտանգը, որ կը խոյանայ, կը յարձակի իրենց վրայ։

Ուստի, Ճուլիէդդա, յուսահատութեան ու խուճապի ճիչ մը փրցուց, որ անտարակոյս գուբը պիտի չարժէր ամէն երկիրներու ամենէն քարսիրտ դահիճներուն. և սակայն այս ճիչը, աւելի՛ գրգռեց, բազմապատկեց Հասան բաշայի կատաղութիւնը։ Դաշոյնը

չոյնը մոռցաւ պահ մը, և փորձեց Ճուլիէդդայի բեւրանը թխմել թաչկինակը, զոր քովի դրպանէն յաջողած էր հանել։

Ճիչ մըն ալ, աւելի՛ սուր ճիչ մըն ալ, և սենեակին դուռը յանկարծ կռնակին վրայ բացուեցաւ։

Ճուլիէդդայի քոյրը, Օր Լ..., կրկնուած վայրենասուհին վրայ, ընդոստ արթնցած, չը նայելով իր փախուկ վիճակին, վազած էր իր քրոջ ննջասենեակին կողմը, նախ հանդիպած էր սպասուհի էլէնիին՝ ձայն տալու, սակայն ասոր ցուրտ դիակը գտնելով մահճակալին մէջ և տեսնելով թանձր աբիւնը, քիթէն վազած ու չրթունքին վրայ սառած՝ ինքզինք բոլորովին կորսնցուցած էր ու ծառանները կանչել ուզած էր օգնութեան։ Հակառակ իր կոչին՝ ծառաներուն լռութենէն աւելի՛ վրդոված, վար վազած էր, արթնցնելու համար զանոնք. վարը, տեսած էր երկու անչունչ դիակները, և մոռնալով իր յղութիւնը, զարձեալ վեր ելած ու խորտակած էր իր քրոջ սենեակին դուռը։

Ճուլիէդդայեան կակին մէջ, անհատասար մեծ նամարտ մը կը մղուէր։ Պէչիկթաչի «մուհաֆըզ»ին ու Ճուլիէդդայի միջև, երբ Օր. Լ... վրայ հասաւ, իսկոյն ճանչցաւ Հասան բաշան և սկսաւ պաղատիլ.

— Բաշա՛, բաշա՛, ի՞նչ կ'ընէք, ի՞նչ կ'ուզէք տակաւ էակէ մը. վաղը ի՞նչ կ'ըսէ Հիւնքեարը, եթէ իմանայ որ քնակարա՞նս մտեր էք գիշերով, Հիւնքեարի հարէմի մը քնակարանը կը բռնաբարուի՞, անամո՛թ։

Ու խոյացաւ իր կարգին Հասան բաշային վրայ, որ կը ջանար մէկ ձեռքով տաբատին եռեւի դրպանէն դուրս հանել վեցհարուածեանը, միւսովը՝ պինդ մը բռնելով իր դաշունակիր հակառակորդը, որուն միտքին վրայ յագենալէ առաջ՝ հիմա կ'ուզէր կեանքը վերցնել հրէշը...։

Երկու քոյրերը, երկո՛ւքն ալ հուժկու, կայտառ, յանդուգն կիներ, յաջողեցան պահ մը նուաճել երկոտանի գազանը, որ երեք յաջորդական սպաննուածներէն գինովցած, կը մոլեր հիմա երկուքին վրայ, երկու տակաւ էակներուն վրայ որոնց մանաւանդ Տրիորդ Լ...ի սպաննութիւնը գործադրելու նպատակո՛վ մտած էր գիշերով այն տունը, ուրկէ դուրս չպիտի ելլէր մինչև որ գերեզմանատան մը չը փոխէր զայն։

Ճուլիէդդայի աչուըները դարձեր, երկայն մազերը, անկարգօրէն ուսերուն վրայ կը ծփծփային, գերմարդկային ճիգերով կ'աշխատէր իր ձեռքէն չը հանելու դաշոյնը, որ պիտի պաշտպաներ իրենց, երկու քոյրերո՛ւն ալ կեանքը։

— Անգո՛ւթ գազան, մռնչեց Օր. Լ... մատակ առիւծի մը պէս, անխի՛ղճ, ի՞նչ ըրիր սպասուհիս, ի՞նչ ըրիր ծառաներս, մարդասպա՛ն...։

Ու կ'աշխատէր Հասան բաշայի տաբատին եռեւի դրպանէն դուրս հանելու վեցհարուածեանը, բոլորովին զինաթափ ըրած ըլլալու համար ոճրագործը, և, յանձնելու համար ոստիկանութեան։

Օրիորդ Լ... յանկարծ սուր ճիչ մը փրցուց ու գետին ինկաւ, կռնակին վրայ։

Հասան բաշան, աքացի մը տուած էր փորին։

Ճուլիէդդա կատղած էր, իր վայրենի հակառակորդին մազոտ ձեռքերը կը խածնէր, առանց կարենալ չարժելու դաշոյնը կրող ձեռքը, որ ամբողջ թևան դատապարտուած էր, կաշկանդուած ըլլալով Հասան բաշային արջու թաթերէն։

Վայրկեանը հոգեբանական էր. յղի քոյրը, կքած նակին վրայ, գետի՛նը տարածուած, իր հակառակորդը, վկայեալ մարդասպան, հարիւրաւորներով ոճրագործ, վկայեալ մարդասպան, Պէչիկթաչի հռչակաւոր ճիրաններու դրժիչ կամ հեղինակ,

չոյնը մոռցաւ պահ մը, և փորձեց Ճուլիէդդայի բեռրանը թեմեմել Թաչկինակը, զոր քովի դրպանէն յաջողած էր հանել։

Ճիչ մըն ալ, աւելի՛ սուր ճիչ մըն ալ, և սենեակին դուռը յանկարծ կռնակին վրայ բացուեցաւ։

Ճուլիէդդայի քոյրը, Օր Լ..., կրկնուած վայնասունին վրայ, ընդոստ արթնցած, չը նայելով իր փափուկ վիճակին, վազած էր իր քրոջ ննջասենեակին կողմը, նախ հանդիպած էր սպասուհի էլէնին՝ ձայն տալու, սակայն ասոր ցուրտ դիակը գտնելով մահճակալին մէջ և տեսնելով Թանձր աբրիւնը, քիթէն վազած ու չրթունքին վրայ սառած՝ ինքզինք բոլորովին կորսնցուցած էր ու ծառանները կանչել ուզած էր օգնութեան։ Հակառակ իր կոչին՝ ծառաներուն լռութենէն աւելի՛ վրդոված, վար վազած էր, արթնցնելու համար զանոնք. վարը, տեսած էր երկու անչունչ դիակները, և մոռնալով իր յղութիւնը, գարձեալ վեր ելած ու խորտակած էր իր քրոջ սենեակին դուռը։

Ճուլիէդդայենէն հակին մէջ, անհատասար մեծ նամարտ մը կը մղուէր։ Պէչիկթաչի «մուհաֆըզ»ին ու Ճուլիէդդայի միջև, երբ Օր. Լ... վրայ հասաւ, իսկոյն ճանչցաւ Հասան բաշան և սկսաւ պաղատիլ.

— Բաշա՛, բաշա՛, ի՞նչ կ'ընէք, ի՞նչ կ'ուզէք տակաւ էակէ մը. վազը ի՞նչ կ'ըսէ Հիւնքեարը, եթէ իմանայ որ բնակարա՞նս մտեր էք գիշերով, Հիւնքեարի հարէմի մը բնակարանը կը բռնաբարուի՞, անամո՛թ։

Ու խոյացաւ իր կարգին Հասան բաշային վրայ, որ կը ջանար մէկ ձեռքով տաբատին եռեւի գրպանէն դուրս հանել վեցհարուածեանը, միւսովը՝ պինդ մը բռնելով իր դաշունակիր հակառակորդը, որուն միսին վրայ յագենալէ առքը՝ հիմա կ'ուզէր կեանքը վերցնել հրէշը...։

Երկու քոյրերը, երկո՛ւքն ալ հուժկու, կայտառ, յանդուգն կիներ, յաջողեցան պահ մը նուաճել երկոտանի գազանը, որ երեք յաջորդական սպանութիւններէն գինովցած, կը մոլէր հիմա երկուքին վրայ, երկու տակաւ էակներուն վրայ որոնց մանաւանդ երիտասարդ Լ...ի սպանութիւնը գործադրելու նպատակո՛վ մտած էր գիշերով այն տունը, ուրկէ դուրս չպիտի ելլէր մինչև որ գերեզմանատան մը չը փոխէր զայն։

Ճուլիէդդայի աչուըները դարձեր, երկայն մազերը, անկարգօրէն ուսերուն վրայ կը ծփծփային, գերմարդկային հիպերով կ'աշխատէր իր ձեռքէն չը հանելու դաշոյնը, որ պիտի պաշտպաներ իրենց, երկու քոյրերո՛ւն ալ կեանքը։

— Անգո՛ւթ գազան, մռնչեց Օր. Լ... մտակ առիւծի մը պէս, անխի՛ղճ, ի՞նչ ըրիր սպասուհիս, ի՞նչ ըրիր ծառաներս, մարդասպա՛ն...։

Ու կ'աշխատէր Հասան բաշայի տաբատին եռեւի գրպանէն դուրս հանելու վեցհարուածեանը, բոլորովին գինաթափ ըրած ըլլալու համար ոճրագործը, և, յանձնելու համար ոստիկանութեան։

Օրիորդ Լ... յանկարծ սուր ճիչ մը փրցուց ու գետին ինկաւ, կռնակին վրայ։

Հասան բաշան, աքացի մը տուած էր փորին։

Ճուլիէդդա կատղած էր, իր վայրենի հակառակորդին մազոտ ձեռքերը կը խածնէր, առանց կարենալ չարժելու դաշոյնը կրող ձեռքը, որ ամուր Թեան դատապարտուած էր, կաշկանդուած ըլլալով Հասան բաշային արջու Թաթերէն։

Վայրկեանը հոգեբանական էր. յղի քոյրը, կըռնակին վրայ, գետի՛նը տարածուած, իր հակառակորդը, վկայեալ մարդասպան, հարիւրակներով ոճիրներու դրժիչ կամ հեղինակ, Պէչիկթաչի հռչակ

կաւոր Հասան բաշան էր։ Ինքզինք ամփոփեց, կըծկըեցաւ, յուսահատութեան գերագոյն թափով մը թօթուեց ինքզինք, և ազատեց անոր բազուկներուն մէջէն։

Օրիորդ Լ... անկարելի ճիգով մը յաջողեցաւ ոտքի ելլել, և, ատենելով իր քրոջ հերոսական մաքառումը, ի՛նք ալ այժ առաւ, մոռցաւ փորին վրայ ընդունած հարուածին կսկիծը, անգամ մըն ալ նետուեցաւ կատղած մարդասպանին վրայ, մինչդեռ իր աբլ քոյրը, Ճուլիէդդա, վրէժխնդիր նայուածքներ չանթելով ու ձեռքի դաշոյնը չողացնելով, փայլակի արագութեամբ խոյացաւ, դաշոյնը մխեց Հասան բաշային մէջքէն քիչ մը վար։ Սրիւնը հոսեցաւ. վէրքը տաք, Հասան բաշան չէր զգար։ Ճուլիէդդա, դաշոյնը միշտ ձեռքին մէջ, կը վազվզէր սենեակին ամէն կողմը, ինքզինք պահելու համար վեցհարուածեանի գնատակներէն։

Հասան բաշան, իր վէրքին թարմ ու ջերմ աստիճանին մէջ, անզգայ՝ ցաւին, յաջողած էր վեցհարուածեանը դուրս հանել։ Ու հիմա կը ճօճէր զայն օդին մէջ, հալածելով երկու քոյրերը, որոնք չուառած ու մոլորած թռչնիկներու պէս, կը թփրտային։

Ճուլիէդդա, հերթական, արիւնոտ դաշոյնը ճօճելով պարապին մէջ, անգամ մըն ալ խոյացաւ. մատակ առիւծ, սև յակուարին վրայ, որ վեցհարուածեանը կը պատրաստուէր պարպելու։

Հասան բաշան դաշոյնի երկրորդ հարուած մըն ալ ստացաւ. այս անգամ ձախ ուսին վրայ, և արիւնը պղկաց։

«Մուհաֆիզը վեցհարուածեանը պարպեց, մէկ, երկու, երեք անգամ, և սակայն երկու քոյրերը դեռ ոտքի վրայ էին, կանգուն, կատաղի, և անյուսաճելի։

Հրազէնի չորրորդ պայթումը գետին փռեց Ճուլ-

ՕՐԻՈՐԴ Լ...

(Ա.պաիւլ Համիտի Սիրուհին)

լիէգդան. վայրկենական եղաւ մահը, ճակատէն զարնուած էր։

Դաշոյնը ձեռքէն ինկած էր։ Հասան բաշան գետնէն առաւ դաշոյնը և վազեց միւսին, Օրիորդ Լ...ի վրայ, որուն փորը մխրճեց դայն։

Սոսկալի՛ տեսարան...։

Պէշիկթաշի «մուհաֆիզ»ը, մոլեգնութեան նոպայի մէջ, մոռցած էր ինքզինք, մոռցած էր թէ՝ բնակարանը կը գտնուէր Պէշիկթաշի մէջ, և թէ՝ հրացանի մը ձայնին վրայ, ոստիկան պիւրոներ պիտի փութային վազել հոն։ Մէկ կողմէ իր զոհերուն հոգեվարքի վայրկեանները համրելով ու միւս կողմէ մարդասպան դաշոյնը մխրճելով ամէն ուղղութեամբ՝ Օր. Լ... արգանդին մէջ, չնական, հրէշային անտարբերութեամբ մը մէջէն հանեց ինն ամսուան եղբայրն, որ ժառանգորդը պիտի ըլլար Հիւնքեարին... և դիւային հրճուանքով մը փաթթելով զայն իր մօր, Օր. Լ...ի կիսազգեստին մէջ, ծրար մը կազմեց, այնպէս, գետնի վրայ ձգեց երկու քոյրերուն դեռաջեր դիակները, և ինք, արագ արագ վար իջնելով սանդուխէն, դուրս ելաւ, դուռը կռնակին վրայ բաց ձգելով։

Կայսերական իրատէն գործադրուած էր...։

Մարդասպանութեան չօշափելի փաստը, արգանդէն դուրս հանուած երեխան պարունակող ծրարը, վերարկուին տակ առած՝ Հասան բաշան, դիշերուան մթութեան մէջ, Եըլտըզի վերելքը բռնեց, պողոտան, որ կը վերջանայ Եըլտըզի չրջափակին ոտքը։

Եըլտըզի պահապանները կը ճանչնային Պէշիկթաշի «մուհաֆիզ»ը։ Ներս մտաւ ծրարը թեւին տակ, և՛ գնաց ուղղակի Զիթ Քէօշկը, ուր այն գիշերը, ինչպէս որ կանխաւ խոստացուած էր, իրեն պիտի սպասէր Հիւնքեարը։

Եւ իրօք, Հիւնքեարին քունը չէ՛ր տարած, հոն կը սպասէր, քանափէի մը վրայ ընկողմանած։

Հասան բաշա ներս մտաւ, ծրարը վերարկուին տակէն հանած ու ձեռքը բռնած։

— Ի՞նչ ըրիք, Հասա՛ն բաշա, հարցուց Հիւնքեարը տենդագին։

— Լմնցուցի՛, վեհափա՛ռ Տէր, ըսաւ Հասան, և ծրարը վար դրաւ յաղթականի քմծիծաղով մը։

— Սա ի՞նչ է, հարցուց Համիա զարմանքով մը, որուն մէջ քիչ մըն ալ վախ ու կասկած կար, ըսէ՛ նայիմ, սա ի՞նչ է։

— Դուշակեցէ՛ք, վեհափա՛ռ Տէր, ի՞նչ կրնայ ըլլալ... պաշտօնիս կէտ առ կէտ գործադրութեան փայլուն ապացոյցը, չօշափելի վկա՛ն է, վկա՛ն...։

Ու սկսաւ բանալ ծրարը։

Ապուշ Համիա տեսաւ, հանդարտեցաւ. յետոյ.

— Իսկ մա՞յրը, հարցուց Համիա տենդաւօրէն, ի՞նչ ըրիք մայրը։

— Մա՞յրը... վեհափա՛ռ Տէր, Պէշիկթաշի այդ բնակարանը՝ գերեզմանատա՞ն մը վերածեցի. ապաքա՞յ կայսրուհին?, իր քոյրը, սպասուհին, երկու ծառաները... հինգ հոգի, ամէնքն ալ սպաննեցի։

— Ա՜ֆէրի՛ն, Հասան բաշա, բացագանչեց Համիա չնական ցնծութեամբ մը...։

Հասան, կայսերական «ափէրին»ը վաստակած, իր մէկ գիշերուան մէջ գործած ոճիրներուն համար, ուրախ զուարթ վերադարձաւ իր սպարանքը։

Առտուն կանուխ ոստիկանութեան նախարարը հասած էր ոճրագործութեան վայրը, ներս մտած էր ոստիկան պիւրոներով, որոնցմէ կարեւոր մաս մը չրջապատած էր արիւնոտ բնակարանը։

Հազիւ թէ տեղին վրայ կ'սկսէր կատարել քննութիւնը, կայսերական թիկնապահ մը բնակարանը

մտաւ յանկարծ, նախաարարին մօտեցաւ և ականջն ի վար բան մը փսփսալէ ետքը մեկնեցաւ։

Նախաարարը վայրկենապէս դադրեցուց քննութիւնը, դիակները ձգեց այնպէս, ցրուեց ոստիկան պինուորները, որոնցմէ միայն երկուքը կեցուց բնակարանին դուռը, և ինքը կառքը նետուելով, գնաց Եըլտըզ, ուր կանչուած էր Հիւնքեարէն։

Նազը՛մ, կշտամբեց Համիտ դիւային ժպիտով մը, առաւօն կանուխ ի՞նչ գործ ունէիր Պէշիքթաշ։

— Վեհափա՛ռ Տէր, պատասխանեց Նազըմ ճըշմարիտ յուզումով մը, զարհուրելի՛, քաւմնելի՛ ոճիր, մէ՛կ դիշերուան...

— Ո՛ւր, ի՞նչ ոճիր, ընդմիջեց Համիտ, Նազըմէն աւելի յուզուած ցոյց տալով ինքզինք։

— Պէշիքթա՛շ, Վեհափա՛ռ Տէր, Պէշիքթաշ, կայսերական կալուածներէն մէկուն մէջ, ուր Իսահլայի աղախի՛ն մը կը բնակէր...

— Է՛, չարունակեց Համիտ, առանց այլայլումի, ի՛նչ է եղեր հոն։

— Ի՛նչ պիտի ըլլայ, Վեհափա՛ռ Տէր, ամբողջ բնակիչները սպաննուա՛ծ են, սպաննուա՛ծ. դռնապանը՝ դռան ետին փռուած գետին, բիրի հարուածի մը վէրքը գլխին վրայ, դանկը ջախջախուած, ըղեղը դուրս էր վազեր...։

Աւտիւլ Համիտի դիմագծերը ծամածռութիւններ կ'առնէին, քանի՛ Նազըմ կը չարունակէր իր եղեռնական պատմուածքը։

— Ի՞նչ կ'ըսես, Նազը՛մ, ի՞նչ կ'ըսես, ըսաւ գլխի ճօճումներով։

— Ա՛խ, Վեհափա՛ռ Տէր, չարունակեց նախարարը, յուսալով թէ՝ Հիւնքեարին առջև պիտի կըրնար արդարացնել իր փութկոտութիւնը, տեսարանը աննկարագրելի՛ է. բակը, սանդուխին առքը՝ աղ կողմի սենեակի մը մէջ, ծառան խեղդա՛ծ են. յայտնի է, վրին վրայ մանիլակագոյն հետքեր կան մատի ճնշումներու...։ Վերը՝ սպասուհին խեղդուած, դեռ պառկած կը մնայ մահճակալի մէջ։

— Դեռ կա՞յ, Նազը՛մ, բացագանչեց Համիտ, իբր թէ ա՛լ չկրնալով հանդուրժել պատմուածքին, դեռ չը լմնցա՞ւ։

— Ի՞նչպէս, Վեհափա՛ռ Տէր, ամենասոսկալին, յարեց Նազըմ, դէմքի ցաւագին կծկումով մը, վե՛րը, Օրիորդ Լ...ի քրոջը սենեակին մէ՛ջ է... երկու քոյրերը դետին փռուած, մէկուն ճակատին վրայ գնդակի վէրք մը, միւսին փորը՝ ճեղքուած, նոզկալի՛, պժգալի՛ բան մը...

— Հերի՛ք է, հերի՛ք Նազը՛մ, ընդմիջեց Հիւնքեարը, ա՛լ հերիք է... ինծի ըսէ՛ հիմա թէ՝ ի՞նչ ընելու գացեր էիր հոն։

— Վեհափա՛ռ Տէր. պաշտօնին բերումով գացեր էի քննութիւն մը բանալ տեղին վրայ...

— Բայց ի՞նչ հանգամանքով, չըսե՞ս ինծի, կըշտամբեց Համիտ, Նազըմի վրայ յարձակելու չարժուձգումով մը, քեզի՞ ինչ, խայտառա՛կ, դուն Սատմպօլի՛դ մը, քեզի՞ ինչ, հայտառա՛կ, դուն Սատմպօլի՛դ մով մը, քեզի՞ ինչ, խայտառա՛կ, դուն Սատմպօլի՛դ մով

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ

ԱՐԱՄ ՊԱՐՈՅԵՐԵԱՆ
ՋԻՆՎՈՐԱՅ

ԳԱՀԻՐԷ
29 Շարա Խրտանիմ փաշա Թել. 43213

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ
28 Բիս ակ Պեյ. — Թելեֆոն 7239

Սուրիոյ և Լիբանանի միակ ներկայացուցիչն է
Մատենաշարիս հրամարտիք՝ ՎԱՂԻՆԱԿ Ս. ԲԻՒՐԱՏ
Գին Պրակի՝ 6 Սուրիական Ֆռանկ